

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

20 DE ANI DE LA CONFERINȚA NAȚIONALĂ A P.C.R.
CONFERINȚA NAȚIONALĂ A P.C.R. MOMENT INSEMNAȚ
ÎN LUTEA PENTRU REALIZAREA UNITĂȚII DE CLINIE
A CLASEI MUNCĂTOARE DIN ROMÂNIA

(STUDII)

DECIPIEREA SLAVO-ROMÂNĂ PRECORESIANĂ

CONTRIBUȚIA LA ISTORIA RELATIILOR AGRARE ÎN TEREA
CADA DESTRĂMĂRI FEUDALISMIUL ARIENDĂTEA DE
BAZA DEBUTULUI DE PROTİMISIS ÎN ȚARA ROMÂNĂ

INȚINTAREA ȘI ROLUL FRONȚULUI DEMOCRAT ÎN
VERSĂR (1946-1947)

EPISODE DIN ANII 1818-1819. INSEMNAȚI DESIRE
DIN CĂ BALSAN

PRIMA LUTĂ A PĂDURILOR ROMANI CU TURCII LA
DRĂGĂȘANI (29 mai 1821)

PROBLEME ALTE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

DISCUTII
VIATA ȘTIINȚIFICĂ

BIBLIOTECA

REVISTA REVISTELOR
INSEMNAȚII

TOMUL 18 — 1965

5

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; MIRON CONSTANTINESCU; L. BĂNYAI; V. CHERESTEȘIU; V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134–135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii” — revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 18 1965 Nr. 5

S U M A R

Pağ.

20 DE ANI DE LA CONFERINȚA NAȚIONALĂ A P.C.R.

- GII. TUȚUI, Conferința Națională a P.C.R., moment însemnat în lupta pentru realizarea unității depline a clasei muncitoare din România 987

STUDII

- L. DEMÉNY, O tipăritură slavo-română precoresiană 1001
IOANA CONSTANTINESCU, Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis în Țara Românească 1039

NOTE ȘI COMUNICĂRI

- MARIETA MATEI, Înființarea și rolul Frontului Democrat Universitar (1946--1947) 1057
MATEI IONESCU, Episoade din anii 1848--1849. Însemnări despre Dincă Bălșan . . . 1075
IOAN I. NEACȘU, Prima luptă a pandurilor români cu turcii la Drăgășani (29 mai 1821) 1091
MUSTAFA A. MEHMET, Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV-XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi) 1097
P. DIACONU, Despre pecenegii de la Dunărea de Jos în secolul al X-lea 1117

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Lupta pentru hegemonie în Europa între 1648 și 1715 (S. Columbeanu) 1131

DISCUȚII

- Istoriografia modernă a României. Tematică (V. Cristian, Iosif Kovács, Pompiliu Teodor) 1145

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Științele umanistice și rolul lor în dezvoltarea societății; Cel dintii simpozion de numismatică feudală românească (Octavian Iliescu); Cronică 1153

RECENZII

- RADU MANOLESCU, Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV--XVI), București, Edit. științifică, 1965, 307 p. + 1 tabel + 1 hartă (Acad. prof. A. Ofelea) 1157
* * * Исторические связи народов СССР и Румынии с XV--начале XVIII в. „Документы и материалы в трех томах, том. I 1408--1632, Москва, Изд. „Наука”, 1965, 362 (-364) p. (P. Cernovodeanu) 1159

* * * *Первый Интернационал, I часть, 1864—1870*, Москва, Изд. социал-экономической литературы „Мысль”, 1964, 582 p. (*N. Copoia*) 1163
 JACQUES LE GOFF, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, 1964, 694 p. (*F. Constantin*) 1168
 RENÉ MASSIGLI, *La Turquie devant la guerre. Mission à Ankara 1939—1940*, Paris, Plon, 1964, 511 p. (*Viorica Moisuc*) 1172

REVISTA REVISTELOR

„Romanoslavica”, *Istorie*, nr. IV (1960), V (1962), VIII (1963), IX (1963) și X (1964) (*Șt. Olteanu*);
 „Вопросы истории”, Москва, Изд. „Наука”, nr. 1—12, XXXIX (1964), 2 448 p. (*A. Lazea*) 1177

INSEMNĂRI

Istoria României — * * * *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, Edit. Acad. R. P. R., 1964, XXIV + 781 p. (*V. D.*); AL. BĂRBAT, *Statistica în opera lui George Barițiu*, în „Revista de statistică”, XIII (1964), nr. 12, p. 50—61; XIV (1965), nr. 1, p. 42—57; XIV (1965), nr. 2, p. 48—54, (*C.O.*). *Istoria universală*. — P. A. ZAIONCIKOVSKI, *Кризис самодержавия на рубеже 1870—1880 годов*, Москва, Изд. Московского Университета, 1964, 510 p. (*E. U.*); ALEXANDER SKARZYNSKI, *Polityczne przyczyny powstania warszawskiego* (Cauzele politice ale răscoalei din Varșovia), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, 429 p. (*M. M.*); JOZEF VLACHOVIĆ, *Slovenská měď v 16. a 17. století* (Minele de aramă din Slovacia în secolele al XVI-lea și al XVII-lea), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akademie vied, 1964, 253 p. + 17 tabele + 5 doc. (*Tr. I.-N.*); * * * *Zbornik Konstantina Jirečka*, Beograd, Naučno Delo, vol. I sub redacția acad. Mihailo Dinič, 1959 (564 p.); vol. II sub redacția acad. G. Ostrogorski, 1962 (366 p.) (*Gh. Z.*); MILOVAN RISTIĆ, — *Stari Vlah do oslobođenja od Turaka* (Stari Vlah pînă la eliberarea de sub turci), Beograd, Biblioteka naših krajeva. Knjiga 4, 1963, 330 p. (*S.I.*); GH. TH. ZORAS, Α. Μουστοξίδης και Ν. Θωμαζαΐος (*A. Mustoxidis și N. Tommaseo*), Atena, 1964, 72 p. Extras din *Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς και Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* (Cabinetul de studii filologice bizantine și neoelenice ale Universității din Atena) (*O.C.*) * * * Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Σπυριδάκην (Omagiul lui Constantin Spiridakis), Levkosia-Cipru, Zavallis, 1964, 238 p. (*Gh. C.*); MARCEL REINHARD, *Étude de la population pendant la Révolution et l'Empire. Instruction. Recueil de textes et notes*, Gap, 1961, 73 p.; *Supplément*, Paris, 1963, 76 p. (*R.C.*); GUY FOURQUIN, *Les Campagnes de la Région Parisienne à la fin du moyen âge. Du milieu du XIIIe siècle au début du XVe siècle*, Paris, P. U. F., 1964, 585(—589) p. + 12 f. tab. + 1 f. fasc. + 1 f. h. (*S.C.*); FREDDY THIRIET, *Histoire de Venise*, Paris, P. U. F., 1961, 128 p. (*Gh. Z.*); GEORGE AKENHEAD KNOWLSON, *Jean V, duc de Bretagne et l'Angleterre (1399—1442)*, Cambridge, Rennes, 1964, XII + 192 p. (*S.C.*). *Bizantinologie*. — ZORAS GHEORGHIOS, Ἱωάννου Ἀξαγιώλου Διήγησις συνοπτικῆ Καρόλου τοῦ Ε' (κατὰ τὸν Βατικανὸν ἐλληνικὸν κώδικα. 1624 (Scurtă povestire despre Carol Quintul (după codicele grecesc 1624 din biblioteca Vaticanului)), Atena, 1964, 244 p. (*Gh. C.*); H. ANTONIADIS-BIBICOU, *Un aspect des relations byzantino-turques en 1073—1074*, în *Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines*, vol. II, Belgrad, 1964, p. 15—25 (*E. Fr.*); * * * *La chronique brève de 1352, texte, traduction et commentaire par R. J. Loenertz*, în „Orientalia Christiana Periodica”, vol. XXIX (1963), fasc. 2, p. 331—345, și vol. XXX (1964), fasc. 1, p. 38—64 (*E. Fr.*). *Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie*. — JAN BAUMGART și ANNA MALCÓWNA, *Bibliografia Historii Polskiej za rok 1961 și Bibliografia Historii Polskiej za rok 1962*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy Imienia Ossolinskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1963 și 1964, X + 225 p.; IX + 305 p. (Institutul Historii. Zakład Dokumentacji Polskiej Akademii Nauk) (*Ș.P.*) 1187

20 DE ANI DE LA CONFERINȚA NAȚIONALĂ A P.C.R.

CONFERINȚA NAȚIONALĂ A P.C.R., MOMENT ÎNSEMNAT ÎN LUPTA PENTRU REALIZAREA UNITĂȚII DEPLINE A CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

DE

GH. ȚUȚUI

Conferința națională a P.C.R., ale cărei lucrări s-au desfășurat la București între 16 și 21 octombrie 1945, reprezintă un eveniment de mare însemnătate în viața partidului, a clasei muncitoare și a poporului nostru. Lucrările ei au fost pregătite de întreaga activitate desfășurată de partid de la ieșirea sa din ilegalitate, activitate clocotitoare de mobilizare, organizare și conducere a luptei revoluționare a maselor, de asigurare a hegemoniei proletariatului în revoluție și în primul guvern democrat din istoria țării.

La lucrările conferinței au participat 320 de delegați aleși de către conferințele regionale, precum și un mare număr de invitați, membri ai guvernului, conducători ai partidelor politice democratice și ai organizațiilor de masă, valoroși reprezentanți ai vieții științifice și culturale etc. Printre aceștia remarcăm prezența dr. Petru Groza, Președinte al Consiliului de Miniștri, a lui Theodor Iordăchescu, secretar general al P.S.D., reprezentanți ai Confederației Generale a Muncii, ai Uniunii patrioților etc., precum și a lui Mihail Sadoveanu, C. I. Parhon, S. Stoilow și alții.

Conferința națională a P.C.R. a avut ca obiectiv principal dezbateră problemelor de bază care stăteau în fața partidului ca forță conducătoare în lupta pentru refacerea și dezvoltarea economică a țării, întărirea regimului democrat-popular, analiza activității desfășurate de organele și organizațiile de partid pînă la această dată și stabilirea sarcinilor de viitor.

La baza lucrărilor conferinței au stat Raportul politic al C.C. al P.C.R. prezentat de Gheorghe Gheorghiu-Dej, raport care, prin analiza profundă a problemelor complexe ce se puneau în fața partidului și a țării, prin bogăția ideilor, claritatea și chibzuința cu care a aplicat tezele fundamentale ale învățăturii marxist-leniniste la condițiile concrete istorice și la particularitățile situației din România, reprezintă un strălucit document al marxismului creator, verificat de viață.

„Marxismul — arată V.I. Lenin — ne cere o considerare cât mai precisă, obiectiv verificabilă, a raporturilor dintre clase și a particularităților concrete ale fiecărui moment istoric”¹. Această cerință, absolut obligatorie „din punctul de vedere al oricărei fundamentări științifice a politicii”² este pe deplin și multilateral exprimată în documentul de bază prezentat Conferinței naționale a P.C.R.

Raportul politic al C.C. al P.C.R. la Conferința națională, în care se fundamentează științific programul partidului de desăvârșire a revoluției burghezo-democratice și de trecere la revoluția socialistă, reflectă pe deplin orientarea partidului de a privi revoluția ca un proces unic, străduința sa de a duce o asemenea politică care să corespundă cel mai bine realităților românești și să constituie o bază sigură pentru dezvoltarea ulterioară a țării.

Pornind în analiza sa de la situația economică și social-politică din țară, realități care au și determinat particularitățile trecerii de la capitalism la socialism în România, documentul sus-amintit constituie o ilustrare a strădaniei constante a cadrelor de bază din conducerea partidului nostru, în ciuda unor greutăți, de a ține seama în elaborarea liniei sale politice de etapele procesului revoluționar, de evoluția raportului forțelor politice atât pe plan intern cât și în viața internațională, de a lua în considerare atât necesitățile obiective ale dezvoltării sociale, cât și gradul de conștiință politică și de organizare a maselor populare, în primul rând al clasei muncitoare, hegemonul revoluției.

„Numai considerarea obiectivă a totalității relațiilor dintre absolut toate clasele unei societăți date, prin urmare și considerarea luptei de dezvoltare a acestei societăți, precum și considerarea relațiilor dintre ea și celelalte societăți — arată V.I. Lenin — poate servi drept bază pentru o tactică justă a clasei de avangardă. Toate clasele și toate țările nu sînt privite static, ci dinamic, adică nu în stare de nemișcare, ci în mișcare (ale cărei legi decurg din condițiile economice de existență a fiecărei clase)”³.

Conferința națională a P.C.R. a făcut o analiză profundă a situației internaționale și interne a României și a corelației dintre condițiile interne și externe, a stadiului de dezvoltare a revoluției și a perspectivelor ei, a forțelor motrice care urmau să asigure dezvoltarea neîntreruptă a revoluției populare, transformarea acesteia în revoluție socialistă.

Apreciind în mod realist situația internațională postbelică, Conferința a arătat că sarcina organizării și consolidării păcii depinde de spiritul de colaborare prin bună înțelegere; lichidarea tuturor rămășițelor fasciste și izolarea cercurilor reacționare; lupta tuturor forțelor progresiste ale lumii pentru asigurarea unei democrații reale; respectarea voinței fiecărui popor de a-și făuri singur regimul său social; respectarea independenței naționale și neamestecul în treburile interne ale altor popoare⁴.

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 24, București, Edit. politică, 1959, p. 25.

² *Ibidem*.

³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 26, București, Edit. politică, 1963, p. 76.

⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a 4 a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 8.

De la tribuna Conferinței naționale partidul nostru s-a ridicat cu hotărîre împotriva acțiunii duse de cercurile reacționare din unele țări capitaliste de împărțire a lumii în blocuri și a chemat la realizarea unei politici de înțelegere și colaborare între popoare și state.

Documentele Conferinței naționale a partidului poartă amprenta spiritului realist și clar văzător, al capacității de analiză și sinteză, cu care partidul a reușit să desprindă în permanență veriga principală din lanțul problemelor acute și imediate care se ridicau în fața partidului. Ele se întemeiază pe studierea temeinică a problemelor în interdependența și conexiunea lor dialectică, pe cunoașterea adîncă a realității, a concretului, îmbinată cu o viziune științifică de ansamblu și de perspectivă. Indicațiile date de Conferința națională, sarcinile stabilite dovedesc o temeinică chibzuință, o apreciere reală a posibilităților și mijloacelor de îndeplinire, o încredere nelimitată în capacitățile creatoare ale poporului în victoria socialismului.

Referindu-se la sarcina principală a comuniștilor în lupta pentru victoria revoluției, V. I. Lenin arată că aceasta „constă în a ști să aplici principiile generale și fundamentale ale comunismului la *particularitățile* relațiilor dintre clase și partide, la *particularitățile* dezvoltării obiective spre comunism, particularități proprii fiecărei țări în parte și pe care trebuie să știi să le studiezi, să le descoperi, să le ghicești”⁵.

Analizînd multilateral situația economică și politică a țării, Conferința națională a P.C.R. a elaborat un program complex privind refacerea și dezvoltarea economiei naționale prin mobilizarea intensă a propriilor forțe și maxima valorificare a resurselor naturale ale României. Pornind în rezolvarea acestei sarcini de la situația economică concretă, P.C.R. s-a bazat pe teza leninistă despre rolul hotărîtor al industriei în cadrul dezvoltării întregii economii naționale și a avut în permanență în vedere faptul că refacerea economiei naționale nu trebuie să ducă numai la refacerea a ceea ce a fost distrus, ci trebuie să creeze condiții favorabile trecerii ulterioare la reorganizarea întregii economii pe baze noi, socialiste. Această idee își găsește formularea programatică în raportul C.C. prezentat la Conferința națională, în care se arată că : „nu este vorba numai de a reface ceea ce s-a distrus, ci de a construi și dezvolta economia României”⁶, de a purcede „la perfecționarea industriei” și mai ales „la crearea de noi ramuri industriale, absente pînă acum în economia noastră”⁷.

Conferința națională a P.C.R. a respins și zdrobit teza reacționară și antinațională a „României eminentemente agricole” susținută de unii teoreticieni puși în slujba claselor exploatare și a imperialismului, prin care căutau să justifice înapoierea economică a României și să o mențină pe mai departe în situația de „hinterland agricol” pentru puterile occidentale dezvoltate din punct de vedere capitalist, și a arătat că „progresul țării noastre este în directă și nemijlocită legătură cu progresul industrializării țării, și că de tăria industrială a țării depinde în mare mă-

⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, E.S.P.L.P., 1956, p. 72.

⁶ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a 4-a, p. 60.

⁷ *Ibidem*, p. 63.

sură însăși independența statului nostru”⁸. Stabilind că la baza acțiunii de refacere și reconstruire a țării trebuie să stea dezvoltarea industriei grele, Conferința națională a indicat și căile prin care urma să se realizeze acest obiectiv, „folosirea rațională a bogățiilor naturale ale țării” și „legături comerciale trainice cu vecinii”⁹, respingînd prin aceasta încercările unor elemente burgheze din guvern de a condiționa acțiunea de refacere a economiei naționale de ajutorul puterilor imperialiste.

Subliniind necesitatea industrializării țării ca temelie sigură și trainică a dezvoltării multilaterale a României, în raportul Comitetului Central prezentat la Conferință se arăta : „Perspectivele ce se deschid astăzi industriei românești sint din cele mai înfloritoare și în fruntea preocupărilor noastre trebuie să stea dezvoltarea industriei grele care constituie pivotul în jurul căruia întreaga economie a țării se va dezvolta în condițiuni noi”¹⁰.

În planul de măsuri adoptat de Conferința națională, este înscrisă de asemenea și sarcina de perspectivă a electrificării țării în scopul folosirii masive a energiei electrice pentru dezvoltarea tuturor ramurilor industriei noastre și a ridicării nivelului de viață și cultură al maselor populare.

Punînd accentul principal pe refacerea și dezvoltarea industriei, P.C.R. a acordat atenția cuvenită și celorlalte ramuri ale economiei naționale, îndreptînd și aici eforturile spre refacerea și dezvoltarea lor, în interesul oamenilor muncii, îngustarea sferei de acțiune a capitalului speculativ și avînd în vedere în permanență sarcinile de viitor.

Conferința națională a scos în evidență legătura strînsă, organică, dintre măsurile preconizate în domeniul economic și sarcinile politice generale. Întărirea și dezvoltarea statului democrat-popular și a rolului său crescînd în toate domeniile de activitate era apreciată de Conferința națională a P.C.R. ca o condiție de bază pentru înlăptuirea programului de refacere și dezvoltare a economiei naționale, pentru asigurarea suveranității și independenței patriei¹¹. Urmărind ca simultan cu acțiunea de ridicare economică a țării și în strînsă legătură cu aceasta să se realizeze și o creștere a nivelului cultural și sanitar al poporului, Conferința națională a indicat necesitatea de a se întreprinde o serie de măsuri cu caracter cultural și social ca : pregătirea acțiunii în vederea lichidării analfabetismului, reorganizarea învățămîntului pe baze democratice, crearea cadrelor necesare operei de refacere și dezvoltare a economiei naționale, îmbunătățirea asistenței medicale, îndeosebi în mediul rural etc.¹².

Elaborarea de către Conferința națională a P.C.R. a liniilor directoare și a obiectivelor principale în lupta pentru refacerea și dezvoltarea economiei României, stabilirea unor importante sarcini de viitor constituie o dovadă grăitoare a felului în care partidul comunist a reușit în aceste condiții, cînd în fața țării stăteau numeroase sarcini imediate, ca, fără a le neglija pe acestea, să înarneze clasa muncitoare, partidul, cu un program măreț de perspectivă. Capacitatea partidului de a privi înainte, în viitor,

⁸ Gh. Gheorghiu Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a 4-a, p. 62.

⁹ *Ibidem*, p. 63.

¹⁰ „Știința”, nr. 358 din 21 octombrie 1945.

¹¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 73, 81.

¹² *Ibidem*, p. 79—80.

stabilirea cu precizie științifică a problemelor principale și a căilor de dezvoltare a economiei României au avut un mare efect mobilizator, au însuflețit la luptă mase de oameni ai muncii.

O mare însemnătate pentru desfășurarea revoluției populare o constituie linia elaborată de Conferința națională a P.C.R. în scopul întăririi continue a rolului de conducător al clasei muncitoare, precum și stabilirea cu claritate a principiilor și metodelor prin care se putea înfăptui unitatea deplină a mișcării noastre muncitorești în cadrul unui singur partid marxist-leninist.

Apreciind multilateral atât activitatea desfășurată de partidul comunist pe linia încheșării și consolidării Frontului Unic Muncitoresc, cât și rolul jucat de unitatea clasei muncitoare în lupta contra fascismului și reacțiunii, Conferința națională a P.C.R. a stabilit noi obiective în vederea întăririi și dezvoltării F.U.M., a chemat pe membrii P.S.D. să lupte alături de comuniști pentru înfăptuirea unității depline a clasei muncitoare.

Față de sarcinile importante care stau în fața poporului, se arată în rezoluția Conferinței naționale a P.C.R., muncitorimea, a cărei unitate de acțiune a constituit punctul de plecare al unirii tuturor forțelor democratice, are datoria de a întări și mai departe această unitate de acțiune și de a o desăvîrși prin înfăptuirea unității sale politice¹³.

Subliniind însemnătatea unității clasei muncitoare, Conferința națională a P.C.R. a arătat că aceasta dă muncitorimii o forță mai puternică, o capacitate de acțiune și de mobilizare mai mare, iar făurirea partidului unic va spori considerabil influența politică a clasei muncitoare, va face ca unitatea proletară să devină un factor esențial al luptei pentru desăvîrșirea transformărilor burghezo-democrate și o cheazășie a unității întregului popor.

Chemînd pe membrii Partidului Social-Democrat la înfăptuirea partidului unic, P.C.R. a avut în vedere în același timp situația în care se găsea mișcarea muncitorească din țară noastră, cînd între P.C.R. și P.S.D. existau puncte de vedere deosebite în probleme de ideologie, organizatorice și tactice, deosebiri ce nu puteau fi neglijate, dar care urmau să fie eliminate treptat în munca și lupta comună pentru victoria revoluției.

Pornind de la aprecierea că interesele comune ale celor două partide muncitorești sînt predominante și precumpănitoare și urmărind ca unitatea deplină a proletariatului să se realizeze pe baza unei concepții unice, marxist-leniniste, P.C.R. s-a preocupat în permanență să ajute pe social-democrații cinstiți în înțelegerea acestui lucru, să sprijine acțiunea elementelor revoluționare din cadrul P.S.D. În acest scop, rezoluția Conferinței naționale a P.C.R., precizînd felul în care partidul comunist concepe realizarea Partidului Unic, arată : „Partidul Comunist Român concepe înfăptuirea Partidului Unic Muncitoresc nu ca o contopire mecanică între cele două partide existente, ci ca o unificare politică și organizatorică pe baze principiale, în urma unei activități de lămurire ideologică și a înfăptuirii unei depline unități de acțiune”¹⁴.

¹³ Rezoluția Conferinței naționale a P.C.R., în „Scnteia”, nr. 367 din 1 noiembrie 1945.

¹⁴ *Ibidem*.

Temeinica clarificare ideologică și înfăptuirea unei depline unități de acțiune presupunea din partea partidului comunist și a elementelor înaintate din P.S.D., pe lângă lupta comună pentru apropierea și atragerea pe poziții revoluționare a muncitorilor din rîndurile P.S.D., și criticarea și demascarea consecventă a pozițiilor ideologice și a practicilor oportuniste ale social-democraților de dreapta.

Punînd ca obiectiv imediat al luptei sale întărirea și dezvoltarea unității clasei muncitoare pînă la constituirea unui singur partid marxist-leninist, elaborînd cu claritate linia politică pentru realizarea acestei sarcini mărețe, Conferința națională a P.C.R. a deschis o nouă etapă în această luptă, etapa lichidării depline și definitive a sciziunii din rîndurile clasei muncitoare din țara noastră, sciziune care a adus mari prejudicii și suferințe clasei muncitoare și întregului popor. Pentru realizarea acestui obiectiv, P.C.R. a pus problema realizării unității în fața întregii clase muncitoare, ca o sarcină principală și imediată a acesteia, și a chemat-o să lupte pentru realizarea ei.

Față de problemele majore privind unitatea proletară ridicate în toată complexitatea lor de Conferința națională a P.C.R., în cadrul conferinței și-au expus punctele de vedere Partidul Social-Democrat și Confederația Generală a Muncii.

În salutul pe care P.S.D. l-a adresat conferinței se face o apreciere pozitivă a realizărilor obținute de clasa muncitoare unită, precum și asupra poziției adoptate de P.C.R. față de Frontul Unic. „Partidul Social-Democrat — se arată în salut — se declară hotărît să lupte contra dezbinării și pentru desăvîrșirea Frontului Unic Muncitoresc, pentru unitatea deplină muncitorească”¹⁵.

Deși salutul P.S.D. mai sublinia încă greutățile care stăteau în fața unificării clasei muncitoare, neînțelegerea pe deplin a rostului și spiritului în care trebuie să funcționeze F.U.M., angajamentul ferm adoptat în fața Conferinței P.C.R. de a lupta alături de comuniști pentru întărirea și desăvîrșirea unității proletare a constituit un succes în lupta împotriva elementelor de dreapta, scizioniste din acest partid, o bază a acțiunii ulterioare de dezvoltare a unității proletare.

În acțiunea de consolidare și dezvoltare a unității proletare, un rol important a revenit mișcării sindicale. Reorganizată pe baza unității proletare prin înțelegerea realizată între P.C.R. și P.S.D. încă în vara anului 1944, mișcarea sindicală a fost un element de seamă în consolidarea și dezvoltarea unității clasei muncitoare. În lupta revoluționară desfășurată în sindicate, muncitorii comuniști, socialiști și fără de partid au învățat să acționeze uniți, s-au cunoscut și apropiat, ceea ce a făcut posibil ca mișcarea sindicală să reprezinte o forță însemnată pentru desăvîrșirea unității proletare. Sub acest aspect, salutul adresat de Confederația Generală a Muncii Conferinței naționale a P.C.R. cuprinde o cerință fermă a clasei muncitoare și un angajament al acesteia de a lupta pentru unitatea sa deplină.

¹⁵ „Scnteia”, nr. 357 din 20 octombrie 1945.

„Muncitorimea sindicalistă — se arăta în salutul C.G.M. — dorește această unitate . . . și va depune eforturi pentru ca această unitate să devină cât mai curînd o realitate”¹⁶.

Lucrările Conferinței naționale a P.C.R. au fost urmărite cu un mare interes de păturile largi ale oamenilor muncii, comuniști, social-democrați sau fără de partid. În timpul lucrărilor, muncitorii din fabrici și uzine, lucrătorii din micile întreprinderi sau ateliere, din instituții, cetățenii din cartiere, țărani muncitori etc. au adresat Conferinței naționale a P.C.R. sute de moțiuni de salut, în care raportau partidului succesele lor în refacerea țării, se declarau de acord cu hotărârile luate și se angajau să lupte pentru realizarea lor. În numeroase din aceste moțiuni și telegrame, problema unității clasei muncitoare ocupa un loc însemnat.

Astfel, în telegrama adresată conferinței în numele muncitorilor, tehnicienilor și funcționarilor atelierelor S.T.B. din capitală se spunea: „Comitetul F.U.M. din S.T.B., exponent al închegării unității clasei muncitoare, strîns unit în munca și lupta pentru reconstrucția țării, salută cu entuziasm Conferința Generală a P.C.R. care luptă pentru reconstrucția și democratizarea țării și a poporului, să aibă cel mai strălucit succes, pentru a vindeca cu un ceas mai devreme rănilor cauzate de războiul fascist”¹⁷.

Asemenea moțiuni și telegrame au fost adoptate și în numeroase alte întreprinderi din București, Iași, Cluj, Valea Prahovei, Constanța, Timișoara, Baia Mare etc.¹⁸.

Hotărîrea P.C.R. de a chema clasa muncitoare la lupta pentru realizarea deplinei sale unități impunea o largă acțiune politică și ideologică de lămurire a principiilor și metodelor de înfăptuire a acestei unități, de întărire și dezvoltare a formelor de colaborare existente. Acest lucru era necesar mai ales la nivelul organelor de jos, atît în rîndurile P.C.R., cît și în ale P.S.D., întrucît mai existau încă neclarități în ceea ce privește componența și sarcinile F.U.M.¹⁹, considerîndu-se că partidul unic se poate înfăptui imediat²⁰. În același timp, unele elemente din conducerea P.S.D. accentuau în mod unilateral pe greutățile existente și subliniau cu orice prilej că „drumul la unitatea organizatorică este încă lung”²¹.

În perioada imediat următoare Conferinței naționale, P.C.R. a desfășurat o largă acțiune de lămurire politică și de clarificare ideologică. Publicarea și dezbaterea largă a documentelor Conferinței naționale a P.C.R. organizarea în întreaga țară a numeroase adunări muncitorești, unde au luat cuvîntul conducători ai partidului comunist, acțiunea de lămurire dusă de la om la om, au contribuit la ridicarea nivelului politic și ideologic al maselor. Cu acest prilej au fost clarificate și problemele legate de F.U.M. și sarcinile ce se impuneau pentru demascarea și înlăturarea din organi-

¹⁶ „Scnteia”, nr. 357 din 20 octombrie 1945.

¹⁷ „Scnteia”, nr. 356 din 19 octombrie 1945.

¹⁸ „Scnteia”, nr. 358 din 21 octombrie 1945.

¹⁹ Vezi art. *Ce este Frontul Unic*, publicat în „Libertatea”, nr. 355 din 19 octombrie 1945.

²⁰ Vezi *Comunicatul Secretariatului General al P.S.D.*, în „Libertatea”, nr. 372 din 8 noiembrie 1945.

²¹ „Libertatea”, nr. 355 din 19 octombrie 1945.

zațiile muncitorești a dușmanilor unității clasei muncitoare, pentru întărirea frontului unic. În cuvîntarea ținută la marea adunare organizată de județeană Ilfov a P.C.R. în sala cinematografului „Savoy” din București, secretarul general al P.C.R. s-a oprit pe larg asupra problemelor unității clasei muncitoare, asupra mijloacelor prin care din unitatea de acțiune realizată în Frontul Unic Muncitoresc poate lua naștere Partidul Unic Muncitoresc.

Pornind de la punctul de vedere că unitatea de acțiune a celor două partide — comunist și social-democrat — trebuie să fie condiția prealabilă a realizării Partidului Unic, Gheorghe Gheorghiu-Dej a subliniat necesitatea ca unificarea celor două partide să fie precedată de o amplă activitate de lămurire ideologică. „*Fără lămurire ideologică — arăta secretarul general al P.C.R. — nu poate fi vorba de înfăptuirea unui Partid Unic Muncitoresc. Simpla contopire a acestor două partide ar da prilej de noi sciziuni, n-ar da acea coeziune necesară unui Partid Unic Muncitoresc*”²².

Această subliniere asupra însemnătății clarificării ideologice și politice ca o condiție a înfăptuirii unității organizatorice a clasei muncitoare indică cu precizie faptul că partidul comunist a militat nu spre realizarea unei unități formale prin contopirea organizatorică a celor două partide, ci spre înfăptuirea unității în cadrul unui partid singur de tip nou al clasei muncitoare, partid marxist-leninist.

Chemarea adresată de P.C.R. clasei muncitoare de a acționa cu hotărîre pentru înfăptuirea unității sale în cadrul unui singur partid marxist-leninist a avut un ecou foarte puternic în rîndurile muncitorilor, care s-au angajat să nu precupețească nici un efort pentru a-i da viață. Exprimînd hotărîrea celor peste 7 000 de muncitori ceferiști, manifestată cu ocazia adunării F.U.M. din ziua de 1 noiembrie 1945, rezoluția acestei adunări asigură Comitetele Centrale ale P.C.R. și P.S.D. „că vor merge pe drumul întăririi F.U.M. și al creării partidului unic al clasei muncitoare”²³. Asemenea moțiuni au fost adoptate în numeroase alte adunări muncitorești din București și din provincie (la S.T.B., „Gaz și Electricitate”, „Postăvăria română”, I.O.R., I.C.A.R. etc.), precum și cu prilejul mitingurilor ce s-au desfășurat în întreaga țară la începutul lunii noiembrie la care au luat cuvîntul fruntași ai celor două partide muncitorești. În moțiunea adoptată la adunarea de front unic a muncitorilor de la „Malaxa” (azi Uzinele „23 August”) din capitală, care a avut loc la 3 noiembrie 1945, se spuneau următoarele : „Noi muncitorii comuniști, social-democrați și fără de partid, adunați azi 3. XI. 1945 într-o mare întrunire convocată de Comitetul de F.U.M. de la Uzinele „23 August” (Malaxa) pentru a sărbători împreună cea de-a 28-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste, trimitem salutul nostru cald C.C. al P.C.R. și C.C. al P.S.D., pe care le asigurăm că vom depune toate eforturile pentru întărirea F.U.M. și, prin aceasta, pentru

²² „Scnteia”, nr. 371 din 5 noiembrie 1945.

²³ Ibidem, nr. 370 din 4 noiembrie 1945.

dezvoltarea acțiunii către unitatea întregii clase muncitoare într-un partid unic al clasei muncitoare”²⁴.

Ca rezultat al lărgirii acțiunii de clarificare ideologică desfășurate de P.C.R., a muncii de zi cu zi duse de organizațiile de partid în vederea întăririi colaborării în F.U.M. și în sindicate și a activității tot mai hotărâte a social-democraților de stînga, în scurt timp după Conferința națională a P.C.R. s-au putut înregistra noi succese pe linia întăririi F.U.M.

În această direcție, lucrul cel mai important îl constituie dezvoltarea în rîndurile P.S.D. a unui puternic curent care milita pentru întărirea unității cu P.C.R. și, în strînsă legătură cu acest curent, formarea în conducerea partidului socialist a unei aripi de stînga, care desfășoară o tot mai susținută activitate politică și organizatorică. Ca urmare, în activitatea Partidului Social-Democrat începe să cîştige teren o orientare nouă, de apărarea unității proletare, de luptă pentru dezvoltarea ei pînă la realizarea partidului unic. În această direcție este concludentă rezoluția P.S.D. din 25 octombrie 1945, în care acest partid își precizează punctul său de vedere față de problema partidului unic, arătînd că aceasta *este o necesitate istorică*²⁵. Rezoluția subliniază în continuare necesitatea clarificării prealabile a divergențelor teoretice și tactice dintre social-democrați și comuniști, precum și a consolidării F.U.M. printr-o îndelungată colaborare și netezirea tuturor asperităților.

„Cu toate dificultățile — se spune în rezoluție — partidul social-democrat va continua să sprijine tendințele de apropiere, să combată curențele care ar stînji unitatea de acțiune muncitorească și să pregătească astfel condițiile favorabile pentru realizarea pe calea unei dezvoltări organice a unității”²⁶.

La 15 noiembrie, Biroul Politic al P.S.D. a dat publicității un comunicat prin care se angajează să întărească Frontul Unic Muncitoresc și guvernul democrat²⁷, iar în ziua de 24 noiembrie, pe baza unei înțelegeri prealabile între P.C.R. și P.S.D., Comitetul Central al F.U.M. a dat publicității un comunicat în care se declara de acord cu acțiunea desfășurată de C.G.M. pentru încheierea contractelor colective de producție, atrăgîndu-se atenția comuniștilor și social-democraților că „au datorია de a sprijini cu toată energia această acțiune”²⁸.

Poziția adoptată de partidul socialist de a păși în întîmpinarea propunerii partidului comunist în vederea consolidării F.U.M., hotărîrea celor două partide de a acționa în comun pentru apărarea intereselor economice ale clasei muncitoare au fost urmate de noi acțiuni, mai ales pe linia unității de jos a muncitorilor comuniști și socialiști. Astfel, la 26 noiembrie

²⁴ Astfel de întruniri s-au mai ținut la întreprinderile: „Postăvăria română”, „Industria electrică română”, A.S.A.M., „Ribero”, „Amero”, „Ivănuș”, „N. Ganea”, „V. Ganea”, „Aftalion”, „Filatura românească de bumbac”, „Mioara”, „Uzinele Dura”, „Trebitsch”, „Bragadiru bere”, „Monetăria națională”, „Chibrituri”, „Voja”, „Gralex”, „Iuta”, „Laboratorul”, „Luteția”, „Arly”, „Spitalul militar”, „Auto-Bucur” etc. („Scnteia”, nr. 371 și 372, din 5—7 noiembrie 1945).

²⁵ „Libertatea”, nr. 362 din 27 octombrie 1945.

²⁶ Ibidem.

²⁷ „Libertatea”, nr. 374 din 16 noiembrie 1945.

²⁸ „Scnteia”, nr. 387 din 24 noiembrie 1945.

1945, la sediul Regionalei P.C.R. București, a avut loc întrunirea comitetelor de Front unic muncitoresc din capitală, la care au luat parte peste 1 000 de comuniști și social-democrați. În cadrul acestei adunări, pe baza expunerilor făcute de reprezentanții P.C.R., P.S.D. și ai C.G.M., participanții au dezbătut pe larg problemele legate de unitatea clasei muncitoare, angajându-se să lupte pentru întărirea Frontului Unic Muncitoresc.

În moțiunea adoptată în unanimitate la această întrunire se spunea : „Delegații partidelor comuniste și social-democrate din comitetele de Front Unic Muncitoresc din toate întreprinderile și instituțiile din capitală, întruniți la 26 noiembrie la chemarea C.C. al F.U.M., ascultând expunerile tovarășilor reprezentanți ai P.S.D. și P.C.R. și Confederației Generale a Muncii, hotărâsc mobilizarea tuturor forțelor clasei muncitoare pentru consolidarea unității de acțiune absolut necesare îmbunătățirii situației economice a tuturor celor ce muncesc, refacerea țării și desăvârșirea regimului democrat din țara noastră.

Delegații ambelor partide muncitorești din Comitetele de F.U.M. își iau angajamentul solemn de a urma cu hotărâre directivele conducerii superioare a F.U.M. și a Confederației Generale a Muncii”²⁹.

Consfătuirea delegaților comitetelor de front unic din Regionala București, unde acționau unele din cele mai puternice și mai numeroase organizații ale celor două partide³⁰, a constituit un pas însemnat pe calea întăririi colaborării între organele și organizațiile P.C.R. și P.S.D., în cadrul Frontului Unic. Ea constituia în același timp un succes însemnat în lupta împotriva elementelor scizioniste, creînd anumite condiții favorabile pentru demascarea și îndepărtarea acestora din rîndurile P. S. D.

Manifestări asemănătoare cu cele din București de întărire a F. U. M. se constată la sfîrșitul anului 1945 și în alte părți ale țării : Constanța, Iași, Oradea, unde Frontul Unic Muncitoresc funcționa „fără fricțiuni”, precum și în alte părți, unde se evidențiază îmbunătățirea conlucrării pe baza frontului unic în fabrici și întreprinderi, cu o parte din ce în ce mai însemnată din conducerile locale ale P. S. D.³¹.

Referindu-se la rezultatele obținute pe linia activității F. U. M. în noiembrie 1945, C.C. al P. C. R. arăta următoarele : „Colaborarea între organizațiile noastre și cele social-democrate merge spre îmbunătățire. În urma muncii de convingere și de clarificare, începută de tovarășii noștri, colaborarea devine mai apropiată, atît în fabrici, unde încep să se perfecteze unitatea de vederi între noi și sociali-democrați și asupra problemelor ridicate de interesele clasei muncitoare, cît și în comitetele de Front Unic. Ideea unității de acțiune a clasei muncitoare, ideea unei juste colaborări în F. U. M. pînă la Partidul Unic, își face loc și prinde

²⁹ „Scînteia”, nr. 391 din 29 noiembrie 1945.

³⁰ În noiembrie 1945, Regionala P.C.R. București număra peste 100 000 de membri de partid (Arh. C.C. al P.C.R., dos. 44, F. 1, f. 9). La aceeași dată, organizația de București a P.S.D. cuprindea circa 30 000 de membri (ibidem, fond. 2, dos. 6).

³¹ Ibidem, fond. 1, dos. 308, 1944–1945, f. 77.

rădăcini puternice în rîndurile membrilor partidului social-democrat și chiar în rîndurile muncitorilor fără de partid”³².

După Conferința națională a P. C. R., în lupta pentru aplicarea programului elaborat de conferință pentru refacerea și dezvoltarea economiei naționale, consolidarea statului democrat-popular, colaborarea și unitatea dintre P. C. R. și P. S. D. s-au dezvoltat și întărit. Încă din 1946, de cînd, în ciuda tuturor dificultăților, P. C. R. și P. S. D. au activat de comun acord în toate acțiunile hotărîtoare³³, era evident că unitatea de acțiune va duce la făurirea unității depline a clasei muncitoare. În acest timp, partidul comunist, cu sprijinul elementelor revoluționare din P. S. D., a desfășurat o susținută activitate politică și ideologică de răspîndire a ideologiei marxist-leniniste, de demascare a elementelor scizioniste și a suportului lor teoretic și politic, a activat cu tact și răbdare pentru a ajuta la cristalizarea deplină și consolidarea curentului revoluționar în rîndurile Partidului Social-Democrat.

Hotărîrea majorității clasei muncitoare de a acționa în vederea realizării unității sale depline s-a dovedit și cu prilejul alegerilor sindicale care s-au desfășurat în a doua jumătate a anului 1947. În cursul alegerilor, care au adus în fruntea organizațiilor sindicale numai partizani ai unității proletare, au fost demascate și îndepărtate din conducerea sindicatelor o serie de elemente de dreapta, scizioniste. În aceste acțiuni, membrii P. S. D. au înțeles tot mai clar caracterul științific al teoriei, strategiei și tacticii revoluționare.

Activitatea desfășurată de întreaga clasă muncitoare unită pentru îndeplinirea sarcinilor revoluției, creșterea și întărirea aripilor de stînga din P. S. D., acțiunea acesteia de demascare a elementelor de dreapta, au făcut posibil ca în august 1947 conducerea P. S. D. să declare că P. S. D. este un partid de stînga care va milita pentru a înlătura toate piedicile care mai stăteau în calea făuririi unității depline a clasei muncitoare³⁴.

În aceste condiții, la 27 septembrie, Birourile Politice ale P. C. R. și P. S. D. au adoptat hotărîrea de a pune în discuția forurilor conducătoare ale celor două partide mijloacele practice pentru îndeplinirea unității politice și ideologice a mișcării muncitorești³⁵. Aceasta a influențat puternic asupra orientării lucrărilor celui de-al XIX-lea Congres al P. S. D., care s-a desfășurat între 4 și 9 octombrie 1947.

Dominat de ideea unității clasei muncitoare, Congresul P. S. D. și-a însușit propunerea făcută de P. C. R. de a se trece la îndeplinirea unității în cadrul unui singur partid și a împuternicit Comitetul Central să discute cu C.C. al P. C. R. mijloacele practice pentru realizarea acestui obiectiv. Ulterior, la 29 octombrie, C.C. al F. U. M. a luat în dezbateră problemele legate de aplicarea hotărîrilor P. C. R. și P. S. D. privind crearea partidului unic și a constituit două comisii în vederea elaborării platformei și statutului partidului unic, al planului de măsuri organizatorice privind unificarea celor două partide.

³² Arh. C. C. al P. C. R., fond. 1, dos. 308. 1944—1945, f. 77.

³³ Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 113.

³⁴ „Libertatea”, nr. 902, din 23 august 1947.

³⁵ „Scinteia”, nr. 935 din 29 septembrie 1947.

În ședința comună din 12 noiembrie, birourile politice ale celor două partide au adoptat în unanimitate proiectul de platformă și normele practice de pregătire a partidului unic ³⁶.

Elaborarea platformei partidului unic încununa o etapă însemnată în lupta pentru unitatea deplină a clasei muncitoare, unitate care a izvorât în mod organic din unitatea de acțiune în F. U. M., din acțiunea de lămurire ideologică și apropiere tovarășească, și s-a încheiat în munca și lupta dusă în comun. Referindu-se la aceasta, în platformă se spunea : „În întreprinderi și instituții, comunistii, social-democrații, întreaga masă a muncitorimii au îmbrățișat cu elan ideea Partidului Unic Muncitoresc” ³⁷. Ea arăta că numai unitatea deplină a muncitorimii creează condițiile pentru întărirea continuă a alianței muncitorești-țărănești, a prieteniei dintre poporul român și minoritățile naționale, pentru mobilizarea maselor largi populare la îndeplinirea sarcinilor istorice pe care le ridică înaintarea țării pe calea progresului social.

Platforma cuprindea principiile de bază ale viitorului partid unic. Ea preciza că membrii partidului unic trebuie să fie luptători fideli pentru năzuințele și interesele poporului muncitor, împotriva oricărui uneltiri ale imperialismului și ale reacțiunii interne, pentru lichidarea tuturor resturilor fasciste și reacționare, pentru consolidarea și dezvoltarea noii democrații românești spre socialism ; că trebuie să fie în permanență în strinsă legătură cu masele, să le conducă pe baza liniei generale a partidului, să-și însușească ideologia marxist-leninistă, să fie necruțători față de orice manifestări dușmane care ar pune în primejdie unitatea partidului ³⁸.

Platforma P. U. M. cuprindea principalele sarcini imediate și de perspectivă pe care le avea de îndeplinit partidul în lupta pentru dezvoltarea democratică și socialistă a țării, în acțiunea de refacere a economiei naționale și apoi în lichidarea înapoierii economice moștenite de la regimul burghez-moșieresc, scopul final al partidului fiind construirea socialismului și comunismului.

În scopul asigurării dezbaterii în bune condițiuni a platformei P. U. M. și aplicării în practică a măsurilor de unificare a organizațiilor celor două partide, C.C. al F. U. M. a instituit în întreaga țară comisii de unificare.

În cursul lunii decembrie 1947, în adunările comune ale membrilor P. C. R. și P. S. D. a început dezbaterea platformei P. U. M. și crearea organizațiilor unice de partid în întreprinderi și instituții, organizații de sector, de plasă și de județ și alegerea delegaților pentru Congres. Se îndeplinea astfel în practică unitatea deplină a clasei muncitoare din România.

„Unificarea la Congresul din 1948 a Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat, pe baza principiilor organizatorice, tactice, politice și ideologice ale marxism-leninismului, a pus capăt sciziunii de peste 20 de ani din mișcarea muncitorească din țara noastră, a asi-

³⁶ „Scnteia”, nr. 974 din 14 noiembrie 1947.

³⁷ *Platforma Partidului Unic Muncitoresc*, București, 1947, p. 16.

³⁸ *Ibidem*, p. 20—23.

gurat clasei muncitoare, întregului popor, statul-major de luptă capabil să rezolve cu succes sarcinile operei istorice de construire a societății socialiste”³⁹.

Hotărârile de însemnătate istorică adoptate de Congresul al IX-lea al partidului de a schimba denumirea partidului în Partidul Comunist Român și de a recunoaște membrilor de partid care au făcut parte din fostul partid social-democrat și din cel socialist vechimea de la data înscrierii lor în aceste partide reflectă dezvoltarea istorică a partidului nostru și corespund pe deplin caracteristicilor sale de detașament de avangardă al clasei muncitoare, de conducător politic al poporului în opera de desăvârșire a construcției socialiste și trecerea la comunism.

³⁹ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al P.C.R.*, Edit. politică, p. 68.

O TIPARITURĂ SLAVO-ROMÂNĂ PRECORESIANĂ *

DE

L. DEMÉNY

Cercetările recente pun din nou în discuție o serie de probleme majore legate de apariția scrisului românesc literar. Ele sînt legate de noile descoperiri privitoare la activitatea tipografică a lui Filip Moldoveanul sau Filip Maler care tipărea cărți religioase cu caractere chirilice, adresate românilor. Filip Moldoveanul — după cît se știe pe baza noilor cercetări¹ — își desfășoară activitatea la Sibiu pînă la 1554. Numele lui apare foarte des în socotelile magistraturii orașului, plătindu-i-se sume diferite pentru misiunile și serviciile îndeplinite de el, inclusiv traducerea și tipărirea *Catehismului românesc* din 1544, despre care sînt două mențiuni documentare din 1544 și 1546 îndeobște cunoscute. În jurul acestei tipăriri s-au purtat multe discuții în literatura de specialitate. Avem însă azi în țară microfilmul *Tetraevanghelului* slavon tipărit de Filip Moldoveanul la Sibiu în 1546². Există deci dovada materială a funcționării unei tipografii la Sibiu cu caractere chirilice, care tipărea cărți chirilice cu 15 ani înainte de începutul activității lui Coresi în Transilvania. De această tipografie este legată editarea primei cărți în limba română, a *Catehismului* din 1544, din care însă pînă în prezent nu cunoaștem nici un exemplar. S-a mai presupus însă că această tipografie putea să scoată și alte cărți cu caractere chirilice și o dată cu cunoaș-

* Comunicare susținută la Institutul de istorie al Academiei din București la 2 iunie 1965.

¹ A. Huttmann și P. Binder, *Prima carte tipărită în limba română*, în „Călăuza bibliotecarului”, 1965, nr. 2, p. 94-96.

² Originalul unui exemplar incomplet se păstrează la Biblioteca publică „M. E. Saltikov-Șcedrin” din Leningrad, la sectorul „Carte rară”, sub cota I. 1.5. Cu ocazia călătoriei noastre în U.R.S.S. în vara lui 1964, am putut să studiem mai în detaliu acest exemplar și să procurăm după el un microfilm complet, deus acum la Biblioteca Academiei, fondul de microfilme. Am făcut o darc de seamă detaliată asupra acestei tipăriri, împreună cu prof. Dan Simonescu. Cf. *Un capitol important din vechea cultură românească. Tetraevanghel, Sibiu, 1546*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 1965, nr. 1 (supliment).

terea caracterelor tipografice chirilice sibiene, pe baza *Tetraevanghelului* din 1546, va fi posibilă identificarea și a altor tipărituri românești anonime din secolul al XVI-lea și eventual chiar găsierea *Catehismului* din 1544³. Pe acest făgaș, inițiat de profesorul clujan Sigismund Jakó și de studiile erudite ale lui V. Molin, ne-am îndreptat cercetările când am avut ocazia să studiem fondul foarte bogat în tipărituri românești vechi al secției de „Carte rară” a Bibliotecii publice „M. E. Saltikov-Șcedrin” din Leningrad. În mod deosebit ne-a atras atenția o evanghelie bilingvă, slavo-română din secolul al XVI-lea, care figurează în vol. I al *Bibliografiei românești vechi* a lui I. Bianu și N. Hodoș ca fiind tipărită în jurul anului 1580⁴, părere în general acceptată pînă acum în literatura de specialitate. Înclinăm să revizuim această părere, atribuind tipărirea acestei evanghelii tot tipografiei din Sibiu, ceea ce — dacă se va putea dovedi convingător — ar însemna că avem în față tipărirea unui text românesc înainte de tipăriturile românești ale lui Coresi și, prin urmare, primul text românesc tipărit pe care îl cunoaștem în stadiul actual al cercetărilor^{4a}. Înainte de a ne ocupa de expunerea detaliată a argumentelor pe care se bazează ipoteza noastră, este necesar să vedem ce s-a scris pînă în prezent despre această carte în literatura de specialitate românească și străină.

Evangheliarul slavo-român a fost semnalat pentru prima dată în *Raportul Bibliotecii publice* din Petersburg pe anul 1858, care arată că acest fragment conține incomplet evanghelia de la Matei și că „este o tipăritură ieșită, fără nici o îndoială, dintr-una din tipografiile ugrovlaha”⁵. Se dă o succintă descriere a exemplarului aflat și atunci la biblioteca amintită mai sus, arătîndu-se că, în ce privește caracterul tiparului, el este apropiat de *Tetraevanghelul* tipărit la Belgrad în 1552, dar mai apropiat de *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi în 1579 la Sebeș⁶. *Evangheliarul* pomenit este descris pe scurt și în publicația lui V. M. Undolski⁷.

La prima ediție a lucrării sale, cunoscutul bibliograf rus I. Karataev nu face altceva decît să redea textual informația apărută în raportul Bibliotecii din Petersburg⁸. Mai pe larg se ocupă el de acest *Evangheliar* în ediția a 2-a a lucrării sale⁹. I. Karataev publică pentru prima dată un fragment din textul *Evangheliarului*. Pe baza informațiilor obținute

³ Jakó Zsigmond, *Könyvtörténet — művelődéstörténet. A legrégibb román nyomtatvány (Istoria cărții — istoria culturii. Cea mai veche tipăritură românească)*, în „Korunk”, 1964, nr. 11, p. 1 530—1 536. Idem, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VII (1964), p. 107.

⁴ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508—1830*, t. I, 1508 1716, București, 1903, p. 80—81.

^{4a} Vezi și studiul nostru apărut în „Revue Roumaine d’Histoire”, an. 1965, nr. 30.

⁵ *Отчет Императорской Публичной Библиотеки* 38, 1858 г., S. Petersburg, 1858, p. 54.

⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁷ V. M. Undolski. *Очерк славяно-русской библиографии*, Moscova, 1871, p. 14, nr. 82.

⁸ I. Karataev, *Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами*, S. Petersburg, 1878, p. 185.

⁹ I. Karataev, *Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами*, S. Petersburg, 1883, p. 205 și urm.

din lucrarea lui I. Karataev, E. Picot include *Evangheliarul* slavo-român în publicația sa¹⁰. El atrage atenția asupra faptului că fragmentul tipărit de I. Karataev permite constatarea unor mari deosebiri între textul românesc al acestei tipărituri și cel al *Tetraevangelului* lui Coresi din 1560 — 1561¹¹. E. Picot se îndoiește de afirmația lui I. Karataev, care susține că locul de tipărire al *Evangheliarului* slavo-român ar putea să fie orașul Sebeș.

Tot pe baza informațiilor lui I. Karataev s-a publicat o scurtă relatare în 1890 despre *Evangheliarul* slavo-român în revista maghiară „Magyar Könyvszemle”¹², relatare reprodusă în 1910 de Andrei Veress¹³, care susține, după Karataev, că *Evangheliarul* slavo-român are litere asemănătoare cu *Tetraevangelul* lui Coresi din 1579.

Dintre specialiștii români, primul care a studiat această tipăritură românească a fost cunoscutul slavist Ion Bogdan, care, după cercetarea cărții la fața locului, a publicat încă în 1891 o dare de seamă care este și pînă azi cel mai amplu studiu pe această temă¹⁴. Ion Bogdan acceptă doar parțial părerea lui I. Karataev. El consideră că „tiparul [evangheliei] nu este frumos, dar nici cu totul urît”, cum considera Karataev. Comparîndu-l cu cele trei evangheliare tipărite la Sebeș, Brașov și Țirgoviște, Bogdan arată că fragmentul în discuție seamănă mai mult cu cel de la Brașov decît cu cel de la Țirgoviște, „cu toate că, în privința rotundizării literelor, el se apropie de evanghelia de la Țirgoviște. A-l identifica însă cu unul din aceste două este cu neputință, deoarece deosebirile sînt mai mari decît asemănările”¹⁵. Ion Bogdan arată, în continuare, că fragmentul se deosebește de *Evanghelia* din Brașov „prin aceea că unele litere — de pildă o — nu sînt așa de prelungite, altele se deosebesc ca formă, de pildă ж, apoi partea de jos a lui s este mai mult triunghiulară, decît rotundă”¹⁶. Ion Bogdan înclina să creadă că fragmentul seamănă mai mult cu tipăriturile „de la Sebeș, care la rîndul lor se deosebesc foarte puțin de cele de la Brașov și se aseamănă cu cele de la Belgrad, de pildă cu evanghelia slavonă de la 1552”¹⁷. Ion Bogdan se oprește și asupra formelor deosebite de litere, mai ales a literelor inițiale ornate, și subliniază că „o parte dintr-însele sînt întocmai ca ale lui Coresi din edițiile de la Brașov și Sas-Sebeș, și anume mai ales Б și К (ornamentică în nuiiele), o altă parte sînt sau de tot simple

¹⁰ Émile Picot, *Coup d'œil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVIe siècle*, Paris, 1895, p. 39—40.

¹¹ În nota 1 de la p. 40 a lucrării sale, E. Picot reproduce alături fragmentul din lucrarea lui Karataev și fragmentul corespunzător din *Tetraevangelul* lui Coresi. Juxtapunerea textelor era foarte sugestivă și studierea mai atentă chiar și numai a acestor fragmente putea să constituie un indiciu grăitor împotriva tezei despre paternitatea coresiiană a *Evangheliarului* slavo-român.

¹² „Magyar Könyvszemle”, 1890, p. 118—119.

¹³ Veress Endre, *Erdély-és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544—1808)* (Cărți și tipărituri vechi românești din Transilvania și Ungaria), Cluj, 1910, p. 15.

¹⁴ Ion Bogdan, *O Evanghelie slavonă cu traducere română din secolul al XVI-lea, în „Convorbiri literare”*, an. XXV (1891), nr. 1, aprilie 1891, p. 33—40.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

sau cu ornamente geometrice foarte subțiri”¹⁸. Avînd în vedere toate acestea, Ion Bogdan este foarte rezervat în formularea concluziilor sale, afirmînd că „aceste asemănări și deosebiri tipografice mă împiedică deocamdată a-mi forma o idee hotărîtă despre locul și autorul tipăririi ce mă ocupă”¹⁹. El redă textul unei însemnări ce se află pe filele 23 — 24, „care dovedește că exemplarul acesta era utilizat pe la 1640 în Transilvania”. Ion Bogdan face unele observații prețioase și cu privire la caracterele literelor chirilice folosite la textul românesc. El subliniază în această privință că „ceea ce caracterizează însă cu deosebire tiparul acestei evanghelii este forma literii $\text{Ѡ} = \text{î}$: o inițială și două forme în text. Acestea sînt evident niște forme de trecere de la paleoslavica sau mediobulgarul Ѡ la românescul Ѡ . Nu avem decît să prelungim linia din mijloc de desubtul șirului și căpătăm această din urmă literă. Ea se întrebuițează împreună cu Ѡ totdeauna pentru sunetul î la începutul cuvintelor: АНТРАБАРЪ

etc. pe lângă ѠН , ѠМБРАКА etc. Pe cît am putut constata eu, această literă nu se găsește în nici o altă tipăritură veche românească”²⁰.

În ceea ce privește limba textului românesc, Ion Bogdan o găsește „destul de interesantă pentru a merita un studiu detaliat... pentru dicționarul limbei noastre vechi”²¹. Mai întîi s-a oprit la relevarea unor particularități fonetice ale textului, iar apoi la analiza unor particularități lexicografice. Ion Bogdan menționa unele cuvinte slave vechi netraduse în textul românesc. „În general — spune el — traducerea este foarte rea. Traducătorul nu dovedește nici o dibăcie în astfel de lucrări literare. Judecînd după impresia generală ce mi-a făcut-o cetirea unei părți din fragmentul acesta, el nu poate fi atribuit lui Coresi. Stilul acestuia, deși greoi, încărcat de cuvinte slave, dependent totdeauna de sintaxa străină, neflexibil, este cu toate acestea ceva mai bun decît al fragmentului. Autorul acestuia pare a fi fost mai puțin cărturar și decît Coresi”²².

După toată analiza făcută, Ion Bogdan ajunge la concluzia finală că „este probabil că tipărirea, poate și traducerea acestei evanghelii s-a făcut în Transilvania în secolul al XVI-lea”²³.

Pe baza informațiilor furnizate de I. Karataev (care reproduce un fragment din text) și de Ion Bogdan (care avea în posesia sa chiar o fotocopie pozitivă de pe două file ale pergamentului, publicate ulterior de Sextil Pușcariu²⁴), Bianu și Hodoș au inclus *Evangheliarul* în discuție sub titlul *Evangheliar slavo-românesc 1580*, în volumul I al *Bibliografiei românești vechi* (p. 80 — 81), susținînd că el este tipărit cu aceleași caractere ca și *Evangheliarul* slavonesc de la 1579 al diaconului Coresi.

Încă înainte de apariția publicației lui Bianu-Hodoș, o părere cu totul aparte, dar deosebit de interesantă, a susținut I.G. Sbiera. Însuși titlul

¹⁸ Ion Bogdan, *O Evanghelie slavonă...*, p. 35.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 35—36.

²² *Ibidem*, p. 38.

²³ *Ibidem*, p. 38—39.

²⁴ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1936, p. 79.

paragrafului „Evangheliarul slavonesc-românesc dintre 1545 și 1579” este foarte semnificativ. I. G. Sbiera insistă asupra textului din fragmentul reprodus de I. Bogdan și E. Picot și-l compară cu fragmentul corespunzător din *Tetraevanghelul* lui Coresi din 1560 — 1561. Subliniază diferența mare dintre texte. „Această diversitate de dicțiune ne probează sau că autorii ambelor texte au fost persoane diferite, sau că un text este o edițiune mai corectată a celuilalt. Asemănînd textul *Evangheliarului* slavonesc-românesc cu cel al *Evangheliarului* lui Coresi din 1560 — 1561, trebuie să mărturisim că textul celui dintîi ne prezintă mai multe semne de inferioritate în traducere, o diversitate în pronunțare și chiar indicii de o vechitate mai mare ca: *me* pentru *mě*, *tenuture* pentru *hotarele*, *cătrănsu* pentru *către el*, *de dracul pate* pentru *se drăcește* etc.”²⁵. Pe baza acestor constatări, I. G. Sbiera presupune că *Evangheliarul* slavo-român și *Tetraevanghelul* lui Coresi din 1560 — 1561 s-au tipărit în locuri diferite și afirmă prioritatea tipăririi celui dintîi. „Noi presupunem dară — afirmă Sbiera — că *Evangheliarul* slavonesc-românesc a ieșit din tipografia din Tîrgoviște, poate ceva mai înainte de publicarea *Evangheliarului* coresian din 1560 — 1561, și anume ca prima încercare de a introduce în biserică graiul românesc... și că autorul întorsurii [traducerii] n-a fost altul decît tot diaconul Coresi și că tocmai această împrejurare a atras asupra lui atențiunea sașilor propagandiști ai reformațiunii din Ardeal”²⁶. Dacă Ion Bogdan a primit cu multe rezerve ipoteza tipăririi *Evangheliarului* slavo-român la Sebeș, I. G. Sbiera se ridică hotărît împotriva acestei ipoteze²⁷.

N. Iorga și-a expus mai larg punctul său de vedere în această problemă în lucrarea sa *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*²⁸, apărută în 1904. Vorbînd de *Catehismul* din 1544, N. Iorga arată că el a fost tipărit de Filip Maler, „un zugrav, care cunoștea bine pe românii din Țara Românească... el știa bine românește”²⁹. Ceea ce ne interesează aici este părerea lui N. Iorga cu privire la posibilitățile tipăririi *Catehismului* la Sibiu. N. Iorga nu pune la îndoială tipărirea *Catehismului* din 1544 la Sibiu, dar, neavînd pe atunci nici un indiciu și nici o tipăritură realizată cu caractere chirilice în acest oraș, trebuia căutată o altă soluție. Astfel se poate explica afirmația categorică, dar care în lumina noilor fapte nu se mai poate susține, că „e sigur că materialul n-a fost turnat sau cumpărat anume, fiindcă atunci și alte cărți... ar fi ieșit de sub teascul sibian. Maler va fi cerut la Tîrgoviște de la Radu Vodă, pe lângă care a împlinit misiuni, litera ce-i trebuia pentru cele cîteva pagini ale *Catehismului*; deci această literă trebuie să fi fost a lui

²⁵ I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 36.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ El afirmă: „Publicarea acestui *Evangheliar* biblic în orașelul Sebeșul Săsesc nu o putem admite”. *Ibidem*, p. 36.

²⁸ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 62—68 și 88—89.

²⁹ *Ibidem*, p. 65. N. Iorga își rectifică punctul său de vedere exprimat în lucrări anterioare (cf. N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 20; *Hurmuzaki*, XI, p. 865), cînd considera pe Filip Maler nu numai tipăritorul dar și traducătorul *Catehismului*.

Liubavici”³⁰. Necunoscându-se nici o altă tipăritură chirilică sibiană, N. Iorga vedea în *Catehismul* din 1544 o tipăritură incidentală, izolată³¹.

Referindu-se la *Evangheliarul* slavo-român, N. Iorga îl considera „o carte de concurență a lui Lorinț, diaconul fugar”. N. Iorga credea că Lorinț ar fi luat ca bază forma coresiană (tipărită la Brașov în 1560—1561), pe care i-a „dat-o cuiva s-o îndrepte și s-o schimbe, ceea ce s-a făcut, cu un folos îndoielnic însă. Când a venit lucrul la tipar, Lorinț a cules în limba românească așa cum o vorbea. . . Lorinț cată să fi stat mai mult timp în Moldova, că nu sînt rare forme moldovenesti”³².

George Pascu, reproducînd în lucrarea sa *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI* o parte din informațiile date de I. Bogdan, afirmă la p. 202 că „fragmentul . . . a fost tipărit în regiunea de la nord de Mureș” și că a fost copiat după un text rotacizant de un copist nerotacizant.

În recenzie făcută în 1927 la ed. a 2-a a lucrării lui N. Iorga, N. Drăganu³³ revine asupra unor păreri mai vechi ale sale, cînd considera traducerea *Evangheliarului* slavo-român o operă a unui maghiar. Analizînd fragmentul reprodus de Ion Bogdan în comparație cu fragmentul corespunzător din *Tetraevangelul* lui Coresi din 1560—1561, N. Drăganu arată „că avem de-a face cu o traducere din slavonește, deosebită de aceea a lui Coresi. Același lucru ni-l dovedesc și o seamă de cuvinte rămase netraduse de autorul acestui *Evangheliar*, care pare să fi fost mai puțin cărturar decît Coresi. După o analiză mai amănunțită a acestora, n-avem nici un motiv să schimbăm prea mult rezultatele la care a ajuns I. Bogdan”³⁴.

În legătură cu acest fragment slavo-român, un anumit interes îl prezintă părerile lui D.R. Mazilu, care îl considera necoresian, susținînd părerea lui N. Iorga. Merită să reproducem următorul pasaj din lucrarea lui D. R. Mazilu : „Din cele două pagini ale tipăriturii publicate . . . de Pușcariu, observăm că slova inițială ornamentată este tăiată cu deosebiri față de aceeași slovă din *Evangheliarul* sloven din 1579 a lui Coresi, deși au avut același model în *Evangheliarul* lui Macarie. Cu totul aparte este tăietura slovei ч (če) semănînd cu у (ge), deci în formă arhaică, cum n-o găsim regulat decît în tipăriturile lui Macarie și neobișnuit în *Apostolul* din 1563 și în *Evangheliarul* slavon tipărit de Lorinț în 1579, care are același număr de rînduri pe pagină”. În concluzie, Mazilu crede că *Evangheliarul* slavo-

³⁰ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase* . . . , p. 66.

³¹ *Ibidem*, p. 67.

³² *Ibidem*, p. 89, N. Iorga își menținea părerile expuse în 1904 și în ed. a 2-a a lucrării sale. Cf. *Istoria literaturii românești I, Literatura populară, Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. Întîii cronicari — 1688*. Ediție revăzută și larg întregită, București, 1925, p. 197. O anumită schimbare în poziția lui Iorga se observă în 1926, cînd publică o relatare despre un fragment de tipăritură slavo-română descoperit de el în legătura *Triodului* slavon tipărit de Coresi în 1578 la Brașov. Se poate deduce din articolul scris de N. Iorga cu această ocazie că el considera și *Evangheliarul* slavo-român drept o tipăritură a lui Coresi. Cf. N. Iorga, *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene și o publicație coresiană nouă*, în „Almanahul grafice române”, Craiova, 1926, p. 28—30. N. Iorga n-a publicat facsimilul fragmentului descoperit de el. Astfel nu putem să facem o analiză comparativă de tehnică a tiparului.

³³ N. Drăganu, în „Dacoromania”, vol. IV, partea a II-a, 1927, p. 1 146—1 149.

³⁴ *Ibidem*. p. 1 147—1 148.

român s-ar putea „să fie o tipăritură de concurență a diaconului Lorinț”³⁵. Cu toate că Mazilu respingea părerea lui D. Simonescu, care considera *Evangheliarul* slavo-român drept o tipăritură coresiană, și acesta înclină să vadă în el o tipăritură realizată în jurul lui 1580. Aceasta în ciuda faptului că a relevat caracterul arhaic al tiparului cărții. Mazilu mai semnală o altă particularitate a *Evangheliarului* slavo-român, și anume că are textul tipărit pe două coloane, adică textul slavon pe coloana stângă, iar cel român pe coloana din dreapta, ceea ce este străin tipăriturilor bilingve coresiene. Astfel el relevă faptul că în *Psaltira* slavo-română versetele slavone sînt alternate în continuare de traducerea românească³⁶.

Continuatorul operei lui I. Bianu și Nerva Hodoș, prof. Dan Simonescu, într-un studiu critic asupra cărții lui Lucian Predescu, susținea paternitatea coresiană a *Evangheliarului* slavo-român, reproșînd lui Predescu că exclude această tipăritură dintre cele coresiene³⁷.

Prof. Dan Simonescu și-a fixat ultima dată punctul său de vedere pe această temă în vol. IV al *Bibliografiei românești vechi*³⁸. Relatînd păreri diverse în această problemă, deși nu mai susține în mod hotărît că *Evangheliarul* slavo-român trebuie inclus în rîndul tipăriturilor coresiene, totuși pune sub semnul întrebării și paternitatea lui Lorinț. Prof. Dan Simonescu atrăgea de fapt încă o dată atenția asupra necesității cercetării din nou a întregului text al tipăriturii. Părerea cu totul justificată a bibliografului vechii cărți românești era: „Două pagini, și acestea în fotografii negative, sînt neîndestulătoare pentru a ne putea pronunța în mod hotărît asupra tipografului”³⁹. Dezideratul lui Dan Simonescu se poate realiza azi, cînd avem în țară microfilmul întregului text⁴⁰ și o fotocopie integrală în posesia noastră.

Ceea ce trebuie să subliniem după această schițare a diferitelor păreri despre *Evangheliarul* slavo-român este marea lor diversitate. De la susținerea tezei că ar fi o tipăritură din jurul anului 1580, realizată de Lorinț (N. Iorga și D.R. Mazilu), paternitatea coresiană (I.G. Sbiera parțial, D. Simonescu și N. Iorga după 1925) și pînă la ipoteza că traducerea ar fi fost realizată de un malorus sau sas (Ion Bogdan și N. Drăganu), toate exprimă interesul de care s-a bucurat problema în rîndul istoricilor

³⁵ D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933, p. 46—47.

³⁶ *Ibidem*, p. 47.

³⁷ Dan Simonescu, *Diaconul Coresi (Note pe marginea unei cărți: Lucian Predescu, Diaconul Coresi)*, București, 1933. Extras din „Raze de lumină”, V (1933), p. 86—101. Păreriile lui Lucian Predescu că *Evangheliarul* slavo-român s-ar fi tipărit în nordul Transilvaniei sau în Maramureș nu au la bază nici un argument. Acest fapt a fost semnalat în recenziile publicate despre această carte, de altfel, plină de greșeli.

³⁸ Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508—1830*, t. IV, Adăugiri și îndreptări, București, 1944, p. 172—173.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Ne exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre conducerii Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, care la rugămîntea noastră a procurat acest microfilm.

literaturii vechi românești și al specialiștilor bibliografi. Trebuie să semnalăm însă că în ce privește informația științifică, date noi față de expunerea amplă a lui Ion Bogdan nu au fost aduse în circuitul științific. După el nu a mai fost studiat exemplarul original. Problema însă nici nu putea fi dezlegată în chip satisfăcător pînă la cunoașterea unei tipărituri cu caractere chirilice ieșite de sub teascurile tipografiei din Sibiu. Or, pînă în ultimul timp ne lipsea tocmai această tipăritură, pe baza căreia să se poată stabili caracteristicile tipografice ale tipăriturilor chirilice sibiene.

Poate că tocmai în această incertitudine se reazemă atenția cu totul neînsemnată care i s-a acordat fragmentului din acest *Evangheliar*, reprodus de I. Karataev, Ion Bogdan și E. Picot, de către specialiștii limbii secolului al XVI-lea. Este, pe de altă parte, adevărat că pe baza unui scurt fragment nici nu se puteau trage concluzii mai temeinice. Astfel, chemarea adresată de Ion Bogdan specialiștilor în istoria limbii de a supune textul românesc al *Evangheliarului* slavo-român la o analiză amănunțită a rămas pînă azi nerealizată. Dacă în domeniul cercetărilor lingvistice problemele legate de *Evangheliarul* slavo-român nu au fost încă aprofundate, cu atît mai îmbucurătoare sînt rezultatele obținute în ultimul timp de cercetătorii istoriei tiparului românesc din secolul al XVI-lea și în special rezultatele privitoare la istoria tipografiei din Sibiu și la activitatea tipografică a lui Filip Moldoveanu. Este meritul lui Sigismund Jakó și al lui V. Molin de a fi deschis prin studiile lor erudite noi aspecte și orizonturi inedite în această problemă.

Singurul exemplar cunoscut deci pînă în prezent din *Evangheliarul* slavo-român este cel păstrat la Biblioteca publică „M.E. Saltîkov-Șcedrin” din Leningrad, la secția de „Carte rară”, cota I. 3.9. Exemplarul nu este complet. Fragmentul conține doar Evanghelia de la Matei, și aceasta incompletă. Lipsesc începutul și sfîrșitul Evangheliei. Este o carte de un format mare, *in folio*, avînd în continuare caietele 2—16, fiecare caiet cu 8 file. Din ultimul caiet lipsesc însă 3 file și astfel exemplarul în discuție are în total 117 file. Caietele sînt numerotate, iar filele nu. Fila are dimensiunea 286 × 186 mm, iar dimensiunea legăturii cărții este 296 × 193 mm. Oglinda zațului pe cele două coloane este de 214 × 143 mm, în cea mai mare parte a cazurilor, căci de o constanță a zațului nu se poate vorbi. Sînt unele pagini care au o oglindă a zațului mai lungă, altele mai scurtă, în funcție de numărul rîndurilor pe pagină. Pagina are în cele mai multe cazuri 23—24 de rînduri, textul pe aceeași pagină fiind cules pe două coloane: la stînga cel slavonesc, la dreapta cel românesc. Lățimea coloanei din stînga cu textul slavon este 65 de mm, iar lățimea coloanei din dreapta cu textul românesc 67 de mm. Avînd în vedere stăruința tipăriturii de a culege pe aceeași pagină textul traducerii românești a textului slavon, se întîmplă ca adeseori coloana cu textul românesc să fie mai mare cu un rînd sau chiar cu două. Litera de rînd are o înălțime de la 4 la 6 mm. Dimensiunile inițialelor în textul slavon sînt 45 × 24 mm și 40 × 20 mm.

Argumente de ordin tipografic în privința identității tiparului Tetraevanghelului din 1546 și al Evangheliarului slavo-român

Am arătat într-un studiu recent, întocmit împreună cu Dan Simonescu, că la tipărirea *Tetraevanghelului* slavon din 1546 în mod obișnuit se folosește așa-zisa literă **М** «cu poale» față de litera **М** ali-

niat, folosit în tipăriturile coresiene. Spre deosebire de V. Molin, care afirmase nu de mult că acest **М** cu poale „nu mai apare în tiparul nostru, căci, începînd cu perioada Liubavici și Coresi-Brașov, se revine la **М** aliniat”⁴¹, am demonstrat că în tipografia din Sibiu la mijlocul secolului al XVI-lea, în același timp cînd la Tîrgoviște activa deja Liubavici, se tipăreau cărți cu caractere chirilice în care litera **М** cu poale este folosită în mod exclusiv. Este adevărat însă că acest **М** cu poale nu mai apare de loc nici în tipăriturile coresiene, nici în cele ale lui Liubavici dar revine în acelea de la Belgrad^{41a}. El nu revine însă nici în tipăriturile lui Lorinț. În toate aceste tipărituri, cu excepția celei de la Belgrad, se folosește litera **М** aliniat. Și iată că, spre deosebire de aceste tipărituri, în *Evangheliarul* slavo-român același **М** cu poale revine în forma perfect identică cu aceea folosită la Sibiu de către Filip Moldoveanul. Acest fapt de mică însemnătate la prima vedere are o importanță decisivă în determinarea epocii tipării *Evangheliarului* slavo-român. Folosirea lui este un indiciu sigur că *Evangheliarul* slavo-român este tipărit în aceeași tipografie ca și *Tetraevanghelul* slavon din 1546, este deci o tipăritură a lui Filip Moldoveanul. Dat fiind că acest **М** cu poale nu mai este folosit în tipăriturile românești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, exclude deci posibilitatea atribuirii *Evangheliarului* slavo-român lui Coresi sau Lorinț. Folosirea acestui **М** cu poale este caracteristică tipăriturilor lui Macarie și manuscriselor moldovenești din a doua jumătate a veacului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Izvorul acestui **М** la tipograful cărților cu caractere chirilice în Sibiu, Filip Maler, alias Moldoveanul, putea să fie în tipăriturile lui Macarie și în manuscrisele pe care le văzuse acest Filip în Moldova înainte de stabilirea lui la Sibiu, ceea ce ar fi un indiciu în plus al provenienței lui din Moldova.

Evangheliarul slavo-român are însă și alte forme de litere de rînd specifice, care de regulă nu se întîlnesc în alte tipărituri din secolul al XVI-lea, decît la cele ale tipografiei din Sibiu. Printre acestea trebuie să amintim litera **ч** (— че)⁴², care — așa cum s-a mai remarcat în literatura de specialitate⁴³ — are o tăietură cu totul aparte și seamănă foarte mult cu **у** (ge), deci o formă arhaică, care se apropie de forma acestei litere folosite de Macarie, deși nu este cu totul identică cu a acestuia din urmă. În tipăriturile lui Liubavici, ale lui Coresi și ale lui Lorinț apare un **ч** (че) de o formă mai evoluată, apropiată de forma actuală a acestei litere chirilice, care se deosebește mult de forma în care o întîlnim la Macarie și la

⁴¹ V. Molin și D. Simonescu, *Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Țara Românească. La 450 de ani de la imprimarea Liturghierului, 1508*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXVI (1958), nr. 10—11, p. 1 019.

^{41a} Recent în Biblioteca Națională Austriacă am avut ocazia să studiem *Tetraevanghelul* din 1552 tipărit la Belgrad și să constatăm că în el se folosește acest **м** cu poale.

⁴² Cu totul incidental, alături de alte forme folosite în mod obișnuit, acest **ч** (= че) se mai întîlnește și la *Apostolul* din 1563.

⁴³ D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, p. 47.

Tetraevanghelul din 1546 de la Sibiu. Subliniem că litera ч (če) din *Evangheliarul* slavo-român este iarăși cu totul identică ca formă cu aceeași literă din *Tetraevanghelul* slavon din 1546 tipărit de Filip Moldoveanul la Sibiu. Și în prima și în a doua tipăritură aceasta este singura formă a acestei litere, folosită în mod exclusiv, ceea ce ne duce iarăși la ideea identității tipografiei și a tipăriturului.

Cazul este asemănător și în ceea ce privește litera s. De data aceasta sîntem în fața unei forme de tăieturi care nu apare nici în tipăriturile românești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar nici la tipăriturile macariene. O găsim doar la Liubavici. Partea de jos a literei este atît în tipăriturile lui Macarie, cit și în cele ale lui Coresi sau Lorinț rotundă, un cerc destul de bine realizat. În *Tetraevanghelul* din 1546 de la Sibiu, întocmai ca și în *Evangheliarul* slavo-român, dominantă este o formă foarte aparte a acestei slove, a cărei parte de jos este mai mult triunghiulară decît rotundă.

La fel deosebită este forma literei s, folosită în aceste două tipărituri, de forma pe care o găsim la Macarie, Liubavici, Coresi și Lorinț. Partea de sus a slovei în *Tetraevanghelul* din 1546 și în *Evangheliarul* slavo-român este foarte lungă, ea de fapt umple linia rîndului, iar partea de jos iese din rînd, pe cînd la *Tetraevanghelul* slavon din 1562, tipărit de Coresi la Brașov, este evidentă încercarea de a așeza întreaga literă s în rînd, ea ieșind foarte puțin din rînd.

Situația este similară și cu litera X, specifică *Tetraevanghelului* din 1546 și *Evangheliarului* slavo-român, deosebindu-se și ea atît de tipăriturile macariene, cit și de toate celelalte tipărituri românești cunoscute pînă azi din secolul al XVI-lea. Pentru a demonstra și mai convingător cele afirmate mai sus, am reprodus într-un tabel comparativ (fig. 1) toate aceste litere în contextul rîndului, luînd ca bază de comparație următoarele tipărituri românești din secolul al XVI-lea: *Tetraevanghelul* lui Macarie din 1512; *Tetraevanghelul* din 1546 de la Sibiu; *Evangheliarul* slavo-român, *Tetraevanghelul* slavon din 1562 tipărit de Coresi la Brașov și *Tetraevanghelul* lui Coresi din 1579.

Există particularități specifice comune acestor două tipărituri și în ce privește literele mari, inițiale ornate și simple. În primul rînd trebuie menționată forma foarte deosebită a inițialei mari M. Ea se întîlnește o singură dată în *Tetraevanghelul* din 1546 și iarăși o singură dată în *Evangheliarul* slavo-român. Această inițială ne amintește de fapt stema orașului Sibiu cu două săbii, deasupra cărora este așezată o coroană, numai că de data aceasta forma literei M nu permitea ca cele două picioare ale literei înfățișate ca niște săbii să se încrucișeze. Forma aceasta, pe cît am avut noi posibilitatea să examinăm tipăriturile secolului al XVI-lea de pe teritoriul țării noastre, nu se mai întîlnește în nici o tipăritură românească realizată în această epocă. Faptul că ea există în tipăriturile amintite chiar cu intenția de a sugera ideea stemei orașului Sibiu ne întărește în ipoteza că ambele tipărituri au ieșit din același teasc, ele fiind și foarte apropiate ca realizare în timp. Tabelul de mai jos (vezi fig. 2), reprezentînd forma acestei litere în *Tetraevanghelul* din 1546 și în *Evangheliarul* slavo-român, ne scutește de explicații suplimentare.

Am mai arătat în studiul nostru amintit mai sus că spre deosebire de Macarie și chiar de celelalte tipărituri din secolul al XVI-lea de pe teritoriul României, în *Tetraevanghelul* din 1546, în locul unei inițiale P și K bogat ornate, se folosesc des forme foarte simple de inițiale P și K.

	Ѣ	М	У	З	Н	Ѧ
Macarie	УЕТЫРН	МОЩ	УНАГА	ЗЕМАН	УУКО	КЗС
<i>Tetraevangh.</i> 1546	АУН	МНЦ	ПОЛѦ	ПРАЗДННК	НХЪ	ВЗС
<i>Evangh.</i> slavo român	РЕУЕО	ВРѦМА	ВЗЛѦС	РАЗДЛННК	СЕХЛ	РЗЦН
Coreși 1562	ШБДТЕ	ЕЛНЬ	ОНѦ	ЗА	НХЖЕ	ІЗТЦ
Coreși 1579	РЕТЕ	СЛМА	АУКЕН	НЗЛН	ЦНХЪ	ВЗНОУ

Fig. 1 — Tabel comparativ al citorva litere de rînd ale tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea.

Și iată că trebuie să facem aceeași constatare și în ce privește *Evangheliarul* slavo-român. După ce în prima parte se folosește de cîteva ori în textul slav, la început de capitole K și P (mai rar) ornat cu nuiiele, în forme foarte apropiate de cele pe care le întîlnim la Macarie și după el și în alte tipărituri din secolul al XVI-lea, revin aceleași forme de inițiale mari neornate, simple, tăiate ușor din lemn și realizate destul de rudimentar. Reproducem cîte un exemplar din aceste forme de inițiale simple întîlnite în *Evangheliarul* slavo-român (vezi fig. 3).

Pentru tipăriturile chirilice ale epocii, problema corpurilor diferite de literă era în fond o noțiune necunoscută. Totuși, izolat, pe ici pe colo, găsim la început de frază un alt corp de literă, mai rar la începutul tiparului românesc, mai des la Liubavici. Analiza mai atentă a formelor acestor litere ne duce spre aceeași concluzie, și anume că există o identitate și similitudine perfectă între *Tetraevanghelul* din 1546 și *Evangheliarul* slavo-

român și că între aceste tipărituri și celelalte cărți românești din secolul al XVI-lea există o mare deosebire, mai ales în ce privește forma literelor K și B, dar și a altor litere. Iată această literă K în *Tetraevanghelul* slavon din 1546 și în *Evangheliarul* slavo-român, reproducă la fig. 4.

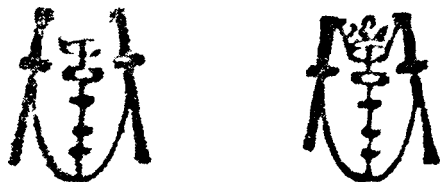

Fig. 2 — Inițiala M folosită în *Tetraevanghelul* din 1546 și *Evangheliarul* slavo-român.

Asemănări și similitudini pînă la identitate între *Tetraevanghelul* slavon de la Sibiu din 1546 și *Evangheliarul* slavo-român și deci deosebiri dintre aceste cărți și celelalte tipărituri românești din secolul al XVI-lea se pot constata nu numai în ce privește forma literelor de rînd și a inițialelor, dar și în ce privește prezentarea zafului, aranjarea rîndurilor. Am mai arătat că nici la Macarie, cu atît mai puțin la Liubavici, Coresi sau Lorinț, nu întîlnim deosebiri atît de mari, atît de izbitoare în ce privește literele de rînd, cum le întîlnim destul de des la aceste două tipărituri. Alături de un n de 4 mm înălțime, întîlnim unul de 5 mm, ba chiar în același rînd, chiar în același cuvînt. Situația este asemănătoare și cu litera r, lucru cu totul neobișnuit pentru Coresi, de exemplu. În afară de aceasta, cu toate că nici la Macarie, nici la Coresi și nici la tipăriturile lui Lorinț nu întîlnim o aliniere perfectă a literelor în rînd, totuși aceste tipărituri sînt mai perfecționate față de rîndurile foarte sinuoase, inegale ca lungime, adesea strimbe, așa cum se prezintă ele în *Tetraevanghelul* slavon din 1546 și în *Evangheliarul* slavo-român. Tocmai acest caracter mult mai rudimentar și mai urît al tiparului *Evangheliarului* slavo-român l-a făcut pe bibliograful rus I. Karataev să-l caracterizeze drept „urît” (*безобразный*),

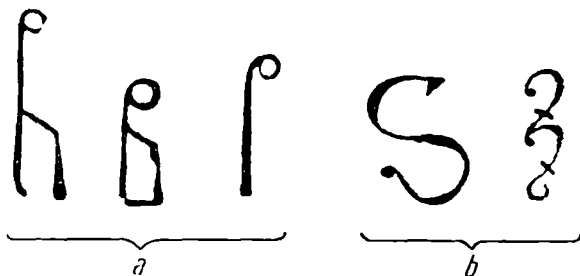

Fig. 3 — Forme de inițiale simple, neornate, folosite în *Evangheliarul* slavo-român: a) în textul slavon; b) în textul românesc.

iar pe Ion Bogdan să spună că tiparul acestui *Evangheliar* nu este nici urît, dar nici frumos.

Imaginea asemănării și identității tiparului *Tetraevanghelului* din 1546 cu cel al *Evangheliarului* slavo-român ne-o dă reproducerea față în față a paginilor din aceste tipărituri conținînd același text. Comparînd

măcar și aceste pagini, oricine se poate convinge ușor de cele afirmate de noi cu privire la identitatea locului și tiparului celor două tipărituri. Și pentru ca cele demonstrate de noi să fie și mai convingătoare, reproducem câte o pagină din *Apostolul* lui D. Liubavici tipărit la Tîrgoviște în 1546, din *Tetraevanghelul* slavon al lui Coresi, tipărit la Brașov în 1562, și din *Tetraevanghelul* slavon al lui Coresi din 1579, despre care se afirmase că seamănă mult cu *Evangheliarul* slavo-român. Analiza comparativă a acestor pagini reproduse ne arată clar că trebuie abandonată cu desăvîrșire

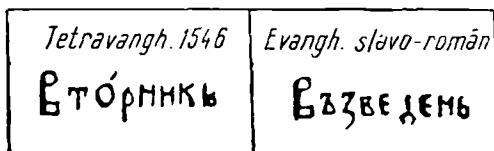

Fig. 4 — Litera « (v) la început de rînd în *Tetraevanghelul* din 1546 și în *Evangheliarul* slavo-român.

ipoteza tipăririi cărților chirilice la Sibiu cu litera lui Dimitrie Liubavici. Litera mică, înghesuită, cu forme specifice lui Liubavici nu o regăsim în tipăriturile chirilice cunoscute pînă azi de la Sibiu din perioada în care la Tîrgoviște activa Liubavici. La Sibiu avem de-a face cu un tipar aparte, cu o literă specifică, dezvoltată din alte izvoare decît cel tîrgoviștean al lui Liubavici, deși unele apropieri, ca forma literii s, există. Paginile reproduse din cele două tipărituri coresiene ne conving și ele că nu se mai poate susține ipoteza tipăririi *Evangheliarului* slavo-român de către diaconul Coresi. Tiparul coresian, așa cum o dovedesc și paginile reproduse aici, se dezvoltă din tiparul lui Liubavici, este o perfecționare a acestui tipar. În special insistăm asupra paginii din *Tetraevanghelul* slavon coresian din 1579. Ea arată clar că nu poate fi vorba de nici o apropiere dintre *Evangheliarul* slavo-român și acest *Tetraevanghel*. Astfel se explică și faptul că Ion Bogdan, după ce văzuse *Evangheliarul* slavo-român, a primit cu cele mai mari rezerve apropierea dintre *Evangheliar* și *Tetraevanghelul* din 1579, făcută de I. Karataev.

Analiza mai atentă a caracteristicilor poligrafice ale *Tetraevanghelului* slavon tipărit de Lorinț la Belgrad în 1579 ne face să respingem categoric și ipoteza că *Evangheliarul* slavo-român ar fi fost tipărit, poate chiar tradus de Lorinț. Forma literelor de rînd, a inițialelor, precum și alte caracteristici poligrafice, vădese o atît de mare diferență între acest *Tetraevanghel* slavon și *Evangheliarul* slavo-român, încît este imposibilă orice apropiere între ele. Exemplarul *Tetraevanghelului* slavon al lui Lorinț, aflat la secția de „Carte rară” sub nr. II-24 al Bibliotecii Academiei, poate oferi cele mai concludente argumente în acest sens, dar chiar și filele reproduse de Bianu-Hodoș în volumul I al *Bibliografiei românești vechi* (p. 76—79), comparate cu filele reproduse în studiul nostru din *Evangheliarul* slavo-român, sînt edificatoare.

Dată fiind lipsa filelor de început și sfîrșit al *Evangheliarului* slavo-român, nu putem trage concluzii în ce privește modul său de ornamentare în comparație cu alte tipărituri din secolul al XVI-lea și deci nici cu *Tetraevanghelul* slavon din 1546. Lipsesc în *Evangheliarul* slavo-român tocmai filele care conțin precuvîntarea la evanghelie, file care de obicei erau în toate tipăriturile timpului bogat ornamentate și care adesea conțineau

СѢ СЮТѢ ОУА ЧОВѢ
 ВЪЗМАЕАЕМЫИ ОУНѢ
 ОУЖЕ БѢГО БОЛНХЪ.

ХУССТА ПОУЧЕ СЪ
 МАИХУЕЛАВЕНУДАЛЪАНИ
 КАРНАЕФОРТЕВНИСКОИ

КОНЕЦЪ ПРАЗДНИКЪ.
 СЪБОТА • ПО ПРО
 СВѢЩЕНІИ • ♦ •

ОУСЪРШИСЕ ПРАЗНИКЪ.
 СЪМБАТА • ДЪНО
 ПРАЗНИКЪ • •

ВЪРѢМА ОУНО.
 ВЪЗВЕДЕНЬ ЕИ
 ІЕ АХУ ВЪЛАС
 ТЕНА ИСКЪСН
 ТЕСА ОУ ДІАВО

ВЪНТРАУЕА ВРЕМЕ.
 ДЪСЬ ЕРА ІЕ КЪ
 ЦХЪ А ПЪСТІА
 КЪМЪ СЕФІЕ ИСКЪСН
 ТЪ ДЕ ДРАКЪЛЪ •

АА • ИНОУСА ДНИИ УЕ
 ТЕРИ ДЕСАТЕ • ИНОУИИ
 ТЕТЕРИ ДЕСАТЕ • ГО
 ОУБЪДИ ВЪЗЛАКА И ПРН
 СЪПЛАЪ КЪМЕАДЪ ИО
 КЪСВТЕАЪ, РЕУЕ • АУЕ
 СЪИ ЕОНЕЪИЪ, РЪЦИ
 ДАКАДЕНІЕ СЕ ХАБЕН
 БЪДЪТА ОУНЪКЕ ОУВЕ
 ПРАЪ, РЕУЕ • ПЪСАНО Е

ШЪ ПОСТИ ОУА • ДЕСИ
 АБ ШЪ • ІА • ДЕНОУЦЪ
 АПОИ ФЛОУАНЪИ ШЪ
 БНИЕ КЪТРЕ ЕАЪ ИСПИ
 ТИТОРЪ; ШИСЕ • СЕ
 ЕША ФИМЪА АДИ ДЪА
 НЕСЕДЪ ШИ УЕНО
 ПІЕТРА СЕ ФІЕ ПИ
 ИРЪ ЕАЪ РЪПЪНО
 ШИСЕ • ОУКЪНО

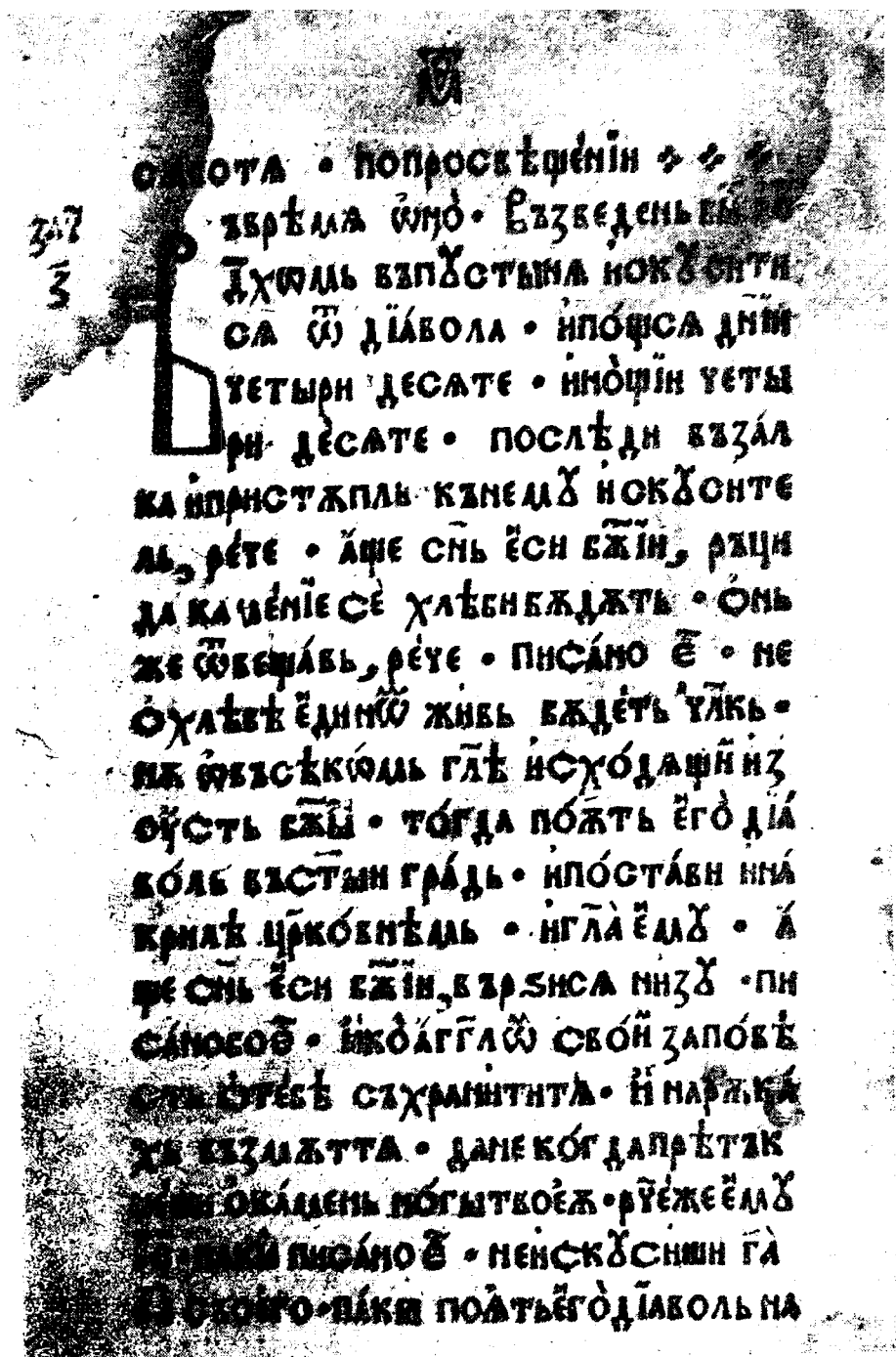

Fig. 6 — Filă din Tetraevangelul slavon tipărit de Filip Moldoveanul la Sibiu în 1546, conținând textul corespunzător fiilor reproduse din Evangheliarul slavo-român.

ГРАДА КЛМЕНІЕМЪ ПОБНВЛЖ • НСВЪДЕТЪ
 ПОЖНШ РИЗН ПРННОГЪ ЮНОША НА РИЦА
 ЕМА СЪВЛОУ • НКЛМЕНІЕМЪ ПОБНВЛЖ СТЕ
 ФАНІ • МОЛЩІА СЛЪГА ЧА ГН ІСЕ ПРНМІ
 ДХЛМОИ • ПРЪКЛОИЖЕ КОЛЪНЪ ВЪЗПІГЛАСО
 МЪ БЕАНЕМЪ • ГН ПНОСТЪЕНІМ ГРЪХ СЕГО
 НІЕ РЕКЪ ОУСНЕ • ДЪАНИ КО ПНІ НСТАМЪ
 ДЪВЪЖЕ ВЪ СЪНЗВОАЕЖ ОУБІНСТЕО
 ЕГЪ • ВНОСТЪЖЕ ВЪТЪ ДНЪ ГОНЕНІЕ
 ВЕЛІЕ НА ЦРКОВЪ ІЕРЛМЪСКЪ • ВСИ
 ЖЕ РАСЪБЪШЖСЯ ПО СТРАНАХЪ ІОУ
 ДЕНСКАХЪ , НСАМАРІНСКАХЪ , КРО
 МЪ БАНЪ • ПРНЕСОШЖЕ СТЕФАНІ
 МЖІЕ БЛАГЪ ГОВЪННІ • НСЪТВОРН
 ША ПАЧЪ БЕАНКЪ НА ДЪНІМЪ • СЪВАЪЖЕ
 ОЗЛАБЪАШЕ ЦРКОВЪ , ПОДОМОХЪ ВЪХО
 ДЪ • ВАЧЪАЖЕ МЖЪА НЖЕНЫ ПРЪ
 ДААШЕ ВЪТЕМНІЦА • ШНІЖЕ ОУБІ
 РАСЪБЪШЖЕСЯ • ПРНДОШЕ БЛГОВЪ
 СТВОУЖШЕ СЛОВЪ • ФІАНІЖЕ СЪ
 ШЕДЪ ВЪ ГРА САМАРІНСКІ ППРОПОВЪДА
 ВЪТОРНИКЪ Г • НЕ , ІЗДАНІ Ш ФІАНІ ПСЛШЕ

...

М
 СЕ ЧЕ ТЬ СКОНЫ С — УДИ • СЕ ЧЗЬ
 ПОСЛАЖЕ Я ІАКО ШЦЕ ПОСРДТВА
 КЬ • БѢДТЕ ОУ СМ ЖДР ІАКО ЗМІЕ
 НЦЕ ЛІСКОГО ЛЖЕ • ІЗНЕМАТЕ СЕ Ш
 ЧАКЬ • ПРДАДЖТЕ БО ЕЫ НА СЪНМІФН •
 ІНІА СЪНМІФН ІНХЪ ШАТЬ ВЪ • ІН ПРЪ БѢДКЪ
 ЖЕ ІНІА РЪ ВЕДЕНІ БѢДТЕ МЕНЕ РАДН •
 ВЪ СЪЗНІМЪ ЕМЪ НА ЗЫКО • ЕГДАЖЕ ПРЪ
 ДАДАТЬ ВЪ • НЕ ПЕЩЕТЕ СЯ КАКО ІАКЪ ЧТО ЕЗ
 ЗГЛѢТЕ • ДА СТЕ БО СМ ЕМЪ ВЪЗТЬ ІА ЧТО
 ВЪЗГЛѢТЕ • НЕ ПЕШЕ БО БѢДТЕ ГЛАШЕ • ІА
 ДХЪ ШЦЕ ВАШЕГО ГЛА ІІ ВЪ ЕА • ПРДАСТЬ
 ЖЕ БРАТЬ БРАТІА НА СЪМРТЬ • ІН ШЦЕ ЧАДО •
 ІВЪСТА ПЪТЬ ЧЕДА ІН РОДНТЕЛА • ІН ШЦЕ
 А • НЕ ЖДЕТЕ НЕ НАВІДНІ • НЕ ВЪ СЪМНІ МЕРН
 МОЕГО РАДН • ПРЪ ТЪЗ ПЪТЫНІ Е ДО КОНЦА •
 ТЬ СІ СЕНЪ ЛАСТЬ •

ЕГДА
 ГОНАТЬ ЕЫ ІЗ ГРАДЪ СЕМЬ • БѢГАНТЕ
 ВЪ ДРОУТІН • АМІНЬ БО ГЛА ВАМЪ •
 НЕ ІМАТЕ СКОНЧАТИ ГРАДЪ ІН СЛѢВІ •
 ДО ІДЕЖЕ СІНЪ ЧАЧЬСЫН ПРІІДЕТЬ •
 ІН ОУЧЕНІКЪ НА ДЪ ОУЧІТЕЛѢ • ІН ЖЕ РАБЪ
 ІН ДЪ ГОСПОДНІО СВОИМЪ • ДО КЛЕТЬ ОУЧЕ

Fig. 8 — Filă din Tetraevanghelul slavon, tipărit de Coresi la Braşov în 1562.

НѢДН СЛОЗІЕ БѢЖЕ ШІ ШАННА СТГО БУАІЕ •

ЖЕ ДѢА СІЛА ВЗНМОЩН СЗВѢЩАЕТ
 СМ • ІАКОЖЕ Н ПИСАНО І Н КРДЕМЬ •
 ВЗНМОЩНЖЕ • КЕТЛАЕСН ТЗУІЖ •
 НЖ ОУБО Н СЛОВА Н ПРІТМДРОСТН НА
 МЗУЦЬ ЛЕЖАЩЕ • Н СЕ ІАКЕ ШМНОІ І
 ОУБО ННЫ • ПАЧЕЖЕ ШІЖЕ ОВЕАНКІО
 ЕГО СЛОВЕ Н РАТѢ ХВѢ • БАГОДѢТІА ЗРНІМІМЬ •
 СЪ ВО РАВЛРѢ ШЦІ БѢ • ТІЖДЕ ХЫТРОСТЬ ШІЗ
 СЗАМ ПРХОДА • НЕ ТЗУІЖ НЕ ПАОУЧЕНЬ ЕІ ІОУДЕН
 СКАГО Н ЕЛАНСКІА ГОНАКАЗАНІА • НЖ ШІВЖАДЕЗ
 КИИЖЕНЬ • ІАКОЖЕ БЖТЕНН ЛОУКА ЕЗДА НН СВЕ
 ДѢТЕЛСТВУЕТЬ ОНѢ • НЕ О НШІУСТВО ЕГО ХОУДО
 Н НЕ НАРОУНТО • ІАКОЖЕ СЕЛО КЫТН СЛОВЕСНЫА •
 НЖ РЫБАРСКЫА ХЫТРОСТН • НЕНТ САНДАКО СЕГО
 НЗНЕСЕ • НЖ ШБЛТЕ СІЦЕВН • НЕ КНІГОІІН • НЕ
 Н ЛЮУ ГІІН НЖЕ ННУТОЖЕ НМЫ СЛОВЩЕ • КНЖДЕ
 КОЕТО ОУЛОУЧН ДХА • ІАКОЖЕ МЖЕНН ЕДНН ШІННІ
 ТРѢК • БУАІЕСТЬ ПОХВТЕ Н ЛНДОУЧН • СІА СІ ВЗР
 РХАТ • ПОНЕЖЕ ШІНТМЬ ОУПРАЖНІАЩІСА ОУТЛАЕ
 СНЫ ХВѢ • ННУТОЖЕ О ПРВІГІНІМЬ ЕГО КЫТІІ ІА

Fig. 9 — Filă din *Tetraevanghelul* slavon tipărit de Coresi și Mănăila la 1579.

și elemente în plus, pentru a le data sau încadra în producția uneia sau alteia dintre tipografiile cunoscute. Numai literele ornate la textul slavon, dar mai ales literele **K** și **P**, în afară de cele spuse mai sus, nu pot prilejui concluzii mai deosebite.

Încă nu ne putem pronunța cu toată certitudinea în privința legăturii și copertii pe care o are *Evangheliarul* slavo-român. În această problemă mai este nevoie de o documentare suplimentară. Singurul lucru ce se poate afirma este că *Evangheliarul* în discuție are o copertă care se deosebește de copertile tipăriturilor tîrzii ale lui Coresi, precum și de tipăriturile lui Lorinț.

Cît privește formatul cărții, și aici avem o identitate perfectă între *Tetraevanghelul* slavon din 1546 și *Evangheliarul* slavo-român, ambele avînd un format mare, *in folio*. La fel, de aceeași mărime este și oglinda zațului, dar trebuie să observăm că al doilea fiind o tipăritură în două limbi, are zațul modificat conform cu această situație. Nu există o constanță permanentă nici în prima, nici în a doua tipăritură în privința numărului de rînduri pe pagină. Față de *Tetraevanghelul* lui Macarie din 1512, care are cîte 20 de rînduri, *Tetraevanghelul* slavon din 1546 are de la 20 pînă la 23 de rînduri (în majoritatea cazurilor cîte 22 de rînduri). *Tetraevanghelul* lui Coresi din 1562 are 24 de rînduri, cel din 1579 tot 24 de rînduri. *Evangheliarul* slavo-român, ca și *Tetraevanghelul* slavon din 1546, nu are un număr stabil de rînduri, el variază între 21 și 24 de rînduri, paginile cu cîte 23 de rînduri fiind mai frecvente. Trebuie să mai observăm că nu întotdeauna este egal numărul de rînduri pe aceeași pagină la textul slavon și textul românesc. Deseori se întîmplă, precum am mai semnalat, ca textul românesc să aibă cu un rînd sau chiar cu două rînduri mai mult decît textul slavon de la aceeași pagină, ceea ce este lesne de înțeles, căci la orice transpunere dintr-o limbă în alta nu se poate obține același număr de litere pe pagină.

Una din problemele esențiale care urmează să fie încă cercetată în continuare este aceea a hîrtiei și a filigranului. Fără pretenția de a trage concluzii definitive în această privință, constatăm totuși următoarele. Hîrtia *Tetraevanghelului* slavon sibian din 1546 este o hîrtie groasă, cenușie, de o calitate mediocră. Filigranele pe care le-am obținut mai recent dovedesc că hîrtia pe care s-a tipărit această carte este în cea mai mare parte de proveniență străină (vezi fig. 10). Toate aceste filigrane se mai întîlnesc pe hîrtia unor acte și documente⁴⁴ folosite la Brașov în perioada în care s-a tipărit cartea.

Hîrtia pe care s-a tipărit *Evangheliarul* slavo-român a fost produsă la moara de hîrtie din Brașov. Această moară de hîrtie a fost înființată — după cum dovedesc cercetările mai noi⁴⁵ — în primăvara anului 1546. Inițiatorul ei a fost eminentul umanist Ioan Honter, care avea la acea dată

⁴⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. III, Brașov, 1896, Tafel 1, fig. nr. 4, 7; și Tafel 2, fig. 28.

⁴⁵ Sig. Jakó, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történelének vázlatla (XVI—XVII század)* (Schia istorică a morilor de hîrtie din Transilvania în epoca feudală) în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historica*” an. XVII (1962), fasc. 2, p. 62.

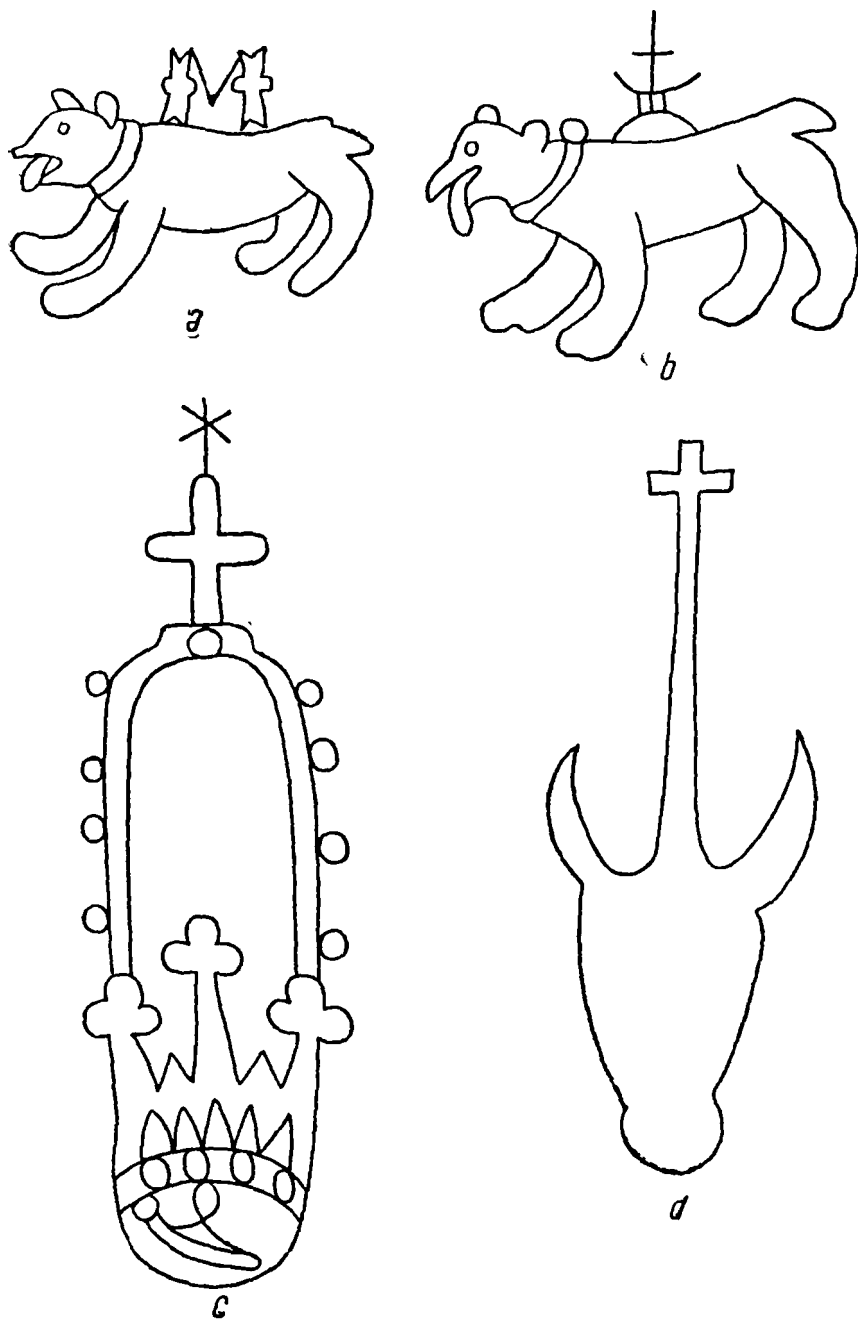

Fig. 10 — Filigranele pe hirtia *Tetraevanghelului* slavon din Sibiu.

și tipografie. Investițiile au fost suportate de doi bogătași ai orașului, Ioan Benkner și Ioan Fuchs. Meșterul de origine poloneză, Jan Früe, sosește la Brașov încă în 1545 și la 25 februarie 1546 primește îndemnizație pentru munca sa. El, în decurs de un an, a reușit să ridice clădirile și să pună în funcțiune moara, care își începe activitatea între 7 și 12 martie 1546.

Moara de hîrtie din Brașov, în cursul celor aproape patru decenii la care se referă cercetarea noastră, și-a schimbat tipul de filigran. Primul tip este *rădăcina de stejar cu coroana deasupra*, adică stema orașului Brașov. Acest tip de filigran, care avea mai multe variante, a fost folosit la moara de hîrtie din Brașov pînă în 1560. Al doilea tip de filigran brașovean este tot o reprezentare a stemei orașului, anume un *scut oval cu coroana deasupra*. Aceasta era marca întrebuițată de moara de hîrtie brașoveană în perioada 1561—1580. În ultimii ani ai deceniului al 8-lea, filigranul morii de hîrtie din Brașov este schimbat a doua oară, de data aceasta cu un *scut ascuțit, avînd coroana deasupra*. Și acest filigran reprezintă de fapt stema orașului Brașov. Este filigranul care se întilnește foarte des pe hîrtia actelor și documentelor brașovene și transilvănene din ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea.

Pentru lămurirea problemei este nevoie să spunem cîteva cuvinte și despre filigranul morii de hîrtie de la Sibiu, care a început să funcționeze de pe la mijlocul deceniului al 8-lea (după unii din 1575, după alții din 1573). Filigranul folosit la această moară de hîrtie este un *scut cu două săbii încrucișate, așezate cu vîrfurile în jos, avînd deasupra lor coroana*. Este stema orașului Sibiu. Acest filigran este cel mai frecvent pe hîrțile și documentele sibiene dintre 1575 și 1592, dar se întilnește foarte des și pe documentele cancelariei princiare de la Alba-Iulia.

Subliniem încă o dată că fiecare tip de filigran descris de noi are mai multe variante. Astfel, din filigranul cu *rădăcină de stejar avînd coroana deasupra* cunoaștem pînă acum mai multe variante. Deosebiri de la o variantă la alta sînt mai sensibile la așezarea rădăcinii, dar ele apar și la coroană. Noi reproducem aici cinci variante mai des folosite. Întrebarea este: cum se explică existența atîtor variante și cum ne pot ele ajuta în viitor să ne apropiem și mai mult de anul în care s-a tipărit *Evangheliarul* slavo-român? Părerea noastră este că la ambele întrebări există răspunsuri corespunzătoare stadiului actual al cercetărilor. Procesul de producție a hîrtiei în morile de hîrtie din perioada feudală este din ce în ce mai bine cunoscut. Fiecare moară producea hîrtie în cicluri și filigranele existente pe site puteau să difere de la un ciclu la altul sau de la cîteva cicluri în care se producea hîrtia, folosind sita cu același filigran, la schimbarea filigranului pe sită la un alt grup de cicluri. Dar s-ar fi putut ca în același ciclu de producție să fie folosite paralel mai multe site, pe care filigranele nu erau perfect identice, explicația variantelor multiple la același tip de filigran, conștînd deci și în acest proces tehnologic. În orice caz, faptul că hîrtia pe care s-a tipărit aceeași carte are mai multe variante de filigran pledează în favoarea ultimei teze.

Să vedem acum în ce măsură ne poate ajuta studiul filigranului la lămurirea problemei centrale ce ne interesează în studiul de față. Căile de rezolvare a problemei sînt două. Faptul că tipul de filigran care se întilnește

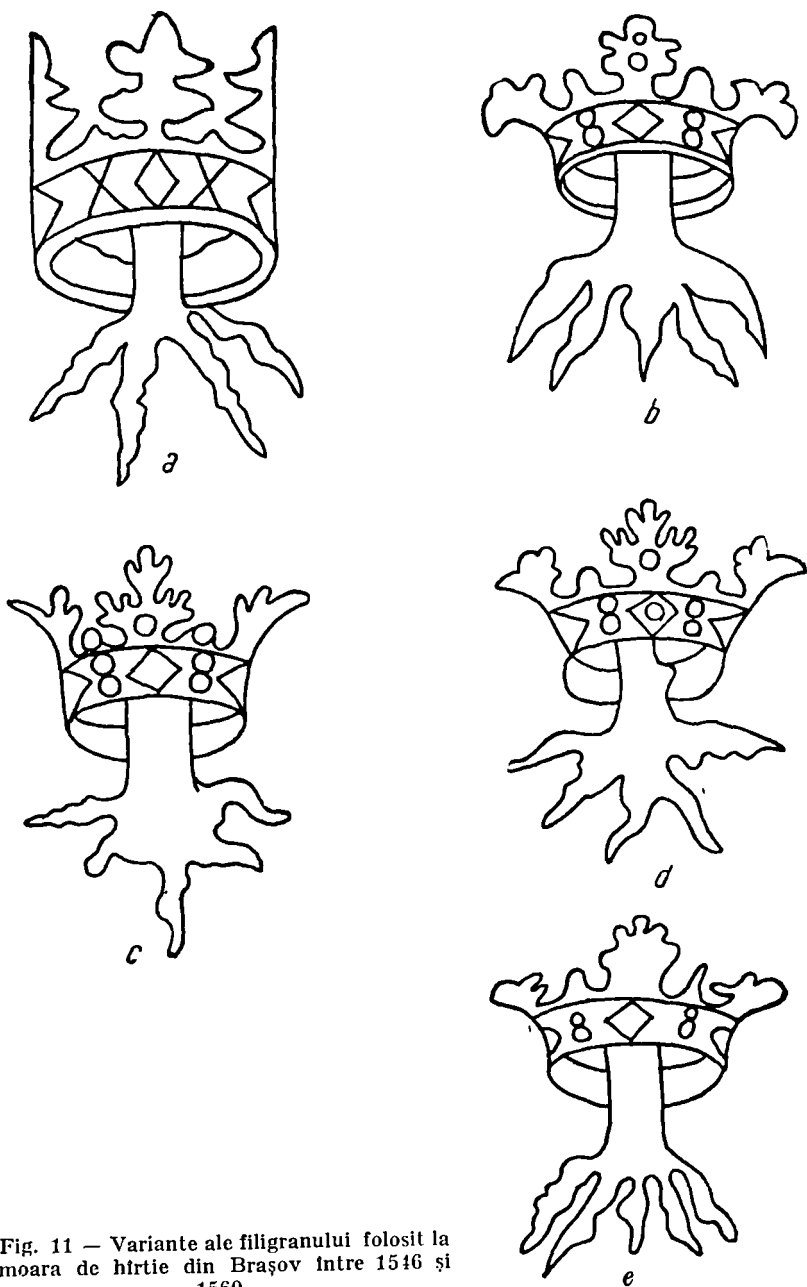

Fig. 11 — Variante ale filigranului folosit la moara de hirtie din Braşov între 1546 și 1560.

în *Evangheliarul* slavo-român este rădăcina de stejar cu coroana deasupra, marcă ce se folosea la moara de hîrtie din Braşov între 1546 și 1560, este el însuși un argument care vine să sprijine teza emisă de noi că această carte a fost tipărită înainte de tipărițile coresiene. Problema este să cercetăm în continuare și să căutăm să deslușim mai îndeaproape anii în care s-a produs hîrtia cu variantele din tipul de filigran pe care le întîlnim la *Evangheliarul* slavo-român. Acest lucru ne cere, pe de o parte, să recurgem la metodele cele mai moderne ale analizei și copierii filigranelor de care se folosesc unele instituite din străinătate, iar pe de altă parte să întreprindem o cercetare amănunțită a filigranelor pe hîrtia actelor și documentelor perioadei, aflate la Arhivele statului din Braşov, Sibiu și Cluj. Fotografierea filigranului cu metoda izotopilor la mărimea naturală va da posibilitatea constatării celor mai mici detalii ale variantei de filigran, care cu ochiul liber și la o copiere pe calc nu se pot observa. Întîmplarea face ca tocmai la Leningrad, la Institutul de restaurare și conservare a actelor vechi, institut condus de prof. V.S. Liublinski, fotografierea și analiza hîrtiei cu metoda izotopilor se află într-o fază avansată, ea fiind aplicată încă din 1959. Cînd vom reuși să obținem aceste fotografii de pe hîrtia cărții care se află tot la Leningrad, vom putea să tragem concluzii precise. Dar și pînă atunci putem să afirmăm că varianta respectivă de filigran era folosită la moara de hîrtie din Braşov între 1547 și 1551. Acest lucru ne este confirmat prin următoarele. Pe hîrtia unor documente din 1551 găsim variantele tipului de filigran existent în *Evangheliarul* slavo-român⁴⁶. Cu ocazia discuțiilor care s-au organizat la Institutul de lingvistică din Cluj, sub conducerea acad. E. Petrovici, prof. Sigismund Jakó ne-a relatat că varianta respectivă se întîlnește încă din 1547. Aceste fapte ne arată clar că ipoteza noastră cu privire la tipărirea *Evangheliarului* slavo-român de către Filip Moldoveanul pînă la 1554 găsește o confirmare deplină în studiul filigranului, căci este imposibil ca o hîrtie produsă în 1547—1551 să fi fost folosită în 1580, deci după 30 de ani.

Calea cealaltă în studiul comparativ al filigranului este examinarea tuturor variantelor și tipurilor de filigran ale tipăriților lui Coresi și ale lui Lorinț. Am examinat filă cu filă filigranul *Tetraevanghelului* slavon tipărit de Lorinț la Alba-Iulia în 1579, aflat la Biblioteca Academiei. Constatăm că hîrtia acestei tipăriți are tipul de filigran reprezentînd *scutul oval cu coroana deasupra*, deci tipul care se folosea la moara de hîrtie din Braşov începînd din 1561 și pînă în 1580, și filigranul morii de hîrtie de la Sibiu, adică *scutul cu două săbii încrucișate orientate cu vîrfurile în jos*. *Tetraevanghelul* slavon coresian din 1579, la fel, are trei variante ale filigranului braşovean cu scutul oval avînd coroana deasupra. Aceste fapte fac și ele imposibilă menținerea în continuare a tezei tipării *Evangheliarului* slavo-român de către Coresi sau Lorinț în 1580. Cercetarea fondului de cărți rare românești la Biblioteca Academiei ne-a dus la unele concluzii foarte interesante, confirmate din plin de studiul

⁴⁶ Fig. 11 și cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. III, Tafel 2, fig. 23 și 24. Datele despre filigranul *Evangheliarului* slavo-român ne-au fost procurate, la cererea noastră, prin corespondență de către prof. Vladimir Sergheievici Liublinski și Vera Ilicina Lukianenko, cărora le mulțumim și pe această cale.

recent întocmit de Lidia Bacîru⁴⁷ la același fond. Constatăm, împreună cu Lidia Bacîru, că tipul de filigran cu *rădăcina* de stejar, avînd coroana deasupra, care figurează la *Evangheliarul* slavo-român, se întilnește la fondul de „Carte rară” românească al Bibliotecii Academiei între 1550 și 1557. Faptul că acest tip de filigran brașovean nu a fost găsit pe nici o tipăritură românească în perioada tîrzie a tiparului coresian și pe nici o tipăritură a lui Lorinț este, după părerea noastră, un argument decisiv împotriva tezei susținute pînă acum că *Evangheliarul* slavo-român ar fi fost tipărit în 1580. Desigur, și în această privință mai sînt necesare cercetări. Va trebui văzut filigranul tuturor tipăriturilor din secolul al XVI-lea aflate în țară și în străinătate și, pe baza întocmirii unui repertoriu al filigranelor acestor tipărituri, se vor putea trage concluzii definitive.

Din toate cele spuse cu privire la tipărirea *Evangheliarului* slavo-român, putem afirma cu suficient temei că, în ce privește realizarea tipografică, și această tipăritură a fost executată la aceeași tipografie la care s-a tipărit *Tetraevanghelul* din 1546, deci în tipografia din Sibiu. Aspectele poligrafice ne duc la concluzia că nu numai tipografia, dar și tipograful care a scos aceste două tipărituri, a fost același, adică Filip Maler, alias Filip Moldoveanul.

Evangheliarul slavo-român (textul slavon), precum și *Tetraevanghelul* slavon din 1546, au însă nu numai o serie de particularități tipografice comune, dar prezintă deosebiri față de alte tipărituri slavone realizate pe teritoriul țării noastre și în privința textului, dar mai ales a ortografiei. Nu putem să stabilim în ce măsură diferă textul *Evangheliarului* slavo-român (textul slavon) de *Tetraevanghelul* lui Macarie, care a stat la baza tetraevanghelelor slavone tipărite de noi în secolul al XVI-lea, deoarece din primul lipsesc tocmai filele cu precuvîntarea și postfața de la *Evanghelia* lui Matei, unde puteau să existe deosebiri, așa cum se poate constata în cazul *Tetraevanghelului* slavon din 1546 din Sibiu. În rest, adică în textul de bază al *Evangheliei* lui Matei, asemenea deosebiri nu pot interveni decît foarte rar și au numai caractere deosebitoare în ortografie, prescurtări etc. Dar chiar și aceste deosebiri ne permit să tragem unele concluzii. Din compararea citorva capitole ale textului *Evangheliei* de la Matei în *Tetraevanghelul* slavon din 1546 și ale textului slavon al *Evangheliarului* slavo-român, constatăm că diferențele de ortografie sau prescurtări sînt foarte mici și puține, cîte 2 pînă la 9 maximum pe pagină, pe cînd între textul *Evangheliarului* slavo-român și *Tetraevanghelul* lui Coresi din 1562 sînt în medie pînă la 25 de deosebiri de scris pe pagină. Și natura deosebirilor este alta. Relativ des revine greșita folosire în *Evangheliarul* slavo-român a cazurilor față de forma corectă din textul coresian. Marea asemănare a textului slavon la *Tetraevanghelul* din 1546 și la *Evangheliarul* slavo-român, precum și deosebirile mult mai accentuate față de Coresi, sînt

⁴⁷ Lidia Bacîru, *Valoarea documentară a filigranelor cu privire specială asupra cărților românești tipărite în veacul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 1965, nr. 3 (sub tipar). Ne exprimăm recunoștința noastră față de tovarăsa Lidia Bacîru pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție studiul în manuscris.

și ele o dovadă în plus pentru ipoteza noastră. Ea mai înseamnă ceva, și anume că la baza *Evangheliarului* slavo-român a stat textul *Tetraevanghelului* din 1546. În orice caz, dovedește o legătură indiscutabilă și foarte strinsă între tipărirea celor două texte, mult mai strinsă decât între *Evangheliarul* slavo-român și *Tetraevanghelul* slavon coresian.

Ceea ce este foarte important pentru stabilirea epocii în care a fost tipărit *Evangheliarul* slavo-român sînt particularitățile textului românesc.

Din punct de vedere al tehnicii tiparului, tipărirea unui text românesc într-o tipografie care dispunea de litere chirilice nu prezenta o mare dificultate. Cu excepția unui mic număr de litere, ca de exemplu *ѣ*, toate celelalte litere ale textului slavon puteau fi folosite și la textul românesc. Dificultatea începe la inițialele ornate folosite în textul slavon la început de capitole. Mai ales dificilă era situația cu numărul foarte mare de *к* ornate, impuse de specificul textului slavon la care capitoul începea cu cuvintele *къ рече* și de *Р* ornate, folosit la început de capitol pentru cuvîntul *рече*. În traducerea românească textul capitolului începea prin *În aceea vreme* sau *Zise*. Deci nici *к* nici *Р* slavon ornat nu puteau fi folosite în textul românesc. Trebuiau tăiate litere specifice, ca inițiala *ѣ* ornată și *ѣ* și *ѣ* (dz) inițiale ornate. Insistăm asupra acestui fapt, pentru că felul în care a fost soluționată această problemă în *Evangheliarul* slavo-român are o mare însemnătate. Am mai relevat, în cele spuse în partea întâi a studiului nostru, că încă Ion Bogdan a atras atenția asupra formei deosebite a literei *ѣ* în textul *Evangheliarului* slavo-român, considerînd-o o formă „de trecere de la panslavicul sau mediobulgarul *ѣ* la românescul *ѣ*”⁴⁸. Constatăm, împreună cu Ion Bogdan, că această inițială ca și inițiala *ѣ* (dz) și *ѣ* au o formă nemaîntîlnită în alte tipăriri de texte românești din secolul al XVI-lea. Ele diferă foarte mult de aceleași inițiale folosite de Coresi. Le reproducem aici pentru a înlesni comparația lor cu cele coresiene. Și acest fapt ne arată că tipăritorul *Evangheliarului* slavo-român nu putea să fie nici Coresi și nici un alt tipograf care a ieșit din tipografia lui Coresi, căci altfel ar fi folosit formele coresiene ale acestor litere și inițiale.

În studiul de față nu ne vom ocupa de analiza filologică a textului românesc, reținem doar următoarele aspecte. Toți cercetătorii lingviști și istorici ai literaturii sau cunoscători ai limbii române din secolul al XVI-lea care au studiat fragmentul publicat pînă acum sînt unanimi în aprecierea că față de textul românesc al lui Coresi, chiar față de tipărirea lui românească din 1560 — 1561 a *Tetraevanghelului*, textul românesc al *Evangheliarului* slavo-român este mai arhaic, inferior față de textul coresian, ceea ce l-a făcut pe Ion Bogdan, care l-a analizat pînă acum

Fig. 12 — Variantele literei *ѣ*, folosită în *Evangheliarul* slavo-român.

⁴⁸ Ion Bogdan, *op. cit.*, p. 35.

cel mai profund, să afirme că traducerea românească din *Evangheliarul* slavo-român „este foarte rea”⁴⁹ și că nu poate fi atribuită în nici un caz lui Coresi. Ion Bogdan înclina chiar să emită ipoteza că traducătorul nu era român, ci putea fi un străin, un malorus după părerea lui⁵⁰. Alții, ca de exemplu N. Drăganu, presupuneau că traducătorul era un ungar, iar mai târziu că era un malorus sau chiar un sas⁵¹. N. Iorga, constatînd o serie de moldovenisme în textul român și susținînd ipoteza că traducătorul textului ar fi diaconul Lorinț, era nevoit să presupună că acest Lorinț ar fi trăit mult timp în Moldova înainte de activitatea sa de tipograf în Transilvania⁵². Moldovenismele *Evangheliarului* slavo-român au însă o altă explicație, mult mai verosimilă decît plimbarea îndelungată a lui Lorinț în Moldova și decît cu totul neverosimila presupunere a lui Iorga că, adaptarea textului lui Coresi, ar fi fost realizată de către Lorinț și un colaborator al lui. Admițînd ipoteza tipăririi *Evangheliarului* slavo-român de către Filip Moldoveanu, moldovenismele se explică de la sine, fără a avea nevoie de o construcție artificială, care nu poate fi susținută cu argumente.

Pe lingă trăsăturile specifice relatate în partea introductivă a studiului nostru, menționăm încă următoarele particularități de ordin filologic ale textului. Încă Ion Bogdan a relatat următoarele particularități fonetice ale textului românesc: folosirea frecventă a slovei *o* în loc de *ă*; *o* în loc de *oa*; *e* în loc de *ă*, mai ales în verbul *a grei*, în cuvintele *reu* sau *seu*; *eî* în loc de *e*, mai ales după *ș*; *a* în loc de *ă*; *e* în loc de *ea* la sfîrșitul cuvintelor; *î* în loc de *i*, mai ales după litera *ș*, dar se întîlnește, e adevărat, mai rar, și *i* în loc de *î*. La fel, foarte des se folosește în text *re* la plural *durere*, *plodure*, *vînture*; *miu* în loc de *mieu*. Atenția lui Ion Bogdan a fost reținută și de forma curioasă *buinû*, *buine* în loc de *bunû*, *bune*, de pildă *plodure buine*; sau *vare ce* în loc de *oare ce*; *luva* în loc de *lua*; *luvară* în loc de *luară*; *plovă* în loc de *plouă*; *dzuva* în loc de *dzua*. O formă curioasă are de asemenea verbul *caută* (ицѣтъ), care în *Evangheliarul* slavo-român revine de cîteva ori. Des este folosit *dz*; pe urmă *ge* pentru *je*; *n* pentru *r* și *r* pentru *n*, *h* pentru *f*. *N* și *r* se păstrează, precum releva și Ion Bogdan în verbele *a spunî*, *a veri* și altele. Printre cuvintele ce prezintă un interes lexicografic aparte, Ion Bogdan le-a notat pe următoarele: *arina* pentru *nisip*, *bun* pentru *fericit*; *bunătate* pentru *avere*; *boscoroadă* pentru *larmă*; *casatoriû* pentru *căsătorit*; *cuconî* pentru *copii*; *cuntenita* și *cuntenitura* pentru *poruncă*; *cuntenia* pentru *opria*; *dihovnicû* pentru *fariseiû*; *gubavû* pentru *leproșu*; *mîșeilor* pentru *săracilor*; *obârși* pentru *isprăvi*; *obîdit-amu* pentru *am plîns*; *rasipitul* pentru *nimicerea*; *rude* pentru *semînții*, *neamuri*; *scărecatul* pentru *scărșnitul*; *snemû* pentru *sobor*; *ujura* pentru *camătă* în expresia *cu ujura*, și *voinicû* pentru *hoț*, *criminal*.

⁴⁹ Ion Bogdan, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 39.

⁵¹ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 1 149.

⁵² N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, p. 89.

În cele ce urmează reproducem textul primelor șase file din *Evangheliarul* slavo-român (inclusiv fotocopiile celor 12 pagini), paralel cu textul corespunzător al *Tetraevanghelului* coresian din 1560 – 1561.

EVANGHELIIARUL SLAVO-ROMÂN :

- 1^r / 1^r Aćesta iaste fiľul mii ĉela iubitulċ,
 ꞗnċ carile forte bine voi''. / Obārși-se
 praznick 5 sãmbata dupo praznick.
- 3a47. / ꞗnċ tr-aćea vreme, dusk era Isus
 cu / duhċ ꞗnċ pustia 10 cumċ se fie
 iscusi/ta de draculċ / șã postli 40 de
 dzi le șã 40 de nopċa, apoi flomãndzi
 șã 15 vine cãtre elk ispi titorċ, dzise :
 „Se eșċ fiľul lui Dum nedzeu dzi ĉeș
 torċ pietrċ se fie pit... * /20 Iarã
 elk raspunse... * dzise : „Scris ia... * 1
 nu numai ꞗnċ pita vie om, ꞗnċsa ꞗnċ
 to te cuvinte ĉe esk denċ rostulċ lui
 Dumne 5dzeu''. Atunće merse cu elk
 draculċ ꞗnċ ĉelate svãnta șã-lċ pușe
 spre arepa bese rećeei șã dzise lui 10 :
 „Se eșċ fiľul lui Dumne dzeu, sarċ
 ġos cã Ias le scris cã inġeri lorċ sei po-
 runći-va de tine sã te ferãas 15cã șã
 pre mãnuile/purta-te-vorċ cumċ se nu
 vatamċ pićoru lċ teu de piľatra''. /Dzise
 lui Isus : „Iarã scris/20 iaste nu ispiti
 domnul Dumnedzeu teu''. Iarã / merse
 cu elk draculċ ꞗnċtr-umċ dělċ analċ,
 2^r 1 tote ꞗmparaťie le meci șã slava
 lorċ șa / dzise lui : „Aćeste tote ție dau,
 de te vorċ ꞗnċ 5 ġerunchiș ꞗnċchina/
 mie''. Atunće dzise lui/Isus : „Dute de
 la mine sa tane. Scrisċ este : „Domnul
 /Dumnedzeului teu se te 10 ꞗnċchĩm
 șã numai lui se sluješċ''. Atunće /
 lasã pre elk draculċ șã vinerã inġeri,
 /slujirã lui. /15 Obārși-se sãmbata,
 du/minica dupo sãrbatore.
- 3a4542^v / ꞗnċtr aćea vreme, audzi Isus, cumċ
 / Iõan prãns... * 20 era, șã se duse ꞗ
 ... / Galil... * 1 șã parasi Nazarete „
 vine de sa casatori ꞗnċ / Capernaũmċ
 pre lãn/ga mare, ꞗnċ parťile 5 lui Za-

TETRAEVANGHELUL LUI CORESI :

- ... „Aće sta aște fiľul mĩeu iubitċ, derep'ċ
 elk 10 bine vrũiu''. конецъ празникѣловн | сакботъ
 попросицие |
- ꞗ vrēmē aćēã atun'će Isus dũsċ fu | cu
 duhũl ꞗ pustie a se ispiti de dĩa volũl și
 postli zile 40 și apoi flã 25 mãn'zi și apropie-se
 cãtrã elk ispi titorũl și zise : „Sã ești fiľul
 domnului zi de ꞗ pietrile aćēstē pãine sã fie ''
 Elk rãspun'se, zise : „Scrisċ aște : nu cu
 pãľine nũmai viu va fi õmũl ĉe de toa|20le
 cuvintele ĉe esk de ꞗ rostulċ domnũlui''. Atu
 n'će lũõ elk dracul'ċ de ꞗ sfãn'ta ĉetate și
 pũse elk pre arepi le besērećiei. Și grãi lũi :
 „Sã ești fiľul domnului arun'cã-te josċ, scrisã 1
 anu aște cã, ꞗġerilõr tãi zis-ai sã te | ferēsćã
 și pre mãni lua-te-võr sã nũ cũmva potic-
 neșċi de piãtrã pi ĉorũl tãũ''. Grãi lũi Isus :
 „Iarã scri 5sã aște : nũ veri ispiti dũmnezeu,
 domnũl tãũ''. Iarã lũõ elk draculċ ꞗ trũ
 mãgurã ꞗnal'tã foar'te și | arãtã lũi toatã
 ꞗpãrãťia lũmiei și slava ei și grãi lũi : „Aćēstē
 |10toate ție da-voi de veri cãdē de mi | te veri
 ꞗchina. Atunće grãi lũi Isus : „Dũ-te de la
 mine, satane. Scrisċ amu | aște : Domnului
 dũmnezeũl tãũ ꞗ china-te-veri și aćelua
 õnuã slũ ji-veri.'' Atunće lãsã elk diavolũ și
 aľã ꞗġerii apropiarã-se și slujĩã lũi. конецъ
 ѧ
 сакъ не попросице.
- ꞗ vrēmē aćēã aũzi Isus cã Iõanċ da | ċ fu,
 dũse-se ꞗ Galileũ și | 20lãsã Nazaretũl, vine
 ꞗsãlãșu i-se ꞗ Caper'naũmċ pre mare, ꞗ ho-

* Filã ruptã.

bulonk șā lui Naθalim cumk se se am ple  ei dzisk de Isaia prorock, greind : „Țara lui Zavulon șā țara ¹⁰ lui Naθalim cale pre lānga mare de inde de Iordank limbile Galileului”. Omini / ședzāndk amk tunere ¹⁵ ck, vādzurā lumina mare șā ședzurā amk pa rșile șa amk  mbra morței lumina ra s ri-lork. Deacolo ²⁰ amkcepu Isus a propo/vedi greindk : „Pocai  a-vo apropiesa ampa raia  erului”. ¹ Obārși-se duminica a d  a dupo praznic, du po tofk svinți.

3ac 9. / amktr-aceā vreme, ⁵ ambla Isus lānga mare Galileului, vādzu doi frațk : Simona  e se chiamā P trk șā Andrei frate seu, ¹⁰ aruncāndk mreja amk mare c  era / pascark șā dzise lor : „Venitk dupo/mine șā cu eu se fo ¹⁵ck vānatork de omink”.  arā ei parasirā mre ja, șā merserā du po elk. Șā vine de a colo, șā vādzu altk ²⁰ doi frațk : Iacov lui Zevedei șā I ...^{*} frate-seu ...^{*} d a cu Zavedei tatā...^{*} ¹ c rpindk mreja sa/șā-i chiamā.  arā ei / parasirā corab a ș  tatā lork, dupo elk ⁵ merserā. Șā ambla pre nk tofk țara Galileu lui Isus amvafā amk s /borele lork, spunind  vanghelie amparaia șā ¹⁰ vindeca tote bolele / șā tota nepuțința / amk omink. Obārși-se duminica. Șā eș  veste de elk /¹⁵ amk tota Siria șā aduc a lui tofk bol/navi amk multe chi pure bolele șā cu chi nure  enufk de dra ²⁰  k șā lunovnia șā scadz ții ș  vindeca, ¹ Luinā denkl in, duminica de  inckdzeck. / Callā anaimte cap 95⁹⁵. Marțk dupo dumine ⁵ ca denkl in.

3ac 10 / amktr-aceā vr eme, / dupo Isus merr a / narodk multk de la Galiei ș  denk ¹⁰ dzece  elat  Ierusalimu lui ș  denk Iudea / ș  de de inde de Ior dank. Dec  vādzu na/rodk, suise amktr-u/n¹⁵ d lk ș  ședzu /. Apropiar sa c tre / elk u enici lui / ș  deșchise rostulk/seu, amvafāndu-i/²⁰, grei : „Feri ii m...¹/șei

ta/r le Zavulonului ș  Nefθalim  lui de s  se izb n'deasc  gr ile Isaiei proroc il  e gr ia : „P m n't l ¹ Zavulonului ș  p m nt l Neθalimu lui cal  m rteii amr-ace a par'te de Iordank Galilei limbi.” Oamenii  e ș  d  amunereck v zur  lumin  mare ș  ⁵ ce   e ș d  amr-ace  laturi ș   m'bra mor' ciei lumin  lu i l r. De ac a am  epu Isus a m rturisi ș  a gr i : „Poc iți- v  ; apropi e se amu ampar ia  erului”. конец не началъ ~ покъчхъ сты.

¹⁰ amvr ema ac ea ambla pre mar  Galileu | lui, v zu doi frați : Simonk  e se chema P tru ș  An'drei, fratele lui, arunc ndk mreja am mare. Era amu p scari. Ș  zise l r : „P sați dupo mi/¹⁵ne ș  fa e-voiu pre voi van tori de d a meni.” Ei amu l sar  mreja, dupo elk m r'ser . Ș  trecu de ac a. Vazu al'ti | doi frați : Iacovk a lui Zevedeu ș  I  ank fratele lui am corabie cu Zevedeu, ²⁰ tatk l r leg n'dk mreja lor ș  che m  ei. Ei amu l sar  corab a ș  tatk l r, dupo elk m r'ser . Ș  ambla to at  Galilea, amvaf a am gloatele l r ș  propoveduia  vanghelie ampar iei ș  vinde ²⁵ ca toate neputen'ile ș  toate boalele |¹ amru d ameni. конец началъ Și eș  auzit l lui pre am toat  Siria ș  aduser  lui toți bol'navii de to ate boale ș  de chinure  inuți ș | dr ciți pre luni ș  sl biți de vine | ș  vindec  ei. конне а не ниинъ ^к ~ ^к ~ ^м на прѣ | ах гла ое кто а сеже и прѣпоавии

amvr ema ac ea dupo Isus m r'ser  n ro|ade mul'te de am Galilei ș  z ce|¹⁰  et ti de am Ierusalim ș  Iudei ș  de amru ac  par'te a Iordanolui. V z  |n roade, s i amru m gur  ș  șezu   lk. Apropiar -se c tr  elk u enici lui | ș  deșchise rost l lui, amvaf a ei,|¹⁵gr i : „Ferecați m serii cu s fletu|lk c  a elora e ampar ia  erului. Fe recați  ca  e plāngu-se c  ac a m ng |a-se-v r. Feri e bl nzii c 

* Fil  rupt 

4° duhului, că...¹/lora Iaste Țmpar...*/
 ȇrului. Fer. ...*/¹ de ȇca ȇ plîngă
 că ū/teși-se-voră. Feriți/ de smeriți
 că aceșta voră Țmple pomântul⁵.
 Feriți de flomândi șă setoși Țnk de-
 rep tate șătura-se-voră . Feriți de
 milostivii, că acea miluița vor/¹⁰fi.
 Feriți cu inemi le curate că ȇșta/
 Dumnezeu voră vedē. Feriți paȇ
 facata riī, că aȇște feȇerii ¹⁵lui Dumne-
 dzeu se voră chiama. Feriți de go niții
 prentu derep tate că aȇlora Iaste Țm-
 parația ȇrului. /²⁰ Feriți de voi cîndă
 vo ră ponoslui voō șă / vo voră goni șă
 voră dzi/ȇ tote rele cuvinte / pre voi
 mințîndă pren ¹tru mine. BucuraȚa-vo
 5° / șă veseliȚă cî plata voștra multa Țnk
 ȇră". /Obârși-să prepodobiților./⁵ „Că
 așa goniră proroȇi / ȇ era nainȇte
 voștra. / Voi sinteți sare pomântului, de
 se va sare / strîca cu ȇ se va sara,¹⁰
 de nemica pote fi de ȇi, alegîndă se-ō
 var/să afară șă se-ō cal/ȇă omîni’’.
 „Obârși-se marȚă lumi/¹⁵nașilor de pre-
 ūna.

3ac.11 /Zise domnul ūceni ȇiloră sei : „Voi
 sinte/Ță lumîna lumci, nu se pote ȇtate
 ascu ²⁰nde Țn vîrvul dē... * lui stîndă.
 5° Sau se a... * dză lumînașă-se op... */¹
 supă vas Țnksa spre / șveșnic se
 lumi/nedză tuturoră ȇe să mt Țnk casa.
 Așa ⁵ se luminēdză lumi na voștra
 nainȇte o miniloră cumă se / vadză fap-
 tele voștre ȇele buîne, șă voră/¹⁰lauda
 tată voștră ȇe la den ȇeră. Nu gîndi/Ță
 că amă venit se spară lēȇe sau pro-
 roȇă. N-amă veniȇ se ¹⁵ spară Țnsa
 se Țmplă. Dreptă spunk voō /mai
 prelesne va treȇe / ȇeră șă pomântul
 necată ō slova sau ²⁰ ō titla, nu va
 treȇe de la lēȇe pană se voră tote Țmp-
 lē. Țnsa ȇine / va sparȇe o poruncita
 6° ¹ de ȇeste mai miȇă șă va Țnvașă
 așa omîni, mai miȇă se chiama/ Țnk
 Țmparația ȇerului’’. ⁵ Obârși-se lu-
 minașilor miercure, duminici 1.

aȇca Țdul’ ȇi-vōr pâmântul. Feriȇe flâmă |²⁰
 n’zîi și Țsetații pen’tru derep’tate,|cî aȇca
 șătura-se-vōr. Feriȇe milo|slivii că aȇca mi-
 luiți fi-voră. Fe riȇe cūrații cū inima că aȇca
 dō mnūlă vedē-vōr. Feriȇe paȇ²⁷|| făcătorii
 că aȇca fii domnului chema -se-vōr. Fereȇați
 goniții preȚtru dere|p’tate că aȇlora e
 Țpărâția ȇerului. | Fereȇați seți cîndă Țputa-
 vōr voaō ⁵ și goni-vōr pre voi și zică toȇă
 rēle cuvinte pre voi mântă pen’tru mine. |
 Būcurați-vă și veseliți-vă că plata |voastră
 mūl’tă e Ț ȇerūre; așa amū |goniă proroȇii
 ȇca ȇe era main’tē de|¹⁰voi. Voi seți sarē
 pâmân’tului; de se |va sarē Țpuți cu ȇe se va
 săra? de nemi că nū va fi dēȇă nūmai vār’
 sată |să fie afară și cāl’cată de oameni’’|
 КТОРЪННЪ СЪАЕМЪ ѠЩЕ.

¹⁵ Zise dōmnulă ūceniȇiloră lui : |„Voi seți
 lūmina lūmici; nu po|ate ȇelatē ascun’de-
 se Ț vrăhulă dēlului stîndă. Neȇe aprin’de
 lu|mînarē și să ō pūi¹¹ ȇă după dosă|²⁰
 ȇe Ț svēșnică și lūminēză tūtu|rōr căți-să Ț
 casă. Așa să se lūminēze lūmi|na voastră
 Țnain’tē oame|nilōr ca să vază ale voastre
 būne|lūcrure și proslāvi-se-va tatālă ||¹ voștru
 ȇe asle Ț ȇerūre. Nū vā pa|re că amă veniȇă
 să spar’ȇă ȇe să Țplu. | Derep’tă amū grāesek
 voaō până va |trēȇe ȇerul și pâmântul și
 trā ⁵sură ūna sau ūna zgārăetură nū va trēȇe
 de lēȇe până vōr fi toate. ȇine amū spar’ȇe va
 ūna Țvā țătura de aȇștē miȇile și Țvā țā-va
 așa oamēniī, miȇă chēmā-se Țpă ¹⁰răȇiă
 ȇerului, iară ȇine faȇe și Țvașă aȇșta, mate
 chēmā se Țpărā țiă ȇerului’’|
 КНИЖЪ СЪАЕМЪ ѠЩЕ
 СЪАЕМЪ ѠЩЕ

* Filă ruptă

3a412. /Dzise domnul a lo/ra sei učeničk /:
 „De nu va fi dere/¹⁰plate vostra mai/
 mare necătk cartula riloră și duhovni-
 či loră, nu vretk ¹tra/¹ra ¹mpărăția
 čeru ¹⁵lui, audzita-tk că dzis/ este
 batrâniloră : „Nu / ūcide”. Čine va
 ūči/de, vinovatk este se-lk/ğudeče. Și
 čine va dzi/²⁰ če frațâne-seu rac... * vi-
 novatk este săbo... */ lui și čine va
 dz... */ blaznă vi... * /¹vatk este
 vopaci fo cului. De veră aduče darul
 teu la prestolă și acolo dzveră aduče
 /¹⁵aminte că frate-teu / are čeva pre tine,
 lasă acolo darul teu na inate pre-
 stolului, pasă mainte și ¹mpa ¹⁰cătē
 cu frate-teu/și atunče viinā și adu
 darul teu. Se ta/ ¹mpačk cu pări-
 șulă teu curund, pană ești ¹⁵ ¹nk cale
 cu elk se nu te dē părișulă teu ġude-
 țului. Ģudețk / te va da slugēi și ¹nk
 temnița veră fi/²⁰ aruncatk. Dereptk
 spu/nk Ńie nu veră eși de /acolo, pană
 veră da če fileră mai mick’.

6°

Zise dōmnul ūčeničilor lūi :¹⁵” Grăescă
 amu voaō că de nū se va izbāndi drept’atē
 voastră ma| i vrōtosk de cār’tularii și fariseii |
 nū veți ¹tra ¹ppărăția čerului. Aū ziți
 că zisk fu vechilor : „Nu ūcide” ; ²⁰čine amu
 ūcide, vinovatk aste jude cateei. Čine grāște
 fratele lui ō carā, vinovatk aste gloateei, Ia rā
 čine ziče : „Nebūne’”, vinovatk aste| ¹ malca
 focului. De veri amu aduče |¹ darul tău cātrā
 ōl’tară și ačīa po meni-veri, cā fratele tău
 are čeva pre ti|ne, lasā ačīa darul tău ¹nain’tē
 ō l’tarului și pasā main’tē de te ¹pa ⁵cā cū
 fratele tău și atun’če veni-|veri și aduče-veri
 darul tău ; fii ¹ pācān’du-te cu părășul tău
 curān’dk. Cāndk ești ¹ cale cu nūsul sā nū dē
 ti ne părășulă jūdețului și județu/¹⁰ da-te-
 va slugēi, ¹ temniță arun’ca-te va. Dēdevară
 grāescă Ńie : nū veri eși dēčīa pānā cān’dk
 veri da apoi vrēm e’

Desigur că și aceste pasaje comparate pot oferi din punct de vedere al limbii unele concluzii și constatări interesante. Tocmai pentru a ușura această muncă, am prezentat textele paralele. Se constată, spre exemplu, că în textul român al *Evangheliarului* slavo-român sînt cuvinte slave și în genere slavonisme. Se întîlnesc o serie de cuvinte ca : *iscusi* în loc de *ispiti*, *a carpi* în loc de *a lega*, *sābor* în loc de *biserică*, *a uteși* în loc de *a mîngîia*, *smerit* în loc de *blînd*, *duhovnic* în loc de *fariseu*, *prestol* în loc de *altar* etc. Se întîlnesc și alte cuvinte, care prezintă mare interes, ca, de exemplu, *pîtă* pentru *pîine*. În studiul de față nu ne propunem o analiză filologică a textului. Acest lucru necesită cercetarea întregului text românesc al *Evangheliarului* slavo-român, ceea ce se va putea realiza într-un alt studiu mai amplu.

Analiza mai nouă, făcută de către acad. Em. Petrovici pe baza întregului text al *Evangheliarului* slavo-român, vine să infirme multe teze susținute pînă acum.

În recenta comunicare făcută de domnia-sa la Secția de științe filologice a Academiei Republicii Socialiste România la data de 25 iunie a.c., acad. Em. Petrovici a demonstrat convingător că textul *Evangheliarului* slavo-român diferă foarte mult de traducerea *Tetraevanghelului* românesc al lui Coresi, este de fapt un alt text, de proveniență moldo-veană, necunoscut pînă acum specialiștilor în istoria limbii române din secolul al XVI-lea. Studiul limbii *Evangheliarului* slavo-român arată că trebuie abandonată teza lui Ioan Bogdan conform căreia traducătorul ar

* Filă ruptă

Ж. ПОСТАВЛЯЮЩАЯТЬ
 ПРИБИТЬ ВЪ СЕЛЕНА ВЪ
 КАПЕРНАУМЪ ВЪ ПО
 АДОУЕ. ВЪ ПРИБИТЬ
 ЗАВОЛОНИ И НЕ ФЛАИ
 АИ. ДАСЪ ЖЕ ТСА
 АРЕННОЕ ИСАИЯ ПР
 ВОКЪ ГАШЕ. ЗЕН
 ДЪ ЗАВЪЛОНИ И ЗЕН
 ДЪ НЕ ФЛАИ. ПЪ
 ТЬ ДОРЕ. ОБЪОНЬ ПО
 ДЪ ТОРНАНА. ГАЛЪ ЗЕН
 ЖЪНЬ. АИ ДЪ СЪ ДА
 ШЕНЪ ВЪ ТЪ, ВЪ ДЪ ШЕ
 СВЪТЬ ВЕЛЕН. И СЕ ДА
 ШИ ВЪ СТРАНЪ И СЪНИ
 СВЪДЪ РИ ИИ. СВЪТЬ
 ВАСИ ПАДА. О ТЪ ОЛЬ
 НАУАТА И СПРОВО ДА
 ТИ ИЛАТИ. ПОКАИТЕ
 . ПРИБАЖИ СЪ А
 О НЪНОЕ .

ШЪ ПАРАСОИ НАЗАРЪТЬ
 ВЪНЕ ДЕСАКАЛАТОРИАИ
 КАПЕРНАУМУ МА ПРЪЛАИ
 ГА МЪДРЕ. АИ И ПАРИИЕ
 АИ И ЗАВЪЛОНИ ШЪ ИИ
 МА ФЛАИ. И СЪ ДЪ
 ПА СЪ ВЪ И СЪ ДЪ ТОМА
 ПРРОКЪ ГРЪНИ ДЪ ЦАРА
 АИ И ЗАВЪЛОНИ ШЪ ЦАРА
 АИ И МА ДА ЛЪ И КАЛЕНЪ
 АИ И СЪ ДЪ ДЪ ИИ И ДЪ
 ДЪ ТОРА ДЪ ИИ. АИ И
 ГАЛЪ И СЪ ДЪ. О АИ И
 ШЕНЪ ИИ ДЪ ИИ ДЪ И РЕ
 КЪ, ВЪ СЪ ДЪ АИ И ИИ
 АИ И ШЕ СЪ ДЪ ИИ ГА
 РЦА СЪ ДЪ ИИ ОУ ДЪ РА
 МО РЦЕНО. АИ ИИ ИА РЪ
 САР ПЛОРА. ДЪ СЪ ДЪ О
 АИ И ВЕ ДЪ И СЪ ДЪ О
 ВЕ ИИ ГРЪНИ ДЪ. ПОКАИ
 ЦЕ ДЪ О ПРРОКЪ СЪ ДЪ
 РА ЦА И СЪ ДЪ ИИ .

КОИЦА НЕ ДЪЛА ГО
 ПРРОФЕТИА И СЪ ДЪ А СЪ,
 К СЕ ДЪ А ХЪ СЪ И .
 ВЪ ДЪ ВЪ ДЪ А ОНО.
 ХО ДЪ И СЪ. ПРИ
 МО ИИ ГАЛЪ И Е
 И СЪ ТЪ ВЪ А. ВЪ И Е
 ДЪ ВЪ А ТЪ СЪ И
 МА МА ГЪ А И СЪ ТЪ РЪ
 ИИ И ДЪ ВЪ БРАТА ЕГО .
 ВЪ И ВЪ ТЪ И ШЪ А И Е ЖЪ
 ВЪ СЪ СЪ А Е. ВЪ СЪ ТЪ А О ИИ
 БАРЪ. И ГЪ А И И А. ГРЪ
 А ДЪ ТЪ ПО АИ И Е . И СЪ
 ТЪ О РЪ ВЪ А СЪ ДЪ А И И
 О И А ЖЕ А ВЪ И СЪ ТЪ А ВЪ
 ШЕ И РЪ Е ЖЪ А, П О М Е И А
 И СЪ ТЪ А. И П РЪ ШЕ ДЪ И
 ТЪ О ДЪ, ВЪ ДЪ И ИИ А ВЪ
 БРАТА. И И К О В А ЗЕ ВЪ Е
 ВЪ ДЪ А . И И О А И И А ГЪ Р А Т А
 И СЪ . ВЪ К О В А Б И И СЪ СЪ
 ВЪ ДЪ И О Ц Е И СЪ ДЪ А И

ОБЪАРИШЪ А И И ДЪ А СЪ И
 А ДЪ ПО ГЪ А И И КЪ А СЪ
 ПО ТЪ О Ц А СЪ И И И .
 СЪ ДЪ ИИ Т Р А И СЪ ВЪ Р Е М Е .
 И И И И И И И И И И И И И
 ВЪ СЪ ВЪ Ф Р А Ц Ъ СЪ И М О И А
 У СЪ СЪ И И А И И П А Т РЪ . Ш А
 А И ДЪ ИИ Ф Р А Т Е СЪ ДЪ .
 А РЪ И И К А И И ДЪ А И РЪ Е ЖЪ
 А И ИИ М А Р Е . К И Т Е Р А
 П А С К А Р Ъ . Ш А СЪ И И Е
 А С Р Ъ . В Е И И И Ъ А ДЪ П О
 А И И И Е . Ш А СЪ СЪ О Ф А
 К Е К А И А Т О РЪ Д Е О А И И И
 И РЪ Е И П А Р А СЪ И И И Р Е
 Ж А ; Ш А И Р СЪ СЪ А А ДЪ
 П О Е А СЪ . Ш А ВЪ И Е Д Е А
 К О ДЪ А . Ш А СЪ СЪ А И Ц Ъ
 И О И Ф Р А Ц Ъ . И И СЪ О К
 А И И ЗЕ ВЪ СЪ ИИ . Ш А И И
 Ф Р А Т Е СЪ О . И И И
 И И И И И И И И И И И

ПРА АНРАЖА ПОВОА МЪА
 ЗЪАА. ОНАЖЕ АЕКОО
 УАБЛАШАКОВА БЪЛНІЦА
 СВОГО ПОНЕМА НДО
 ТА. ИПРОХОЖАЛАШЕ
 ВЪСА ГАЛАКІО. ОУ
 УА НАСЪНДИНШУХЪ
 НХЪ. ИПРОПОЗЪААЖ
 БОУВАИЕЛЕ ЦРГЪА.
 ИЦЪАА ВЪСАЪН НЕ
 АЖЪ НЕЗСАКА АСА
 ВЛАДИХЪ.
 КОНЕЦЪ НЕДЕЛА.
 ИИЗЪАЕ СЪАХЪ ЕГО.
 ВЪЕСА СЪРІА ИНАЖЕ
 АШАБЪАДЪАСА БОЛА
 ЦАЖ РАЗАНУПША НЕ
 АБЪ ИСТРАТАИ ОАА
 АЦЪ. ВЕБСЪНЪ.
 РАУТЪАКЪ ИРААА
 ИАЖ ИИЩЕ АБЪ.

ПОНЕВАНИА. А.
 НЕДЕЛА ПЪТИ АСЕТ
 ИИЧІ ИИ НАИМЕА
 ГАКЪ. ОБАТОРНИ
 ПЪТИ НЕДЕЛА.
 БОУВАИЕМА ОНО.
 ПОИБЪИШЪ
 НАРОДИНОЖИ
 ОУ ГАЛАКІИ И
 АСАТИН ГРА
 А. ИРААА. ИОУАЕ
 А. ИСАКОНО. ПОЛА
 ІРАААА. ОУЗРЕЖЕ
 ИРОАУ, ВЪЗЪАЕ ИГО
 РА. ПОБЪАШЪ. ЕМЪ
 ПРАМОТЪА ПШЪ КІНЕ
 АС ОУЧЕННИ ЕГО.
 И ОУ ВЪЗЪА ОУСТА
 СЕОА. ОУУАШЕ И
 ЕЛА. БЛАКЕНИ
 ИИШІ АХЪ О ИКО
 ПЪАХЪ ЦРГЪА НЕРО
 Е.
 БЛАЖЕН

АДИНА ДЕНЬ ТЕМЬ.
 АИТЕКА СЪННІЕ СЪУЕ
 КАЛЪА АНАИМАТЕНА
 ДЪ. АИРАЦЪА ПО АИМЕ
 КА ДЕНЬ ТЕМЬ.
 АИТЕКА СЪННІЕ СЪУЕ.
 АДИНО ІО АЕАУА
 ИАРОУА АДАТЕ
 АЕЛА ГАЛАКІИ ШАДЕНЬ
 СЪУЕУЕ ЦЪІ ПЕРАИМЪ
 АХЪ. ШАДЕНЬ БОУАЕМ.
 ША ДЕДЪИНАЕ АВЕІОР
 АНЪ. АЕКА ВЪЗЪА ИА
 РОАУ. СЪИСЕ АНЪ ПЪА
 НЕ АЕАА. ША ШЕА.
 АИРОПІАРАСА КЪТРЕ
 ЕАВ ОУЧЕННИ АДИ.
 ВЪА ДЪШІКІСЕ РОТЪАА
 СЕУ. АЕАЦЪА АДИ
 ГРН. ФЕРИУИ А.
 ШЕН АХЪ АДИ ИА
 АСАИНОТЕ АИПАР
 УЕРДАДИ. ФЕА

ПАУДАНН ІКО ТЪ ОУ
 ТЪШАТСА • БЛЖЕНН
 КРОТЦІН ІКО ТЫ НА
 САДЛАТА ЗЕМЛѢ •
 БЛЖЕНН МАІАФЕН Н
 ЖАЖУЩЕН ПРАДН
 РАДН ІКО ТЫ НАСН
 ТАТОЖ • БЛЖЕНН
 ЗАТНШЪ ІКО ТЫ ПО
 ДНАОВАНН БЛАЖТЬ •
 БЛЖЕНН УСТІТІСАЖЕ
 АНЪ ПЛОТЫ БЛУТРА
 ТА • БЛЖЕННМАСТО
 РНЪ ІКО ТЫ СНОВЕ
 БОЛН НАЕКЖТОС •
 БЛЖЕНН ІЗТНАНН ПРА
 ДН РАДН ІКО ТУХЪ
 ЦРТВО НЕРОЕ • БЛЖЕНН
 БОТЕБЛА ПНОСОРАТЪ
 РАДН ІЖАІЕН КТЬ
 СКАТА БЕСІАНЕ ІАБ
 РАЕН ІЖАІАШЕ
 РАДН ПРАДНІТСА
 АСЕА УЕПАННЪ КЛОУ
 ТЕШІСЕВАР • ФЕРНУН
 АСЕМАШН КЪ АУЕРА
 ВОРЕДНМЕПОМАІТЪА
 ФЕРНУАЕФОАМАІЕН
 ШАЕ: ОШН ДНАБЕРП
 ТАТЕ САТДРАСЕВАР •
 ФЕРНУН АЕМАІТНЕН
 КЗАТСА АШАХЪ ЦЪ ВОР
 ФН • ФЕРНУКЪ ІМЕДІ
 АЕ КДРАТЕ КАЗУЕІ
 ІААНЕСЕХЪ КОРАБЕНЪ •
 ФЕРНУН ПАНЪ ФАКАТО
 АНЪ БЛАУЕЦЕ ФУРІН
 АНЪ АНАЕСЕДЪ СЕАЪ
 КСАДА • ФЕРНУН ІЕГО
 ННЦІН ПРНТОДЪ АЕВН
 ТАТЕ КЗАУАСРАМТО
 АПАРАЦІА УЕРАДН •
 ФЕРНУАЕСОННАНДЛО
 РЕ ПНОСОРАДН ВОУША
 БОСОРА ПАНШЕТОР • ШН
 УЕ ТОТРЕТЕ ІЕБЕВТЕ
 ПРНТОДННЪ НА ІЕН

ІЕСЕАНІТСА • ІКО
 АЗДА ВАША АНОГА
 НАНЕСЕХЪ •
 КОИЦА ПРНТОДЪ ОУЕІН •
 ТАКО О ІЗТНАНН ПРНТО
 КЪ ІАЕ ЕШЕ ПАБЖАЕ
 ЕА ЕН ЕСТЕ СОАЪ ЗЕА
 АН АЩЕЖЕ СОАЪ БЕДА
 ЕІЪ УНАЪ ОСОАНТСА
 НАКЗАУСОАУ А ОЖЕ
 ТЕРТОСАДЪ ТАУІКЪ А
 ІЗСАДАНА БЛЖЕТЬ ВЪ НА
 ПНОСРАСАА УАКШ •
 КОИЦЕ ДОРНКУ
 СТАСАЪ СЕЩЕ •
 ПРНТОДЪ ОУЕІН
 КЪ • ЕСЕТЕ СТЬАМН
 РЪ • НЕАЖЕТІ ПРАЪ
 ОУБАНТОС ПРАХЪ
 ІСОА СТОЖ • НН ВЪМН
 ГАЖА СІМНІКАНО
 ТАЕІЕІАІО
 ТРАДАНН • БХАРАЦЕВО
 ШЕВОБЕАНЦ • КАНДАТА
 БОТРА ІХАТІ АНУЕА •
 БЕРШЕН ГРНСЕ ІАІА
 КЗАШАГОННА В ПРНТО
 УЕБРАНАННТЕ БОТРА •
 КОИЦНТЕА О РЕПОМА
 НТОДН • АСЕВА СРЕ
 СТРІА КЪ ТРЕСА САРА
 АНЕСАНА ІОТЕФІ АЕ
 УН АМЕТАНН СЕВЪ ЕАР
 СА АФРАЗША СЕМІАА
 УЕ ОУАННН •
 ОГАШІАЕ АМАЦА ДАДЪ
 ПАНІА ОУА АПРНТОДН •
 ПРНТОДЪ АЕ ОУЕІН
 ПРНТОДН СОННІНТЕ
 СЪ АІА ДННА АМЕН •
 НЕБЕТОРТЕ АТЕАКЪ
 НІЕ АСЕВАДЪ АЕ
 АНЕСАНА СІАІЕА
 СКА АНЕСАТОР

ПОДЪ СПЯДУ ОУМЪ • НЪ
 НАСВѢЩЕНЦѢ • НОТН
 ТЫВОСАМЪ НЪ СВЪХРА
 АМНЪ СЪТЪ • ТАКО
 ДА ПРОСТНТОА СТЬ
 ВАШЪ ПРѢДЪ УАШЪ •
 НКО ДА ВЪДЪАТЬ ВАША
 ДОБА ДЪЛА • НПРОСА
 ВАТЬ ОУА ВАШЕГО НЪ
 НАНЪ СЪХЪ • НЕДМН
 ТЕ НКО ПРНДОХЪ РА
 ЗОВНТИ ЗАКОНЪ НЛИ
 ПРОРОКЪНЪ НПРНДОХЪ
 РАЗОНТИНЪ НЪ НСПЛА
 НТИНЪ • АМННО ГАМ
 ВАМЪ ДОУДЪКЪ ПРН
 ДЕТЪ НО НЪ СЪМЪ •
 ГОУБЕДНЪНЪ НЪ ДМЪ
 УРЪА Н ПРНБЪДЪТЪ ОУ
 ЧОНА ДОНДЕЖЕВОА
 ІАТЬ • НЪ АЩЕ
 РАЗОНТИ СЪМНЪ
 ЗАЛОСЪ ДЕН
 СЪПЪ СЪ ДНЪ СЪА
 СВѢЩЕНЦЪ • СЕЛЪМН
 НЪ СЪ ТЪ ДЪА РЪУСОА
 ДАТЬ ДНЪ КАСА • АША
 СЕЛЪМН НЪ СЪА ДМН
 НА ВЪОТРА НАННТЕ О
 АМННО СЪА • КЪ МАСЕ
 БЪ СЪ ФАПТЕА ВЪ ДТАЕ
 УДЕ ВЪ ДНЕ; ШЪ ВЪАА
 АА ДЪА ТЪ ТЪ ВЪ ТРЪ
 АА ДЕНУЕВЪ • НЪ СЪА
 ЦЪ КЪАМЪ ВЪ ННЪ СЕ
 СЪМАГЪ АЩЕ СЪА ПРо
 РОУЪ • НА ДЪВЕННТЪ СЕ
 СЪМАГЪ МЪ СЪ СЕ ДНТА •
 ДРЕПЪТЬ СЪ ДНЪ ВОМ
 АМН ПРЪ СЕ НЕ ДА ГРЕУЕ
 УЕРАШНО АМНТЪ ДЪЛЪ •
 НЕКАТЬ ОУ СЛОБА • СЪ
 ОУНТЛА НЪ СЪА ТРЪУЕ
 ДЪЛА БЪ СЕ ПАМЪ СЪА
 ТОТЕ СЪ ПЪ СЪА МНЪ
 ВА ПРН СЪ ОУА ДНТИ

ОБХЪ АМЛЪХЪ Н
 ПЛОУНТИ ТАКОУАКН,
 АМННН НАРУЕТОА ВЪ
 ЦЪ СТИН НЕНЪАЪ •
 КОНЦЪ СЪА МЪ СЪА
 ДЪА; А НЕ ДЪАА •

СЕУЕ ГЪ СВОЙ ОУЕ
 ННКОУ • АЩЕ НЕ НЪ
 БЪАДЕТЬ ПРАВЛА
 БЪАА ПАУЕ КННЖНН
 КЪ ВЪ ФАРЕСЕН • НЕ
ПАДЕТЕ ВАЩЕ СТО
 НЕБЕСНОЕ • СЪАШАС
 ТЕ НКО РЕУЕНО БЫ
 СТЬ АРЕННАМЪ
 НЕОУЕШН • І ЖЕО
 ХЪ ОУЕІЕТЪ; ПОСН
 Е СЪА ДЪ •
 ЧАКО АЩЕ РЕУЕТЪ
 БРАТЪ СВОЕА БРАТЪ;
 ПОСН НЪ СЪА ПРН
 АЩЕ РЕУЕТЪ АРОУЕ,
 ПОЗЪ

ДУЕТЕ АМН АЩЕ А ШЕ
 БЪА ВЪ ЦЪА ШЪА БЪАМЪ,
 АМННН КЪ СЪА ДЪА ДМН
 А ПРНЦІА УЕ РЪАА •
 ОБЪ СЕ СЪА ДЪА МНЦІА •
 А МЕРНО РЪА ДЪА ПУЕ ІА
 СЪА
 ЕІ

СЕДЪ ОУА ДЪАЛО
 А СОН ОУЕ НУ •
 АЕНЪА • ФН ДРЕ
 ПТАТЕ ВО СТРА АМН
 А МАРЕНЪА ТЪА КАРТЪА
 РНЛОРЪ ШЪА ХЪ ОУВННН
 ЛОРЪ НЪ ДРЕЦЪА ФН СТРА
 ДНЪА МПАРА ПІА УЕ РЪ
 А ДН АШЪ СЪА ПРН КЪ С
 БЪТЕ БА ТЪА РНЛОРЪА НЪ
 ОУННЪ • УННЕВА ОУІ
 А СЪА НОВА ТЪА Е РЕ СЕА
 УДЪА УЕ • ША УННЕВА СМ
 УЕ ФРА РЕНЕ ДЪА М
 БНОКАТЬ БЪТЕ СЪА С
 А ДН • ШЪА УННЕВА С
 БЪА СЪА ДЪА

НИИЪ СЪМНЪ ОУМНЪ
 НЪ ЛЮДЮ БОУПРЕТВОСЪИ
 ДАУТВОИ НЪ ОУТАМЪ
 ТА ПОУ СЪИШЪИ НЪ О
 СЪАУЪ ТЕОИ ВЪАТЪНЪ
 УГОУАТЪ, СЪОУАШЪ ТЪ
 ДАУТВОИ ПРЕДЪ ОУТЪ
 СЪАЪ • НИИЪ ПРЪАУЪ
 СЪАУИТЪ СЪЕРАТЪ
 ОУОУАЪ • ИГОУАУАИ
 ИТЪ ПРЪИСОИ ДАУА
 СЪОИ СЪАИ ОУЕШААА
 АСЪ СЪАУЕРАЪ СЪОИ
 СЪОУО, ДОНДЕ НЕ СЪИ
 НАУЖЪИ ОУИИ • ДАНЕ
 ПРЕДЪ ОУТЪ ТЕБЕ СЪАУЕР
 НИИЪ СЪАДИ • ИСКЪАИ
 ТА СЪАУЪ • ВЪАТЪМЪ
 НИИИ ВЪАУЕЖЪИ БЪАЪ
 И • ВЪАИИ ГЛА ТЕБЕ СЪ
 ШЪАУИ ОУЖЪАЪ,
 АСЪЖЕ ВЪАДЪАСИ ПО
 НИИ КОУРАНТЪ •

КЪАТЪ СЪОУТЪ КОУАИИ О
 КЪАДИ • ДЕРЪИ ДЪАУ
 ДАУА ДАУТЪ ДАУТЪ ОУ
 ШЪА ОУО СЪАУА ДЪАУ
 СЪИИИТЕКЪ ФЪАТЕ ТЪ
 АРЕУЕА ПРЪТИИЪ, А СЪА
 АКОЛО ДЪАУА ТЪ СЪА
 ИИАТЕ СЪОУАДЪАИ •
 ПЪА СЪА ИПАТЕ ШЪИ ПЪА
 КЪАТЪ КЪОУАТЕ ТЪ
 ШЪА АТЪ ИУЕ БИИИ ШЪА
 АДЪА ДЪАУА ТЪ СЪА
 АПЪА КЪА ПЪА ИИАТЪ
 ТЪ СЪА ДЪАИ, ПЪА ИЕЦЪ
 АИИ КЪА КЪА СЪА СЪА
 ТЕ ДЪА ПЪА ИИАТЪ ТЪ
 ИДЪА СЪА ДЪАИ • ИДЪА СЪА
 ТЪ СЪА ДЪА СЪА ИИ • ШЪ
 АИИ ТЪА ИИИЦЪ ВЪАУФЪ
 АРЪИКАТЪ • ДЕРЪИ ТЪ СЪА
 ИИ ЦЪЕ • ИИ СЪА СЪА ИИ
 АКОЛО, ПЪА ИИ ВЪАУА, УЕ
 ФЪАЕРЪ ДЪАИ АИИ •

fi fost un malorus sau sas, teză susținută și de N. Drăganu. Traducerea în multe privințe este mai reușită chiar decât textul românesc tipărit de Coresi în 1560 — 1561 la Brașov. Din compararea celor două texte slavon și românesc al *Evangheliarului* se poate constata că traducerea s-a făcut după textul *Tetraevanghelului* slavon tipărit de Filip Moldoveanu în 1546 la Sibiu, care la rândul său are la bază textul *Tetraevanghelului* macarian din 1512. Totodată, Em. Petrovici a arătat că la traducerea românească a acestui *Evangheliar* slavo-român s-a folosit și textul german al lui Martin Luther. Astfel se dovedește că traducerea s-a făcut nu mult înainte de tipărirea cărții. Desigur, și în acest domeniu, ca și în celelalte, este nevoie de studii și cercetări mai ample. Va trebui analizată mai adânc întreaga activitate a cărturarului român moldovean Filip Moldoveanu, alias Filip Maler sau Pictor.

În concluzie, considerăm deci că *Evangheliarul* slavo-român a fost tipărit în aceeași tipografie ca și *Tetraevanghelul* slavon din 1546, adică la tipografia din Sibiu, și că a fost realizat, ca și cel din urmă, de către Filip Moldoveanu zis și Maler sau Pictor. Chiar și numai simpla comparare a caracteristicilor tipografice a *Evangheliarului* slavo-român cu cele ale unei tipărituri din Țîrgoviște realizată de Liubavici ne face să respingem din capul locului ipoteza tipării *Evangheliarului* la Țîrgoviște. Azi nu dispunem de suficiente argumente și date pentru a încadra mai precis în timp această tipăritură. Nu putem afirma cu siguranță dacă *Evangheliarul* slavo-român s-a tipărit la mai mult timp după *Tetraevanghelul* slavon din 1546, în orice caz diferența de timp între aceste două tipărituri nu putea să fie prea mare, *Evangheliarul* slavo-român trebuie să fi fost tipărit până în 1554, dată după care nu mai avem informații despre activitatea lui Filip Moldoveanu. Este deci o tipăritură românească cu text slavo-român precocesian constituind *primul text românesc tipărit cunoscut pînă în prezent*. Am văzut că încadrarea *Evangheliarului* slavo-român în rîndul tipăriturilor coresiene nu poate fi susținută cu nici un argument plauzibil, nici tipografic și nici logic. Comparația caracteristicilor tipografice ale tipăriturii de față cu cele ale lui Coresi din epoca tîrzie a activității sale și cu cele ale ucenicilor lui Coresi (în special Lorinț) a demonstrat convingător că nu sînt elemente și temeuri suficiente pentru a încadra *Evangheliarul* slavo-român la anul 1580. Ar fi fost un lucru inutil și foarte ciudat ca, după ce în 1560 — 1561 Coresi a tipărit *Tetraevanghelul* românesc, să se fi apucat tot el și să fi făcut o altă traducere sau să fi tipărit același text biblic, dar cu alt text.

În general, ce rațiune putea să aibă o nouă încercare de a traduce cele patru evanghelii atunci cînd exista deja tipărit și deci răspîndit în Transilvania, ca și, probabil, în celelalte două țări, textul românesc al acestor patru evanghelii? Ipoteza de concurență din partea lui Lorinț față de Coresi ni se pare cu totul improprie pentru a explica o întreprindere așa de grea și costisitoare. Dar mai există și alte argumente în favoarea întîietății *Evangheliarului* slavo-român față de *Tetraevanghelul* lui Coresi din 1560 — 1561. Este vorba de faptul că *Evangheliarul* este un text bilingv slav și român.

Acest procedeu se folosește cu precădere atunci cînd pentru prima dată se dă în transpunere un text cu caracter religios. Era de altfel și o modalitate de a răspunde la ortodoxia bisericii, obișnuită cu texte sfinte slavone și pentru care o traducere putea să apară ca o erezie. Primele traduceri trebuiau să învingă și această rezistență a bisericii și atunci se foloseau de procedeu bilingvismului, ceea ce asigura posibilitatea mai sigură a difuzării cărții. După ce Evangheliile erau cunoscute bisericii în limba română dintr-o publicație bilingvă, putea să vină Coresi și să tipărească, într-o ediție mult mai îngrijită, *Tetraevanghelul* său, fără să recurgă la retipărirea și a textului slavon.

Importanța acestei tipărituri nu se mărginește la faptul de a fi prima tipăritură de text românesc cunoscut pînă acum nu numai din sursele de informații documentare despre el — cum este cazul *Catehismului* din 1544 —, ci și prin aceea că ea deschide o posibilitate nouă în depistarea *Catehismului* din 1544. Odată cunoscute caracteristicile tipografice ale textelor românești tipărite la Sibiu la mijlocul secolului al XVI-lea, nu mai sîntem nevoiți să recurgem la ipoteze contradictorii despre caracteristicile poligrafice ale textului *Catehismului*. Va fi deci mult ușurată identificarea eventualelor fragmente din acest *Catehism* pe baza caracteristicilor tipografice a textelor românești tipărite la Sibiu, căci, din moment ce existau litere chirilice la tipografia aceasta, nu putea fi nici o îndoială că tocmai aceste slove s-au folosit și la tipărirea *Catehismului* din 1544, și nu alte litere aduse de la Tirgoviște sau din altă parte.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR AGRARE ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI.

ARENAREA PE BAZA DREPTULUI DE PROTIMISIS ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

IOANA CONSTANTINESCU

În perioada de destrămarea a feudalismului, în țările române stăpînii de pămînt recurg la un nou sistem de exploatare a moșilor : arendarea acestora fie obștii clăcașilor locuitori ai moșilor, fie unei persoane străine de obște, posesoare de capital. Prin arendare, feudalii concedau arendașilor dreptul lor de stăpînire asupra moșiei pe termen limitat, în schimbul unei sume bănești — arenda — achitată cu anticipație, de cele mai multe ori anual.

Adoptarea sistemului de exploatare a moșilor prin arendare a fost determinată de transformările ce au avut loc în societate o dată cu dezvoltarea relațiilor marfă-bani. Stăpînii feudali, lipsiți de capital și de spirit de inițiativă, neputînd să-și adapteze singuri domeniul cerințelor pieței, încep să dea în arendă unele sau chiar toate moșiile. Ei reușesc astfel să obțină sume bănești fără efortul și riscul vreunei întreprinderi.

Sistemul arendării moșilor a avut probabil ca model sistemul de arendare a veniturilor statului (strîngerea diferitelor impozite, veniturile vămilor etc.), a cărui origine este anterioară arendășiei în agricultură. Inițial, arendășia în agricultură s-a aplicat îndeosebi pășunilor munților, morilor, circiumilor etc.

În cele ce urmează ne vom referi la sistemul de arendare a moșilor la producătorii direcți, în virtutea dreptului de protimisis (preferință) ce a funcționat în Țara Românească de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă în 1818, cînd este desființat prin *Legiuirea Caragea*. Ne vom opri în mod special asupra consecințelor economice și sociale ale fenomenului, probleme extrem de importante pentru studierea relațiilor agrare în perioada de des-

compunere a feudalismului. V. A. Urechia, atît în lucrarea sa *Istoria românilor*¹, cît și în altele², publică materiale interesante referitoare la protimisismul de care se bucura obștea satului laarendare, dar nu se oprește asupra problemei decît cu totul accidental. A. Rădulescu, într-un articol publicat în 1907, preconizînd arendarea moșiilor la țărani ca o soluție pentru îmbunătățirea situației lor economice, amintește că în trecut obștea satului se bucura de dreptul de protimisism laarendarea moșiei pe care era așezată³. Marcel Emerit, ocupîndu-se de *La solidarité du clan dans l'ancienne Roumanie*, face unele aprecieri interesante privind originea acestui drept de protimisism⁴. H. H. Stahl, în lucrarea sa asupra satelor devălmașe⁵, se referă în treacăt la dreptul clăcașilor de a fi protimisiiți laarendarea moșiilor, considerînd că „nu avem prea multe documente din care să rezulte acest drept de protimisism”⁶. De aspectul juridic al problemei se ocupă Valentin Georgescu în cartea sa *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisism în Țara Românească și Moldova*⁷.

Atît boierii cît și mănăstirile își arendează moșiile în perioada amintită, deseori obștii satului. Climatul favorabil răspîndirii sistemului de arendare a moșiilor către producătorii direcți l-au creat dezvoltarea micii producții de mărfuri și practicarea pe o scară largă a clăcii în bani. Așa cum consideră K. Marx, referindu-se la renta în bani, prin înlocuirea relațiilor tradiționale de drept cutumiar printr-o „relație contractuală pur bănească . . . posesorul cultivator devine. . . un simplu arendaș”⁸. Firește, nu este vorba de un arendaș de tip capitalist. Potrivit teoriei lui K. Marx, V. I. Lenin atrage atenția că în condițiile aservirii iobăgiste arendarea din partea clăcașilor reprezintă în măsură considerabilă răscumpărarea bănească a tuturor obligațiilor feudale⁹, întrucît principalul venit al moșiilor rezulta din acestea. Documentele din Țara Românească ilustrează foarte clar această natură a arenzii în perioada la care ne referim : arenda ca expresie bănească a obligațiilor clăcășești. Astfel, la 8 mai 1743, sătenii din Stroești se învoiesc cu egumenul mănăstirii Bistrița, stăpîna moșiei, să dea

¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, 13 vol., București, 1891—1901.

² Idem, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi, 1793—1796*, București, 1895 (în continuare *Documente Moruzi*).

³ A. Rădulescu, *Dreptul de protimisism laarendarea moșiilor*, în „Dreptul” (XXXVI), 1907, nr. 40, p. 323—324.

⁴ Marcel Emerit, *La solidarité du clan dans l'ancienne Roumanie*, București, 1929.

⁵ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 vol., București, Edit. Acad. R.P.R., 1958—1965.

⁶ *Ibidem*, p. 66—67.

⁷ București, 1965.

⁸ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 751.

⁹ V. I. Lenin, în *Programul agrar al social-democrației în prima revoluție rusă din 1905—1907*, referindu-se la situația din Rusia, scrie : „Nu încapă îndoială că arendarea în condiții de aservire iobăgistă este extrem de răspîndită la noi și că . . . plata la care sînt supuși țărani în condițiile acestei arendări este, într-o măsură considerabilă, o rentă în bani”. Mai departe Lenin arată că această rentă este de tip feudal (*Opere complete*, vol. 16, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1963, p. 301).

100 de zloți pe an „pe zilele de lucru și suhatu și toată dijma”¹⁰. De asemenea, într-un document din 3 mai 1809 se arată că, arendându-se clăcașilor moșia Ulieni, „într-acest următor an să nu li să mai ceară altă dijmă sau havaiet pînă la împlinirea sorocului”¹¹.

Clăcașii, luînd în arendă moșia pe care locuiesc, în afara faptului că nu mai erau supuși la dijmă și clacă, căpătau și dreptul de a vinde liber băuturi pe moșie¹², ceea ce constituia unul din monopolurile feudale aducătoare de mari venituri; puteau, de asemenea, să-și construiască mori și alte instalații, pentru care, însă, plăteau un adet deosebit de arendă. Totodată, erau obligați să păzească hotarele moșiei spre a nu fi încălcate de vecini și, eventual, să se judece pe propria lor cheltuială pentru restabilirea acestora¹³.

Arendășia practică de clăcași a avut în Țara Românească o arie de răspîndire apreciabilă. Moșia Stroești (jud. Argeș) a mănăstirii Bistrița, fiind depărtată de mănăstire și greu de administrat, se arenda în chip tradițional locuitorilor: încă la 1740, într-un catastih de venituri al mănăstirii Bistrița, sînt înregistrați 20 de taleri primiți de la sătenii din Stroești pentru venitul moșiei¹⁴. La 8 mai 1743, preoții, pîrcălabul și toți sătenii din Stroești încheie un contract cu mănăstirea Bistrița, prin care se învoiesc ca, în schimbul clăcii, suhatului și al dijmei, să dea 100 de zloți pe an. Este cel mai vechi și unul dintre puținele contracte de arendare către obștea satului cunoscute pînă acum. De subliniat faptul că egumenul, neputînd administra această moșie situată departe de mănăstire, îi silește pe sătenii de aici să ia în arendă, sub pretextul că vine de la București cu poruncă domnească în acest sens¹⁵. În 1747 sătenii se plîngeau la divan că egumenul

¹⁰ Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea. vol. I, Țara Românească, sub red. prof. V. Mihordea, București, Edit. Acad. R.P.R., doc. nr. 249; vezi și nr. 266, 305 (în continuare, *Documente* ... sec. XVIII).

¹¹ I. Răuțescu, *Mănăstirea Aninoasa din județul Muscel*, Cîmpulung Muscel, 1933, p. 129. Logofeția Țării de Jos în anafora din 29 februarie 1816, la judecata dintre locuitorii din Albești (Prahova) și vornicul Barbu Văcărescu, stăpînul moșiei, pentru „adeturii”, arată: „... Arenda, fiind pînă la seama lor, nu sînt datori nici unile dă acelea, iar după săvîrșirea arenzii vor fi următorii și împlinitorii la toate adeturile moșiei” (*Documente privind relațiile agrare din Țara Românească. 1801—1831*, sub redacția lui I. Corfus, în manuscris, doc. nr. 124; în continuare, *Documente*... 1801—1831).

¹² Vezi *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. V, Vălenii de Munte, p. 280—282; *Documente* ... sec. XVIII, doc. nr. 468.

¹³ Sătenii din Stroești, satul m-rii Bistrița, în zăpăsul ce-l dau egumenului la 1796, arată: „... Care moșie împresurîndu-să de vecini, am scos hotărnicie dă boieri cu portălele cu a noastră cheltuială... La care hotărnicie fiind trebuință a fi vechiul mănăstirii cu scrisorile, am dat deosebit zăpăsul ca toată cheltuiala mănăstirii ce va face cu trimiterea scrisorilor, măcar și pînă la taleri una sută de va fi, să o răspundem noi” (Arh. st. Buc., *M-reia Bistrița*, pach. LXII, doc. 122). Slugerul Mihulescu, fiind obligat prin judecată să arendeze locuitorilor moșia Măgurele (jud. Ilfov), cere acestora „să fie și ei datori a păzi hotarele moșiei a nu se împresura de vecini” (V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VI, p. 507—508). Cf. și doc. din 14 iulie 1818, pentru clăcașii arendași ai moșiei schitului Măxineni (*Documente*... 1801—1831, doc. nr. 169 și 170).

¹⁴ Arh. st. Buc., ms. 377, f. 616.

¹⁵ „... Viind sfinția-sa de la București, au venit și pe la noi, satul Stroești, moșia sfinte mănăstiri, și apucîndu-ne să dăm după cum iaste porunca domnească (subl. ns.), bani pe zilele de lucru și suhatu și toată dijma...” (*Documente*... sec. XVIII, doc. nr. 249). Hrisovul

le-a majorat suma ce o dădeau în schimbul clăcii și al dijmei de la 20 la 75 de taleri¹⁶, iar la 1796 plăteau o arendă de 80 de taleri¹⁷. În anii 1819 și 1820 moșia le este arendată pentru 100 de taleri¹⁸. Locuitorii din satele Urluești și Bănești (jud. Argeș) ale m-rii Găiseni se învoiesc cu egumenul, în 1747, să dea 30 de taleri „și să nu-i mai supere nici de dijnă nici de clacă și vin și rachiu să-și vînză ei”¹⁹. Clăcașii din satul Sălătrucu (jud. Argeș) al Mitropoliei iau în arendă moșia în 1803, cu importanta sumă de 1 000 de taleri²⁰. Mănăstirea Aninoasa arendează de asemenea clăcașilor moșia Ulieni (jud. Argeș), cu 90 de taleri, pe anul 1809²¹. Aceiași clăcași din Ulieni, asociați cu cei din Galeș și Corbi, vor lua în arendă, în 1810, moșia Galeș (numită și Brătieni — jud. Argeș) a m-rii Aninoasa. Exemple de acestea sînt numeroase, ele întilnindu-se pe tot teritoriul Țării Românești.

Amploarea pe care a dobîndit-o sistemul de arendare a moșiilor către săteni a făcut ca legislația vremii să înregistreze acest fenomen și să-l reglementeze. În 1780, Al. Ipsilanti legifera prin *Pravilniceasca Condică* dreptul de protimisis al clăcașilor la arendarea moșiei pe care locuiau. Acesta este un obicei al pămîntului²², oglindit în documentația anterioară acestui an. Încă la 24 decembrie 1753, sătenii din Stroești, moșia m-rii Bistrița, arătînd ispravnicului că „noi sîntem volnici să ținem moșia” (s-o arendeze), restituie arendașului moșiei cei 350 de taleri pe care acesta îi împrumutase mănăstirii și pentru dobînda cărora urma să ia venitul moșiei Stroești²³. La 8 iulie 1776, la un proces al sătenilor din Urluești și Bănești (jud. Argeș) cu m-rea Găiseni, stăpîna moșiilor, pentru abuzuri, domnul pune următoarea rezoluție : „cînd egumenul va vrea să vînză venitul moșii la altă parte. . . să aibă sătenii protimisis, însă ce va da aceia, să dea ei și să ia venitul moșii”²⁴. Protimisisul la arendare este consemnat și în *Manualul de legi* al lui Mihail Fotino din 1777 ; Mihail Fotino numește aici protimisisul la arendare „vechi obicei al pămîntului”²⁵.

În paragraful 15 al capitolului „Pentru protimisis” din *Pravilniceasca Condică* se prevedea : „Cînd să va vinde venit de moșie mănăstirească sau boierească sau țărănească, să se protimisească la vînzarea aceluia venit rumâni ce sălășluiesc pe acea moșie, cu cea cuviincioasă încredințare de banii vînzării ; și să singurefsească vînzarea a nu călca peste moșia

domnesc, stabilind relațiile dintre stăpînii feudali și locuitorii moșiilor, prevedea posibilitatea răscumpărării în bani a clăcii, la cererea stăpînului, dar nu și a dijmei și a celorlalte obligații feudale luate global.

¹⁶ *Documente . . . sec. XVIII*, doc. nr. 305.

¹⁷ Arh. st. Buc., *M-rea Bistrița*, pach. LXII, doc. 122.

¹⁸ *Ibidem*, ms. 142, f. 222 v — 223.

¹⁹ *Documente . . . sec. XVIII*, doc. nr. 468.

²⁰ Arh. st. Buc., ms. 156, f. 115.

²¹ I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 129.

²² Marcel Emerit, deși nu întilnește acest protimisis în documentele anterioare *Pravilniceștii Condică*, consideră totuși protimisisul la arendare „une vieilles coutumes roumaines”, respingînd teoria împrumutului din dreptul bizantin (M. Emerit, *op. cit.*, p. 60).

²³ *Documente . . . sec. XVIII*, doc. nr. 249.

²⁴ *Ibidem*, doc. nr. 468 (subl. ns.).

²⁵ Cf. V. Georgescu, *Protimisisul în „Manualele de legi” din 1765, 1766 și 1777 ale lui Mihail Fotino*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 316 și 324.

vecinului ; iară de nu vor face nici una dintr-acestea, atunci să-și piarză protimisis”²⁶.

Protimisisul clăcașilor la arendarea moșiei pe care locuiau își are originea în protimisisul cutumiar aplicat la înstrăinarea unor bunuri ca pământ, casă etc.²⁷ și este legat de caracterul feudal al proprietății asupra pământului. Puterea centrală, interesată, a legiferat și vegheat la respectarea acestui drept, cu tendința de a înlătura unul din factorii provocatori ai fugii — abuzurile arendașilor —, avînd totodată în vedere întărirea puterii economice a clăcașului birnic²⁸.

Stăpînul era obligat să înștiințeze mai întîi pe locuitorii moșiei dacă voiau s-o ia în arendă în condițiile în care era dispus s-o dea și numai în caz de refuz din partea acestora putea s-o arendeze altcuiva²⁹. Înștiințarea se făcea fie prin ispravnici, fie direct clăcașilor chemați la încheierea contractului de arendare. Cînd procedeu era încălcat și stăpînul își arenda moșia la persoane străine de obște, locuitorii, pe baza dreptului de protimisis, puteau s-o răscumpere de la acestea.

Dreptul de protimisis al clăcașilor la arendare era însă limitat de o serie de condiții care au dus în cele din urmă la anularea lui : clăcașii erau preferați numai dacă primeau să plătească suma oferită de alți arendași și dacă cererea lor era formulată pînă la 1 mai, înainte să se facă „înverdate roadele pământului”, cu riscul pagubelor unei recolte slabe. Această din urmă condiție a fost prevăzută de Mihail Suțu în hrisovul din 22 decembrie 1791, prin care reglementa protimisisul la arendare, deoarece clăcașii procedau uneori cu vicleșug : „. . . Însă fiindcă cu această dreptate ce li se dă lor (preferința la arendare — *I. C.*) obișnuiesc și după ce vinde stăpînul moșiei și tac pînă la sfîrșitul lui mai, cînd se fac înverdate roadele pământului și arăturile și se cunoaște că sînt rodirile frumoase și timpul ploios și este ceva folos pentru suma prețului cu care au cumpărat venitul acel arendaș, tocmai atunci pornesc zarvă cerînd protimisis să scoată pe acel cumpărător, iar de văd că este pagubă, tac”³⁰.

²⁶ *Pravilniceasca Condică*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 138.

²⁷ Există și o problemă a influenței bizantine în această materie. Vezi M. Emerit, *op. cit.*, p. 60, și V. Georgescu, *Preemfiunea în istoria dreptului românesc* . . .

²⁸ Marcel Emerit arată că, deși țărăniina dependentă nu avea drept de protimisis la cumpărarea unor proprietăți, totuși, la 1780, i se recunoaște acest drept la arendări. El explică această lege ca fiind dictată de interese de moment : „Le pays ayant besoin de repos et de travail il fallait éviter les exactions des gros fermiers qui auraient pu provoquer la fuite des paysans et la ruine du domaine” (*op. cit.*, p. 60).

²⁹ Procedeu este legiferat abia la 30 aprilie 1816 printr-un hrisov domnesc : „Hotărîm ca de acum înainte stăpînii de moșii cînd vor vrea a-și vinde veniturile moșiilor, ori pe un an sau mai mulți, să dea de știre prin ispravnicii județului locuitorilor acei moșii, arătîndu-le prețul venitului și chipul simfoniei că de vor să-l cumpere cu acel preț și simfonie să vie numaidecit la stăpînul moșiei. . .” (V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. X B, p. 200). Este însă un obicei mai vechi de 1816 ; vezi doc. din 8 aprilie 1801 : egumenul mănăstirii Sf. Ecaterina, arendînd negustorului grec Polihronie moșia Popești (Ilfov) cu 1 200 de taleri, arată că, după porunca domnască, a întrebat mai întîi pe locuitori dacă vor să arendeze ei, dar „rămînd locuitorii fără de cuvînt de împotrivire, au dat și adevărînța lor în scris, că cu acest preț venitul moșiei nu le trebuie” (*ibidem*, vol. VIII, p. 84—85).

³⁰ V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. IV, p. 143. La 16 iunie 1793 li se refuză sătenilor protimisisul la arendarea moșiei Cernătești (jud. Saac) a m-rii Glavacioc, deoarece cererea lor fusese făcută după 1 mai (*ibidem*, vol. V, p. 123—125). Alt caz asemănător : cererea de protimisis

Aceste limite ale protimisisului, care lăsau drum deschis concurenței, în condițiile existenței în societate a unor însemnate capitaluri disponibile pentru arendașie, lipseau în chip inevitabil pe țărani de beneficiile dreptului de preemțiune la arendare.

Un document din 2 februarie 1804 amintește că protimisisul clăcașilor mai era condiționat de solidaritatea întregii obști la arendarea moșiei respective³¹. Legea însă nu confirmă aceasta și, de altfel, în practică se întâlnesc exemple când sînt protimisiți la arendare un număr restrîns de clăcași din obștea satului. La 22 mai 1781, de exemplu, numai șase săteni de pe o moșie a m-rii Roaba cer să li se arendeze lor moșia, „ca unii ce avem protimisis”. Tot ei ținuseră moșia în arendă și în anii precedenți³². Mai precis, într-o rezoluție la anaforaia logofetei pricinilor străine din 19 martie 1818, la procesul dintre arendaș și trei săteni din Orezi (Ialomița) care cer protimisis la arendare, domnul arată că „tot aceiași protimisis au și doi-trei din săteni cînd vor fi lăcuiitori chear pã acea moșie, precum are și tot satul”³³.

Sistemul de arendare către obștea satului a avut o serie de consecințe economice și sociale³⁴.

Luînd în arendă moșia, producătorii obțin posibilitatea să realizeze prin munca lor un venit care altfel ar fi fost însușit de către arendașii intermediari³⁵. Clăcașii arendează pentru a-și ușura situația și pentru a se achita mai ușor de dajdii. Șase săteni de pe o moșie a mănăstirii Roaba cer să li se arendeze tot lor moșia, pe anul 1781, „ca unii ce avem protimisis” fiind „cu grele dajdii și foarte săraci”³⁶. Clăcașii de pe moșiile unde obiceiul

a locuitorilor din 3 sate ale m-rii Radu-Vodă este respinsă pentru că nu fusese făcută „la vreme” (doc. din 10 februarie 1804, *ibidem*, vol. VIII, p. 619). Vezi și doc. din 20 iunie 1814 (*Documente ... 1801—1831*, doc. nr. 95) etc.

³¹ Este cazul locuitorilor de pe moșia Cociocul a m-rii Radu Vodă, care reclamă protimisis la arendare, deoarece Fotin grecul, arendașul, li asuprește. Judecata consideră însă că numai „după împlinirea sorocului, de-o va mai da-o mănăstirea moșia în arendă, vor avea întii protimisis după Pravilniceasca condică, *Însă cînd toți sătenii vor fi uniți la aceasta*” (subl. ns.) (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 620—623). În Moldova, boierii vor cere această limitare a dreptului de protimisis prin anaforaia din 1803: „... Și iarăși cînd va fi ca să s(ă) dei protimisis lăcuiitorilor în vreme cuviincioasă de-l vor ceri toți sătenii, așa să li să dei; iar dacă să vor alege numai doi sau trei din cei mai cu putere ca să-l ciară, nu găsim cu cale ca să s(ă) de numai la doi sau trii” (A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 324).

³² Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XCI, doc. 171. Vezi și doc. din 2 martie 1794 (V. A. Urechia, *Documente Moruzi*, p. 353—355), din anul 1816 (Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XLVI, doc. 185) etc.

³³ *Documente ... 1801—1831*, doc. nr. 163.

³⁴ Deși nu există documentația necesară unui studiu aprofundat al economiei obștii sătești arendașe, putem totuși să ne facem o imagine a ceea ce însemna arendarea pentru clăcași din cele câteva documente de care dispunem.

³⁵ La 21 august 1784, ispravnicii arată, la cererea domnitorului, că venitul moșiei Stroești a m-rii Bistrița varia între 180 și 250 de taleri, acesta constînd din claca locuitorilor, suhatul vitelor, dijma de fin, semănături, pomet și din ghindă (Arh. st. Buc., *M-rea Bistrița*, pach. I.XII, doc. 129). Moșia aceasta se arenda clăcașilor la 1796 doar cu 80 de taleri pe an (*ibidem*, doc. 122). Rezultă deci, pentru clăcașii arendași, un cîștig de 100—170 de taleri.

³⁶ Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. CX, doc. 171.

păstra obligații mai reduse în comparație cu prevederile *Condiciei* cer de asemenea protimisis la arendarea moșiei, pentru ca arendașul să nu le impună legea ³⁷.

Satul arendaș capătă o autonomie economică, gospodărindu-se potrivit voinței obștii locuitorilor, iar acest lucru duce la o creștere a productivității și la intensificarea legăturilor cu piața. Clăcașii din satul Stroești al m-rii Bistrița, arendind, așa cum am mai arătat, în mod permanent moșia, se gospodăresc astfel: „. . . Țin circiumă cu alișverișuri din vii. . . , vite de strinsură pentru zahanale, osebit de vitele caselor lor, cherestele de vînzare, osebit de lemne de foc. . . , capre țin la suhaturi și cu tutunuri fac alișverișuri” ³⁸. Avem imaginea unei unități economice capabile să se organizeze singură, valorificîndu-și resursele pe calea unui schimb sistematic. În alte părți, clăcașii arendași construiesc mori, pive, dîrste ³⁹.

Perpetuarea arendării moșiilor de către obștea satului ducea la întărirea dreptului de stăpînire (posesiune) al clăcașilor asupra pămîntului ⁴⁰. Un exemplu ni-l oferă cazul aceluiași sat — Stroești. Locuitorii nu admit ca mănăstirea să arendeze altcuiva moșia, iar în 1753, cînd un arendaș străin încearcă să-și exercite drepturile, clăcașii mărturisesc că „nu ne-am suferit cu toți sătenii, ci i-am întors vinul dumnealui îndărăt și i-am ucis slugile, că sîntem volnici să ținem moșia” ⁴¹. În cele din urmă sătenii din Stroești pretind chiar că moșia este a lor și nu mai vor să plătească arenda. În urma unei judecăți la divan însă, în 1796, aceștia recunosc că moșia este a m-rii Bistrița, iar ei sînt numai arendași, obligîndu-se în consecință să dea arenda de 80 de taleri pe an ⁴².

Totodată, prin arendare creștea independența clăcașului față de feudal, prin ștergerea obiceiului de a face clacă și a da dijmă, unul din atributele principale ale dreptului de proprietate în feudalism ⁴³. De aici refuzul stăpînitorilor de a arenda clăcașilor moșiile. Elocvent găsim contractul de arendare al sătenilor din Colareț, încheiat la 24 mai 1811, în care aceștia arată că stăpînul moșiei, slugerul Nicolae Brăiloiu, „era la bănuială cum că această strigare (cererea de a le arenda lor moșia — *I.C.*) o facem ca să

³⁷ La judecată, locuitorii din Ciocănești (Ilfov), moșia mănăstirii Mihai Vodă, arată că au avut obicei să dea numai 20 de parale de casă „și că de aceea umblă ei să cumpere arenda moșii ca să nu le strice arendașii obiceiul ce au avut”. Arendașul le ceruse să-i facă 12 zile clacă și să dea dijma din fin, conform *Pravilniceștii Condiciei* (*Documente... 1801 — 1831*, doc. 104 din 10 aprilie 1815).

³⁸ Arh. st. Buc., *M-rea Bistrița*, pach. LVI, doc. 16 din 3 mai 1794. Cf. F. Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Românească în perioada 1746 — 1774*, în „*Studii*”, XII (1959), nr. 3, p. 106.

³⁹ Sătenii din Urluești și Bănești construiesc mori, pentru care se obligă să dea cîte 4 taleri pe an de moară (*Documente... sec. XVIII*, doc. nr. 461).

⁴⁰ Una din consecințele dezvoltării rentei în bani, arată K. Marx, este transformarea pămîntului în proprietate țărănească liberă (K. Marx, *op. cit.*, p. 751).

⁴¹ *Documente... sec. XVIII*, doc. nr. 364.

⁴² Arh. st. Buc., *M-rea Bistrița*, pach. LXII, doc. 122.

⁴³ K. Marx arată că transformarea „posesorului cultivator” în simplu arendaș, o dată cu trecerea la renta în bani, poate duce, pe de o parte, la exproprierea acestuia și apariția arendașului capitalist, iar pe de alta „la răscurpărarea vechiului posesor de obligația de a da rentă și la transformarea lui într-un țaran independent cu proprietate deplină asupra pămîntului pe care-l lucrează” (*op. cit.*, p. 751 — 752).

nu clăcuim 12 zile de clacă după obicei[ul] pământului și ca să nu dăm dijmă din toate sămănăturile sau să umblăm cu aceasta ca să stricăm vreun obicei de ale moșiilor”. Ei se obligă prin contract, la cererea stăpînului, ca atunci cînd nu li se va mai arenda lor moșia să se supună la toate prestațiile feudale⁴⁴. Tot astfel și clăcașii arendași din Albești (Prahova), moșia vornicului Barbu Văcărescu, se leagă prin zapisul din 7 aprilie 1815 că, după expirarea termenului de arendare, vor face cele 12 zile de clacă și vor da adeturile moșiei după prevederile *Condicii*⁴⁵.

Arendășia practică de obște a satului, ducînd la o oarecare independență a clăcașilor față de feudal⁴⁶, a intensificat procesul de stratificare a acestora, din rîndul cărora se ridică elemente care, în numele obștii sau pe cont propriu, încep să arendeze singuri moșia⁴⁷. În cazul cînd nu întreaga obște a satului se asocia la arendarea moșiei, acei care nu contribuiau la banii arenzii urmau să presteze consătenilor arendași aceleași obligații feudale pe care le-ar fi prestat stăpînului sau oricărui alt arendaș străin de obște. Egumenul mănăstirii Hurez, Pahomie, fiind și epistatul mănăstirii Fedeleşoiu, arendînd la 1816 clăcașilor moșia Întorsura a mănăstirii Fedeleşoiu, adaugă în zapisul de arendare: „Scriem și voaă lăcuitorilor săteni de pe această moșie a mănăstirii, care nu ați dat bani, și împrejurașilor care aveți de vă hrăniți pe această moșie să dați tot felul de ascultare arăndașilor numiți, să vă faceți claca la vremea ei, ca să poată și arendașii a-și strînge veniturile la vremea cea cuviincioasă, să nu să păgubescă din pricina voastră, că veți răspunde cu împlinire toată paguba”⁴⁸. Patru clăcași din Tețcoiu, arendînd moșia de la mănăstirea Aninoasa, sînt imputerniciți prin zapisul încheiat la 17 octombrie 1810 să strîngă venitul moșiei, ce consta din: claca de la ceilalți locuitori, dijma din sămănături, cînepă și fin, chiria unui vad de moară și dreptul de a vinde băuturi pe moșie. La rîndul lor erau obligați să păzească hotarele, iar la sfîrșitul termenului de arendare, aceștia nu mai aveau protimisis la rearendarea moșiei⁴⁹.

Cei cîțiva clăcași arendași exploatau deci restul obștii și deseori recurgeau la abuzuri, supunîndu-i pe consătenii lor la sarcini sporite față de obiceiul pământului sau prevederile legii. Ioan Deca și Manu, reprezentanții satului Dîrmonești (jud. Prahova), judecîndu-se cu arendașul moșiei pentru abuzuri, arendează pe seama lor moșia, fără știrea satului, și pretind celorlalți

⁴⁴ „... Oricînd va rălmne moșia a să căuta pă seama dumnealui sau va găsi alt arendaș cu preț mai mare și nu ne va da noao mina să răspundem banii ce va da acel arendaș, atunci să avem a clăcuie cite 12 zile de clacă, precum și cite pluguri vor eși pă moșie să are cite o zf de clacă, dijmurile să le dăm din toate sămănăturile i din pometuri și vii ce vor fi pă moșie, și miei de fătăciune, fără a umbla să stricăm vreun obicei, căci cu asemenea șart am luat și noi moșia de la dumnealui” (Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XXXIX, doc. 50).

⁴⁵ *Documente... 1801-1831*, doc. nr. 124.

⁴⁶ V. I. Lenin arată că dependența feudală era o piedică serioasă în calea transformării țărănilor în producători liberi și împiedica acțiunea de concurență între ei, încetinind procesul de diferențiere a țărănimii (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 13, E.S.P.L.P., 1957, p. 288).

⁴⁷ Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, ms. 620, f. 255; pach. CMLXXIV, doc. 83 etc.

⁴⁸ *Ibidem*, pach. XLVI, doc. 185.

⁴⁹ I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 127-128.

locuitori aceleași sarcini ca și vechiul arendaș, cu mult mai mari față de învoiala pe care o aveau cu vechilul moșiei⁵⁰.

Evident că numai elemente din categoria „fruntașilor” puteau să arendeze moșia; aceștia se bucurau de o situație privilegiată în viața satului, ei fiind aceia care aplicau fiscalitatea (fixarea contribuabililor în categorii fiscale, fixarea cuantumului de bir), avînd grijă să-și ușureze propriile lor sarcini — de aici surplusuri de bani ce puteau fi investiți în arendări, în comerț etc. Cînd moșia este arendată de întreaga obște, elementele înstărite, ocupîndu-se cu administrarea ei, își însușesc o cotă parte mai mare de venit⁵¹. Și în felul acesta reușesc să acumuleze sume bănești suficiente pentru a arenda apoi pe cont propriu.

★

Cauza nemijlocită care determină obștea satului să arendeze este primejdia de a fi supusă unei exploatare sporite, ca urmare a apariției arendașului intermediar între ei și stăpînul moșiei. Acest lucru este arătat cu deosebită claritate de înșiși clăcașii, aproape în toate cazurile cînd cer cu insistență să li se arendeze lor moșia: „Și noi, *temîndu-ne de supărările arendașilor*, am căzut cu rugăciune la dumnealui de ne-au dat arenda moșiei asupra noastră”, motivează clăcașii din Colareț, care la 24 mai 1811 iau în arendă moșia slugerului Nicolae Brăiloiu⁵². „...Iarăși de acum dă la Sfeti Gheorghe înainte, vremu că ce-au dat numitul arendaș streinu să dăm noi, clăcașii ai acestei moșii ce ne aflăm cu lăcuința, că să nu avem altu un strein să ne supere”⁵³, arată sătenii din Budișteni (jud. Muscel), moșia m-rii Cotroceni.

Marea majoritate a cererilor clăcașilor de a arenda ei moșia sînt provocate de abuzurile și fărădelegile arendașilor. Sătenii din Stoiceni, moșia mănăstirii Govora, „nemaiputîndu-să suferi”, deoarece arendașul, economul Filaret, „au făcut arături prin mijlocul satului, au pocit livezile, ca să le cosască pe seama sf[inției sale]”, în 1782, prin judecată, au fost protimisiiți la arendarea acestei moșii⁵⁴. Locuitorii din Gherghița, moșia mitropo-

⁵⁰ V. A. Urechia, *Documente Moruzi*, p. 353—355, doc. din 2 martie 1794. În Moldova se iau măsuri expres pentru interzicerea protimisirii la arendare a numai 2—3 sătci, deoarece devenise sistem ca fruntașii satului, arendînd, să-i asuprească pe cei săraci. Pentru a pune capăt abuzurilor, veltii boieri cer domnului prin anaforaui din 1803 să aprobe condiționarea protimisiișului la arendarc de solidaritatea întregii obști: „... Nu găsim cu cale ca să s(ă) de numai la doi sau trei, fiindcă acie asupresc pe cei mai săraci, după cum îndestule pricini s-au întîmplat” (A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 324); vezi și D. C. Sturdza Scheianu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, vol. I, București, 1907, p. 50.

⁵¹ În Moldova, procesul are loc pe o scară mai mare și determină neînțelegeri acute în stnul obștii sătești. Ca urmare a acestui fapt, în unele contracte de arendă către clăcași a fost introdusă clauza ca împărțirea locurilor de hrană să se facă „prin cislă dreaptă” între săteni. Dar această „cislă dreaptă” făcîndu-se după suma cu care a contribuit fiecare la banii arenzii, nu se putea evita inegalitatea și nici asuprirea din partea celor avuți (Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. CLXXXVI, doc. 284, 285, 289 și 294—298). Cf. C. Istrate, *Diferențierea țărănimii clucașe în regiunea de munte a Moldovei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice, Istoric”, Iași, an. XII, 1961, fasc. 1.

⁵² Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XXXIX, doc. 50 (subl. ns.).

⁵³ Arh. st. Bnc., *M-rea Cotroceni*, pach. XCIII, doc. 73 (subl. ns.).

⁵⁴ Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. CMXXIX, doc. 175 a.

liei, arătînd cîte au suferit din partea arendaşului Nicula grecul – „prăzile, bătăile, închisorile, înfricoşările cu iataganul şi toate obiceiurile lor stricate” –, cer, în 1801, protimisis la arendarea moşiei ⁵⁵. De asemenea, sătenii din Întorsura (jud. Dolj), moşia m-rii Fedeleşoiu, cer să li se arendeze lor moşia, nemaiîngăduind lui Ianache de a mai fi arendaş, „arătînd că acel arendaş le face rău” ⁵⁶. Locnitorii satelor Popeşti şi Răşoaga (jud. Prahova), reclamînd în repetate rînduri nedreptăţile ce li se fac din partea arendaşului la măsurarea pogoanelor, perceperea dijmelor din porumb, fin, legume etc., precum şi bătăile la care sînt supuşi, arendaşul „ridicînd iataganul, armă de primejdie asupra-le”, cer să răscumpere ei arenda moşiei. Domnul ordonă în 1803 cercetarea la faţa locului şi, în caz că se vor dovedi adevărate plîngerile sătenilor, aceştia au dreptul să-i achite arendaşului arenda pe perioada de timp rămasă pînă la sfîrşitul termenului ⁵⁷. Clăcaşii din Căzâneşti (Ialomiţa), moşia comisului Iordache Văcărescu, cer în 1817 protimisis la arendarea moşiei, arătînd că din pricina asupririlor arendaşului se sparge satul. Judecata hotărăşte desfacerea contractului vechiului arendaş şi arendarea moşiei către clăcaşi ⁵⁸.

Că obştea satului recurgea la arendare în marea majoritate a cazurilor numai pentru a înlătura abuzurile arendaşilor intermediari se dovedeşte şi prin faptul că sătenii sînt gata să renunţe la dreptul de protimisis dacă arendaşul se angajează să le respecte obiceiul moşiei sau dacă stăpînul opreşte moşia s-o exploateze în regie. Locnitorii satelor Poiana Lungă şi Româneşti ale vistierului Ştirbei, plîngîndu-se în anul 1800 de năpăstuirile arendaşului, cer judecăţii „ca să fie supus [arendaşul] dreptăţii a nu-i încărca şi a nu-i năpăstui la obiceiul ce-au avut, sau cu protimisis să-i întoarcă banii şi să ia moşile în stăpînire” ⁵⁹. Sătenii din Padina (jud. Buzău), moşia m-rii Radu Vodă, avînd „din pricina arendaşului . . . multe necazuri şi nevoi”, cer domnului ca „ori să să îndatorească egumenul a orîndui oameni de-ai mănăstirii să caute venitul, ori să o dea lor cu preţ ce va da şi alţi streini” ⁶⁰.

Clăcaşii obţin cîştig de cauză în cele mai multe procese intentate arendaşilor, deoarece abuzurile lor puteau duce la depopularea satelor şi ruina domeniilor ⁶¹, precum şi la dezorganizarea fiscală. La desfacerea contractelor vechilor arendaşi, sătenii restituie acestora nu numai banii arenzii, dar şi toate cheltuielile făcute de ei pe moşia arendată ⁶².

Clăcaşii îşi impun dreptul de protimisis la arendare nu numai prin lupta judiciară, dar şi prin acţiuni directe şi de cele mai multe ori violente:

⁵⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 83; vezi şi doc. de la p. 69 şi cele din vol. VI, p. 345–346, vol. X B, p. 163 etc.

⁵⁶ Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XLVI, doc. 185.

⁵⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 617–619.

⁵⁸ *Documente . . . 1801–1831*, doc. nr. 139, 141–143; vezi şi nr. 163.

⁵⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, p. 69.

⁶⁰ Arh. st. Buc., *M-rea Radu-Vodă*, pach. LXXII, doc. 2.

⁶¹ Locuitorii ameninţau cu fuga de pe moşie. Vezi doc. din 22 septembrie 1822 (*Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. V, Vălenii de Munte, 1926, p. 284–285); doc. din 1817 (*Documente . . . 1801–1831*), nr. 139 etc.

⁶² Vezi doc. citate la nota 58.

în 1753 sătenii din Stroeștiucid slugile arendașului care voia să se instaleze pe moșie, socotind că ei sînt îndreptățiți să arendeze moșia, și declară că „noi nu-l îngăduim să fie dumnealui moșia”⁶³. Locuitorii din Micești (jud. Muscel), moșia m-rii Văcărești, făcînd jalbă de protimisis încă din aprilie 1797, fără să aștepte sentința judecătii, întorc banii arendașului, nu îngăduie pe omul acestuia și string venitul moșiei pe seama lor. Abia la 11 august 1797 domnul aprobă judecata marelui logofăt, care stabilea că cererea lor fusese făcută în termen⁶⁴. Sătenii din Colareț, cerînd stăpînului la 21 mai 1811 să le arendeze lor moșia cu un preț mai mic, declară că „noi pã alți arendași nu-i primim”⁶⁵. Matei logofătul dă zăpis că renunță la arenda moșiei Orbeasca, deoarece locuitorii de aici „nici cum nu voiesc a mai fi arendași”⁶⁶.

Faptul că majoritatea cazurilor de arendare către clăcași sînt impuse prin legea protimisisului, ca și frecvența în sine a proceselor de acest gen, duce la concluzia că stăpînii de moșii se eschivau să arendeze obștii, preferîndu-l pe arendașul intermediar. Unul dintre motivele principale ale acestei preferințe era, după cum am arătat mai sus, teama de emancipare a clăcașilor⁶⁷; apoi era mai comod și mai sigur pentru stăpînul moșiei ca la încasarea arenzii să aibă de-a face cu un singur individ decît cu obștea clăcașilor. De asemenea, stăpînii de pămînt evitau să arendeze clăcașilor și de teamă că aceștia nu acordau suficientă atenție pazei hotarelor, care, în feudalism, puteau fi ușor încălcate de vecini⁶⁸.

Dar pentru că legea dădea prioritate clăcașilor la arendarea moșiei pe care locuiau, stăpînul recurge la diferite subterfugii și reușește deseori să eludeze prevederile legii. Printre procedeele des folosite întîlnim arendările deghezate, cînd arendașul era prezentat drept isprăvnicel sau epistatul moșiei. Numeroase contracte de arendare, păstrate în condicile Mitropoliei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, sînt însoțite de zăpisele date la mîna arendașilor, prin care aceștia erau prezentați locuitorilor drept isprăvniciei, epistați sau purtători de grijă. La 12 martie 1798, Vasile neguțătorul, care încheiase în aceeași zi contractul de arendare a moșilor Fotoaia și Izvoarele (jud. Vlașca) ale Mitropoliei, primește zăpis prin care este orînduit isprăvnicel la aceste moșii⁶⁹.

⁶³ *Documente ... sec. XVIII*, doc. nr. 364 (subl. ns.).

⁶⁴ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VII, în notă la p. 74.

⁶⁵ Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XXXIX, doc. 49 și 50.

⁶⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VI, p. 360, doc. din 28 aprilie 1794.

⁶⁷ Dintr-un document din 10 aprilie 1815 reiese că în cazul cînd locuitorii nu se supuneau la obligațiile către feudali legea nu le dădea protimisis la arendare, evident pentru că aceștia ar fi putut apoi să nu-și mai recunoască starea lor de clăcași ai moșiei (*Documente ... 1801-1831*, nr. 104).

⁶⁸ Întrebat la judecată de ce nu arendează clăcașilor moșia Măgurele, slugerul Mihulescu răspunde „că vinde venitul la străini mai multu, că este cu priveghere de a nu o lîsa să se impresure moșia de vecini” (V. A. Urechia, *Documente Moruzi*, p. 507-508, și *Istoria românilor*, vol. VI, p. 507-508).

⁶⁹ Arh. st. Buc., ms. 158, f. 61 v-62. Vezi aici și alte numeroase exemple asemănătoare.

De asemenea, Dobre logofătul, arendașul moșiei Bîrsești, printr-un zapis asemănător, este rînduit isprăvnicel și purtător de grijă, poruncindu-li-se locuitorilor să-i dea ascultarea cuvenită⁷⁰. Același lucru este relevat și în documentul din 10 februarie 1804. Locuitorii din satele Cociocul, Sticlăria și Bălteni (jud. Ilfov), ale mănăstirii Radu Vodă, motivează întîrzierea cererii lor de a fi protimisiți la arendare prin faptul că l-au știut pe Fotin isprăvnicel, ci nu arendaș: „...N-am știut cum că este arendaș și fiindcă s-au arătat de isprăvnicel pînă acum de curînd, însuși el s-a dovedit de cumpărător” (al venitului moșiei, de arendaș. — *I.C.*)⁷¹. Arendașul moșiei Vărbilău (Saac) a m-rii Colțea, la 27 ianuarie 1817, scrie de asemenea economului mănăstirii „să mă arătați [clăcașilor] de epistat la moșie, iar nu de arendaș”⁷². Economul Filaret de Drăgășani arată în 1782 că se înțelesese în ascuns cu egumenul m-rii Govora să-i arendeze lui moșia Stoiceni: „...Și i-am mai dat taleri 62 ca să rînduiască un țigan pe moșie și să le scrie [clăcașilor arendași] cum că moșia au rămas să o ție mănăstirea”⁷³. Stăpînii de pămînt înșală de multe ori pe clăcașii care cer protimisis că opresc moșile „pe seama casei” (le exploatează în regie) și numesc isprăvnicel pe fostul arendaș⁷⁴. Legea îi obligă însă ca cel puțin pînă la expirarea termenului pentru care au fost inițial arendate să le dea locuitorilor⁷⁵. Întîlnim apoi cazuri cînd arendașii nu se prezentau la moșie decît după 1 mai, cînd clăcașii nu mai puteau reclama dreptul lor de protimisis⁷⁶.

Alteori, stăpînul moșiei și arendașul, pentru a înlătura pe clăcași de la arendare, fixează un preț fictiv exagerat, inaccesibil țăranilor. Clăcașii din satul Budișteni al m-rii Cotroceni descoperă un astfel de procedeu și cer, în 1813, protimisis la arendarea moșiei: „... Și vrînd ca să știm și noi cu ce prețu au luat acest arendaș moșia, cu iconomiile⁷⁷ sale n[e]-au arătat o sumă mare pînă acum la Sfeti Gheorghie; dar acum, aflîndu-să dreptul de la epitropu mănăstirii cît s-au vîndut iarăși de acum dă la Sfeti Gheorghie înainte, vrem că ce-au dat numitul arendaș streinu, să dăm noi, clăcașii acestii moșii”⁷⁸. Deseori clăcașii, pîrîndu-li-se suspect de mare prețul arenzii vreunei moșii, cer confruntarea cu carte de blestem pentru descoperirea adevăratului preț. Dăm, spre exemplu, cazul locuitorilor de pe moșia Popești (jud. Ilfov) a m-rii Sf. Ecaterina, care în 1801 nu ofereau decît 900 de taleri arendă pentru moșia respectivă, arendată cu 1 200 de taleri negustorului Polihronie: „...Arătîndu-le vînzarea ce face egumenii și preț[ul] ce dă celălalt mușteriu (negustorul Polihronie — *I.C.*) — se arată într-o anafora din 8 aprilie 1801 — ziseră că ei mai mult decît

⁷⁰ Arh. st. Buc., ms. 161, f. 31 și altele.

⁷¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 619.

⁷² *Documente... 1801-1831*, doc. nr. 104.

⁷³ Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. CMXXIX, doc. 175 a.

⁷⁴ *Documente... 1801-1831*, nr. 104.

⁷⁵ Arh. st. Buc., *M-rea Radu Vodă*, pach. LXXII, doc. 2.

⁷⁶ Departamentul de șapte, la 18 mai 1813, respinge pe baza legii cererea de protimisis a locuitorilor din satele Giștești, Mihălești și Vadul Lat (Vlașca) făcută după 1 mai, „măcar că pîrftu [arendașul] n-au urmat a să vădi de arendașu moșii aceștia pe dată cum au luat zapis dă stăpînire [de arendă] adică la aprilie în 23, ci tocmai la 3 ale aceștii luni” (*Documente... 1801-1831*, nr. 84).

⁷⁷ Cu înșelăciune.

⁷⁸ Arh. st. Buc., *M-rea Cotroceni*, pach. XCIII, doc. 73.

taleri 900 nu dă, nici că să încred a fi mușterii cu preț de taleri 1 200, cerînd ca să-i încredințeze igumenii cu primire de blestem că nu este economie la mijloc, și așa se vor trage ei spre a vinde la acela ce dă taleri 1 200”⁷⁹. La 10 februarie 1800, dînd cîștig de cauză locuitorilor dajnici din Poiana Lungă și din satul Românești (jud. Dîmbovița) ale vistierului Știrbei, în judecata cu arendașul acestor moșii, Panait bulucbașe, pentru abuzuri, domnul dispune: „...Acum dar fiindcă cererea de protimisis pe anul viitor o făcură locuitorii în vreme încă mai înaintea sorocului ce este la Sf. Gheorghe viitor, vă poruncim (ispravnicilor de Dîmbovița — I.C.) cu hotărîre ca pentru anul viitor, dînd locuitorii prețul acela *ce prin blestem se va dovedi că-l ia stăpînul moșii de la alții* să se protimisească negreșit după condica divanului”⁸⁰.

Un alt impediment al exercitării dreptului de protimisis al clăcașilor îl constituia și faptul că uneori moșia solicitată de ei se arenda împreună cu altele. Locuitorii unei moșii nu puteau să le ia în arendă și pe celelalte, iar arendașii nu voiau să cedeze numai o singură moșie, invocînd greutățile ce s-ar ivi la evaluarea arenzii acesteia din suma globală⁸¹.

Legea protimisirii clăcașilor la arendare, cu toate limitele ei, a contribuit în mare măsură la răspîndirea sistemului de arendare către producătorii direcți. Legea protimisisului a servit clăcașilor ca armă eficace în lupta împotriva abuzurilor și a samavolniciei comise de arendași. Documentele vremii înregistrează numeroase cazuri cînd clăcașii, prevalîndu-se de această lege, înlătură exploatarea arendașilor abuzivi și impun stăpînului să le arendeze lor moșia. Folosindu-se de legea protimisisului, alteleori sătenii își rezervă dreptul de a exploata moșia „orice arendași vom voi”⁸². Clăcașii reușesc astfel, pe cale legală, să reducă în general exploatarea feudală, să se emancipeze într-un anumit grad, răscumpărîndu-și prin arendare o serie de obligații feudale. În același timp, lupta clăcașilor pentru arendarea moșiei pe care locuiau îmbracă și un aspect economic, ce-i drept, secundar. Arendașia constituia pentru clăcași și un mijloc de ridicare a puterii lor economice. Dar arendarea din partea clăcașilor constituia nu atît un izvor de venituri pentru aceștia, cît mai ales un mijloc de înlăturare a abuzurilor arendașilor. Obștea satului nu arendează ca să facă speculă sau negoț; clăcașii arendași produc pentru piață numai în măsura în care au nevoie de bani pentru diferite plăți (bani arenzii, obligațiile fiscale etc.). Ce-i drept, obligațiile bănești ale clăcașilor crescînd, ei sînt obligați să producă din ce în ce mai mult pentru piață.

⁷⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 84—85.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 69 (subl. ns.). Preoții și sătenii din Ulari, moșia mănăstirii Strimba, cer protimisis la arendare „avînd Cocînțu această moșie *luată cu viclenie în arendă* (subl. ns.) de la răposatu în Hristos Gherasie” (Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XCIII, doc. 159).

⁸¹ Doc. din 20 iunie 1814 (*Documente... 1801—1831*, nr. 95); din 10 aprilie 1815 (doc. nr. 104) etc.

⁸² Doc. din 13 mai 1812, Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XCIII, doc. 159. Vezi și doc. din 30 ianuarie 1813 și 28 aprilie 1816, *loc. cit.*, pach. XCIII, doc. 169 și 245.

Însă creșterea arenzilor în măsură atât de mare, încît obștea satului nu mai reușește să achite suma necesară, ca și concurența puternică pe care o exercitau arendașii care acumulasera capitaluri însemnate atât din negoț, dregătorii, cît și din arendășie, au limitat sfera de răspîndire a sistemului de arendare către obștea satului și au dus la anihilarea legii protimisisului.

Dreptul de protimisis al clăcașilor la arendare, atunci cînd aceștia nu mai pot arenda pe cont propriu, va fi speculat atât de către arendași, cît și de către stăpîinii de moșii. Clăcașii erau folosiți drept instrumente, fie de noii amatori care voiau să scoată din arenda unor moșii pe cei vechi⁸³, fie, dimpotrivă, de vechii arendași în cazul cînd se iveau concurenți⁸⁴ sau de stăpîni cînd voiau să se descotorosească de vreun arendaș⁸⁵.

Dar în același timp, în felul acesta, clăcașii reușeau să înlătore pe arendașii abuzivi și să impună noilor arendași, ai căror mijlocitori erau, respectarea obiceiului sau a legii la prestarea obligațiilor feudale. Amplaarea fenomenului este ilustrată și de faptul că de multe ori li se cere clăcașilor să mărturisească prin zăpis că arendează moșia pentru ei, și nu pentru un altul străin de obște⁸⁶. Într-un hrisov domnesc din 30 aprilie 1816, prin care Caragea încearcă să reglementeze situația tocmai prin întărirea dreptului perimat al protimisisului, se arăta: „...Acum, ajungînd arenzile moșilor la un mult mai mare preț . . . , prea puțini din locuitori ar putea să aibă stare și prilej de a cumpăra arenda chiar pentru trebuința sa și chiar la norocul său de pagubă și cîștig, iar ceilalți toți de se și arată cumpărători de arenzi, în puterea acestui pronomion de protimisis, *negreșit că nu le iau pe seama lor, ci pentru alți străini* pornindu-se la această cerere numai pentru vreo pismuire către cel vechi, precum de multe ori cercetîndu-se chiar în divanul domniei mele acest fel de prigonire de protimisis între cei vechi arendași și între locuitori, s-a dovedit cererea locuitorilor de protimisis pornită nu pentru sine-le, ci pentru alți streini . . .”⁸⁷. Pentru a reglementa această deficiență a lucrurilor, domnitorul reinnoiește prin același hrisov dreptul de protimisis al clăcașilor la arendare, stabilînd și procedura.

⁸³ La 1813, ispravnicia județului Muscel arată în anaforaua la jalba clăcașilor din satul Budișteni, al m-rii Cotroceni, prin care cereau protimisire la arendarea moșiei: „...Iar pornirea jălbiei aceștia s-a dovedit că nu este cu știrea a tuturor lăcuitorilor clăcași, ci Themeli grecul, postelnicul, ce au fost ținut mai nainte moșile schitului [Budișteni, închinat mănăstirii Cotroceni], unînd pã vreo doi-trei clăcași prin mituire au făcut această pornire ca să scoată pã numitul xgenim [arendașul actual] și să le ia pã seama lui...” (Arh. st. Buc., *M-rea Cotroceni*, pach. XCIII, doc. 73).

⁸⁴ La 4 mai 1815 mitropolitul dă carte de blestem pentru a se dovedi dacă cererea locuitorilor din Lichirești (jud. Ilfov) de a arenda ei moșia este făcută „cu vreun vicleșug din povața acelu Dinul căpitanul”, vechiul arendaș, scos din arenda moșiei de către Dima neșătorul „pămîntean de acolo” (Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. CMLXXIV, doc. 83). Vezi și *Documente . . . 1801—1831*, doc. nr. 163.

⁸⁵ Locuitorii din cătunul Ulieni, satul Galeș, la 22 septembrie 1817, dau zăpis arendașilor străini de obște prin care recunosc că au fost îndemnați de egumenul m-rii Aninoasa să ceară protimisis la arendarea moșiei. Se obligă față de arendaș să-și dea dljma și claca după obicei (Arh. st. Buc., *Ep. Argeș*, pach. IV, doc. 56).

⁸⁶ Vezi doc. din 16 mai 1813, *Documente . . . 1801—1831*, nr. 83 etc.

⁸⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X B, p. 200 (subl. ns.).

Faptul că stăpînirea s-a văzut silită în repetate rînduri⁸⁸ să confirme protimisul în materie de arendă, în scopul de a pune capăt deselor încălcări ale legii, arată ineficiența acesteia și îi explică abrogarea în 1818, printr-una din prevederile *Legiuirii Caragea*: „La închirieri sau arenze protimis nu se dă, fără numai părtașilor carii, cînd se dă în chirie sau arendă lucrul lor cel de-a valma, se protimisească să-l ia”⁸⁹.

Obiectiv, legea protimisului constituia o piedică în calea dezvoltării fenomenului arendașiei. Abrogarea acestei legi a rezolvat contradicția prin care se caracteriza: pe de o parte, dreptul de protimis prezenta un aspect pozitiv, în măsura în care contribuia la emanciparea clăcașilor, pe de altă parte însă, frîna pătrunderea capitalului în agricultură. Abrogarea dreptului de protimis a înlesnit dezvoltarea aspectului nou al arendașiei în sistemul economic-social din perioada de descompunere a feudalismului: acela de a fi o cale de infiltrare a capitalului în agricultură⁹⁰.

Legiuirea Caragea a consfințit astfel victoria marelui arendaș asupra clăcașului în lupta pentru arendare, victorie datorată atât puterii economice pe care o dobîndise, cît și politicii duse de clasa stăpînitorilor de pămînt, alarmată de efectele sistemului de arendare către obștea satului; extinderea și dezvoltarea sistemului de arendare către clăcași ar fi dus cu timpul la emanciparea deplină a producătorului direct și ar fi determinat dezvoltarea agriculturii pe calea micii producții de mărfuri⁹¹.

Abrogarea dreptului de protimis la arendare ilustrează totodată mișcarea diferitelor pături sociale în perioada de descompunere a feudalismului; elementele burgheze încep să cîștige în societate un rol din ce în ce mai mare. Desființarea protimisului clăcașilor la arendare s-a datorat unei lupte îndîrjite purtată între o serie de forțe economice și sociale. Anteproiectul *Legiuirii Caragea* menținea încă protimisul la arendare⁹²,

⁸⁸ Dreptul de protimis mai fusese întărit și la 20 decembrie 1791 de Mihai Suțu (*ibidem*, vol. IV, p. 140—143).

⁸⁹ *Legiuirea Caragea*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1955, p. 40. Excepția care se face nu a avut o semnificație socială și nici o valoare practică însemnată. În Moldova, dreptul de protimis la arendări este abrogat încă de la 5 februarie 1815, dovedit ca generator de procese și „pricinătoriu de păgubire obiceiului”: „hotărîmii domniei-meae împreună cu tot sfatul de obște, ca de acum înainte un protimis ca acesta să fie cu totul oprit și fiestecare din stăpînii moșiilor să fie slobod și intru deplină stăpînire a-și vinde venitul moșiilor, precum va voi și oricui va vre și contractul dintre vînzători și cumpărători să aibă tărie” (Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 132, și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X B, p. 429).

⁹⁰ A. Oțetea, în *Le second asservissement des paysans roumains (1746—1821)*, arată că după abolirea protimisului „les boyards peuvent désormais sans entraves affermer leurs domaines. Les germes du capitalisme peuvent donc se développer plus librement dans le milieu agricole. Le Règlement Organique n'aura qu'à préciser et consolider de droits déjà acquis” (în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1955, p. 307).

⁹¹ Vezi mai sus nota 40 și 43.

⁹² Vezi C. C. Giurescu, *Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut*, extras din „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. III, București, 1923, p. 58 și 69—70. Anteproiectul, la cap. 5, partea I: „Despre darea și luarea în arendă. 4. Cînd se arendează moșii, se protimisească locuitorii lor înaintea oricărui altuia dacă, vrînd să le ia în arendă, se prezintă din martie pînă la sfîrșitul lui aprilie”. Discuțiile pentru definitivarea textului au durat mai mult de un an de zile.

dar la definitivarea textului acestei legi au învins forțele ale căror interese reclamau desființarea lui.

Interzicerea protimisisului la arendare se încadrează în seria acelor măsuri care aveau să ducă treptat la transformarea dreptului de stăpînire feudal asupra pămîntului în drept burghez, prin eliberarea lui de servituțile care-l limitau.

Abrogarea dreptului de protimisis al clăcașilor la arendarea moșiei a determinat stingerea aproape completă a sistemului de arendare de către obștea locuitorilor, fapt ce dovedește că acesta nu mai avea o bază economică în societate. Cererile clăcașilor de după 1818 de a fi protimisiși la arendarea moșiilor pentru a scăpa de exploatarea arendașilor sînt sistematic respinse de către judecată, specificîndu-se că „după pravilă la închirieri sau arendă protimisis nu este”⁹³. Reclamațiile clăcașilor contra abuzurilor arendașilor urmau să fie soluționate numai prin cercetarea la fața locului și despăgubirea de către arendaș a celor năpăstuiți. După 1818 se întîlnesc foarte rare cazuri cînd moșia este arendată clăcașilor și, probabil, ele au fost determinate în primul rînd de răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, deoarece au loc în special în anii 1821 și 1822⁹⁴. În mod excepțional se primesc în această perioadă cererile de arendare ale clăcașilor și numai atunci cînd stăpînul moșiei se vede păgubit de către arendaș. Departamentul de opt în anafora din 21 aprilie 1822 la judecata locuitorilor din Stănești (jud. Prahova), satul m-rii Pantelimon, cu arendașul, din pricina căruia se risipea satul, dă dreptul clăcașilor să arendeze moșia „măcar că în pravila pămîntului nu se dă lăcuitorilor protimisis la arendă”⁹⁵. Aceste cazuri devin și mai rare după apariția instituției mezatului la arendarea moșiilor. Cînd la 1830 locuitorii moșiei Pîrșovenilor (jud. Romanai) a m-rii Butoiul arendaseră moșia, neputînd face față concurenței unui arendaș grec, se văd nevoiți în cele din urmă să primească banii înapoi de la acesta care o luase la mezat cu un preț mai mare⁹⁶.

Regulamentul Organic, limitînd terenurile date în folosință clăcașilor, a degrevat cel puțin o treime din moșie de servituțile feudale și a creat

⁹³ *Documente ... 1801—1831*, doc. nr. 251, 275, 285, 324, 356 și 368.

⁹⁴ Deși informația de după 1821 privitoare la arendarea moșiilor, în special a celor mănăstirești, este foarte bogată, nu întîlnim decît sporadic moșii arendate clăcașilor: moșia Coca, a episcopiei Buzăului, este arendată pe anul 1821 „la rumîni de acolo” cu 100 de taleri Academia Republicii Socialiste România, *Mss.*, pach. XLVIII, doc. 140); moșia Căpățîneni, a mănăstirii Vîeroșu, pe anul 1822 a fost „dată lăcuitorilor” (Arh. St. Buc., ms. 142, f. 218 v), deși în 1819 fusese arendată jupînului Sterie din Argeș (*ibidem*); moșia Gura Ghilioarei, a mănăstirii Mîslea, în 1822 „au ținut-o în arendă locuitorii de aici” (Arh. St. Buc., ms. 142, f. 251). Tomșani, moșia mănăstirii Călușul, se arendează în 1822 sătenilor din pricina abuzurilor arendașului negustor: „de multe gîlcevuri ce tot făcea cu sătenii, l-au scos [pe negustorul Tănase] judecata din moșie și din poruncă s-au dat satului Tomșani a o ținea tot cu arendă” (*ibidem*, f. 286—287 v).

⁹⁵ *Documente ... 1801—1831*, doc. nr. 226. Vezi și documentul din 6 iulie 1822, *ibidem*, nr. 229. Dvorniceasa Elena Ipsilanti, deși arendase moșia pe anul 1822 lui Nicolae biv cpt. za dorobanți, o dă apoi pe același an locuitorilor. Clăcașii, totuși, nu au ținut-o în arendă, pentru că la procesul din 1824 se hotărăște, printre altele, ca locuitorii să primească înapoi banii arenzii pe anul 1822 (*ibidem*, nr. 306).

⁹⁶ Arh. st. Buc., ms. 298, f. 560.

posibilitatea stăpînilor de pămînt s-o valorifice în mod mai avantajos pe baza învoielilor „libere” pentru „prisoase”. Învoielile pentru teren suplimentar celui prevăzut de Regulamentul Organic (care era insuficient pentru întreținerea gospodăriei țărănești împovărate de obligațiile feudale către stăpînul moșiei și către stat) sînt în ultimă analiză arendări sau subarendări către producătorii direcți. Dar acest gen de învoieli sau arendări, indiferent dacă țăranul se obliga la plata în natură sau în bani, are un conținut economic deosebit de învoielile sau arendările în cazul cînd pămîntul era grevat de o serie de servituți: învoielile pentru prisoase se bazează pe constrîngerea economică, pe cînd prin arendarea moșiilor grevate de servituți clăcașii nu fac altceva decît să-și răscumpere obligațiile feudale datorate în muncă și în produse. Interesant că Regulamentul Organic al Moldovei (art. 121) acorda protimisis locuitorilor moșiei la încheierea învoielilor pentru locuri suplimentare, pe cînd în Țara Românească, prin Regulamentul Organic (art. 140), stăpînul moșiei nu era obligat să dea locuitorilor „prisoase”, fiind liber să încheie învoieli cu oricine ar fi vrut.

Arendarea către clăcași este caracteristică epocii de destrămare a feudalismului, dar nu indică prin ea însăși apariția relațiilor capitaliste. Sistemul de arendare către producătorii direcți marchează totuși o transformare importantă a economiei feudale și crează premise ale modului de producție capitalist în agricultură, prin faptul că vechile relații feudale sînt înlocuite printr-o relație contractuală pur bănească, iar legătura micii producții cu piața este mult intensificată. În felul acesta, dependența feudală a producătorului față de stăpînul de pămînt slăbește, făcînd loc relațiilor capitaliste ⁹⁷.

Clăcașii arendași din această perioadă nu sînt arendași de tip capitalist, iar arenda pe care o plătesc stăpînului de pămînt reprezintă în mare măsură expresia bănească a obligațiilor feudale la care sînt supuși producătorii direcți în virtutea dreptului de stăpînire feudal. De reținut că dreptul de protimisis pe care-l aveau clăcașii la arendarea moșiei pe care locuiau și care a favorizat în mare măsură răspîndirea acestui gen de arendare este legat de caracterul feudal al proprietății asupra pămîntului. Găsim aici un fenomen în aparență ciudat, dar foarte caracteristic epocilor de tranziție, pline de contradicții: unul din elementele vechi ale dreptului feudal a favorizat apariția unui fenomen nou, care duce la destrămarea societății feudale. Acest lucru însă nu a fost posibil decît în condițiile dezvoltării economiei de mărfuri și a circulației bănești.

⁹⁷ În această privință, pentru situația din Rusia de după reformă, V. I. Lenin constată: cu cit gospodăria țărănească suferă mai puțin de „asuprirea moșierească, de apăsarea relațiilor și rînduicilor proprietății funciare medievale, de pe urma relațiilor de aservire și a samavolniciei, cu atît mai puternic se dezvoltă relațiile capitaliste, chiar înăuntrul acestei gospodării țărănești” (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 13, E.S.P.L.P., 1957, p. 288).

Arendarea către obștea satului, deși este un fenomen important, de care cercetătorii relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului trebuie să țină seama, nu constituie aspectul principal al arendășiei practice în Țara Românească. Mult mai important și mai viabil s-a dovedit sistemul de arendare către persoanele străine de obște, posesoare de capital care încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea au format o categorie socială bine definită. Aceasta s-a datorat atât puterii economice a arendașilor întreprinzători ce dispuneau de capitaluri însemnate și care au opus o concurență puternică clăcașilor împovărați de tot felul de obligații, cât și politicii clasei feudale, care se temea de efectele arendării către producătorii direcți.

INFIINȚAREA ȘI ROLUL FRONTULUI DEMOCRAT UNIVERSITAR (1946—1947)

DE

MARIETA MATEI

La 3 martie 1946 a fost lansat manifestul prin care se arăta că „studenții din partidele: Comunist, Social-Democrat, Frontul plugarilor, Național-Tărănesc (de sub conducerea d-lui Anton Alexandrescu) și Național-Popular au decis să constituie Frontul Democrat Universitar”¹. Rezultat al inițiativei Partidului Comunist Român, căruia i s-au raliat celelalte forțe politice democratice din centrul universitar București, Frontul Democrat Universitar s-a transformat apoi într-o organizație pe plan național și a căpătat o formă organizatorică, conturată la Congresul național al studenților democrați, care și-a ținut lucrările în zilele de 9—12 iunie 1946. Acest congres a desăvârșit procesul de încheiere a unității de luptă a studențimii democratice din țara noastră în cadrul F.D.U. Studenții democrați, organizați în front comun, se încadrau mai organic în lupta tuturor forțelor democratice din țară pentru rezolvarea marilor probleme ce se ridicau în fața poporului, în lupta pentru făurirea unei Români noi, tot mai prospere.

Crearea Frontului Democrat Universitar și activitatea desfășurată de acesta a adăugat o nouă și însemnată verigă în lanțul tradițiilor de luptă purtată timp de decenii de studențimea înaintată din patria noastră.

Epoca de profunde transformări revoluționare, inaugurată prin insurrecția armată din august 1944, când poporul nostru, călăuzit de P.C.R., înregistra victorii de însemnătate istorică, a făcut ca și studențimea înaintată să devină tot mai conștientă de răspunderea și sarcinile ce-i reveneau și să se încadreze din ce în ce mai mult în lupta dusă de masele populare pentru democrație reală și progres social.

Studențimea democratică și patriotică a participat cu entuziasm, alături de masele populare, la acțiunile care au avut loc după 23 August

¹ „Scnteia”, nr. 467 din 4 martie 1946.

1944, încadrându-se în valul luptei revoluționare, care a înlăturat cele trei guverne cu majoritate reacționară și a adus la putere la 6 Martie 1945 guvernul democratic, în care rolul principal îl deținea clasa muncitoare.

Instaurarea regimului democrat-popular a creat studențimii posibilități largi atât pentru participarea la marea bătălie a forțelor populare pentru consolidarea și dezvoltarea regimului democrat-popular, cât și pentru democratizarea vieții universitare și satisfacerea propriilor revendicări.

Raportul forțelor de clasă din țară se schimba tot mai mult în favoarea clasei muncitoare și aliaților ei. Clasele exploatoare nu dispuneau de forțe și mijloace pentru a putea opri desfășurarea și adîncirea procesului revoluționar. Pierzîndu-și tot mai mult influența în rîndurile populației muncitoare de la orașe și sate, partidele „istorice” au încercat, ca ultimă șansă, să transforme studențimea în masa lor de manevră, s-o atragă în acțiunile lor antipopulare². În provocările puse la cale de reacțiune în această perioadă, mai ales în cele de la 8 noiembrie 1945, au fost atrași elevi și studenți. Dar forțele reacționare n-au reușit să antreneze în acțiunile lor antidemocratice masa largă a studențimii. Îndrumați de P.C.R. și avînd sprijinul guvernului, studenții democrați au desfășurat o activitate din ce în ce mai susținută de educare și mobilizare a maselor de studenți la lupta revoluționară generală și la rezolvarea problemelor acute ce se ridicau în institutele de învățămînt superior în acea perioadă.

Conferința națională a P.C.R. din octombrie 1945 a avut o deosebită însemnătate și pentru orientarea activității forțelor democratice din institutele de învățămînt superior, pentru democratizarea învățămîntului, a vieții universitare. Una din principalele sarcini ale partidului și întregului popor privind refacerea și dezvoltarea țării, stabilite la această conferință, a fost preocuparea pentru învățămîntul de toate gradele. În această direcție, pe lângă alte măsuri, partidul și-a propus „reorganizarea întregului învățămînt, de la cel primar pînă la universitate, pe baze democratice”, asigurarea pentru tinerii înzestrați cu calități intelectuale deosebite a posibilității de a urma studii superioare „fără a mai fi legați de lipsa mijloacelor materiale”, precum și „democratizarea corpului didactic, prin înlăturarea tuturor elementelor profasciste, reacționare”³.

Înfăptuirea acestor sarcini depindea de întărirea și consolidarea puterii democrat-populare, de traducerea în viață prin lupta maselor populare a vastului program de refacere și de reconstrucție a țării pe baze noi, de făurire a unei industrii puternice și a unei agriculturi înfloritoare, prin care se crea baza materială necesară învățămîntului și culturii noi. Aceasta impunea studențimii participarea activă, alături de masele populare, la lupta pentru traducerea în viață a măsurilor luate de partid și de guvern în vederea înaintării țării pe calea progresului.

În vederea atingerii obiectivelor care stăteau în fața forțelor democratice studențești, una din problemele de mare însemnătate, ce se impu-

² Arh. C. C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 3.

³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvînturi*, ed. a 4-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 79—80.

nea tot mai imperios spre sfârșitul anului 1945 și începutul anului 1946, era realizarea unității de acțiune a acestor forțe. Într-un articol publicat în „Scnteia”, se arăta că „noul spirit care își croiește drum în viața studențească anunță inițiativa creării unei organizații unitare a tuturor studenților ca rezultat al experienței câștigate de studențimea democrată în lupta de peste un an de zile pentru satisfacerea tuturor revendicărilor ei”. Privind caracterul acestei organizații, în același articol se arăta că „numai în măsura în care această unitate va fi în slujba studenților și a întregului popor... ea va fi un factor de progres”⁴.

Măsura greșită adoptată în primăvara anului 1945 de înlocuire a U.T.C.-ului prin „Tineretul progresist”, o organizație amorfă, ca urmare a liniei lichidatoriste ai cărei promotori au fost Pauker-Luca⁵, a îngreuiat munca comuniștilor de mobilizare la luptă a tuturor forțelor democratice studențești. Organizația U.T.C. din institutele de învățământ superior din București, de pildă, număra în primăvara anului 1945 circa 1 000 de membri⁶. Dintre aceștia, după desființarea U.T.C., în partidul comunist au intrat aproximativ 140, iar alții s-au înscris în Tineretul progresist. A rămas însă în afara cadrului organizat un număr relativ însemnat de foști uteciști⁷, parte dintre ei pierzând legătura cu partidul și participând sporadic la diferite acțiuni.

Cu toate acestea, partidul comunist reprezenta principala forță politică în universitate, atât prin influența sa mereu crescândă, cât și prin capacitatea organizatorică și de mobilizare.

Celelalte partide democratice care aveau organizații în rândurile studenților se bucurau și ele de o influență ce se făcea din ce în ce mai resimțită.

Cu toate progresele înregistrate de forțele democratice, reacțiunea păstra încă poziții relativ însemnate în universitate. Astfel, la începutul anului 1946, când în guvern au fost incluși doi reprezentanți ai partidelor „istorice” ca miniștri fără portofoliu, când reacțiunea externă exercita presiuni tot mai mari, în speranța de a răsturna regimul democrat-popular, o parte a studențimii a fost folosită ca instrument de manevră și de provocări împotriva guvernului democratic. Această situație era favorizată de compoziția socială a universității în acel moment, când majoritatea studenților o constituiau încă fiii claselor avute.

Pentru a dejuca planurile reacțiunii, P.C.R. și celelalte forțe democratice s-au preocupat de îmbunătățirea și intensificarea activității lor în masele studențești.

La sfârșitul anului 1945 și începutul lui 1946, s-au întreprins măsuri care au dus la îmbunătățirea activității organizațiilor P.C.R. din universitate. Unele elemente sectare din conducerea unor organizații de partid au fost înlocuite cu comuniști care se bucurau de autoritate și prestigiu în rândurile colegilor lor. S-a intensificat munca de primire în partid a unor

⁴ „Scnteia”, nr. 443 din 4 februarie 1946.

⁵ Din dezbaterile la Plenara C. C. al P.C.R. din 30 noiembrie — 5 decembrie 1961, cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu, „Scnteia”, nr. 5 377 din 13 decembrie 1961.

⁶ Arh. C. C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 12.

⁷ Ibidem, f. 4.

studenți fruntași din rîndurile simpatizanților și a unor foști uteciști⁸. S-au îmbunătățit totodată metodele muncii politice în masa studenților. S-au creat legături mai strînse cu studenții social-democrați⁹, precum și cu cei aparținînd celorlalte partide și organizații democratice. S-a activizat și îndrumat mai sistematic munca asociațiilor studențești etc.

Într-o ședință a activului P.C.R. din Universitatea București, care s-a ținut în februarie 1946¹⁰, s-a făcut o analiză multilaterală a activității, stabilindu-se sarcini și măsuri de îmbunătățire și dezvoltare în continuare a muncii comuniștilor studenți. Cu această ocazie s-a subliniat necesitatea găsirii căilor și formelor celor mai adecvate pentru organizarea și mobilizarea la acțiune a întregii studențimii democratice.

Pornind hotărît pe acest drum, studenții comuniști au luat inițiativa creării unui front comun studențesc de luptă democratică. Ca rezultat al tratativelor purtate cu reprezentanții partidelor și organizațiilor democratice, s-a hotărît înființarea Frontului Democrat Universitar, din care făceau parte inițial studenții din partidele ce alcătuiau F. N. D. Scurt timp după aceea au aderat la F. D. U. și studenții aparținînd partidului liberal (gruparea Tătărăscu).

Primul act al acestei organizații a studențimii democratice a fost elaborarea și difuzarea la începutul lunii martie 1946 a *Manifestului Frontului Democrat Universitar*¹¹. Reprezentînd platforma de luptă a studențimii democratice și patriotice, manifestul F. D. U. insera problemele și sarcinile fundamentale care se ridicau în fața acesteia.

Ideea cu care începe manifestul este aceea că studențimea nu poate rămîne în afara problemelor majore ale poporului român, ci ea trebuie să devină un participant conștient și activ la soluționarea acestora. „O dată cu munca de pregătire profesională — se arată în manifest —, studentul este dator să-și desăvîrșească și conștiința cetățenească, trebuie să ia atitudine hotărîtă în fața marilor probleme care interesează viața și dezvoltarea poporului nostru. *A fi absenți la punerea și rezolvarea acestor probleme înseamnă să renunțăm singuri la dreptul nostru de a contribui la făurirea lumii în care noi vom trăi și vom produce*”¹².

F. D. U. își asuma sarcina de a face studențimea conștientă de menirea sa socială, arătînd că „va căuta să introducă în viața studențească conștiința sarcinilor sociale ale intelectualilor, sarcini care astăzi se fac simțite mai mult decît oricînd...”¹³.

F. D. U. se angaja să lupte pentru promovarea culturii înaintate, pentru reforma învățămîntului superior, astfel ca acesta să fie pus în slujba patriei și poporului muncitor. El își propunea să continue și să dezvolte tradițiile celor mai reprezentativi oameni de știință și cultură ai

⁸ Arh. C. C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 4.

⁹ Studenții comuniști au sărbătorit, de pildă, împreună cu studenții social-democrați, ziua de 7 noiembrie (1945) printr-un festival prezentat la studioul Teatrului Național (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 5).

¹⁰ Arh. C. C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 6.

¹¹ „Scinteia”, nr. 467 din 4 martie 1946.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

poporului nostru, să ducă o luptă intransigentă împotriva tuturor curențelor și ideilor retrograde.

Prin manifestul F. D. U., studențimea era chemată la luptă pentru dejucarea încercărilor partidelor „istorice” de a se mai folosi de ea ca de o masă de manevră pentru scopurile lor antipatriotice și contra-revoluționare, sprijinindu-se îndeosebi pe elementele legionare-fasciste, autoare ale asasinării „unora dintre cele mai proeminente figuri ale științei românești”¹⁴.

„*Lupta Frontului Democrat Universitar* — reliefa în continuare manifestul — este o luptă pentru îmbunătățirea situației materiale a studențimii”¹⁵. Pornind de la aceasta, în platforma F. D. U. figurau obiective ca: deschiderea de cămine și cantine, tipărirea de cursuri, înființarea de cercuri de studii etc.

F. D. U. se adresa studențimii cu chemarea la acțiune pentru îmbunătățirea condițiilor de trai și de studiu, pentru o orientare politică conformă cu nevoile și aspirațiile maselor populare, pentru afirmarea adevăratului ei patriotism.

Acest manifest, elaborat din inițiativa forțelor democratice studențești din București, a fost difuzat și popularizat în toate institutele de învățămînt superior din țară, în vederea realizării frontului comun de luptă al studențimii democratice pe plan național. El a fost primit cu interes și aprobare de masele studențești.

Pentru cunoașterea și afirmarea scopurilor de luptă ale F.D.U., a fost organizată la 17 martie 1946¹⁶ o întrunire în sala „Aro” din capitală, la care au participat peste 2 000 de studenți, inclusiv un număr însemnat de profesori. Cu această ocazie s-au adresat studenților reprezentanți ai partidelor care au constituit F. D. U. După aceea s-a dat citire programului F. D. U. Această întrunire, care s-a desfășurat sub lozincile „Lupta F. D. U. este o luptă pentru cultură, pentru consolidarea democrației, pentru îmbunătățirea situației materiale a studențimii” și „Front comun de acțiune al profesorilor și al studenților”, a avut un puternic ecou în rîndurile studențimii, contribuind la mobilizarea acesteia la acțiunile F. D. U.

Inițiativa creării F. D. U. a fost salutată de reprezentanți proeminenți ai științei și culturii românești. Astfel, profesorul dr. C. I. Parhon, într-un interviu acordat ziarului „Scînteia”, exprimîndu-și părerea asupra constituirii și caracterului F. D. U., spunea: „Cred că prin constituirea F. D. U. nu trebuie să se înțeleagă înscrierea studenților într-unul sau altul din partidele politice ce-l compun, ... ci reunirea la un loc a tuturor și sper că în curînd va fi marea masă a studențimii, care va înțelege că în afară de democrație nu poate exista progres adevărat, nici cultură universitară”¹⁷. Iar profesorul dr. N. Gh. Lupu, răspun-

¹⁴ „Scînteia”, nr. 467 din 4 martie 1946.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, nr. 477 din 16 martie 1946 și nr. 480 din 19 martie 1946.

¹⁷ Ibidem, nr. 483 din 23 martie 1946.

zind la o întrebare cu privire la necesitatea închegării unui front al tineretului universitar democrat, a spus: „Firește, este nevoie de un organism viu, care să pășească la refacerea capitalului moral al studențimii. Uniți, acești studenți, care au reușit primii să-și înțeleagă menirea, sînt datori să antreneze în luptă toată studențimea”¹⁸.

În procesul de închegare a Frontului Democrat Universitar, un moment însemnat l-a constituit și înființarea la 11 aprilie 1946 a Cercului de studii F. D. U., a cărei activitate a fost axată pe campania legată de reforma învățămîntului¹⁹. După Conferința națională din octombrie 1945, P. C. R. inițiasse o discuție largă, cu participarea corpului didactic din școlile de toate gradele, în vederea pregătirii reformei învățămîntului. Pregătind din timp și temeinic această reformă, P. C. R. a căutat ca rezolvarea acesteia, ca și a celorlalte probleme, să se facă cu participarea largă și activă a tuturor forțelor direct interesate. Astfel, partidul s-a orientat spre atragerea în această acțiune și a maselor studențești, prin intermediul F. D. U. Prin conferințe, discuții, luări de poziții în presă etc., Cercul de studii F. D. U. ridica o serie de aspecte și propuneri privind modul de înfăptuire a reformei învățămîntului.

F. D. U. se afirma tot mai viu în cadrul forțelor democratice și revoluționare ale poporului. Cu ocazia primei aniversări a instaurării regimului democrat-popular și cu ocazia zilei de 1 Mai 1946, F. D. U. a mobilizat largi mase studențești la marile manifestații din București și din toate centrele universitare, alături de celelalte forțe populare²⁰.

Împletind aportul său la lupta pentru consolidarea regimului democrat-popular și democratizarea vieții universitare cu lupta pentru satisfacerea unor revendicări proprii de ordin material, F. D. U. se manifesta tot mai activ și prin inițierea unei serii de acțiuni în vederea îmbunătățirii condițiilor de trai și de studiu din universitate. F. D. U. a întreprins demersuri pentru tipărirea de cursuri, îmbunătățirea hranei la cantine, deschiderea unor noi cămine, reduceri pe C. F. R. pentru studenți etc.

În scopul sprijinirii îmbunătățirii situației materiale a studenților, s-a creat un comitet de sprijinire a campaniei F. D. U. pentru asistență studențească, din care făceau parte personalități marcante ale vieții politice și culturale a țării²¹.

Din luna mai 1946 a început să apară revista „Studentul român”, organ al F.D.U.²². În coloanele acesteia au fost publicate articole și alte materiale pe teme variate, privind situația internațională, lupta revoluționară a poporului român, viața culturală din țară și de peste hotare, reforma învățămîntului superior, tradițiile de luptă ale studențimii române demo-

¹⁸ „Studentul român”, nr. 2 din 1 iunie 1946, p. 3.

¹⁹ Ibidem, nr. 1 din 15 mai 1946, p. 4.

²⁰ Arh. C. C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 6, și „Scinteia”, nr. 515 din 4 mai 1946.

²¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 78.

²² Primul număr al revistei „Studentul român” a apărut la 15 mai 1946. Inițial revista a avut un caracter politic, social și cultural. În decembrie 1946 aceasta s-a transformat într-un organ cu caracter cultural.

crate, lupta studenților progresiști împotriva uneltirilor partidelor „istorice” în universitate și pentru condiții mai bune de trai și studiu etc.

Caracterul militant al revistei „Studentul român” a fost proclamat dintru început. În editorialul primului număr se arăta că revista va trata „marile probleme ale țării noastre” alături de „problemele de viață profesională și materială ale studențimii” că efortul ei „nu se va îndrepta numai spre demascarea și doborârea vrăjmașilor libertății și inteligenței, ci și spre orientarea universității românești către drumurile largi ale funcțiunii sale creatoare”. Solicitând colaborarea tuturor profesorilor și studenților interesați în asemenea obiective, editorialul se încheia cu cuvintele pătrunse de însuflețire și optimism: „Să facem ca cei ce vor veni după noi să considere « Studentul român » nu numai cu respectul cu care e privit orice martor al unei epoci hotărâtoare, ca cea pe care o străbatem, dar și cu respectul de care e vrednic un luptător victorios”²³.}

Pe lângă articolele semnate de un număr mare de studenți, în „Studentul român” au apărut materiale pe probleme diferite, în care își spuneau cuvântul personalități ale vieții universitare, scriitori, alți reprezentanți ai vieții culturale din țară.

Oglindind preocupările și lupta studențimii democratice, revista a contribuit la încheierea pe plan național a F.D.U., la mobilizarea la acțiunile F.D.U. a unui număr tot mai mare de studenți.

Ca urmare a activității crescînde desfășurate, F.D.U. nu numai că devenise cunoscut în toate centrele universitare din țară, dar se bucura și de o influență politică crescîndă. În aceste condiții s-a trecut la acțiuni pentru întărirea în continuare a F.D.U. și pentru cuprinderea în cadrul său a forțelor democratice studențești din celelalte centre universitare. Concomitent, s-a pornit la pregătirea congresului F.D.U. Pentru o temeinică pregătire a acțiunilor de extindere a F.D.U. în toate centrele universitare și de creare a unor condiții optime de reușită a congresului, a avut loc la București o conferință a studenților comuniști, cu participarea unor activiști de partid din celelalte centre universitare²⁴. În urma hotărîrilor luate, au plecat în celelalte centre delegați ai F.D.U. în vederea constituirii de secții sau comitete de inițiativă ale F.D.U. și a alegerii de delegați care să participe la congres²⁵.

Pregătirile în vederea ținerii congresului au fost însoțite de acțiuni de masă studențești. Astfel, la Iași și Timișoara au avut loc mitinguri studențești²⁶. La Cluj, în prezența reprezentanților F.D.U. din București s-a ținut ședința de constituire a secției F.D.U. La o adunare studențească care a avut loc ulterior a aderat la F.D.U. Asociația democratică a studenților maghiari²⁷.

²³ „Studentul român”, nr. 1 din 15 mai 1946, p. 1.

²⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 8.

²⁵ Ibidem, vezi și „Studentul român”, nr. 2 din 1 iunie 1946, p. 4 și nr. 3 din 8 iunie 1946, p. 7.

²⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 8 și „Studentul român”, nr. 3 din 8 iunie 1946, p. 7.

²⁷ „Studentul român”, nr. 2 din 1 iunie 1946, p. 4.

Tot în cadrul pregătirilor pentru congres a fost organizată la București, la 2 iunie 1946, o mare întrunire a F.D.U. în sala „Scala”. Cu această ocazie, vorbitorii au evocat trecutul de luptă democratică a studențimii, au prezentat realizările F.D.U. și au vorbit despre apropiatul congres. Asistența, formată din studenți și profesori, și-a manifestat voința de luptă pentru înfăptuirea scopurilor F.D.U.²⁸.

Închegarea organizatorică și afirmarea pe plan național a F.D.U. a avut loc în condițiile unei ascutite lupte ce se desfășura în universitate între forțele democratice și cele reacționare. Speculând unele greutăți inerente, de ordin obiectiv, forțele reacționare au trecut, spre sfârșitul anului universitar 1945 — 1946, la acte provocatoare, îndreptate împotriva regimului democrat-popular.

Profitând abil de unele dificultăți existente și recurgând la incitarea naționalist-șovină, reacțiunea română, în frunte cu P.N.Ț., a încercat să antreneze o parte a studențimii clujene la o tentativă de grevă. Aceasta făcea jocul cercurilor de peste hotare ostile independenței și integrității teritoriale a României, tocmai într-un moment când se făceau pregătiri pentru deschiderea lucrărilor Conferinței de pace de la Paris.

Studenții democrați, organizați în F.D.U., mobilizați și călăuziți de comuniști, au reușit să dejoace manevrele forțelor reacționare²⁹. Prin manifestele F.D.U., prin muncă de la om la om și prin alte acțiuni, ei au reușit să convingă studenții cinstiți asupra drumului greșit și periculos pe care fuseseră împinși. Comunicatul F.D.U. din Cluj cu privire la provocările reacțiunii dezvăluia substratul politic antinațional al acestora, faptul că ele slujeau scopurilor dușmanilor independenței și integrității naționale a României. El chema studențimea la unitate și luptă, alături de toate forțele democratice și patriotice din țară, pentru apărarea democrației și a adevăratelor sale interese și năzuințe. „Frontul Democrat Universitar din Cluj — sublinia comunicatul — luptă pentru demascarea acestor manevre antinaționale, fiind convins că numai un patriotism conștient poate garanta viitorul fericit al țării noastre . . . Alături de profesorii democrați, noi vom continua cu un avânt sporit lupta în slujba acestui patriotism sănătos și constructiv, pentru ca Universitatea să-și poată îndeplini menirea de creator al cadrelor intelectuale care vor munci pentru înflorirea Patriei”³⁰.

Încercarea forțelor reacționare de a extinde turburările în celelalte centre universitare nu a reușit³¹. Forțele reacționare au primit o nouă lovitură. Posibilitatea de manevrare a masei studențești nu a putut fi tradusă în viață. Și-au întărit și și-au consolidat pozițiile forțele democratice din universitate.

În lupta împotriva uneltirilor și provocărilor elementelor reacționare s-au afirmat cu tărie sentimentele patriotice ale mișcării democratice studențești. Demascând și combătând manevra la care au recurs după eșecul

²⁸ „Studentul român”, nr. 3 din 8 iunie 1946, p. 6.

²⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 454, f. 120.

³⁰ „Studentul român”, nr. 2 din 1 iunie 1946, p. 4.

³¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 39.

de la Cluj partidele „istorice”, aceea de a distrage și de a rupe studențimea de lupta generală a poporului prin lansarea lozincii : „Noi sîntem studenți în primul rînd și numai în al doilea rînd români”, F.D.U. a adresat întregii studențimi chemarea : „Noi sîntem mai întîi români și apoi studenți . . . Urmați numai calea patriotismului constructiv și a luptei pentru adevăratele revendicări studențești”³².

Activitatea de făurire și întărire a unității de acțiune a studențimii democratice din toate centrele universitare a fost încununată prin Congresul național al studenților democrați, care și-a desfășurat lucrările în zilele de 9 — 12 iunie 1946 la București, în incinta parlamentului. Ordinea de zi a congresului studențesc a cuprins mai multe rapoarte — politic, economic, cultural, organizatoric etc.³³ — ,care au analizat și pus în discuție principalele probleme ale vieții universitare : organizarea politică și profesională a studențimii, asistența materială, reforma învățămîntului superior, participarea studențimii la opera de reconstrucție a țării etc.³⁴. Atît rapoartele prezentate, cît și dezbaterile ce au urmat au avut ca scop soluționarea problemelor abordate în interesele proprii ale studențimii și cele generale ale poporului³⁵.

La congresul național al studenților democrați au luat cuvîntul dr. Petru Groza, primul ministru, precum și Ștefan Voitec, P. Constantinescu-Iași, Tudor Ionescu, Aurel Potop, miniștri în guvern. Apreciind lupta studențimii democratice, dr. Petru Groza a declarat : „...Astăzi tineretul democrat a ajuns și în universitate o forță”³⁶. Referindu-se la preocuparea guvernului de a lichida greaua moștenire a trecutului în problema învățămîntului, primul ministru a spus delegaților la congresul studențesc : „...Vă putem comunica : vom păși la o adîncă reformă în domeniul instrucțiunii . . . , vom da toate instituțiile noastre de educație a tineretului, cu aulele și băncile lor, acelora dintre tinerii acestei țări cărora li se cuvine, care vor carte și cultură și vom elimina pînă la ultima rămășiță din templul acestui învățămînt pe toți care au mai rămas în slujba întunericului. . . Noi sîntem încrezători că vom reuși în acest domeniu, dar avem nevoie, drag tineret, și de colaborarea voastră”³⁷. Și din cuvîntările celorlalți miniștri a reieșit preocuparea guvernului pentru rezolvarea problemelor tineretului studențesc. Congresul național al studenților democrați a fost salutat și de alte personalități ale vieții politice și culturale a țării³⁸.

Reunind delegați din toate centrele universitare din țară, membri ai partidelor democratice și studenți neîncadrați în vreun partid politic, congresul a reprezentat, atît prin componența vorbitorilor, cît și prin problemele analizate, voința întregii studențimi democratice.

³² „Studentul român”, nr. 3 din 8 iunie 1946, p. 3.

³³ Ibidem, nr. 3 din 8 iunie 1946, p. 7.

³⁴ Ibidem, p. 2.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, nr. 4 din 11 iunie 1946, p. 1.

³⁷ Ibidem, nr. 12 din 11 iulie 1946, p. 12.

³⁸ Ibidem, nr. 3 din 8 iunie 1946, p. 1 ; vezi salutarile semnate de Gh. Apostol, Miron

În cadrul lucrărilor congresului un loc deosebit l-a ocupat raportul politic și discuțiile purtate pe baza acestuia. Au fost analizate principalele probleme ale luptei studențimii democratice : scopul congresului, succesele înregistrate de F.D.U., raportul forțelor politice din universitate, sarcinile de viitor etc. Astfel, referitor la scopul congresului, în raportul politic se arată : „Congresul acesta are rostul de a făuri, de a desăvârși arma principală prin care vom învinge : unitatea de luptă a întregii studențimii democratice din România”³⁹.

Trecându-se în revistă cele mai însemnate acțiuni ale studențimii democratice din lunile premergătoare congresului, s-a arătat rolul acestora în înfrângerea forțelor reacționare din universitate, în izolarea partidelor „istorice” și în afirmarea tot mai hotărâtă a F.D.U.

Ideea generală care s-a desprins din prezentarea sarcinilor era necesitatea luptei tineretului studios pentru progresul patriei, de care depindea și rezolvarea problemelor studențești. Ca sarcini de bază ale F.D.U. s-au stabilit : participarea studențimii la lupta pentru victoria în alegeri a forțelor democratice din țară și continuarea luptei pentru democratizarea vieții universitare.

Raportul asupra reformei învățământului superior a ridicat ca problemă centrală necesitatea reorganizării învățământului superior pentru a corespunde nevoilor reale ale societății. Numai astfel putea fi lichidat șomajul intelectual în unele domenii de activitate și puteau fi acoperite cerințele de cadre calificate în altele, în primul rând în unele sectoare ale economiei naționale⁴⁰.

În dezbateri s-a subliniat necesitatea educării patriotice a studenților, a luptei împotriva șovinismului de orice fel, necesitatea înfrățirii dintre poporul român și minoritățile naționale în lupta comună împotriva reacțiunii și pentru progresul patriei comune⁴¹.

În raportul privind participarea studenților la reconstrucția țării, prezentat de un student ieșean, s-a arătat aportul studențimii la refacerea unor clădiri distruse de război, îngrijindu-se mai ales de biblioteci, amenajarea cu forțe proprii a unui cămin și a unei cantine, sprijinirea campaniei sanitare. Alți vorbitori au prezentat realizări din celelalte centre universitare. Totodată s-a arătat necesitatea intensificării activității cu caracter social : inițierea unor echipe studențești care să cutreie țara, să lupte pentru lichidarea analfabetismului, să propovăduiască cultura, să lupte cu bolile etc.⁴².

În analiza problemelor cu caracter economic și cultural, pe lângă bilanțul realizărilor obținute, la congres s-au stabilit și sarcinile principale care stăteau în fața F.D.U. : contribuția studenților la promovarea unei culturi progresiste puse în slujba păturilor largi populare⁴³, deschiderea

³⁹ „Studentul român”, nr. 4 din 11 iulie 1946, p. 4.

⁴⁰ Fragmente din raportul asupra reformei învățământului superior au fost publicate în „Studentul român”, nr. 4 din 11 iulie 1946, p. 9.

⁴¹ „Studentul român”, nr. 4 din 11 iulie 1946, p. 12.

⁴² „Scnteia” nr. 546 din 12 iunie 1946.

⁴³ Ibidem.

de noi cămine și cantine și a Casei studențești din București, îmbunătățirea hranei la cantine, sporirea numărului de burse pentru studenții merituoși lipsiți de mijloace materiale etc. Cu sprijinul guvernului aceste obiective puteau fi realizate.

Congresul a adoptat statutul Frontului Democrat Universitar și rezoluția Congresului național al studențimii democratice, documente care au orientat întreaga activitate ulterioară a F.D.U.

În statut au fost stabilite principalele obiective ale activității F.D.U. : lupta pentru democratizarea vieții universitare în scopul formării cadrelor intelectuale necesare țării în continuă dezvoltare ; desfășurarea activității culturale studențești în spirit patriotic și democrat ; lupta pentru rezolvarea problemelor economice, profesionale, de care depindea desfășurarea normală a muncii universitare ; participarea studențimii la munca de refacere a țării ⁴⁴.

În statut a fost stabilită forma organizatorică precisă a F.D.U. Din această organizație putea face parte orice student democrat înscris sau nu în vreun partid politic. Ca membri de onoare, puteau adera la F.D.U., dacă acceptau scopul acestei organizații, membrii ai corpului didactic universitar ⁴⁵.

În rezoluția adoptată la congres au fost stabilite sarcinile concrete ce reveneau studenților „în dubla lor calitate de cetățeni și studenți” ⁴⁶, în vederea traducerii în viață a obiectivelor stabilite de statut. În aceasta se arăta necesitatea intensificării, în primul rând, a activității de demascare a elementelor fasciste și a altor elemente reacționare din universitate, care mai sperau să reinvie vechea manevră de a atrage studențimea la acțiuni antistudențești și antinaționale ⁴⁷.

În vederea îmbunătățirii muncii politice a F.D.U., în rezoluție se arăta necesitatea sprijinirii acesteia printr-o intensă activitate culturală, care să aibă ca țel principal demascarea poziției antiștiințifice și retrograde a elementelor reacționare și educarea tineretului studențesc în spiritul patriotismului, al tradițiilor naționale de luptă ale poporului ⁴⁸. Activitatea pentru îmbunătățirea condițiilor de trai și studiu trebuia împletită cu antrenarea studențimii la munca de reconstrucție a țării.

În încheiere, rezoluția Congresului F.D.U. chema studențimea să se încadreze în rindurile forțelor democratice în lupta pentru cîștigarea alegerilor. „*În clipa cînd poporul român se pregătește de bătălia hotărîtoare pentru victoria definitivă a democrației în România — se arată în rezoluție — ,Congresul național al studenților democrați cheamă întregul tineret studios din România să păsească cu hotărîre la luptă pentru îndeplinirea sarcinilor istorice care îi revin și să meargă alături de toate forțele naționale și democratice pentru înfrîngerea zdrobitoare a reacțiunii în alegerile generale, pentru prosperitatea și înflorirea scumpei noastre Patrii*” ⁴⁹.

⁴⁴ „Studentul român”, nr. 4 din 11 iulie 1946, p. 6.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, p. 7.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

După terminarea congresului, în fața Parlamentului (unde s-au desfășurat lucrările) a fost organizat un miting de înfrățire a tineretului studios cu tineretul muncitoresc și plugăresc, la care au luat cuvîntul reprezentanți ai studenților, tinerilor muncitori și tineretului sătesc ⁵⁰.

Congresul național al studenților democrați a dezbătut astfel și a luat atitudine în toate problemele principale studențești și de interes național ⁵¹, dînd o orientare politică corespunzătoare luptei democratice a studenților. Prin aceasta, primul congres liber al studențimii democratice a reprezentat un moment însemnat în lupta universitară.

Desfășurîndu-și lucrările în condițiile unei ascuțite lupte pentru dejucarea și înfrîngerea uneltirilor și provocărilor reacționare în universitate, congresul a căpătat un vădit caracter militant. Activitatea din sala congresului se împletea indisolubil cu activitatea și lupta ce se ducea în afară, împotriva elementelor reacționare.

Asigurînd unitatea de acțiune democratică a forțelor studențești din toate centrele universitare din țară, Congresul național al studenților democrați a însemnat o lovitură serioasă dată reacțiunii în preajma alegerilor ⁵².

Preocuparea principală a F.D.U. imediat după congres a fost popularizarea pe scară largă a principalelor probleme dezbătute și a hotărîrilor adoptate. În presa democratică mai ales în „Scinteia” și „Studentul român”, au fost publicate cele mai însemnate luări de cuvînt, precum și relatări despre lucrările congresului studențesc. Pe lângă activitatea de la om la om desfășurată de fiecare participant la congres, în centrele universitare Iași și Timișoara au fost organizate întruniri studențești ⁵³ în care au fost prezentate hotărîrile congresului. Această activitate avea ca scop lărgirea bazei de masă a F.D.U., atragerea a cît mai mulți dintre acei studenți care pînă atunci se situaseră pe o poziție neutră.

Una dintre problemele care frămînta întregul tineret democrat din țara noastră, la rezolvarea căreia și-a adus contribuția și F.D.U., era realizarea unității forțelor democratice ale tineretului pe plan național ⁵⁴. Frontul Democrat Universitar a fost una din organizațiile de tineret care a participat la pregătirea Congresului de la Brașov pentru constituirea Federa-

⁵⁰ „Scinteia”, nr. 546 din 12 iunie 1946.

⁵¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 175, f. 40.

⁵² Ibidem, f. 3.

⁵³ Ibidem, vezi și „Studentul român”, nr. 4 din 11 iulie 1946, p. 11.

⁵⁴ Și pînă atunci organizațiile democratice ale tineretului din țara noastră au conlucrat în întreprinderea unor acțiuni și în rezolvarea unor probleme de interes comun. Astfel, la Conferința mondială a tineretului de la Londra (29 octombrie-10 noiembrie 1945), cînd a luat ființă Federația Mondială a Tineretului Democrat, tineretul țării noastre a fost reprezentat de o delegație unică națională. Această delegație s-a constituit pe baza înțelegerii următoarelor organizații de tineret: Tineretul progresist, Uniunea tineretului socialist și Tineretul național-liberal (Gh. Tătărescu). Aceleași organizații au sărbătorit printr-o întrunire la sala cinematografului „Aro” ziua de 24 ianuarie (1946). Cu această ocazie, tinerii muncitori, studenți, elevi, militari și-au exprimat voința de unitate, cerînd înființarea unei federații naționale care să coordoneze lupta tineretului democrat („Scinteia”, nr. 436 din 27 ianuarie 1946).

rației Naționale a Tineretului Democrat⁵⁵. La mitingul din Piața Universității din București, unde s-au prezentat problemele care trebuiau dezbătute la congres, alături de tineri muncitori, funcționari, soldați, au participat studenți și elevi⁵⁶.

Atît la lucrările congresului de constituire, cît și la activitatea F.N.T.D., Frontul Democrat Universitar a adus o contribuție însemnată. Prin aceasta studențimea democrată s-a încadrat organizat în rîndurile întregului tineret care, prin eforturi unite, își aducea contribuția la lupta pentru consolidarea regimului democrat-popular și reconstrucția țării. Totodată prin F.N.T.D. tineretul studențesc se încadra în Federația Mondială a Tineretului Democrat.

În centrul atenției F.D.U., în primele luni după Congresul național al studenților democrați, a stat preocuparea pentru participarea la campania electorală în plină desfășurare în acea perioadă⁵⁷. Imediat după sesiunea de examene din iunie-iulie 1946, sub forme variate, F.D.U. a mobilizat studenții la sprijinirea campaniei electorale desfășurate de Blocul Partidelor Democratice. Un număr însemnat de studenți difuzau voluntar pe străzile capitalei și ale altor orașe din țară presa democratică, angajînd discuții cu cetățenii, popularizînd programul B.P.D. și pe candidații propuși pe listele acestuia. Totodată, ei demscau intențiile partidelor „istorice” care în campania electorală recurgeau la defăimarea și calomnierea partidelor democratice, mai ales a P.C.R.

Echipe ale F.D.U., alături de alte numeroase echipe de tineret, au cutreierat sate și orașe unde prezentau programe artistice, imbinat cu campania de popularizare a programului B.P.D., cu difuzarea de materiale în care erau prezentate realizările regimului democrat-popular. Cadre ale F.D.U. au vorbit în fața alegătorilor despre programul și candidații B.P.D.

În urma victoriei strălucite a B.P.D. în alegerile din noiembrie 1946 a fost constituit primul parlament democrat din istoria țării noastre, care oglindea profundele schimbări social-politice înfăptuite de popor sub conducerea P.C.R. În acest parlament au fost dezbătute și problemele studențești cele mai importante, care necesitau sprijinul forurilor conducătoare ale statului.

Alături de asemenea probleme care se puneau la nivelul național și la care și-au adus contribuția organizațiile F.D.U. din toate centrele universitare, se ridicau sarcini specifice în fiecare centru.

În timpul vacanței din vara anului 1946, studenții democrați din centrul universitar Iași s-au încadrat activ în campania pentru ajutorarea Moldovei unde bîntuia foametea. În fiecare județ s-a constituit cîte un cerc F.D.U., format din studenții din județul respectiv sau care își petreceau vacanța acolo. Prin aceste cercuri se organizau festivaluri artis-

⁵⁵ Organizațiile care au pregătît crearea F.N.T.D. au fost : Tineretul progresist, Tineretul Confederației Generale a Muncii, Tineretul plugăresc, F.D.U., Tineretul național-popular, Organizația sportului popular, Uniunea tineretului socialist, Tineretul național-țărănesc (B.P.D.) și Tineretul național-liberal (B.P.D.).

⁵⁶ „Scinteia”, nr. 595 din 9 august 1946.

⁵⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 454, f. 120.

tice și colecte pentru strângerea de fonduri și alimente pe care F.D.U. le transmitea organelor care se ocupau cu sprijinirea populației înfometate ⁵⁸. Inițiativa studenților ieșeni de a crea cercuri județene a fost extinsă ulterior de Consiliul F.D.U. în întreaga țară ⁵⁹.

La centrul universitar București, F.D.U. a organizat în toamna anului 1946 cursuri de pregătire pentru candidații lipsiți de mijloace materiale la examenele de admitere la Facultățile de medicină, arhitectură și la Institutul politehnic. Profesori, conferențieri, preparatori și studenți bine pregătiți țineau gratuit cursuri în fiecare zi ⁶⁰.

Studenții clujeni încadrați în F.D.U. au renunțat la vacanță pentru a se îngriji ca la redeschiderea cursurilor studenții să aibă la dispoziție toate mijloacele necesare pentru a se dedica în întregime studiului ⁶¹.

Una din preocupările principale ale F.D.U. în noul an universitar 1946—1947 a fost activitatea pentru îmbunătățirea condițiilor de trai și studiu ale studenților lipsiți de mijloace materiale. F.D.U. a intensificat campania de asistență studentească. Instituțiile de stat, mai ales ministerele, precum și organizațiile sindicale au venit în sprijinul studenților prin acordarea unor fonduri și locuri la cantine pentru studenți și alte mijloace. O sumă însemnată s-a obținut astfel în luna decembrie 1946 de la guvern pentru centrul universitar București ⁶². S-a redeschis căminul Matei Voievod și Casa studentească din acest centru.

Guvernul a acordat fonduri necesare și pentru amenajarea unui cămin și unei cantine studentești la Cluj, pentru înființarea unei cooperative studentești în același centru universitar, pentru hîrtia necesară tipăririi cursurilor, pentru deschiderea unui nou cămin studentesc la Brașov ; pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale studenților din centrele universitare Iași și Timișoara ⁶³.

Toate fondurile obținute prin acțiunile F.D.U. erau vărsate oficiilor universitare, prin care se acordau burse și alte ajutoare materiale studenților. F.D.U. a contribuit astfel la sporirea continuă a posibilităților oficiilor universitare de satisfacere a necesităților materiale ale studenților. La rîndul lor, oficiile universitare cereau sprijinul F.D.U. în stabilirea acelor studenți care aveau cea mai mare nevoie de asistență.

Cu toate că țara trecea prin greutăți economice mari, cu sprijinul guvernului democrat și prin campania de asistență studentească organizată de F.D.U., în anul universitar 1946 — 1947 s-a putut acorda un număr sporit de burse studenților care aveau cel mai mult nevoie de acest sprijin. Astfel, de pildă, numai printr-unul din oficiile universitare din București ⁶⁴ s-au

⁵⁸ „Studentul român”, seria a II-a, nr. 1 din 17 noiembrie 1946, p. 7.

⁵⁹ *Învățăm, muncim, reconstruim*, București, 1948, Edit. Ministerului Artelor și Informațiilor, p. 39.

⁶⁰ „Studentul român”, seria a II-a, nr. 1, din 17 noiembrie 1946, p. 7.

⁶¹ „Scinteia”, nr. 614 din 31 august 1946.

⁶² „Studentul român”, seria a II-a, nr. 3 din 25 decembrie 1946, p. 11.

⁶³ „Scinteia”, nr. 614 din 31 august 1946 și nr. 667 din 2 noiembrie 1946.

⁶⁴ Oficiul universitar care cuprindea facultățile: drept, farmacie, medicină umană, medicină veterinară, litere, științe și teologie.

acordat burse ⁶⁵ în anul universitar 1945 — 1946 unui număr de 1 436 de studenți, iar în anul universitar 1946 — 1947 unui număr de 2 327 de studenți ⁶⁶. Tot prin oficiile universitare se acordau și alte înlesniri materiale ca scutiri sau reduceri de taxe etc. Condițiile de trai și de studiu ale studenților din toate centrele universitare s-au îmbunătățit simțitor. A crescut numărul de cămine și cantine, numărul cursurilor tipărite. Astfel, în anul universitar 1946 — 1947 au funcționat 56 de cămine, în care locuiau 4 703 studenți, 40 de cantine unde luau masa 11 984 de studenți, au fost tipărite de către F.D.U. 102 cursuri ⁶⁷.

La îmbunătățirea condițiilor de trai și studiu ale studenților au contribuit salariații organizați în sindicate. Primii care au răspuns la apelul F.D.U. în cadrul campaniei pentru asistența studențească au fost muncitorii, deși treceau prin mari greutăți materiale ⁶⁸. La ședința din 22 octombrie 1946 a reprezentanților tuturor sindicatelor din capitală s-a luat hotărârea sprijinirii asistenței studențești sub forme ca : locuri la cantine, întreținerea căminelor, editarea cursurilor ⁶⁹. S-au obținut astfel 334 de locuri pentru studenți la cantinele muncitorilor și funcționarilor și 500 de mese gratuite oferite de sindicate (pînă la 30 decembrie 1946) ⁷⁰.

O altă formă prin care studenții beneficiau de înlesniri materiale în anii 1946 și 1947 era cooperativa studențească cu regim de economat înființată în decembrie 1945 în București, care și-a creat filiale și în celelalte centre universitare. Prin cooperativă studenții primeau la preț redus produse alimentare și obiecte vestimentare.

F.D.U. a depus și o amplă activitate cultural-politică prin cercurile de studiu, conferințe, festivaluri, echipe artistice, orchestre etc. în vederea formării conștiinței cetățenești a masei de studenți. În această direcție sînt grăitoare următoarele cifre : în anul universitar 1946 — 1947 și-au desfășurat activitatea o echipă de teatru, 2 echipe de dans, 3 echipe corale (una de cor declamator), 2 orchestre de jaz, 2 orchestre simfonice ; totodată au fost organizate 123 de conferințe, 46 de festivaluri artistice, 11 reprezentații teatrale, 56 de baluri, 19 șezători, 35 de audii muzicale etc. ⁷¹.

Una din acțiunile însemnate ale F.D.U. a fost participarea activă a delegației sale la lucrările Congresului internațional studențesc de la Praga din august 1946. Prin activitatea lor, reprezentanții F.D.U. au contribuit la fondarea și orientarea Uniunii Internaționale a Studenților, creată la acest congres. În Consiliul U.I.S. au fost aleși cu această ocazie patru reprezentanți ai studențimii române ⁷².

În cadrul unor manifestații de solidaritate pe plan internațional, F.D.U. a participat la sărbătorirea Zilei internaționale a tineretului și a

⁶⁵ În cămine, masă gratuit sau cu preț redus, sau burse în bani.

⁶⁶ Statisticile din anii respectivi întocmite la Oficiul universitar de pe lângă Universitatea București.

⁶⁷ *Învățăm, muncim, reconstruim*, vezi planșele atașate la sfîrșitul lucrării.

⁶⁸ „Scînteia”, nr. 661 din 26 octombrie 1946.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ „Scînteia”, nr. 696 din 6 decembrie 1946 și nr. 714 din 30 decembrie 1946.

⁷¹ *Învățăm, muncim, reconstruim*, vezi planșele atașate la sfîrșitul lucrării.

⁷² „Scînteia”, nr. 667 din 2 noiembrie 1946.

organizat sărbătorirea Zilei internaționale a studenților⁷³. Cu prilejul Zilei internaționale a studenților, F.D.U. a primit telegrame de salut din partea Comitetului antifascist al tineretului sovietic și din partea Comitetului studenților iugoslavi. Tot cu această ocazie, Uniunea studenților englezi a transmis F.D.U. un mesaj prin postul de radio Londra, în cadrul emisiunii în limba română⁷⁴.

Printre tinerii români care au alcătuit brigada „Filimon Sîrbu” care a participat la munca voluntară a tineretului iugoslav (în vara anului 1946) erau și doi studenți, dintre care unul în comitetul de conducere al brigăzii⁷⁵.

Dacă anul universitar 1945 — 1946 s-a caracterizat prin lupta studențimii democratice pentru realizarea unității sale de acțiune, încununată de succes prin crearea și întărirea F.D.U. și prin înfrângerea forțelor reacționare care încercau să folosească studențimea ca masa lor de manevră, anul universitar 1946 — 1947 a fost anul creșterii F.D.U. din punct de vedere organizatoric și al influenței sale politice asupra majorității studenților. Spre sfârșitul anului universitar 1946 — 1947, F.D.U. număra 15 340 de membri⁷⁶. Diferitele sale acțiuni se bucurau de un larg sprijin și ecou în rîndurile masei studențești⁷⁷.

Sprijinul și îndrumarea de către P.C.R. a F.D.U. s-au intensificat și îmbunătățit ca urmare a reorganizării în februarie 1947 a comitetelor județene ale partidului. Au fost create secțiile de tineret ale comitetelor județene ale P.C.R., avînd sarcina introducerii liniei partidului în organizațiile revoluționare și democratice de tineret și coordonarea activității lor. Studenții au fost îndrumați să se încadreze în cercurile județene ale F.D.U. și să dezvolte colaborarea cu elevii⁷⁸.

După înființarea Uniunii Tineretului Muncitoresc, în martie 1947, s-au întărit legăturile și colaborarea studențimii încadrate în F.D.U. cu tinerii muncitori⁷⁹. A sporit prin aceasta și mai mult influența și autoritatea clasei muncitoare în masele studențești.

F.D.U. și-a încheiat activitatea prin pregătirea și desfășurarea lucrărilor celui de-al doilea Congres național al studenților, ținut la Cluj în zilele de 25 și 27 mai 1947. Condițiile atât de ordin general, cît și din universitate în care a avut loc acest congres se deosebeau mult de cele în care s-a desfășurat primul Congres al studențimii democratice. Congresul de la Cluj și-a ținut lucrările în condițiile consolidării puternice a regimului democrat-popular, cînd se creau premisele nemijlocite pentru trecerea la etapa revoluției socialiste. În fața F.D.U. se impuneau ca probleme centrale organizarea vieții studențești, participarea activă a studențimii la lupta ideologică, intensificarea aportului studenților la lupta generală a poporului.

⁷³ „Scinteia”, nr. 667 din 2 noiembrie 1946.

⁷⁴ „Studentul român”, seria a II-a, nr. 2 din 10 decembrie 1946, p. 7.

⁷⁵ „Scinteia”, nr. 594 din 8 august 1946.

⁷⁶ *Învățăm, muncim, reconstruim*, planșe.

⁷⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 454, f. 127.

⁷⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 9, f. 20—21.

⁷⁹ Ibidem, fond. 1, dos. 454, f. 128.

În *Chemarea către întreaga studențime din România* lansată de către Consiliul F.D.U. se anunța hotărârea de a convoca Congresul național al F.D.U., pentru a trece în revistă realizările unui an de luptă și de experiență, pentru a alege noua conducere a mișcării democratice studențești din România, pentru a stabili sarcinile ce se ridicau în fața studențimii⁸⁰. Congresul național al F.D.U. de la Cluj s-a deschis „sub semnul luptei pentru democrație și al solidarității tineretului studențesc cu cel muncitoresc”⁸¹. La acest congres, studenții se prezentau „cu o bogată activitate pentru îmbunătățirea vieții lor materiale, cu rezultatele unei străduinți lăudabile de ridicare a nivelului lor de pregătire profesională. . . , cu rezultate în domeniul contribuției lor pentru a-și pune cunoștințele în slujba clasei muncitoare și a întregului popor însetat de cultură”⁸².

Congresul a fost salutat de reprezentanți ai guvernului, printre care, tovarășul Ștefan Voitec, care a adus și salutul președintelui Consiliului de Miniștri, dr. Petru Groza, de rectorii institutelor de învățământ superior din diferite centre universitare, de secretarul general al F.N.T.D., de delegați străini etc.

Un loc însemnat în lucrările Congresului național al F.D.U. de la Cluj l-au avut prezentarea raportului *Rolul studenților în România de azi* și discuțiile pe această temă. Prima parte a raportului a fost consacrată prezentării luptei studenților din alte țări și solidarității studențimii române cu lupta acestora. Referitor la sprijinirea luptei studenților de pretutindeni, în raport se arăta: „Noi, studenții români, putem. . . să-i ajutăm efectiv luptând pentru independența economico-politică a propriei noastre țări, pentru prosperitatea și reconstrucția ei, pentru sporirea patrimoniului său cultural”⁸³.

O altă problemă care a fost larg dezbătută de către delegații la congres a fost anteproiectul legii pentru asistența studențească, alcătuit în colaborare cu Ministerul Educației Naționale, în care au fost introduse amendamente și a fost aprobat de congres.

Pe baza rapoartelor prezentate, discuțiilor, rezoluțiilor pe secții, congresul a adoptat o rezoluție finală care concentra principalele probleme ce preocupau studențimea din țara noastră în acea perioadă.

Astfel, în rezoluția Congresului național al F.D.U.⁸⁴ se făceau propuneri pentru reforma învățământului superior, cum erau: revizuirea programelor analitice în vederea unificării lor pe țară și adaptării lor pentru a da specialiști care să corespundă necesităților țării; epurarea în continuare a corpului profesoral de elementele care se situau împotriva intereselor generale ale țării și îndepărtarea elementelor necorespunzătoare pe tărîm profesional-științific; ușurarea accesului în învățământul superior al fiilor de muncitori și țărani muncitori; taxe proporționale; dreptul de reprezentare a studenților în toate forurile în care se discutau interesele studențești; introducerea unor ore de educație fizică în orele cursurilor etc.

⁸⁰ „Studentul român”, seria a II-a, nr. 8 din 5 aprilie 1947, p. 7.

⁸¹ „Scnteia”, nr. 831 din 28 mai 1947.

⁸² Ibidem, nr. 830 din 26 mai 1947.

⁸³ Ibidem, nr. 832 din 29 mai 1947.

⁸⁴ „Studentul român”, seria a II-a, nr. 11 din 2 iulie 1947, p. 4-5.

Rezoluția aproba anteproiectul de lege privind asistența studențească în scopul coordonării ei pe țară. În forma aprobată de congres, anteproiectul de lege urma să fie supus forurilor de stat competente și apoi prezentat spre aprobare parlamentului țării.

Avînd în vedere sprijinul permanent primit de studenți din partea statului democrat-popular, în rezoluția finală se arăta : „*Congresul constată că ajutorul dat studenților de către statul democrat a fost cel mai mare primit vreodată în cursul dezvoltării României, cu toate greutățile nemaiîntîlnite pînă acum. Acest ajutor a fost acordat și în condiții morale deosebite, care au ținut seama de demnitatea studenților*”⁸⁵.

Rezoluția Congresului național al F.D.U. hotăra o cît mai mare participare a studenților la activitatea F.N.T.D. și U.I.S.

În timpul lucrărilor congresului s-a făcut propunerea transformării F.D.U. în Uniunea națională a studenților români, propunere motivată prin amploarea pe care o luase această organizație, care reprezenta interesele întregii studențimi din țară. Propunerea a fost adoptată în unanimitate⁸⁶.

Congresul studențesc de la Cluj din mai 1947 a marcat trecerea la o nouă perioadă în organizarea și lupta studențimii democratice din țara noastră. Alte condiții, alte sarcini, alte perspective se deschideau în fața tineretului studios.

Creat din inițiativa P.C.R. și avînd sprijinul permanent al acestuia și al celorlalte forțe democratice din țară, F.D.U. a adus o mare contribuție la rezolvarea problemelor multilaterale care se ridicau în acea perioadă în instituturile de învățămînt superior.

În condițiile istorice date, Frontul Democrat Universitar, ai cărui animatori neobosiți au fost comuniștii, a reprezentat forma organizatorică și politică prin care studențimea a fost antrenată, alături de întregul tineret democrat și de masele largi ale poporului, la luptă activă pentru rezolvarea propriilor probleme și pentru înfăptuirea transformărilor revoluționare din țară.

⁸⁵ „Studentul român”, seria a II-a, nr. 11 din 2 iulie 1947, p. 5.

⁸⁶ „Scinteia”, nr. 832 din 29 mai 1947.

EPISOADE DIN ANII 1848—1849. ÎNSEMNĂRI DESPRE DINCĂ BĂLȘAN

DE

MATEI IONESCU

Din masa participanților la evenimentele anilor 1848 — 1849 ne-a atras atenția un personaj asupra căruia numai întâmplarea, sau poate mai degrabă moartea prematură a lui Nicolae Bălcescu, a făcut să se coboare treptat umbra uitării. El încă aparține astăzi categoriei numelor puțin cunoscute, cu toate că pana recunoscătoare, plină de autoritate, a unui Bălcescu, a unui Barițiu, a unui Axente Sever l-a ridicat de mult din anonim și i-a consacrat cuvinte de caldă apreciere. Rîndurile ce urmează, tinzînd să reconstituie anumite episoade din viața ofițerului și „centurionului” Dincă Bălșan, vor reuși poate, totodată, să pună mai bine în lumină unele momente importante, grave, trăite de generația revoluției române de la 1848 pe ambele versante ale Carpaților.

În 1845 lua ființă în capitala principatului Țării Românești o unitate militară nouă, a cărei menire era mult mai complexă decît se poate deduce din titulatura ei oficială. Această unitate militară, roata de pompieri a capitalei București, avea să joace un rol important nu numai în momentele de sfîrșit ale revoluției muntene pe teritoriul orașului, cum este îndeobște cunoscut, ci și în timpul desfășurării ei propriu-zise. Iar anumite cadre din componența ei aveau să se facă cunoscute prin activitatea lor politică și militară mult timp după evenimentele din Dealul Spirii.

Pentru a sublinia importanța acestei unități nou constituite, este utilă dintru început precizarea că armata regulamentară, avînd o menire restrînsă la serviciul ordinii interne și al poliției de frontieră, avea și proporții reduse ca efective, precum și ca dotare. În astfel de condiții, orice adaos de tăria unei companii căpăta o importanță mult mai mare decît ar fi avut-o la o oștire cu efective normale; iar dacă se ține seama că acest adaos se

www.dacoromanica.ro

făcea garnizoanei Bucureștiului — centrul politic și administrativ al principatului — , însemnătatea lui este cu atât mai de reținut.

Componența și rosturile oficiale ale noii unități necesită de asemenea unele sublinieri.

Militarizarea serviciului de incendiu, începută la 3 ianuarie 1835, când s-a creat în mod oficial „roata de pojarnici” pentru orașul Iași¹, s-a efectuat treptat în ambele principate; la București, procesul constituirii companiei de pompieri militari a fost mult prelungit, pînă în toamna anului 1844, când Obșteasca Adunare a aprobat înființarea „unei roate de pompieri pentru capitala București”², care avea să se constituie în anul următor³.

Instruirea militară și dotarea cu arme de foc arătau din capul locului că noua companie nu avea numai sarcina intervenției la incendii. Punerea ei sub ordinile Agăi, șeful poliției, răspunzător nu numai de combaterea incendiilor, ci și de liniștea orașului, indica și profilul unei unități de intervenție în caz de turburări.

Prin însărcinările lor, ostașii companiei de pompieri erau — în raport cu ostașii din celelalte arme — într-un contact mult mai strîns și mai direct cu populația orașului; faptul se datora nu numai intervențiilor la incendii dese din vremurile acelea, ci și relațiilor zilnice cu fierarii, dogarii, dulgherii și ceilalți meseriași, pe care administrarea utilajului de incendiu îi aducea în legătură directă cu oamenii din roată. De altfel, însăși componența unității era foarte eterogenă ca specialități și stratificare socială.

Roata de pompieri a capitalei București a devenit repede o unitate foarte populară. Curajul soldaților ei, reliefat și mai bine datorită mijloacelor tehnice modeste de combatere a incendiilor, s-a făcut curînd remarcat⁴; în ziua și în noaptea marelui dezastru din 23 martie 1847, când focul a distrus o cincime din oraș, fiecare din ostașii companiei s-a întrecut pe sine, făcînd eforturi eroice, supraomenești, spre a salva bunuri și vieți omenești. Cu acest prilej, un izvor asupra căruia vom reveni mai jos, subliniază bravura excepțională a unui unterofițer voinic și oacheș cu numele Dincă Bălșan⁵, pe care apoi, treptat, și alte surse documentare îl vor aduce în centrul acestei istorisiri.

¹ Amănuntul despre constituirea, efectivele și dotarea acestei prime unități de pompieri militari, în lucrarea lui Gh. Ungurcanu, *Contribuții la istoria pompierilor*, în „Revista arhivelor”, serie nouă, 1958, nr. 2, p. 51—69.

² *Regulamentul Organic intrupat cu legiuirile din anii 1831, 1832 și 1833 și adăugat la sfîrșit cu legiuirile de la anul 1834 pînă acum*, ed. a 2-a, București, 1847, p. 625—639, „Legiuirea din anul 1844”. Vezi și „Analele parlamentare ale României”, t. XIII, partea I, Țara Românească, p. 29—46. Gh. Pohrib, N. Lupașcu și P. V. Petaleanu, *Istoricul pompierilor militari*, București, 1935, p. 85—88.

³ Efectivul — totalizînd : 70 de ofițeri, 23 de unterofițeri și 256 de soldați — era împărțit în șase părți : o parte la agie, sediul central al comandamentului, iar celelalte 5 părți în cele cinci „văpsele” cu utilajul de incendiu respectiv.

⁴ Prima ei acțiune a avut loc în ziua incendiului de la 4 august 1845, când porunca domnască a recunoscut „bărbăția și îndrăzneala” ostașilor. Vezi Gh. Pohrib, N. Lupașcu și P. V. Petaleanu, *op. cit.*, p. 89—90.

⁵ Alexandru Pelimon, *Revoluția română din 1848. Mușatolul*, București, 1868, p. 88—89.

Spre această unitate militară, cu meniri atît de diverse și atît de apropiată, prin rosturile ei politice, de conducerea Ministerului Treburilor din Lăuntru, s-a îndreptat încă de la început atenția cercurilor revoluționare. Printr-un concurs de împrejurări — rămase deocamdată nelămurite —, în corpul de comandă al noii unități a pătruns chiar de la constituire unul din oamenii apropiați lui Bălcescu, ofițerul Ioan Deivos, membru al „Frăției”⁶, numit la 13 mai 1845 praporeic în roata de pompieri a capitalei București⁷.

În momentul constituirii roatei de pompieri, Constantin Bălșan avea în urma sa 9 ani de serviciu militar; intrase în rîndurile oștirii la 27 aprilie 1836 și, la 18 mai 1837, era — după denumirea de mai tîrziu a gradelor — avansat sergent⁸.

Nu știm din ce armă provenea și nici dacă a intrat în componența companiei nou constituite printr-o întîmplare sau în urma unei acțiuni organizate.

Izvorul literar și în același timp cu valoare documentară pe care-l menționam mai sus dă unele informații interesante asupra lui Dincă Bălșan și a atmosferei politice din noua unitate militară. Alexandru Pelimon, autorul romanului *Revoluțiunea română din 1848. Mușatoiu*, publicat în 1868, a fost un cunoscut participant la evenimentele din 1848, militînd activ în calitate de colaborator al presei pe timpul revoluției⁹.

Martor ocular al evenimentelor din Bucureștiul anului 1848, Pelimon, deși diletant și slab romancier, s-a dovedit în schimb un bun și atent observator; informațiile cuprinse în neizbutita, dar documentata sa încercare literară, în care eroii principali sînt ostași din compania de pompieri, au fost, cum vom arăta mai departe, confirmate de actele oficiale publicate succesiv¹⁰.

⁶ Printre capetele principale de acuzare aduse în 1841 lui Nicolae Bălcescu figurează și acela că frecventa casa lui Mitică Filipescu, unde făcuse cunoștință cu dascălul francez Vaillant, și că era amic cu Deivos. Pe acești amici, participanți la mișcarea din 1840, îi reîntîlnim în 1843, cînd a fost înființată societatea secretă „Frăția”: în ședințele și în activitatea societății, Deivos este prezent alături de Alecu Goleșcu (Negru), Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac, Marin Serghiescu-Naționalul, C. Filipescu și mulți alți civili și militari cunoscuți pentru rolul ce l-au avut în revoluție (Ion Glicea, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 1905, p. 583 și 597).

Mai tîrziu, corespondentul „Gazetei de Transilvania”, referindu-se la activitatea politică desfășurată de Ioan Deivos în rîndurile companiei de pompieri, arăta că, în timpul funcționării sale, această unitate „s-a disciplinat și indoctrinat pentru Constituție” (vezi Scrisoarea lui N. Costinescu către „Gazeta de Transilvania”, în *Anul 1848 în Principatele Române*, t. IV, București, 1903, p. 446).

⁷ „Buletin. Gazetă oficială”, nr. 49 din 17 mai 1845. Porunca domnească arată că fostul parucic (locotenent) Deivos, ieșit din slujba ostășească, este reprimat în armată cu rangul ce l-a avut anterior. Cu toate acestea se precizează că e primit ca praporeic (sublocotenent), deci cu un grad inferior.

⁸ „Anuarul armatei române”, 1871, p. 97 și 241.

⁹ A scris poezii în „Pruncul român”, în „Viitorul român” și în „Vestitorul românesc” (vezi „listă de persoanele ce să găsească prin gazetele ieșite în timpul revoluției că au contribuit în daruri și cu scrisori favorabile revoluției”, în *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, Direcția generală a arhivelor statului din Republica Populară Română, 1962, p. 39—42. Lucrare întocmită de M. Regleanu).

¹⁰ E interesant de remarcat că anumite episoade ale revoluției, dezvăluite de Pelimon și rămase neatestate în colecția *Anul 1848 în Principatele Române*, și-au primit confirmarea după șase decenii în culegerea *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, publicate

Descriind atmosfera încărcată din capitală în săptămânile din ajunul revoluției și activitatea conspirativă din cazărmi, Pelimon afirmă că „mai în toate nopțile” venea în cazarma agiei „un unterofițer de la școala militară, care avea o secretă înțelegere cu unterofițerul Dincă Bălșan”¹¹.

Fără a o afirma deschis, Pelimon lasă a se înțelege că în roata de pompieri exista un nucleu *organizat*, avînd legături cu comitetul revoluționar. Pe măsura desfășurării evenimentelor, el va menționa tot mai des numele lui Bălșan, pe care apoi îl va plasa în centrul episodului de la 13 septembrie.

Comportarea companiei de pompieri în cursul verii anului 1848 — relevată de astă dată în acte oficiale și în alte izvoare documentare — nu lasă într-adevăr nici un dubiu asupra acțiunii politice organizate desfășurate printre ostașii ei de Dincă Bălșan, Ion Deivos și alte elemente revoluționare. Guvernul provizoriu a emis cîteva acte publice de mulțumire pentru felul cum această unitate s-a comportat în zilele de 11, 19 și 30 iunie. Proclamația de la 12 iulie 1848, considerată de guvernul provizoriu ca „un decret de recunoștință”, ce urma a fi scris „cu litere de aur” și deus la Arhivele statului, enumera unitățile și subunitățile armatei care au apărat „libertatea română”, mulțumind companiei a 5-a și a 6-a din Regimentul I „ce au ardicat stindardul libertății pentru întîia dată și au jurat sub dînsul”, Diviziei a 3-a de călărime și tuturor dorobanților din Romanțași și „companiei de pompieri ce, de la început și pînă în cele din urmă, fură apărători libertății...”¹².

A doua zi, la 13 iulie, guvernul provizoriu emitea un decret consacrat exclusiv companiei de pompieri și lui Dincă Bălșan în mod deosebit; apreciînd că roata de pompieri, „în tot cursul timpului acesta din urmă, s-a purtat cu toată onoarea cuvenită unui corp de oștire”, decretul conferea tuturor ostașilor o gratificație distribuită astfel: ofițerilor leafa pe două luni, gradelor inferioare leafa pe 4 luni și sublocotenentului Bărcășanu, tot pe patru luni¹³. Cu cîteva zile mai înainte, la 7 iulie 1848, Decretul nr. 193 al guvernului provizoriu avansase pe feltvebelul Constantin Bărcășanul la gradul de sublocotenent¹⁴ (este în mod sigur o variantă a numelui său real: Constantin Bălșan. De altfel, mai tîrziu așa cum vom arăta în continuare, unul din cele două nume de familie — cel de Bălșanu — va fi alăturat în paranteze într-un decret al lui Cuza numelui de Bărcășanu). Deocamdată nu putem stabili care vor fi fost meritele ce au impus, prin excepție, răsplata deosebită și citarea nominală a acestui sublocotenent. Clar este faptul că roata de pompieri, ca unitate din ale cărei cadre făceau parte revoluționarii Deivos și Bălșan,

de Direcția generală a arhivelor statului în 1962. De altminteri, bibliografia revoluției, atașată colecției de documente publicate la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, menționează lucrarea lui Pelimon printre izvoarele documentare.

¹¹ A. Pelimon, *op. cit.*, p. 74.

¹² *Anul 1848...*, t. II, București, 1902, p. 433—434. Doc. nr. 840, iulie 12. Proclamația nr. 230 a guvernului provizoriu al Țării Românești (din „Monitorul român”, 1848, nr. 5, 16 iulie).

¹³ *Documente privind anul revoluționar 1848...*, p. 20—21.

¹⁴ *Anul 1848...*, t. II, p. 343.

a avut un rol foarte important în restabilirea puterii revoluționare la 19 și la 30 iunie¹⁵.

Împrejurări cu totul neobișnuite au afectat și cantitativ și calitativ informația istorică asupra evenimentelor de la 13 septembrie 1848¹⁶, astfel încât versiunile cu cea mai largă circulație sînt tocmai acelea create sub influența factorilor emoționali ai momentului respectiv¹⁷.

Dacă anumite versiuni de moment o fac mai puțin, relatările ulterioare conduc în mod convingător la concluzia că declanșarea conflictului armat a fost determinată de reacția spontană a populației și a ostașilor, reacție care a făcut ca evenimentele să ia un curs cu totul opus ordinilor de nonrezistență lansate de Locotenența Domnească. Într-un asemenea cadru își găsește explicația și gestul, de asemenea spontan, care l-a determinat un an mai târziu pe Bălcescu să-l numească pe Dincă Bălșan „eroul bătăliei de la București”.

Folosirea sfîrșitului sîngeros al revoluției ca pretext pentru invazia trupelor țariste este un fapt istoric bine stabilit¹⁸. Însă limita pînă la care Fuad, chiar și mituit de Duhamel, cum arată Xenopol¹⁹, era dispus să

¹⁵ Maiorul Lăcusteanu, participant de seamă la complot, povestea mai târziu că, după arestarea sa la 19 iunie 1848, era păzit în Casa Crețulescu de „guardieni”, iar la poartă avea „patru santinele de soldați pompieri”. În ziua de 1 iulie, pe cînd se afla într-o convorbire cu polcovnicul Odobescu, a intrat un unterofițer anunțînd că ofițerul Deivos „a ridicat steagul revoluției în trg pe piața pușcăriei” (R. Crutzescu, *Amintirile colonelului Lăcusteanu*. Cu un comentariu istoric de Ioan C. Filitti, București, 1935, p. 134 și 148). Acțiunea s-a desfășurat în realitate nu la 1 iulie, ci cu o zi mai devreme, la 30 iunie spre amiază, cînd, într-adevăr, în primele rînduri ale mulțimii care urca Dealul Mitropoliei spre a-i impune lui Neofit înălțarea imediată a Căimăcăniei, și restabilirea puterii revoluționare se afla Deivos (*Anul 1848...*, t. II, p. 393). Pelimon, la rîndul lui, menționează că la Comisia de Negru, unde se afla Deivos cu 15 ostași din companie, stîndardul tricolor nu a fost coborît nici un moment, chiar în timpul triumfului de o singură zi al reacțiunii de la sfîrșitul lui iunie (A. Pelimon, *op. cit.*, p. 157—158). Locotenentul Deivos a fost numit la 3 iulie, temporar, în importanta funcție de șef al Gardiei Naționale (*Anul 1848...*, t. II, p. 268); mai târziu a fost avansat căpitan și trecut în Regimentul 2 de linie.

¹⁶ Ziarele revoluționare bucureștene „Pruncul român” și „Poporul suveran” își încetaseră apariția la 11 septembrie, iar alte ziare chiar mai devreme. Arestarea conducătorilor revoluționari la orele 13—14 în tabăra otomană de la Cotroceni a rărit de asemenea rîndurile maritorilor capabili să dea o relatare amănunțită, autentică, asupra celor petrecute în după-amiaza și seara zilei respective în diferite puncte ale orașului: la barierea Podului de Pămînt, în cazarma agiei de la Podul Mihai Vodă, în mijlocul ruinelor Curții Arse și apoi pe locul deznodămîntului, adică la porțile și în incinta cazarmii de infanterie din Dealul Spirii. În sfîrșit, consemnarea promptă și obiectivă a evenimentului a fost împiedicată și de împrejurarea că în seara zilci de 13 și în zilele următoare, capitala Țării Românești a avut de fapt aspectul haotic al unui oraș cucerit prin forța armelor, cu toate implicațiile unei asemenea situații: nesiguranța avutului și a persoanei, paralizarea vieții economice, lipsa oricărui tipărituri cotidiene în afară de proclamațiile și somațiile afișate pe ziduri de cuceritori și, evident, urmărirea celor care ridicaseră armele împotriva oștirii otomane (asupra acestor ultime aspecte vezi, de pildă, C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluționare*, București, 1898, p. 411—413 și urm.).

¹⁷ Sursa principală a acestor versiuni provine, de fapt, din relatarea corespondentului „Gazetei de Transilvania”, care se baza pe informații culese de la Pavel Zăgănescu în zilele următoare, adică atunci cînd acesta era ascuns și urmărit de autorități (*Anul 1848...*, t. IV, p. 444—446). Cu aceeași rezervă trebuie primite și declarațiile lui și ale altor ostași din companie anchețati în 1849 de Înalta Curte Criminalicească (Arh. st. Buc., Înalta Curte Criminalicească, dos. 161/1849).

¹⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XII, ed. a III-a, p. 95.

¹⁹ *Ibidem*.

meargă cu provocarea către populația și garnizoana Bucureștiului, este greu de stabilit. E drept că scrisoarea pe care el o adresase lui Neofit la 10/22 septembrie, din tabăra de la Sintești, avertiza că „cei care, rătăciți de pasiuni, vor vrea să încerce a rezista ordinelor sultanului și să tulbure, prin faptele și vorbele lor, ordinea publică și liniștea orașului vor vedea imediat efectele unei drepte represii”²⁰.

Scrisoarea avusese efect asupra Locotenenței, care dăduse cuvântul de ordine corespunzător, mergînd pînă la primirea oștirii otomane cu onoruri militare la cazarma din Dealul Spirii. Asupra populației, a soldaților și a unei părți din corpul ofițeresc însă, nu. Cele petrecute în tabăra de la Cotroceni și apoi la bariera Podului de Pămînt, unde prima coloană otomană intrase cu caii și cu lăncile în mulțimea neînarmată de bucureșteni și de țărani din împrejurimi, croindu-și drum cu brutalitate, sîngeros, spre oraș²¹, au schimbat cu totul cursul evenimentelor.

Versiunea lui Pelimon cuprinde o amplă relatare despre modul cum mulțimea a intrat în curtea cazarmii de la agie și a cerut companiei de pompieri să ia armele, despre darea alarmei, adunarea soldaților care nu erau îmbrăcați în uniforma de paradă, pornirea lor grabnică, în pas alergător, întovărășiți de mulțime spre cazarma din deal, și mai ales despre dispoziția războinică a ofițerilor Dincă Bălșan, Dănescu și Starostescu (ultimii doi morți în luptă). El descrie scurțul popas și ultimul consiliu ofițeresc dintre ruinele Curții Arse, consiliu după care sublocotenentul Dincă Bălșan a poruncit lui Nicolae toboșarul să sune adunarea companiei pentru a continua drumul direct spre rîndurile oștirii otomane²².

Despre acest scurt popas în mijlocul Curții Arse vorbește în declarația sa și Zăgănescu²³.

Atmosfera în care s-a produs intrarea companiei de pompieri printre rîndurile trupelor turcești și care a generat gestul sublocotenentului Bălșan ce a declanșat apoi lupta, a fost creată în prealabil de mulțimea de locuitori civili neînarmați sosiți în fugă de la Cotroceni în fața cazarmii de infanterie, unde cereau zadarnic arme²⁴ colonelului Radu Goleșcu, comandantul garnizoanei, ultimul și unicul reprezentant oficial al Locotenenței Domnești pe teritoriul capitalei²⁵. Pe de altă parte, mărturiile culese de Hory, consulul Franței, atestă prezența unui grup civil înarmat care preceda compania de pompieri și care a apărut în fața rîndurilor otomane tocmai în momentul cînd un lăncier din cavaleria turcă, sosită între

²⁰ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVIII. Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1817—1851), p. 81.

²¹ C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 399.

²² A. Pelimon, *op. cit.*, p. 218—222.

²³ Arh. st. Buc., dos. cit. f. 7.

²⁴ D. Papazoglu, *Viteaza luptă a oastei române cu coloana de invasiune otomană în Dealul Spirii — București anul 1848, sept. 13, luni la 4 ore după-amiază*, București, 1866, p. 10.

²⁵ Cu toate că nu toți cei trei membri ai Locotenenței și-au considerat dintr-o dată în mod automat încetate imputernicirile lor de șefi ai statului, totuși, în jurul orei 16, regimentul oficial al Locotenenței Domnești în fapt nu mai exista. Cît despre conducerea administrativă a orașului care a supraviețuit un timp, fiind dizolvată mai tîrziu, ea nu a avut nici un rol în evenimentele din 13 septembrie.

timp, voia să lovească cu sabia pe unul din locuitorii care staționau mai demult în fața cazărmii ²⁶.

Toate aceste împrejurări, privind atât situația generală, cât și factorii de moment, explică suficient reacția spontană a sublocotenentului Dincă Bălșan. Descrierea detaliată a luptei din Dealul Spirii nu intră în obiectul acestei expuneri; ne vom rezuma doar la precizarea acelor momente care au legătură cu Dincă.

Relatarea cea mai veridică — deși incompletă — a luptei din Dealul Spirii (pe terenul din fața cazărmii) apare într-un izvor mai puțin cunoscut și, la prima vedere, secundar. Ea se află inclusă în partea introductivă a capitolului „Batalionul de pompieri din București” din „Anuarul armatei române” pe 1871, capitol în care se face un scurt istoric al unității și apoi al evenimentelor de la 13 septembrie.

Aici se face precizarea că Bălșan a tras primele focuri de armă ale luptei de la 13 septembrie 1848 ²⁷.

Aceasta nu poate fi considerată ca o mărturie anonimă, transmisă indirect și așternută pe hîrtie de un redactor militar oarecare, deoarece ea a fost alcătuită cu știința a cel puțin doi martori oculari și participanți la lupta din Dealul Spirii, aflați în 1871 în posturile de comandă ale batalionului de pompieri din București. Acești doi oameni erau: maiorul Dan Badea, comandantul însuși al batalionului, care la 13 septembrie fusese sergent ²⁸, și căpitanul Grigore Petrescu, comandant de companie, fost de asemenea sergent în 1848 ²⁹.

De altfel, cu cinci ani mai înainte, în 1866, maiorul Papazoglu publicase binecunoscuta relatare cu titlul: *Încăierarea pompierilor povestită mie de D. ofițeri ce au luat parte* ³⁰. Cu unele mici erori, neclarități și adăugiri, versiunea sa asupra desfășurării luptei este destul de asemănătoare cu cea din 1871, și aproape identică în ce-l privește pe Dincă Bălșan ³¹.

²⁶ *Anul 1848...*, t. IV, p. 344.

²⁷ „La podișca de lângă cazarmă fiind postată infanteria și artileria otomană și spațiul de trecere fiind strîmt, sublocotenentul Bălșan din pompieri, atingînd cu cotul pe un artilerist turc, acesta căzu în șanț. Un maior otoman de artilerie, văzînd aceasta, lovește cu latul săbii pe sublocotenentul Bălșan; acesta ripostează cu pistolul și omoară pe maior. Cu al doilea pistol vizează pe Kerim-Pașa și-i ucide numai calul. De aici izbucnește încăierarea între turci și pompieri” („Anuarul armatei române la 1 ianuarie 1871”, Buc. 1871, p. 83. Un exemplar avînd adnotări făcute ulterior de ofițerul Grigore Cantilli se află în posesia cercetătorului George D. Florescu, care a avut amabilitatea de a ni-l semnala și de a ni-l pune la dispoziție, fapt pentru care îi aducem astfel, încă o dată, mulțumirile noastre).

²⁸ Vezi partida lui în anuarul amîntit, p. 84, 277.

²⁹ *Ibidem*, p. 84 și 287, Grigore Petrescu a fost unul din supraviețuitorii veterani care au asistat în septembrie 1901 la inaugurarea monumentului din Dealul Spirii. Chipul și numele său figurează în cunoscuta fotografie a grupului de veterani executată cu acest prilej (I. Niculescu, fotograf, *Luptele pompierilor din Dealul Spirei (la 1848) istorisite cu viu grai de către veteranii care au luat parte la serbarea inaugurării monumentului lor comemorativ ridicat în Dealul Spirii la 13 sept. 1901*, București, 1902).

³⁰ Dacă se refera numai la ofițerii roatei de pompieri din 1848 aflați în viață la 1866, atunci avea desigur în vedere pe Pavel Zăgănescu și pe Dincă Bălșan. Dacă se referea și la alți participanți, care nu fuseseră ofițeri în 1848, însă erau în 1866, atunci era vorba de Dan Badea și Grigore Petrescu.

³¹ „... sublocotenentul Dincă se afla armat și cu pistoale la brîu. La semnalul ce dete Kerim Pașa a se da în lături din drum, această trupă nu înțelese și se împreună amîndouă flan-

Pentru zilele următoare însă, fapta lui a dat naștere unei versiuni fanteziste: corespondentul Vasile Mironescu transmitea la Brașov „Gazetei de Transilvania” că „tînărul ofițer Dincă, după ce tăie 6 soldați și un ofițer turci, al optulea căzu el”³².

În cursul bătăliei ce a urmat, Bălșan se pare că a reușit să pătrundă luptînd printre rîndurile turcești și a intrat cu un grup de ostași pe porțile cazărmii în incinta interioară, unde se aflau soldații din batalionul Regimentului 2 infanterie. Pelimon precizează acest fapt³³, iar căpitanul Deivos, care a făcut o amplă și veridică declarație, dar numai asupra celor petrecute în interiorul cazărmii unde el se afla atunci³⁴, menționează intrarea succesivă pe poartă în timpul luptei a unor grupuri de pompieri totalizînd 37 de luptători, printre care Zăgănescu și feldfebelul Ion Mincea cu stindardul tricolor al companiei. Conform aceleiași declarații, din acești 37 au mai căzut morți sau răniți cel puțin un sfert. Restul au ocupat o poziție comună cu infanteriștii și au luptat împreună pînă la încetarea focului în condițiile cunoscute. După cum se știe, tratativele purtate de Deivos cu generalul otoman au sîrșit prin masacrarea acelor ostași care, în baza cuvîntului dat, începuseră a depune armele. Însă Deivos arată că o parte din soldați au reușit să evite predarea și au părăsit incinta cazărmii cu armele în mîini. Faptul apare și în relatarea lui Pelimon, unde se precizează că cel ce a luat comanda ostașilor ce au ieșit înarmați prin spatele cazărmii încă în timpul tratativelor a fost sublocotenentul Dincă Bălșan. Acest grup s-a strecurat prin grădini și a ajuns seara în viile de la Filaret, unde, conform aceleiași relatări, a avut o nouă ciocnire cu lăncierii turci; după respingerea acestui ultim atac, Bălșan și oamenii săi au părăsit noaptea orașul, apucînd drumul Rîurenilor³⁵.

Pe drum, supraviețuitoarii garnizoanei Bucureștiului s-au unit, la Pitești, cu roata căpitanului Zalic și au continuat împreună marșul spre Cîmpul lui Traian. În mod cert ei se găseau acolo la 16 septembrie, cînd G. Barițiu îi seria lui Ion Maiorescu la Frankfurt despre sosirea tuturor pompierilor „scăpați” și a soldaților, inclusiv a celor de la Telega „cu robi cu tot”³⁶. Apariția lui Dincă Bălșan și a soldaților din capitală, „plini încă de sîngele confrăților căzuți”³⁷, a îndirjît spiritele în rîndurile militarilor și pandurilor adunați acolo.

Au urmat apoi evenimentele cunoscute: hotărîrea inițială pentru rezistența armată, sosirea lui Effingham Grant la 27 septembrie cu scrisoarea consulului britanic prin care Magheru era sfătuit să renunțe la luptă și, în fine, clipele dramatice ale dizolvării taberei.

gurile, începînd a se încurca prin rîndurile otomane, grăbeau de a sosi în cazarmă, să vede că în atingerea ce avură rînd cu rînd și soldat cu soldat se învrăjbiră amîndouă flangurile, încît începu lupta deodată: sublocotenentul Dincă slobozi pistoalele în generalul turc și în maiorul arab, așa încît maiorul căzu mort, cum și calul generalului. . .” (D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 15).

³² *Anul 1848. . .*, t. IV, p. 498.

³³ A. Pelimon, *op. cit.*, p. 225.

³⁴ *Anul 1848. . .*, t. IV, p. 374—379.

³⁵ A. Pelimon, *op. cit.*, p. 231—232.

³⁶ *Anul 1848. . .*, t. IV, p. 491.

³⁷ A. Pelimon, *op. cit.*, p. 274.

Dincă s-a decis, din motive lesne de înțeles, să ia drumul pribegiei. Numele lui, ușor modificat — Costandin Bălășanu³⁸ —, figurează într-unul din ultimele acte emise de puterea revoluționară: adresa prin care Gheorghe Magheru cerea administratorului de Vilcea eliberarea pașapoartelor de trecere în Austria pentru sine și pentru suita sa. În acest grup, format din 32 de persoane, majoritatea era alcătuită din ofițeri cunoscuți pentru participarea la revoluție: colonelul Nicolae Pleșoianu, căpitani Christofi și Zalic, sublocotenenții Gheorghe și Niță Magheru și alții³⁹. Împreună cu ei, sublocotenentul Dincă Bălșan a părăsit, așadar, teritoriul Țării Românești miercuri 29 septembrie, trecînd prin pasul Ciinenilor în Transilvania⁴⁰.

Acum vor începe acele episoade ale vieții sale care au făcut ca numele și amintirea lui să rămînă consemnate în istoricul luptei de apărare a Munților Apuseni, ca teritoriu românesc, de către oastea revoluționară a lui Avram Iancu. Împrejurările care l-au adus pe sublocotenentul Dincă Bălșan în rîndurile acestei oștiri a poporului român din Transilvania, precum și folosirea timpului petrecut de el din septembrie 1848 pînă spre începutul anului 1849, ne sînt încă necunoscute.

Acest sublocotenent, provenit din armata regulamentară, a fost dela început și a rămas tot timpul tipul, am spune clasic, de ofițer combatant. Dacă ofițerii de stat-major, capabili să conducă în mod competent operații militare de amploare, la nivelul cunoștințelor epocii, erau pe atunci foarte puțini în armata regulamentară a Țării Românești, nu lipseau însă ofițerii și subofițerii capabili să intuiască unele noțiuni de bază ale artei militare și să suplinească într-o anumită măsură lipsa de cunoștințe prin inteligență, curaj și inițiativă. După cum rezultă din izvoare, un astfel de militar a fost Dincă Bălșan.

În condițiile războiului greu din Munții Apuseni, cunoștințele lui modeste au devenit însă deosebit de prețioase.

Atingînd chestiunea pregătirii cadrelor de comandanți din armata lui Avram Iancu, G. Barițiu scria textual spre sfîrșitul vieții: „Oamenii care să fi servit în vreo armată erau între acei români rari ca corbii albi. Din raporturi sînt cunoscuți numai I. Ciurileanu, fiu de preot din comuna Ciurila, care servise în armata austriacă, era G. Adrian (repausat ca general), Dincă, mai tîrziu căpitan, fugiți de înaintea rușilor în septembrie 1848 de la București, împreună cu unii tineri din case mari ca Bălăceanu, Racoviță ș.a. scăpaseră și ei în munți, unde cei trei au făcut cîteva servicii esențiale cauzei române”⁴¹.

³⁸ În anuarele armatei române și în diferite decrete de înaintare în grad, el va fi menționat, aproape invariabil sub numele de Constantin Bălșan. Însă în documentele privind evenimentele din Transilvania el va apărea numai cu diminutivul Dincă, de la Constantin, sub care fusese de altfel cunoscut și la București.

³⁹ *Anul 1848...*, t. IV, p. 574.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 598—599. Celălalt ofițer revoluționar, Ioan Deivos, a ajuns și el mai tîrziu în Transilvania. (Despre activitatea lui în Transilvania, Ungaria și la Brussa, vezi Ioan Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, București, 1940, vol. II, p. 113, 117, 144 și 162; vol. III, p. 135, 142 și 148.)

⁴¹ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 525.

Sensul acestei relatări și al aprecierilor făcute de Barițiu este destul de clar. Serviciile esențiale aduse cauzei românilor din Transilvania constau nu numai în lupta efectivă a militarilor români de peste munți în legiunile din Apuseni, ci și în calitatea lor de instructori ai oștirii țărănești revoluționare sau poate chiar de consilieri militari ai tinerilor prefeți și tribuni din armata lui Iancu ⁴².

Așadar, spre iarna anului 1848, sublocotenentul Constantin Bălșan, „liberat” ⁴³ la 14 septembrie din oștirea Țării Românești în condițiile cunoscute, a devenit „centurion” în trupele de vânători din legiunea prefectului Ioan Axente Sever, având sub comanda sa 150 de luptători. În decembrie 1849, atunci când Axente Sever își redacta la Cenad cunoscutul raport asupra luptelor purtate de legiunea sa în 1848—1849 ⁴⁴, el putea să consenneze pentru posteritate, cu lux de amănunte și cu avantajul unor amintiri foarte proaspete, faptele și numele acelor care i-au fost aproape de-a lungul războiului cumplit, impus poporului român din Transilvania de către magnații Ungariei.

Descrierea detaliată a operațiilor desfășurate de vânătorii și lăncierii săi pe o întinsă arie geografică, între crestele Apusenilor sudici, ca și pe Valea Mureșului și a Tîrnavelor, cuprinde mențiunea nominală a tuturor comandanților care au avut, într-un moment sau într-altul, rolul hotărâtor în luptă.

Numele centurionului Dincă apare citat în operații de amploare, unele cu sfârșit victorios, altele nereușite, dar și într-un caz și într-altul purtate cu bărbăție și devotament. În ianuarie 1849, bătălia de la Vințul de Jos a avut, după aprecierea lui Axente Sever, „un rezultat foarte fericit”. La ea a participat călărimea comandată de Dionisie Marțian Popovici, prefectul de la Sas Sebeș, tribunul Procopiu cu vânătorii și „centurionul Dincă, care comanda 150 de vânători” ⁴⁵. În același ianuarie 1849, centurionul Dincă a luat parte la atacul de noapte asupra Blajului, apărat de o garnizoană alcătuită din 2 companii de honvezi, 500 de lăncieri și 500 de husari. După o luptă îndârjită, acest atac, întreprins cu scopul de a asigura comunicațiile între Sibiu și Alba, a fost respins ⁴⁶.

Apărarea cetății Alba-Iulia, cuprinde episodul dramatic din martie 1849, când Axente Sever a ordonat „ca poporul înarmat să treacă Mureșul în apărarea cetății”, în timp ce el personal se ducea prin satele din jur să-i cheme la luptă „pe cei destoinici a purta arme”. Apărarea Alba-Iuliei a fost atunci posibilă și datorită curajului și priceperii cu care centurionul

⁴² Nici unul dintre comandanții armatei revoluționare românești, inclusiv Avram Iancu, nu împlinise în 1849 vîrsta de 30 de ani.

⁴³ În „Anuarul armatei române” pe 1871, la partida maiorului de călărași Constantin Bălșan.

⁴⁴ *Raportul lui Axente Sever, prefect al unei legiuni românești din Transilvania, despre operațiunile sale din timpul războiului civil purtat în Transilvania în anii 1848 și 1849*, publicat împreună cu rapoartele lui Avram Iancu și Simion Balint în *Trei raporturi de ale acelor prefeți de legiuni românești cari în anul 1848-9 au susținut luptele cu insurgenții unguri pînă la reintrarea trupelor imperiale în Transilvania*, Sibiu, 1881, p. 32—78.

⁴⁵ *Trei raporturi*. . . , p. 40.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 42—43.

Dincă și-a îndeplinit misiunea specială pe care i-o încredințase prefectul legiunii. Cu vînătorii săi el a întreprins drumul plin de grele riscuri pînă în vecinătatea Blajului, zonă de luptă, de unde a putut aduce la Alba-Iulia un transport de 50 de care de cereale ⁴⁷.

Victoriile categorice ale lui Bem zdrobiseră aproape toate forțele militare ale habsburgilor din Transilvania; în luptă rămăsese de fapt numai oastea țărănească a românilor din Munții Apuseni. Generalul Bem cerea, pe cît de stăruitor, pe atît de zadarnic, conducătorilor revoluției ungare lichidarea, pe cale pașnică, democratică, a conflictului cu revoluția română, conflict care îi absoarba forțele militare importante, blocate la asediul Apusenilor și care-i erau atît de necesare în fața invaziei trupelor țariste. Magnații Transilvaniei au avut însă, după cum se știe, un cuvînt mai greu decît el în revoluția ungară.

Ultimele două episoade, în care izvoarele menționează numele centurionului Dincă, aduc biografiei sale adăugiri de o certă valoare etică, pusă și mai clar în lumină pe fundalul tragic al epopeii ce avea să ia sfîrșit în vara lui 1849.

Primul episod, situat în mai 1849, a avut loc cu prilejul luptelor de la Abrud, chiar în noaptea cînd românii au recucerit orașul pe care maiorul Hatvani îl luase mai înainte prin violențe, prin surprindere, săvîrșind atrocități față de populația românească în timpul tratativelor dintre deputatul Ioan Dragoș și revoluționarii români din Apuseni. Atunci cînd unitățile legiunii lui Axente Sever au intrat în Abrud, orașul începuse să ardă. Prefectul arată în raportul său măsurile hotărîte luate pentru a se opri focul și totodată pentru a se evita excesele din partea românilor îndîrjiți de crimele lui Hatvani. La casele particulare, ca și la bisericile românești, unde populația maghiară se refugiase a fost pusă pază. Focul a fost oprit, salvîndu-se jumătate din oraș, iar atunci cînd s-au retras din Abrud, unitățile legiunii sale au luat și pe locuitorii maghiari, salvați, care au fost conduși spre șes pînă la avantajurile ungare. „În această privință — scrie Sever — își cîștigară merite mari viceprefectul meu Ioan Maior, tribunul Ioan Procopiu, centurionii: Dincă, Barbu, Iulian, Ioan Pop și Nicolae Pop, precum și combatanții comuni” ⁴⁸.

Aceasta este cea din urmă și am spune cea mai semnificativă mențiune cunoscută despre actele de război ale centurionului Dincă. Din relatarea episodului următor rezultă însă că el a luptat pînă la terminarea războiului, care l-a găsit la Cîmpeni, în imediata apropiere a lui Avram Iancu. Acolo avea să înceapă, după sfîrșitul revoluției, șirul evenimentelor care i-au legat numele de cele din urmă clipe trăite de Nicolae Bălcescu pe pămîntul românesc ⁴⁹. Mărturiile aparțin de astă dată lui Bălcescu însuși și sînt cuprinse în scrisoarea lui către Ion Ghica, trimisă de la Paris

⁴⁷ *Trei raporturi*. . . , p. 47.

⁴⁸ *Trei raporturi*. . . , p. 57.

⁴⁹ În vara anului 1852, Bălcescu a venit numai pînă la Nicopole, încercînd zadarnic să obțină permisiunea de a trece în Țara Românească. Atunci s-a întîlnit pentru cea din urmă oară cu mama sa, Zinca, și cu sora sa Sevastița (cf. Cornelia Bodea, *Călătoria lui N. Bălcescu pe Dunăre în 1852*, în „Studii”, 1957, nr. 1).

la 26 octombrie 1849. Pasajul prezintă importanță atât pentru biografia lui Dincă Bălșan, cât și prin aceea că demonstrează o dată mai mult cât de independentă a fost revoluția românilor din Transilvania față de curțile imperiale de la Viena și Petersburg.

După ce descrie finalul tragic al revoluției ungare și drumurile primejdioase pe care el a fost silit să le facă printre coloanele cavaleriei țariste care urmăreau resturile armatei lui Bem, Bălcescu îi dezvăluie lui Ghica modul cum Avram Iancu l-a ținut, cu riscul vieții sale, ascuns o lună de zile în pădurea din preajma Cimpenilor. El arată că Iancu a fost chemat de două ori la Sibiu și cercetat de autoritățile imperiale, dar „din norocire acturile care ar fi putut compromite pe Iancu nu era cunoscute”, astfel că putu să se dezvinovățească și să tăgăduiască orice legătură cu Bălcescu. „Românii d-acolo — scria Bălcescu — mi-a arătat multă dragoste și jertfire”. Cuvintele acestea se refereau însă și la centurionul Dincă Bălșan, care, după sfârșitul revoluției, tocmai se despărțise de tovarășii săi de arme, însoțindu-l pe Bălcescu în drumul primejdios spre Arad și apoi spre Belgrad.

„Plecai bolnav — scria Bălcescu — și osteneala drumului mă făcu sănătos. Am plecat împreună cu Racoviță, Nenișor și Dincă, eroul bătăliei de la București cu turcii, ce fusese lângă Iancu. Eu nu vream să-[i] iau, ei au insistat, dorind să vie cu mine la Constantinopoli”.

Travestiți în moți, revoluționarii români au plecat pe la Buteni la Arad. Luaseră de la Iancu „răvașe de donișari”, dar și atestate, sub nume schimbate, precum că erau din Țara Românească și că se bătuseră pentru împărat.

„După o călătorie de trei zile făcurăm o întâlnire neplăcută. Un tist de gendarmerie ungar, cu mai mulți gendarmi, ne opri în cale, începu a ne căuta prin cară, supt pretext d-a căuta arme, găsi niște mantele și niște cizme, începu a ne sudui și a zice că le avem de furat de la domni. Nu fu destul că ne luă hainele, dar din nenorocire se găsi un atestat d-acele ale lui Iancu, pe care Nenișor nu îl ascunsese bine, întrebă al cui este. Dincă spuse că e al lui și îndată îl arestuiră și noă ne dete voe a merge înainte. Se despărți bietul Dincă de noi fără haine, fără bani, căci n-avusei vreme a-i da, avind banii ascunși. Mi-a părut tare rău de dînsul, căci e un zdravăn băiat și mă îngrijea pe drum”⁵⁰.

Nu avem știri despre soarta lui Dincă Bălșan după arestare. De departe, din exil, Bălcescu nu a încetat să se gîndească la acel ce-i salvase viața. După trecerea multor luni de la întâmplările de pe drumul Aradului, el continua să se preocupe de soarta salvatorului său. La 6 aprilie 1850 îi scria de pildă lui Ion Ghica că nu știe nimic în legătură cu Dincă⁵¹. Se pare că fapta plină de curaj a lui Bălșan a fost repede cunoscută în cercurile emigrației revoluționare române și, probabil pe această cale, a ajuns și la prietenii și familiile emigranților rămase în țară. Alexandrina Luță Racoviță scria la 8 noiembrie 1849 de la Golești lui Ștefan și Nicolae Goleșcu :

⁵⁰ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, cd. critică de G. Zanc, București, 1964, p. 225–230.

⁵¹ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 291.

„...Cît aş vrea să ştiu ce a devenit nefericitul Dincă, care a fost arestat în timpul călătoriei lor în Transilvania...”⁵².

Treptat, informațiile despre el se răresc și apoi încetează. Iată însă că la 23 octombrie 1851 o poruncă a lui Știrbey către oștirea românească, purtînd nr. 267, aduce la cunoștință că „pentru silința și activitatea ce au pus la formarea dorobanților”, un număr de unterofițeri, și „Feldfevelul Constantin Bălșan al Județului Mehedinți, se înalță la gradul de praporcici în activitate, întărindu-se și în posturile lor”⁵³.

După aproape șapte ani, la 14 iunie 1858, un decret al lui Alexandru Dimitrie Ghica, caimacamul Țării Românești, consemnează avansarea la gradul de locotenenți „pentru vechimea și esacta îndeplinire a serviciului comandirilor de dorobanți” a unui număr de sublocotenenți, printre care și „Costandin Bălșan de la districtul Mehedinți”⁵⁴. La 17 decembrie 1860, domnitorul Alexandru Ioan Cuza, prin Înaltul ordin de zi nr. 245, avansează la gradul de căpitan 4 locotenenți din „corpul jen-d'armilor”, printre care și pe locotenentul Costandin Bărcășanu (Bălșanu)⁵⁵; după patru ani, în 1864, Costandin Bălșianu, căpitan, este înscris în controalele armatei comandant al escadronului de dorobanți al districtului Mehedinți Severin⁵⁶.

Însă dintr-o perioadă imediat anterioară a anului 1863, probabil din lunile iulie sau august, provine o mențiune, foarte semnificativă, dar din păcate prea lapidară: A.G. Goleșcu-Albul, scriind lui Ștefan C. Goleșcu, se referă la „contribuția pentru portretul căpitanului Dincă”⁵⁷. Tîrziu, un izvor literar descrie sub titlul *Maiorul Bălșan* o întîmplare petrecută pare-se spre sfîrșitul domniei lui Cuza, cu prilejul unei inspecții a domnitorului în garnizoana Turnu-Severin. Întîmplarea, povestită de Ion Cameiniță, șef la stația Sălcuța, face parte dintr-o culegere de povești și anecdote despre domn⁵⁸.

Povestitorul prezintă portretul unui căpitan de dorobanți, ostaș aspru, dar și drept, voinic, oacheș, bun și priceput comandant, al cărui escadron smulse admirația domnitorului, întrecînd de departe la exerciții celelalte unități din garnizoană. La plecare, Cuza l-ar fi felicitat pe căpitanul Bălșan cu cuvintele: „Bravo maior!” ceea ce însemna propunerea pentru avansare.

Episodul va fi fost sau nu real, fapt este că la 12 mai 1866 căpitanul Costandin Bălșan din corpul dorobanților a fost avansat maior, foarte probabil în baza unei propuneri mai vechi⁵⁹. În „Anuarul armatei” din 1871, la partida maiorului Constantin Bălșan, figurează și etapele carierei sale, interesante pentru concluziile noastre. El se prezintă astfel: „1836,

⁵² G. Fotino, *Boierii Golești*, București, 1939, vol. II, p. 380.

⁵³ „Buletin ofițial al Principatului Țării Românești”, nr. 95 din 29 octombrie, 1851.

⁵⁴ „Bulletin oficial”, nr. 48 din 20 iunie, 1858.

⁵⁵ „Monitorul oastei”, 1860, p. 931.

⁵⁶ „Anuarul militar al oastei române pe anul 1864”, p. 96.

⁵⁷ G. Fotino, *Boierii Golești*, vol. IV, p. 403.

⁵⁸ *Alexandru Ioan Cuza în tradiția populară*, povești și anecdote culese de Petre Danișescu, vol. I, București, 1908.

⁵⁹ „Monitorul oastei”, 1866, p. 228 (Înaintări-Mutări-Justiție-Varietăți).

aprilie 27: soldat; 1837, mai 18: sergent; 1846, ianuarie 23: liberat; 1846, ianuarie 28: reprimat; 1848, septembrie 14: liberat; 1851, octombrie 23: reprimat sublocotenent; 1858, iunie 14: locotenent; 1860, decembrie 17: căpitan; 1866, mai 12: maior⁶⁰.

În „Anuarul armatei” pe 1873, el apare ca maior în Regimentul nr. 1 Călărași, iar în „Monitorul oastei” din același an, cu Decretul 2 261 din 24 decembrie 1873, maiorul Constantin Bălșan din Regimentul nr.1 Călărași este trecut în poziție de retragere cu data de 1 ianuarie 1874, fiind pensionat⁶¹. Datele se opresc deocamdată aici.

Dacă pe baza potiririi de nume se iau în considerație etapele carierei sale dinainte și de după 1848 consemnate din „Anuarul armatei” pe 1871, dacă se ține seama de mențiunea lui Barițiu, care l-a știut ajuns căpitan (e de la sine înțeles că în armata română), dacă Goleștii discutau în 1863 despre o contribuție colectivă pentru portretul „căpitanului Dincă” (și Constantin Bălșan era într-adevăr căpitan la 1863), dacă portretul lui fizic și ostășesc din cele două izvoare literare citate este aproape identic și dacă, în sfârșit, se ține seamă că în publicațiile administrației militare de după 1848 nu mai este nici un alt ofițer cu acest nume, se poate afirma cu destulă certitudine că Dincă Bălșan din Dealul Spirii și din Apuseni, cel care a salvat viața lui Bălcescu, este același cu ofițerul de dorobanți și de călărași Constantin Bălșan, care și-a sfârșit cariera la 1874, servind în armata României.

Oricum ar fi însă, ofițerul Constantin Bălșan dintre 1851 și 1874 prezintă mult mai puțină importanță decât subofițerul, sublocotenentul și centurionul Dincă Bălșan din timpul revoluției. Despre acesta din urmă nu ar mai fi deocamdată de adăugat decât persistența amintirii sale în puținele și foarte modestele încercări literare din secolul trecut asupra zilei de 13 septembrie 1848.

După Pelimon, tema a fost reluată mult mai târziu, în 1898, de către un amator⁶², care, într-o piesă minoră, croită cu naivitate și inspirată, pare-se, după *Mușatoiu*l predecesorului său, merge însă mult mai departe, întruchipînd în persoana „căpitanului Dincă” rezistența întregului corp ofițeresc față de Bibescu și apoi față de trupele lui Fuad; „căpitanul Dincă” este prezentat ca unicul comandant al pompierilor, ca cel care l-a înfruntat pe Bibescu la cazarmă, îndemnînd pe ceilalți ofițeri să refuze jurămîntul, și ca cel care împreună cu ostașii săi și poporul a urcat Dealul Spirii, unde a angajat lupta cu coloana generalului Kerim.

Această reluare a fost probabil ocazionată de sărbătorirea semi-centenarului revoluției la 1898, cînd — pe locul unde fuseseră cîndva porțile cazarmii de infanterie și unde se consumase finalul singeros al revoluției pe teritoriul Bucureștiului — a fost pusă piatra fundamentală a monumentului existent și astăzi⁶³.

⁶⁰ „Anuarul armatei române”, 1871, p. 97 și 241.

⁶¹ „Monitorul oastei”, 1873, p. 809.

⁶² Ion Iliescu, *Revoluțiunea română și bătălia pompierilor cu turcii*, București, 1898.

⁶³ Monumentul, operă a sculptorului W. Hegel, a fost inaugurat trei ani mai târziu, la 13 septembrie 1901, în prezența participanților la bătălia din Dealul Spirii, aflați încă în viață. Atunci a apărut un ziar ocazional, într-un singur număr, întocmit de publi-

Figura „căpitanului Dincă”, evocată în astfel de împrejurări, chiar și de un condei lipsit de posibilități literare, avea totuși o anumită semnificație, ca ecou îndepărtat — prelucrat mai mult sau mai puțin de imaginația oamenilor — al unor fapte reale, atestate de acte și mărturii autentice.

De altminteri, faptele sale, așa cum le dezvăluie izvoarele certe și cu deosebire girul marilor săi contemporani, sînt într-adevăr apte să solicite deopotrivă atenția cercetătorului și inspirația artistului⁶⁴.

Aflat în preajma unor oameni de seamă ai revoluției, participant la momentele de supremă încordare și de mare frumusețe epică din anii aceia, Constantin Bălșan a lăsat pe ambele versante ale Carpaților o amintire care într-adevăr se cere a fi din nou consemnată și în vremurile noastre.

El întruclipează, în persoana unui brav și priceput om de arme, identitatea de aspirații a oamenilor anului 1848, care au făurit o tradiție comună, o revoluție comună, nedespărțită nici de Milcov și nici de Carpați. Episoadele din 1848 și 1849, al căror erou a fost Dincă Bălșan, se alătură șirului de fapte deosebite care au creat fondul tradițiilor revoluționare și al virtuților militare românești.

cistul Domenico Caselli, avînd titlul : „13 septembrie 1848, număr festiv cu ocazia dezvelirii monumentului din Dealul Spirei”. Evocarea zilei de 13 septembrie 1848 avea la bază relatările lui Papazoglu, parțial ale lui Deivos, și era inspirată după cartea lui C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluționare*, apărută în 1898. În această evocare, numele unor participanți sînt redată incorect (Dima în loc de Dincă, Deibus în loc de Deivos), iar conținutul ei în general prezintă o imagine deformată a episodului de la 13 septembrie. Publicația arată că monumentul a fost lucrat în atelierle Școlii de arte și meserii și citează printre inițiatorii ridicării lui pe C. F. Robescu, I. G. Bibicescu, Niță Stere, Eugeniu Carada. Ziarul mai cuprinde și o listă a pompierilor din 1848 încă în viață la data inaugurării statuii. Informația autorului nu pare completă, fiindcă la festivitate au asistat și alți veterani decît cei cuprinși în lista publicată.

⁶⁴ Camil Petrescu a creat din Dincă (pe care-l numește Bălșoiu în loc de Bălșan) un erou literar mult apropiat de personajul istoric. În afară de episodul arestării de pe drumul Aradului, care lipsește din finalul volumului al III-lea al romanului *Un om între oameni*, Dincă apare atît în roman, cît și în piesa *Bălcescu*, la un nivel destul de apropiat de rolul său real. Documentele autentice au ușurat considerabil și în acest caz procesul de creație a personajului literar. De remarcat că în ambele lucrări Camil Petrescu insistă mai mult chiar decît Pelimon asupra acțiunii conspirative a lui Dincă din săptămînile premergătoare zilei de 11 iunie (Camil Petrescu, *Bălcescu*, București. E.S.P.L.A., 1952, p. 39, 44—46, 48, 90, 91 și 95—101). În *Un om între oameni*, personajul este reluat aproximativ în aceeași postură.

PRIMA LUPTĂ A PANDURILOR ROMANI CU TURCII LA DRĂGĂȘANI (29 MAI 1821)

DE

IOAN I. NEACȘU

Această luptă nu a fost analizată just în istoriografia veche. Istoricul Aricescu, în lucrarea sa ¹, nu a făcut distincție între prima și a doua luptă de la Drăgășani, deși a folosit importante informații cuprinse în memoriul lui Chiriac Popescu. Ceilalți istorici mai vechi fie că au preluat ideile lui Aricescu, fie că au trecut cu vederea acest eveniment important din istoria României. În noua istoriografie, abia în 1954 s-a precizat pentru prima oară că această luptă a avut loc duminică 29 mai 1821 ², între turcii învingători la Zăvideni și pandurii (din oastea lui Tudor Vladimirescu) veniți de la București, care se aflau sub conducerea lui Dimitrie Macedon-schi și Hagi Prodan. De atunci această luptă a fost socotită ca o acțiune independentă a pandurilor și nicidecum ca un episod premergător celei de-a doua lupte de la Drăgășani (7/19 iunie 1821).

Problema a fost reluată pentru a fi elucidată în cadrul unei lucrări speciale, care a fost publicată în 1962 ³; însă s-a ajuns la rezultate contrare adevărului istoric.

În rîndurile ce urmează vom încerca să prezentăm această acțiune de luptă în lumina unor materiale neutilizate.

După arestarea lui Tudor Vladimirescu la Golești în împrejurările cunoscute, oastea pandurilor (numită de Chiriac Popescu „trupul cel mare”)

¹ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 283—287 (cap. XXXII „Lupta pandurilor peste Olt sub Solomon și Mihaloglu, și soarta pandurilor lui Tudor”).

² Vezi I. Neacșu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea a II-a, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954, p. 1 042.

³ D. Berindei și T. Mutașcu, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*, București, Edit. militară, 1962, p. 172—182.

s-a dus la Pitești⁴. Cu această ocazie, o parte dintre panduri au început a se risipi⁵. Efectivele oștirii pandurilor scăzuseră sub 5 000 de oameni⁶. Oștirea lor nu mai avea decât trei tunuri mici; căci cele trei tunuri mari, muniția și hrana de rezervă fuseseră oprite la Pitești de către Iordache Olimpiotul și Ianache Farmache, care nu aveau încredere în panduri⁷.

Spre sfârșitul lunii mai 1821, forțe superioare turcești înaintaseră de la Vidin la Craiova. O parte dintre acestea s-au îndreptat spre Rîmnicul-Vâlcea, prin Drăgășani. Ele aveau misiunea să interzică pandurilor și eteriștilor trecerea Oltului și să nu-i lase să ocupe mănăstirile din nordul Olteniei⁸. În ziua de 26 mai 1821, aceste forțe s-au luptat la satul Zăvideni (la o jumătate de poștă nord de Drăgășani) cu pandurii conduși de Ioan Solomon, pe care i-au silit să se retragă⁹. După această luptă, turcii s-au instalat în mănăstirile Șerbănești, Stănești, Strejești și Mamul¹⁰, fără să mai socotim mănăstirea Drăgășani, pe care o ocupaseră mai înainte.

Alte forțe turcești mai puțin importante, venite de la Nicopole și Turnu, înaintau pe malul stîng al Oltului spre Slatina.

În aceste condiții, la 25 mai 1821, oastea pandurilor a început deplasarea de la Pitești „pe drumul Craiovei”, spre Slatina¹¹, conformîndu-se ordinelor primite din partea conducerei Eteriei. Căpitanul Iordache Olimpiotul, care oprise cu dînsul la Pitești și materialele de război ale oștirii pandurilor, făgăduise prin jurămint să urmeze oastea pandurilor tot pe același drum, a doua zi de dimineață (26 mai 1821), pentru a participa alături de dînsa la luptele de peste Olt¹².

Informațiile neutilizate pînă în prezent pe care le-am analizat în alt articol¹³ ne-au permis să afirmăm că oastea pandurilor a ajuns pe malul Oltului undeva mai la nord de orașul Slatina, iar apoi s-a deplasat la satul Vulturești (vezi crochiul anexă).

Oastea pandurilor fusese precedată, la două zile de marș, pe aceeași direcție, de o avangardă alcătuită din panduri și arnăuți, sub comanda căpitanului Simeon Mehedințeanul și bulucbașa Iovanciu Bitoleanu. Astfel, oștirea pandurilor a fost acoperită pe direcția de marș de către

⁴ N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 203.

⁵ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 283, nota 2. Probabil cu această ocazie o ceată rătăcită din oastea pandurilor s-a dus în Oltenia pe itinerariul: Pitești, Făgețelu, Cîmpu-Mare, Vulturești (D. Berindei și T. Mutașcu, *op. cit.*, p. 173 și nota 4).

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 204.

⁷ *Ibidem*, p. 203.

⁸ *Ibidem*, p. 86; republicat în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 88.

⁹ I. Solomon, *Din vremea lui Tudor Vladimirescu (1821). Amintirile colonelului...* După ed. din 1862 (*Biografia Polcoinicului Ioan Solomon*, Craiova, 1862, iunie), Vălenii de Munte, 1910, p. 26—27; C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 41—42; republicat în *Doc. rîsc. 1821*, vol. V, p. 569—570.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 306.

¹¹ *Ibidem*, p. 203 și 204; Vezi și A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările române, 1821—1822*, București, 1945, p. 302.

¹² N. Iorga, *op. cit.*, p. 203 și 207.

¹³ Ioan I. Neacșu, *Unele precizări cu privire la prima luptă de la Drăgășani (29 mai 1821), în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1965, p. 393.

avangarda sa, care a precedat-o pe axul de mișcare de la Pitești la Slatina și apoi pînă la Vulturești. Ținîndu-se seama de cele arătate mai sus, nu mai rămîne valabilă afirmația că oștirea pandurilor s-a deplasat pe itinerarul Pitești, Făgetelu, Cîmpu-Mare, Vulturești, iar avangarda sa pe itinerarul Pitești, Slatina¹⁴. Tot în ziua de 25 mai, avangarda oștirii pandurilor a învins pe turcii care ocupaseră orașul Slatina și i-a silit să se retragă. Această veste a fost comunicată pe drum „trupului cel mare”, care — între timp — se apropiase de Slatina. După o oră le-a sosit altă știre, că peste Olt, la Drăgășani, se aflau circa 3 000 de turci, detașați din forțele venite în Oltenia de la Vidin. Atunci oștirea pandurilor, care se afla pe malul stîng al Oltului, s-a deplasat spre nord pînă la satul Vulturești, unde a sosit „a treia zi de la pornirea noastră din Pitești”, vineri 27 mai 1821. În acest sat au fost ajunși de avangarda lor (175 de panduri, sîrbi și bulgari) comandați numai de Iovanciu Bitoleanu¹⁵, care timp de șapte zile oprise pe turci să înainteze spre nord și să treacă Oltul de pe malul drept pe malul stîng. Cu toții au poposit în acel sat, unde tot vineri seara au pregătit trecerea Oltului la Drăgășani¹⁶.

Trecerea rîului Olt de către oștirea pandurilor s-a executat prin vad, în dreptul satului Vulturești, mai la nord de tîrgul Drăgășani (vezi crochiul anexă). La acea epocă, după cum atestă documentele și hărțile, locul de trecere era ascuns de o pădure deasă și mare, situată mai la nord de Drăgășani, care se întindea spre est pînă la malul drept al Oltului, în dreptul satului Vulturești. Pădurea aceea favoriza trecerea rîului Olt prin surprindere de la satul Vulturești drept spre satul Călina¹⁷.

Informațiile istorice și datele geografice ne permit să restabilim desfășurarea acestei operații. În noaptea de 27 spre 28 mai 1821, primul eșalon format din cei 300 de panduri au trecut Oltul („în trei puncturi”) în dreptul satului Vulturești pe direcția satului Călina, fiind protejați de pădurea mare și deasă. De acolo eșalonul s-a deplasat mai întii spre vest de acel sat și apoi spre sud, ocupînd culelele din viile situate la nord de Drăgășani. Sîmbătă dimineața (28 mai) la revărsatul zorilor, turcii aflați în mănăstirea Drăgășani au fost atrași de focul deschis de cei 300 de panduri postați în acele vii. Bănuind că au de-a face cu un număr mare de panduri, ei au trimis împotriva lor mai multe forțe. În tot cursul zilei de 28 mai, turcii au atacat de mai multe ori poziția ocupată în vii de panduri, fără să obțină vreun rezultat, fiind respinși cu mari pierderi. În felul acesta, armata turcă a slăbit supravegherea oștirii pandurilor, poposită lângă satul Vulturești.

Profitînd de această situație, în cursul aceleiași zile — înainte de prînz —, întreaga oștire a pandurilor a trecut rîul Olt pe același itinerar stabilit pentru primul eșalon, iar în aceeași seară a poposit pe cîmpul de

¹⁴ D. Berindei și T. Mutașcu, *op. cit.*, p. 173—174.

¹⁵ Simeon Mehedințeanu trecuse în Oltenia, unde a continuat lupta împotriva turcilor (Ioan I. Neacșu, *Luptele locuitorilor din Oltenia cu turcii în ultima fază a răscoalei din 1821*, în „Studii”, an. XV, 1962, nr. 5, p. 1 210).

¹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 203 204; C. D. Aricescu, *Ist. revoluțiunii...*, p. 284, nota 1.

¹⁷ Ioan I. Neacșu, *Unele precizări...*, p. 394.

lângă satul Călina, unde a fost instalată tabăra. Chiriac Popescu spune că nu a fost nevoie să se tragă nici un foc de pușcă¹⁸. Acest lucru nu ar fi fost posibil dacă oștirea pandurilor ar fi executat trecerea Oltului într-un loc unde nu ar fi fost protejați de pădure, așa cum se prezenta situația în dreptul târgului Drăgășani. Terenul de la est de această localitate era expus vederii și focului apărătorilor mănăstirii, fapt ce ar fi determinat un schimb de focuri, în eventualitatea unei treceri a Oltului în dreptul târgului Drăgășani. Afirmația că forțele principale ale oastei pandurilor au trecut Oltul „în fața” orașului Drăgășani, că ele au trecut prin acea localitate și că apoi s-au instalat la vest de oraș, în apropiere de satul Sutești¹⁹, nu este veridică și nici operantă. După cum vom vedea, nici condițiile nu erau prielnice pentru a realiza surpriza. Pe lângă faptul că întreaga oștire a pandurilor, ca să ajungă la satul Sutești, trebuia să execute marșul în prezența turcilor, așa cum am arătat mai sus, informația folosită de autori pentru a stabili că tabăra pandurilor a fost instalată lângă satul Sutești nu este justă. Ea se referă la cea de-a doua luptă de la Drăgășani (7/19 iunie 1821), când căpitanul Oarcă cu o ceată de panduri a opus rezistență împotriva turcilor în cîmpia de lângă podul Verdea²⁰. Aricescu confirmă acest lucru, precizînd că lupta a avut loc în ziua de 7 iunie 1821, la un pîriu sec numit Gura Verzii²¹. În afară de aceasta era foarte primejdios să execuți trecerea râului Olt în prezența inamicului, fără ca el să nu simtă și să deschidă focul. De asemenea exista pericolul încercuirii oștirii pandurilor lângă Drăgășani — în drum spre tabăra de la Sutești —, de către forțele turcești instalate în cele patru mănăstiri (Șerbănești, Stănești, Strejești și Mamul), situate la sud de acel târg.

Instalarea oștirii pandurilor pe cîmpul de lângă satul Călina avea avantajul că tabăra era ferită de un atac prin surprindere din partea forțelor turcești, care nu se puteau strecura ușor prin culoarul de pădure aflat în dreapta și în stînga drumului dintre Drăgășani și Călina. Acea tabără asigura și o bună linie de comunicație spre baza de operații. Este bine cunoscut că linia de comunicație formează partea vitală pentru o armată, care are imperioasa nevoie de a-și păstra tot timpul legătura cu baza sa de operații. În cazul nostru, baza de operații pentru oștirea pandurilor era constituită din mănăstirile întărite și aprovizionate din zona muntoasă a Olteniei²², cu care se putea păstra legătura cea mai sigură pe drumul de la Drăgășani spre Rîmnicul-Vâlcea.

Tot sîmbătă 28 mai 1821, turcii, aflînd că întreaga oștire a pandurilor trecuse Oltul, au dat foc târgului Drăgășani, pe la prînz, pentru a avea cîmp de vedere și de tragere în direcția nord de unde oștirea turcă aștepta atacul pandurilor. Atragem atenția că târgul se întindea spre nord de mănăstire și de cele două case ocupate și apărate de turci. Spre seară s-au retras în mănăstirea Drăgășani și turcii care luptaseră fără rezultat împo-

¹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 205.

¹⁹ D. Berindei și T. Mutașcu, *op. cit.*, p. 176, notele 1—3 și pl. 8.

²⁰ C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al Județului Vâlcea*, București, 1893, p. 423.

²¹ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 289—291.

²² I. Neacșu, *Oastea pandurilor...*, p. 1 025.

triva pandurilor instalați în vii. În cursul nopții (28 spre 29 mai) au venit în tabăra de lângă satul Călina și cei 300 de panduri din primul eșalon, care respinseseră cu multă dîrzenie atacurile repetate ale turcilor ²³.

În dimineața zilei de duminică 29 mai 1821 (ziua Rusaliilor) a început atacul pandurilor împotriva turcilor. Din analiza datelor despre această luptă, care este descrisă foarte amănunțit de către Chiriac Popescu, credem că s-a pus în aplicare următorul *plan de acțiune* :

1) *Obiective* : forțele turcești închise în mănăstirea Drăgășani și în cele două case vecine din fața ei (situuate spre nord). Efectivele turcilor circa 3 000 de soldați (infanterie și cavalerie), din care un mic detașament de călăreți așezați în fața celor „trei ziduri” (afirmația fraților Macedonschi că au fost 4 000 de turci ni se pare exagerată).

2) *Direcția de atac* : de la nord spre sud, de-a lungul drumului Călina-Drăgășani (astfel, linia de comunicație și retragere a oștirii pandurilor se afla axată perpendicular pe linia obiectivului de atac).

3) *Dispozitiv* :

— Linia I : Detașamentul de călăreți (cazaci, sîrbi și bulgari).

— Linia a II-a : Oastea pandurilor („trupul cel mare”), așezați inițial în trei coloane, care ulterior s-au desfășurat în linie (cînd au ajuns în bătaia armamentului portativ). În intervalele dintre coloane se aflau cele trei tunuri (în altă parte după cum vom vedea mai departe rămăseseră numai două). Efectivele totale ale oștirii pandurilor (inclusiv călăreții) circa 4 500 de soldați.

4) *Executarea atacului* :

— Faza I : șarja călăreților din linia I.

— Faza a II-a : atacul frontal al celor trei coloane din linia a II-a și bombardamentul întăriturilor cu cele două tunuri mici.

— Faza a III-a : încercuirea mănăstirii Drăgășani și a celor două case vecine („pe la prînz”).

Astfel, prin vitejia și entuziasmul lor, pandurii au reușit să învingă pe turci la începutul luptei.

După aceea a urmat ridicarea asediului mănăstirii (din cauza terminării muniției și a lipsei tunurilor celor mari oprite de Iordache Olimpiotul la Pitești) și retragerea în cursul nopții (29 spre 30 mai 1821) pe linia de comunicație spre nord, la „șase ceasuri departe de Drăgășani”, într-o poziție bună, nu departe de Rîmnicul-Vîlcea (pentru a nu fi atacată oștirea pandurilor de alte forțe turcești venite în ajutorul celor încercuite).

Turcii, înfricoșați de impetuoșitatea atacurilor oștirii pandurilor și temîndu-se de vreo stratagemă, nu au părăsit întăriturile lor timp de două zile după luptă ²⁴.

Între timp sosise la Rîmnicul-Vîlcea și oștirea Eteriei condusă de Alex. Ipsilanti. Pandurii de sub conducerea lui Dimitrie Macedonschi și Hagi Prodan, care învinseseră pe turci la Drăgășani în ziua de 29 mai

²³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 205—206.

²⁴ *Ibidem*, p. 206—209 și 219. Este eronată părerea că atacul oștirii pandurilor s-a executat din direcția taberei instalate lângă satul Sutești spre mănăstirea Drăgășani, așa cum rezultă din schemă (D. Berindei și T. Mutașcu, *op. cit.*, p. 177 și planșa nr. 8).

1821, împreună cu căpeteniile lor, au cerut lui Alex. Ipsilanti să-l aducă pe Tudor Vladimirescu. Văzînd pandurii că cererea lor nu este satisfăcută, au plecat mîhniți pe drumul spre Drăgășani și trei părți dintre ei „din cei mai voinici” au plecat pe la casele lor²⁵.

În această acțiune întreprinsă de oștirea pandurilor la Drăgășani s-au putut constata următoarele :

1) Trecerea prin surprindere a râului Olt s-a executat cu multă îndemnare de către oștirea pandurilor, fapt care nu a desmînjit operațiile similare executate de ei pe timpul războiului ruso-turc (1806-1812). Surpriza pe cîmpul de luptă a constituit în toate împrejurările și în toate timpurile trăsătura caracteristică a artei militare tradiționale, aplicată cu multă măiestrie de către marii conducători de oști din Țara Românească. Victoriile răsunătoare ale lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul ilustrează în mod elocvent acest lucru.

2) Instalarea oștirii pandurilor în tabăra de lîngă satul Călina și în special atacul întreprins de aceeași oaste la Drăgășani sînt dovezile însușirii judicioase a tacticii moderne de luptă și a folosirii experienței căpătate de panduri pe timpul războiului ruso-turc (1806 — 1812).

Executarea atacului (coordonarea focului cu mișcarea) a constituit proba pregătirii militare a masei pandurilor de către Tudor Vladimirescu în taberele de la Țițăreni și Cîroceni.

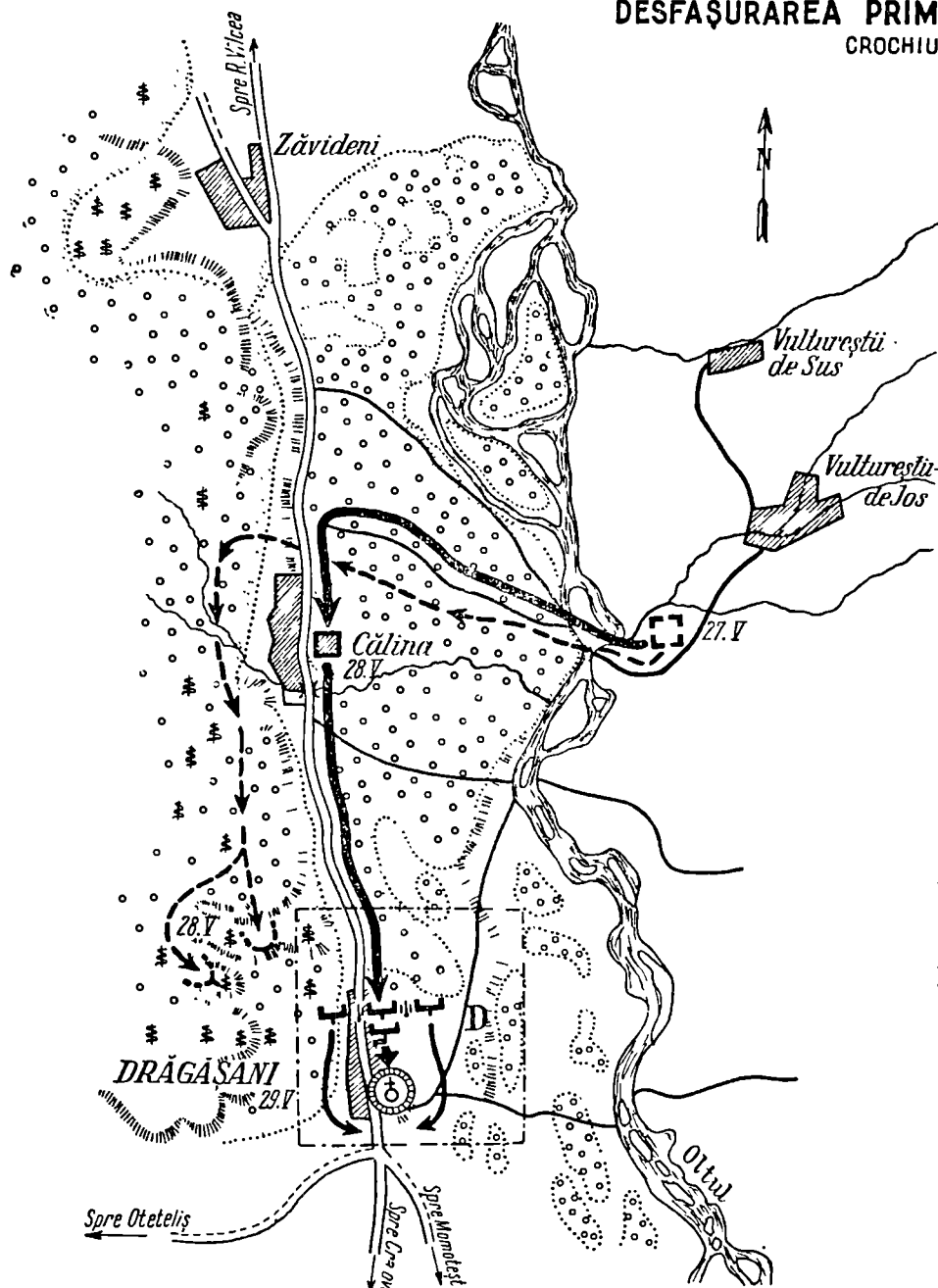
În concluzie, putem considera prima luptă de la Drăgășani (29 mai 1821) ca un succes de seamă al oștirii pandurilor. Ea s-a deplasat de la Pitești direct la Slatina, iar de acolo s-a dus la Vulturești, unde a executat trecerea Oltului prin surprindere și s-a instalat în tabără lîngă satul Călina. Atacul impetuos al pandurilor împotriva turcilor fortificați în mănăstirea Drăgășani s-a executat din direcția nord spre sud.

Important este că în această luptă s-a aplicat cu multă măiestrie tradiționala artă militară românească. Ea a fost îmbinată în mod judicios cu tactica modernă de luptă.

²⁵ I. Neacșu, *Luptele locuitorilor...*, p. 1206.

DESFAȘURAREA PRIMEI LUPTE DE LA DRĂGĂȘANI (29 MAI 1821)

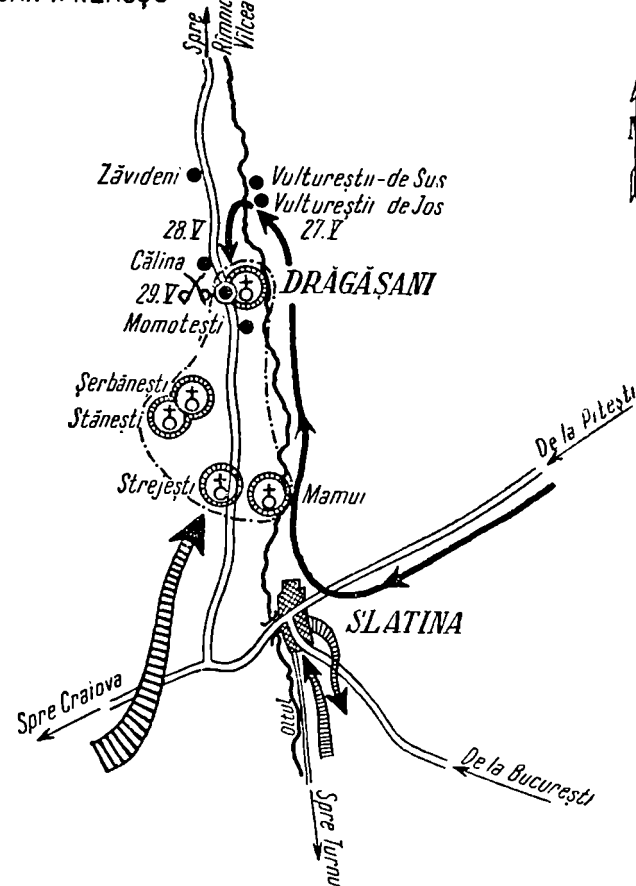
CROCHIU PRELUCRAT DE IOAN I. NEACȘU

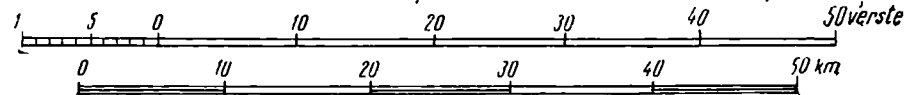
După harta austriacă a Principatului la "Românești", la scara 1:57.600, din 1855-1857

NOTA: Corectată după unele date planimetrice afișate pe hartă anexă la lucrarea
F.G. Laurencu, *Nouvelles observations sur la Valachie* .. Paris, 1822

După harta rusă a teatrului de război în Europa anilor 1828-1829 la scara 1:4.200.000, din 1835

LEGENDA

- Popas panduri
- Tabără panduri
- Drum parcurs de cei 300 panduri (primul eșalon)
- Drum parcurs de oastea pandurilor („trupul cel mai”)
- Poziția ocupată în vii de către cei 300 panduri
- Dispozitivul de luptă al oastei pandurilor, după desfășurarea în linie a celor trei coloane și direcțiile lor de atac, în vederea încercuirii turcilor
- Mănăstiri ocupate și apărate de turci
- Drum parcurs de forțele turcești
- Lupta pandurilor cu turcii (29 mai 1821).

ASPECTE DIN ISTORIA DOBROGEI SUB DOMINAȚIA
OTOMANĂ ÎN VEACURILE XIV—XVII
(MĂRTURIILE CĂLĂTORULUI EVLIA CELEBI)

DE

MUSTAFA A. MEHMET

Trecutul Dobrogei este tot atât de bogat și plin de frământări ca și istoria celorlalte ținuturi de la nord de fluviul Dunărea. Deși condițiile istorice dintr-o epocă sau alta au imprimat evoluției istoriei Dobrogei unele trăsături specifice, totuși desfășurarea concretă a evenimentelor a contribuit la menținerea unei legături neconținute cu viața economică și social-culturală a țărilor române, încadrînd-o astfel în dezvoltarea generală a acestora. Cercetarea istoriei Dobrogei atât sub raportul elementelor comune cu ținuturile de pe malul stîng al fluviului, cît și sub aspectul trăsăturilor sale specifice se impune pe zi ce trece în stadiul actual al istoriografiei noastre.

Perioada stăpînirii turco-osmane în Dobrogea (secolele XIV — XIX) ocupă un loc important în istoria acestei provincii, dar tocmai cercetarea epocii respective prezintă încă serioase goluri.

Din seria izvoarelor care se ocupă mai pe larg de trecutul Dobrogei se numără și relatările călătorului ture Evlia Celebi, care a trăit în secolul al XVII-lea.

Potrivit propriilor sale mărturii, Evlia Celebi s-a născut în 1611 (1020)¹ la Constantinopol, numele său adevărat fiind Mehmed, fiul lui Derviș Mehmed Zilli². Anul morții acestui călător nu se știe precis (1683?)³.

¹ Cf. *Seyahatname*, Istanbul (10 volume, 1896/1314 H.—1938), vol. I, p. 212.

² *Ibidem*, III, p. 442.

³ Pentru biografia lui Evlia Celebi, cf. și *İslâm Ansiklopedisi*, vol. IV, Istanbul, 1945, p. 400—412.

El a întreprins călătorii în Europa, Asia și Africa, devenind astfel un *globetrotter* în adevăratul sens al cuvîntului⁴. Mărturie evidentă a acestor peregrinări ne stă *Cartea de călătorii*, numită *Seyahatname*⁵, în cea mai mare parte parte rodul însemnărilor din timpul uneia sau alteia dintre călătoriile lui Evlia Celebi.

Importanța operei *Seyahatname* pentru istoria țărilor române în general⁶ și pentru Dobrogea în special apare cu atît mai mare cu cît ea îmbrățișează aspecte mai variate din trecutul acestor provincii, ca : viața social-economică sau politico-militară, informații de natură etnografică și toponimică sau relatări despre tradițiile și limba poporului român ș. a. Nu s-a încercat însă pînă acum să se stabilească cronologia călătoriilor lui Evlia Celebi în Dobrogea și nici itinerariile corespunzătoare, care se întretaie ca firele de păianjen. Nici relatările sale asupra acestei provincii nu au constituit obiectul unei cercetări mai mult sau mai puțin detaliate⁷.

După mărturiile sale, Evlia Celebi a trecut prima dată prin Dobrogea ca urmare a unui naufragiu pe Marea Neagră⁸, în jurul anului 1641 (1051)⁹. A doua călătorie a fost prilejuită de numirea rudei sale, vizirul Melek Ahmed pașa¹⁰, în provincia Oceacov (*Ozu eyaleti*), călătorul întorcîndu-se de la Babadag spre sfîrșitul lunii noiembrie 1652 (*evahîr Zî'l-hidjje 1062*), după ce a vizitat o serie de sate din nordul Dobrogei pentru a strînge bani și provizii¹¹.

A treia revenire în Dobrogea a început la 26 iulie 1656 (*4 Şevval 1066*) din Istanbul¹², Evlia Celebi parcurgînd mai cu seamă părțile ei sudice¹³. Expediția principelui Transilvaniei, Gh. Rákóczy al II-lea,

⁴ Călătoriile sale se întind de la Mecca la Viena și din Polonia și Rusia în Sudan.

⁵ Cf. Evlia Celebi, *Seyahatnamesi*, publicată în anii 1896—1938 la Istanbul în caractere arabe (vol. I—VIII) și latine (vol. IX—X).

⁶ Pasajele din *Seyahatname* privitoare la țărilor române au fost traduse în cadrul colecției „Călători străini despre țările române”, la Institutul de istorie al Academiei.

⁷ În ultima vreme un studiu mai amplu, cu o serie de indicații bibliografice, a publicat M. Guboglu, *Evliya Celebi : De la situation social-économique des pays Roumains vers le milieu du XVII-e siècle*, în „Studia et Acta Orientalia”, vol. IV, București, 1962, p. 153—196.

⁸ Cu acest prilej, el a ieșit la liman lngă Capul Caliacra, denumit și *Kelgra* sau *Kelgra*. Sub acest nume Evlia Celebi înțelege și Babadagul. De la *Kelgra* el a urmat apoi drumul spre Burgaz.

⁹ Han al Crimeii era Bahadır Ghirai (1638—1642), iar sultan trecuse Ibrahim I (1640—1648). Cf. *Seyahatname*, vol. II, p. 122—140, și *İslâm Ansiklopedisi*, vol. V 1 (1950), p. 880 și urm. (art. *Ibrahim*).

¹⁰ La 10 februarie—11 martie 1652 (*Rebi I 1062*), Evlia Celebi se afla la Silistra, de unde se întoarce la Bazargic (zis Hadjioglu Bazarı, azi Tolbuhin în R. P. Bulgaria), iar de acolo urmează itinerariul : Varna—Balcic—Yflanlc-Mangalia (*Mankalya*)—Güvenli (azi Chirnoveni)—Constanța (zis *Köstendje*)—Kara—Harman (azi Vadu)—Cikrıkci (azi Sibioara)—Babadag (*Sart-Saltuk-Baba-sultan*). Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 289 și urm.

¹¹ El s-a întors prin : Iayla—Inanceșme (*Inehan-Ceșme*)—Ester (satul Ester sau Istria)—Kara-Murad (azi M. Kogălniceanu)—Kara-Su (azi Medgidia)—Casaplı (sat în Bulgaria)—Bazargic ș. a. (Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 371 și urm).

¹² Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 83 și urm.

¹³ În timpul acestei călătorii Evlia Celebi a urmat itinerariul : Istanbul—Varna—satele din Deliorman (sudul Dobrogei)—Silistra—Regep-Kuyusu (azi Tudor Vladimirescu)—Kavlaklar

în Polonia¹⁴ a făcut ca Evlia Celebi să pornească împreună cu oastea pașei, la 26 mai 1657 (*12 Şa'ban 1067*), din Siliștra¹⁵, și astfel, urmînd calea Bazargic-Babadag, prin centrul Dobrogei¹⁶, s-a îndreptat spre Polonia. La întoarcere¹⁷, Evlia Celebi a găsit iarăși ocazia de a cutreiera, în toamna anului 1657, satele din nordul Dobrogei, menționînd denumirile multora, fie că a trecut prin ele, fie că a auzit despre ele¹⁸. Mergînd pe malul drept al Dunării, de la Tulcea spre Siliștra¹⁹, la 27 noiembrie 1657 (*4 Safer 1068*) Evlia sosi la Cernavoda (*Bogaz — köy*)²⁰.

A patra sa călătorie în Dobrogea a fost întreprinsă în perioada campaniei turcești împotriva voievodului Moldovei, Constantin Șerban (zis *Burunsuz-Cîrnul*)²¹, oastea otomană pornind din Constantinopol, după afirmația călătorului, la 9 noiembrie 1659 (*23 Safer 1070*)²², iar întoarcerea a avut loc după instalarea noului voievod, Ștefăniță Lupu, la 31 noiembrie 1659²³.

Evlia Celebi a străbătut pentru ultima dată Dobrogea în momentul înapoierii sale din Crimeea spre Poartă. După afirmațiile proprii, la 25 — 27 februarie 1667 (*1 — 3 Ramazan 1077*) îl găsim la Babadag²⁴, de unde pornește apoi spre Bazargic²⁵, pentru a nu mai reveni niciodată pe pămîntul Dobrogei.

Diversitatea împrejurărilor care l-au determinat pe Evlia Celebi să treacă prin Dobrogea i-au prilejuit totodată să facă înscmări variate despre satele și orașele de aici, ca și despre un eveniment sau altul petrecut în ținutul dintre Marea Neagră și Dunăre fie în trecut, fie pe vremea sa. Totalitatea acestor relații învederează însemnătatea călătoriilor lui Evlia Celebi pentru istoria Dobrogei.

(Cavaclar)—Mangalia (în toamna lui 1656 = *Inceputul lui 1067*)—Tatlıgeac (*Hasladjaklı*, azi 23 August sau Dulcești)—Provadia—Istanbul—iarăși Siliștra (după 8 decembrie 1656 = *20 Safer 1067*). Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 92—100.

¹⁴ *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 188.

¹⁵ Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 104.

¹⁶ Drumul urmat a fost : Siliștra — Almalı — Bozavurd — Bazargic (*Hadjioglu Bazart*), de unde pornește la 13 iunie 1657 (*1 Ramazan 1067*), trecînd apoi prin localitățile : Harmanlı — Bülbül (azi Ciocrlia) — Babadag (*Sart-Saltuk*) — İeniköi (Satu Nou), unde s-a făcut *bairamul* (13 iulie 1657 = *1 Şevval 1067*) — Tulcea — Delta — İsmail ș.a. (cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 104 și urm.).

¹⁷ Între timp mai făcuse un drum la Constantinopol prin Dobrogea (Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 213 și urm.).

¹⁸ *Ibidem*, p. 228 și urm.

¹⁹ Tulcea — Babadag — Saraiu — Dăeni (zis *Daya-i-Kebir*) — Hirşova (*Hirs-ova*) — Bălăgești (*Baltadji*) — Cernavoda (*Bogaz-Kioi*) — Siliștra, de unde a plecat spre Constantinopol la 10 decembrie 1657 (*4 Rebi I 1068*). Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 230 și urm.

²⁰ *Ibidem*, p. 232.

²¹ Pentru unele detalii, cf. *Istoria României*, vol. III, p. 189 și urm.

²² Itinerariul de astă dată a fost : Constantinopol — Provadia — Ciobănița (*Cioban-İsa*, sat lângă Negru Vodă) — Murfatlar (*Mürüvellî*) — Babadag — Tulcea — Isaccea — Iași (Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 330 și urm.).

²³ Cu acest prilej s-a mers prin Isaccea — Tulcea — Babadag — Kara-Murad (azi M. Kogălniceanu) — Osmanfac — Bazargic — Adrianopol (16 februarie 1660 = *4 Djumadi II, 1070*). Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 359 și urm.

²⁴ *Ibidem*, vol. VIII, p. 54 și urm.

²⁵ El a urmat drumul : Babadag — Tariverde (*Tanrı — Verdi*) — Kara-Murad — Murfatlar — Bazargic — Constantinopol (Cf. *Seyahatname*, vol. VIII, p. 54—58).

O primă problemă ce se degajă din cercetarea mai atentă a însemnărilor acestui călător se referă la *condițiile politice generale în care Dobrogea a căzut sub stăpînirea otomană*.

După cum se știe, cel dintîi val de imigrațiune de elemente turcești din Asia Mîcă (Anatolia) în Dobrogea și în alte regiuni ale Rumeliei ²⁶ avusese loc în a doua jumătate a veacului al XIII-lea ²⁷, cînd un număr de 10 000 — 12 000 de turci-selciuchizi ²⁸ din Anatolia fuseseră strămutați în vederea apărării intereselor bizantine de aici împotriva statelor vecine.

Menționate în treacăt în sursele europene ²⁹, relatări mult mai variate despre întîmplările de atunci se află în izvoarele turcești, pomenindu-se chiar și de nume de căpetenii ca : Izzeddin Kaykavuz, Ali Bahadır și mai ales de Sari-Saltuk-Baba ³⁰, de la care a rămas denumirea orașului Babadag. După unele izvoare narrative, aceste triburi „făceau adesea incursiuni în Bulgaria și Țara Românească (*Eflak*)” ³¹. Yazîdji-zade Ali (secolul al XV-lea) face referiri îndeosebi la condițiile istorice care au determinat trecerea turcilor-selciukizi înapoi, în Anatolia ³², precizînd totodată că „cei care au rămas în Rumelia s-au risipit după moartea lui Sari-Saltuk” ³³.

Se pare că Dobrogea a mai cunoscut o vremelnică incursiune a turcilor anatolieni și prin 1339 — 1341, cu prilejul expediției întreprinse la Gurile Dunării, prin Marea Neagră, de emirul de Aidin, Umur Bey, tot pentru a apăra unele interese bizantine împotriva supremației negustorilor genovezi ³⁴.

După formarea statului feudal otoman în prima jumătate a secolului al XIV-lea, ofensivele turcilor anatolieni începură să amenințe la un moment dat și *Rumelia*, unde primele cete militare se stabiliseră în 1354. Favorizați de o serie de factori interni și externi, turcii-osmanlii își întinseră în scurt timp stăpînirea lor în Peninsula Balcanică, ajungînd să exercite influență pînă la Dunăre, fapt care devenise evident îndeosebi în preajma bătăliei de la Cossova (1389). În ceea ce privește însă căderea Dobrogei sub dominația otomană, aceasta a urmat o cale destul de sinuoasă. Cro-

²⁶ *Rumeli*, partea europeană (balcanică) a Imperiului otoman. Azi Turcia Europeană.

²⁷ Prin 1262 — 1264.

²⁸ Cf. Ustoyan Cansizof, *Balkan Şübe Ceziresinde Türkler* (Turcii în Peninsula Balcanică), în „Tarih-i Osmani Endjümeni Medjmuası”, Istanbul, 1912, nr. 17, p. 1 076 — 1 096.

²⁹ Cf. Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1958, p. 32 — 33.

³⁰ *Oguzname* de Seyyid Lokman (sec. XVI), apud *Islâm Ansiklopedisi*, vol. III, p. 632 și urm. (*Dobruca*).

³¹ Kemal pașa zade, *Tevarih-i al-i Osman*, apud I. Thury, *Török Történeti*, vol. I, Budapesta, 1893, p. 232 — 233.

³² Spre sfîrșitul celui de-al doilea țarat româno-bulgar, sub Petru și Asan, cînd acesta decada în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

³³ *Tarih-i al-i Selçuk*, apud *Islâm Ansiklopedisi*, vol. III, p. 632 — 633 (*Dobruca*).

³⁴ Cf. Mustafa A. Mehmet, M. Alexandrescu-Dersca : *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin au bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în „Studii”, 1961, nr. 1, p. 224 — 225.

nicarii otomani tratează ocuparea Dobrogei de turci în capitolele consacrate în special domniei sultanului Mehmed I Celebi (1413 — 1421)³⁵, iar în ultimele studii de sinteză, amintindu-se de căderea Silistrei sub Baiazid I Fulgerul (İldırım), în 1393, și de ocuparea unei părți „din fostele ținuturi ale lui Ivanco”³⁶, se vorbește mai departe de recucerirea de către forțele românești și maghiare, în 1395, a Dobrogei, „unde turcii își reinstalaseră garnizoanele”³⁷, pentru a se conchide apoi că la pierderea Severinului, în 1419, în favoarea regelui Ungariei, „s-a adăugat și anexarea Dobrogei la Imperiul otoman, în urma mării expediții din primăvara anului 1420...”³⁸.

Tocmai în legătură cu evenimentele din această perioadă Evlia Celebi aduce o serie de mărturii interesante, care își au importanța lor în studierea extinderii influenței turcești spre Gurile Dunării.

Astfel, Evlia Celebi indică sfârșitul veacului al XIV-lea ca moment al supunerii unor localități dobrogene, mai cu seamă dinspre țărmul pontic. „Deoarece — afirmă el despre Mangalia — Adja-Iakub-oglu Umurdja gaziu a întâmpinat greutăți cu prilejul cuceririi ei, care s-a întâmplat pe vremea domniei lui Baiazid İldırım, el a dărîmat cetatea ei după cucerire”³⁹. Același lucru spune Evlia Celebi și cînd vorbește de orașul Constanța, zis Kōstendje, la ocuparea căruia sultanul Baiazid İldırım ar fi întâmpinat „multe greutăți”, fiind o cetate „puternică și grozavă”⁴⁰. Pe seama aceluiași sultan pune călătorul și dărîmarea zidurilor ce înconjurau pe atunci cetatea Tomis. „Și acum — scrie Evlia Celebi mai departe — se văd, pe un deal înalt de lângă mare, temeliele zidurilor sale dărîmate”⁴¹.

Amintind de fuga locuitorilor orașului, în cea mai mare parte genovezi, la Caffa, călătorul se referă și la menținerea influenței genoveze în aceste părți ale Dobrogei. „În acea vreme — scrie el — toate ecțățile de pe țărmurile Mării Negre, în număr de 770, se aflau în stăpînirea genovezilor”⁴². Nu este important atît numărul orașelor, cît faptul că „în această perioadă (a doua jumătate a secolului al XIV-lea) exista în nordul Dobrogei stăpînirea militară și politică a negustorilor genovczi”⁴³.

După Evlia Celebi, și schela Kara-Harman (azi Vadu)⁴⁴, situată la sud de lacul Sinoe, a fost luată tot de la genovezi de același Baiazid

³⁵ Cf. *Cronicile turcești privind țările române* (traducere la Institutul de istorie al Academiei de M. Guboglu și Mustafa Mehmet).

³⁶ Cf. *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 367.

³⁷ *Ibidem*, p. 370.

³⁸ *Ibidem*, p. 386.

³⁹ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 355—356. Adja-Iakub a fost unul dintre primele căpetenii de turci care au acționat în Rumelia, împreună cu Suleyman-Şah, după 1354 (Cf. M. Neschri, *Gihannuma*, Leipzig, 1951, p. 50). Deci Umurdja bei era altul decît Umu bei, fiul lui Kara-Timurtaş.

⁴⁰ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 358.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Cf. *Istoria României*, vol. II, p. 360.

⁴⁴ După unii Istria.

Fulgerul, care, potrivit afirmației călătorului, „a dărîmat cetatea de aici, făcînd-o una cu pămîntul”⁴⁵.

Relatările din *Seyahatname* extind pînă la Babadag înaintarea turcilor în ultimul deceniu al veacului al XIV-lea. „Cuceritorul acestui oraș — afirmă Evlia Celebi — este Ildîrîm (Baiazid) hanul și mai apoi Baiazid (II) Veli”⁴⁶.

După cum se știe, încă spre sfîrșitul domniei sultanului Murad I (1359 — 1389) corpurile expediționare turcești⁴⁷ se apropiară de Silistra⁴⁸, încercînd să ocupe și Varna⁴⁹, ceea ce arată că, în preajma bătăliei de la Cossova (1389), turcii amenințau deopotrivă atît fărîmul pontic, cît și malul dunărean, în direcția Dobrogei.

Deși în această perioadă asistăm la intervenția hotărîită a Țării Românești, prin Mircea cel Bătrîn⁵⁰, totuși întronarea sultanului Baiazid Ildîrîm a fost urmată de noi ofensive ale oștilor otomane spre malurile Dunării, ele repetîndu-se spre sfîrșitul veacului al XIV-lea, fapt care a dus la consolidarea influenței turcești în bazinul de jos al Dunării, mai ales spre versantul pontic al Dobrogei. În această privință pare semnificativă și povestirea cronicarului bizantin, Ducas, care, descriînd devastările oștilor sultanului Baiazid I în diverse puncte ale Peninsulei Balcanice înainte de bătălia de la Nicopole (1396), afirmă în continuare că „în orașele așezate înspre Marea Neagră trimite pe Turachan și le preface în pustiu; într-un cuvînt toate sînt nimicite și localitățile au rămas nelocuite”⁵¹.

În aceeași ordine de idei trebuie menționată și legătura ce se stabilește pe atunci între triburile tătărești din sudul Rusiei (*Deşt-i-Kîpceak*) și stăpînirea sultanului Baiazid⁵².

Se pare că rămășițele Hoardei hanului Tohtamîș [(1376 — 1406), după înfrîngerea lor definitivă în fața oștilor lui Timurlenk⁵³, au căutat refugiu și protecție la Baiazid, trecînd mai degrabă prin Dobrogea.

Tătarii veniseră în număr de 30 000 de oameni⁵⁴, „trecînd prin Moldova (*Kara-Bogdan*)”⁵⁵, deci nu și prin Țara Românească, cum lasă să se înțe-

⁴⁵ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 361.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 362.

⁴⁷ Cf. M. Neșri (Neschri), *op. cit.*, p. 66 (expedițiile împotriva lui Şişman și Ivanco).

⁴⁸ Cf. Sa'adeddin, *Tadj-üt-tevarih*, vol. I, Istanbul, 1279 II., p. 113; M. Neșri, *op. cit.*, I, p. 70.

⁴⁹ Cf. M. Neșri, *op. cit.*, p. 68.

⁵⁰ Referindu-se la campaniile vizirului Ali pașa prin 1388 împotriva căpeteniilor locale din părțile Şiştovului, cronicarul Neșri precizează că, „după aceea, el [Ali pașa] s-a dus și, luînd fortărețele pe care, trecînd, le ocupaseră valahii (*Eflak*) și făcîndu-i prizonieri pe locuitorii, a mers asupra Nicopolei” (*op. cit.*, p. 70).

⁵¹ Cf. Ducas, *Istoria turco-bizantină, 1341—1462*, ed. V. Grecu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1958, p. 78.

⁵² Cf. Laonic Chalcocondil, *op. cit.*, p. 75.

⁵³ Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1911, p. 288—290.

⁵⁴ Cf. Enveri, *Düstürname*, Istanbul, 1928, p. 89—90.

⁵⁵ Cf. *Cronici anonime*, ed. Giese, *Die Allosmanischen anonymen Chroniken*, Breslau, Teil I, 1922, p. 38.

leagă cronicarul bizantin Chalcocondil, a cărui relatare despre trecerea sciţilor „peste Dacia”⁵⁶ i-a silit pe istorici să caute explicaţia acestui fapt care venea în contradicţie cu condiţiile politico-militare de atunci⁵⁷. Trebuie precizat însă că grecii i-au numit pe tătari „sciţi” şi au atribuit „Daciei” nu numai sensul de Ţara Românească, ci şi cel de Moldova pînă şi în veacul al XVIII-lea, după cum se poate vedea dintr-o scrisoare a lui Nicolae Mavrocordat din 3 septembrie 1711⁵⁸. Cronicarii turci se referă şi la soarta fugarilor tătari amintiţi mai sus. „Unii din ei — scrie de pildă Pecevi — s-au stabilit prin părţile Adrianopolei, iar alţii prin ţinutul cazalei Baba <dag>”⁵⁹.

Semnificativă pare şi legenda, transmisă din generaţie în generaţie pînă aproape de zilele noastre, potrivit căreia un număr de 30 de familii tătăreşti au fost aşezate în satul Chirnoveni (fost Chiuvenlia: *Güvenli*) din raionul Negru Vodă în timpul luptelor dintre Mircea şi Baiazid⁶⁰.

Evlia Celebi însuşi, vorbind de o anumită categorie de populaţie (*citak*) tocmai din aceste părţi ale Dobrogei, pune la baza formării ei elementul turco-tătăresc, colonizat de sultanul Baiazid, şi populaţia locală⁶¹.

Toate aceste informaţii completează în fond relatările călătorului Evlia Celebi despre primele momente ale extinderii stăpînirii turceşti în Dobrogea.

Cît priveşte situaţia politică a Dobrogei la începutul secolului al XV-lea, Evlia Celebi se limitează doar la afirmaţia că „în timpul evenimentelor cu Timurlenk, domnii (*Kîral*) Ţării Româneşti (*Eflak*) şi ai Moldovei (*Bogdan*), găsind prilej, au ocupat toate cetăţile puternice, cîte se aflau dincoace de Dunăre”⁶². Călătorul nu insistă nici asupra împrejurărilor care au dus la încorporarea definitivă a Dobrogei în sfera Imperiului otoman.

Găsind-o ca atare, Evlia Celebi se referă la starea Dobrogei de pe vremea sa, aruncînd însă dese priviri şi asupra diverselor aspecte ale acestui ţinut de-a lungul stăpînirii turceşti pînă la jumătatea secolului al XVII-lea. Tocmai aceste laturi ale relatărilor lui Evlia Celebi vom căuta să le analizăm în cele ce vor urma.

Trebuie relevat mai întîi de toate faptul că Dobrogea a prezentat o deosebită importanţă strategică şi militară pentru turci, ea formînd *calea din dreapta* (*sag kol*) pentru pătrunderea turcilor-osmanlii în Europa,

⁵⁶ Cf. L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 75.

⁵⁷ Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 288—290.

⁵⁸ Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XIV/P. 1., p. 444—448.

⁵⁹ Cf. Ibrahim Pecevi, *Tarih*, Istanbul, 1864—1866 (1281—1283 H.), vol. I, p. 473.

⁶⁰ Cf. Dan Iliescu, *Despre monografia satului Chirnoveni (fost Chiuvenlia)*, în „Analele Dobrogei”, 1935, p. 168 (recenzie la lucrarea lui Ion Ionescu, *Sai, Chiuvenlia!*, Constanţa, 1934, 88 p.).

⁶¹ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 338 şi 357—358.

⁶² *Ibidem*, p. 312.

în timp ce *sol kol* (calea din stînga) străbătea Moreea, iar *orta kol* (calea din mijloc) trecea prin Bosnia spre Buda⁶³.

Obiectivele principale ale stăpînirii otomane în Dobrogea erau : asigurarea unei legături permanente cu hanatul Crimeii, menținerea atitudinii de continuă ofensivă față de Polonia și statul rus în curs de centralizare, și îndeosebi supravegherea țărilor române.

Amintirea faptelor eroice ale lui Mircea cel Bătrîn, Dan al II-lea, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul ș.a. i-a determinat însă pe turci să-și mențină convingerea că Dunărea constituia adevăratul hotar între țările române și provinciile otomane din sud. De aceea, cînd se referă la Nicopole sau la Silistra, la Hirșova sau la alte localități de pe malul Dunării, Evlia Celebi nu uită să precizeze că în ele păzitorii cetăților „stau de strajă în fiecare noapte”⁶⁴, în timp ce podurile erau trase, cetățile respective căpătînd înfățișarea unor adevărate insule, „pentru că — adaugă el mai departe — aici este margine (*serhat*), iar în partea cealaltă aflîndu-se țara românilor necredincioși (*Eflak kiafiri*), tare se tem”⁶⁵. Frica de atacurile ce puteau surveni din nord era deosebit de mare. „Dacă Silistra și Ruseciucul — precizează Evlia Celebi — nu ar forma un zid puternic pe malul Dunării, atunci necredincioșii valahi și moldoveni, cînd îngheață Dunărea, ar ataca în două zile pînă la Adrianopole (*Edirne*)”⁶⁶. Aceeași pază se obișnuia de fapt și în partea Mării Negre împotriva atacurilor căzăcești. „Cîteodată — scrie Baksici — vin cazacii. De aceea tot timpul sînt ținuți anume oameni să facă de strajă la țărmul mării”⁶⁷.

Cu toate acestea, pe măsura consolidării pozițiilor Imperiului otoman în nordul Dunării și al Mării Negre, Dobrogea a rămas treptat o provincie interioară, devenind principala cale de trecere sau de staționare a armatelor turcești.

Pentru a înțelege mai bine sensul relatărilor lui Evlia Celebi în ceea ce privește situația economică a Dobrogei, trebuie relevat că această provincie nu s-a putut bucura în general de liniște, fiind mereu călcată de trupe mai mult sau mai puțin numeroase.

În diverse perioade istorice, Dobrogea a fost găsită sub o altă înfățișare de cei care au avut prilejul s-o vadă sau să scrie din auzite despre ea. Pe la jumătatea veacului al XII-lea, geograful arab Șarif al-Idrisi nota despre Vicina (denumită de el *Desina*), de la extremitatea nordică a Dobrogei, ca despre „un oraș îmbelsugat și cu împrejurimi productive”⁶⁸. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea triburile turco-selciukide din Anatolia fură așezate pe meleagurile Dobrogei și pe considerentul că acolo

⁶³ Cf. Kiatib Celebi (Hadji Khalifa), *Djihannuma* (Geografia lumii), Biblioteca Academiei mss. Oriental nr. 265, f. 244.

⁶⁴ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 317, 332, 333 ș.a.

⁶⁵ Ibidem, p. 333.

⁶⁶ Ibidem, p. 330.

⁶⁷ Cf. *Călători străini*... (traducere la Institutul de istorie al Academiei).

⁶⁸ Apud *Islâm Ansiklopedisi*, vol. III, p. 631.

se găseau „locuri bune de casă și cu o climă foarte plăcută”⁶⁹. Dar, în urma deselor tulburări care se țineau lanț în aceste părți, mai ales spre sfârșitul stăpînirii bizantine, călătorul Ibn Battuta avea să găsească Dobrogea, prin 1330 — 1331, ca un adevărat pustiu. El scrie că între Babadag⁷⁰ „și începutul ținuturilor grecești se află un pustiu de o întindere de 18 zile de mers lipsit de propășire și de locuitori”⁷¹.

După o perioadă de relativă stabilitate în cursul celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea, îndeosebi sub influența politică și militară a negustorilor genovezi de la gurile Dunării, Dobrogea a devenit din nou teatrul unor operații de lupte și a fost iarăși supusă distrugerii. De aceea nu este de mirare de ce martorul ocular care participa la expediția sultanului Mehmed al II-lea, în 1476, caracteriza Dobrogea ca un ținut „lipsit de locuitori”⁷².

Abia în a doua jumătate a veacului al XVI-lea încep să apară mențiuni că Dobrogea este o provincie bogată în diferite soiuri de animale și în produse agricole: grâu, orz, mei ș.a.⁷³.

Relatări cu acest caracter continuă și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. „Au un mare număr de vite — scrie de pildă Baksici, pe la 1641 — atât cai, cât și boi, vaci, oi”⁷⁴. Același călător ține să completeze informațiile sale și despre aceea că „se găsește din belșug grâu și mei”⁷⁵, sau cu știrea că „totul e un șes întins cu holde de grâu, mei și ovăz, ce se produc în Dobrogea în mare cantitate”⁷⁶.

Pe lângă agricultura propriu-zisă și creșterea vitelor sau păstoritul, printre îndeletnicirile însemnate, ale locuitorilor de aici, se număra și pescuitul, creîndu-se condiții prielnice și pentru dezvoltarea unor meșteșuguri, ca și a unui comerț local, alături de cel de tranzit.

Constatări în general favorabile ale unor călători asupra economiei acestei provincii spre mijlocul veacului al XVII-lea i-a determinat pe unii din ei să asocieze chiar denumirea de Dobrogea de „bună stare”⁷⁷.

Mărturiile lui Evlia Celebi aduc o serie de precizări și detalii peste caracterizările generale amintite mai sus. El vorbește, de pildă, de marile cantități de grâu (dinte de cămilă „deve diși”, cum îl numește el), transportate din regiunile Beștepe⁷⁸ sau din alte părți ale Dobrogei, spre a fi depozitate la Constantinopol, descriind, totodată, cu multe detalii, și

⁶⁹ Cf. Seyyid Lokman, *Oguzname*, apud *Islâm Ansiklopedisi*, vol. III, p. 632.

⁷⁰ *Baba-Saltuk*. Unii specialiști contestă identificarea lui Baba-Saltuk cu Babadag, socotind că ar fi vorba de un alt oraș din stepile rusești (cf. J. Hrbeek, *The Chronology of Ibn Battuta's Travels*, în „Archiv Orientalni”, Praga, 1962, nr. 3, p. 409—486.

⁷¹ Apud *Islâm Ansiklopedisi*, vol. III, p. 632; C. Brătescu, *Ibn Battuta, un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, în „Analele Dobrogei”, 1923, nr. 2, p. 138—156.

⁷² Cf. I. Ursu, *Historia Turcesca (1300—1514)*, București, 1909, p. 92.

⁷³ De exemplu călătorul italian Giuli Mancinelli, care a trecut prin Dobrogea între 1582 și 1586, și George Martini din Raguză pe la 1597 (Cf. *Călători străini privind țările române*).

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Cf. F. Babinger, *Robert Barygrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, București, 1936, p. 15 și 37,

⁷⁸ Cf. *Seyhatname*, vol. I, p. 568.

meșteșugurile folosite la încărcarea corăbiilor⁷⁹. Evlia Celebi găsește și un număr de mori, numite de el „Moriile Dunării” (*Duna Deghirmenleri*)⁸⁰, și admiră totodată meșteșugul instalării pe Dunăre a numeroase alte mori⁸¹, care aduceau venituri însemnate stăpînilor lor feudali⁸², datorită mării lor capacități de măcinat.

Nu mai puțină importanță prezenta, după Evlia Celebi, și pescuitul, îndeosebi pe Dunăre, de la Silistra și pînă la Deltă; pescuitul se arenda cu sume mari, în contul statului, unor feudali întreprinzători⁸³. Pe lângă asigurarea tainurilor oștilor de la cetățile marginase ale imperiului, negoțul de pește (pește sărat, icre etc.) se întindea spre Polonia, Grecia, Rusia, ajungînd pînă și în Danemarca, după afirmațiile călătorului⁸⁴. Folosirea barajelor speciale din împletituri, susținute de stîlpi, începînd din fundul apei și pînă la suprafață, lăsîndu-se doar o anumită porțiță pentru trecerea vaselor, ocupă un loc important în relatările lui Evlia Celebi cu privire la meșteșugul pescuitului pe Dunăre. „Cel care vede această trecătoare — conchide el cu uimire — înțelege cît de mare este puterea omului și cît de mult a progresat mintea omenească în viclenii și tertipuri”⁸⁵.

Turmele de oi sau cirezile de vite din Dobrogea, ca și cele aduse din nordul Dunării, favorizau și ele înviorarea comerțului de vite și a meșteșugului legat de produsele animaliere. Zalhanalele, dintre care unele grupate în Delta Dunării, denumită de Evlia Celebi „Insula șerpilor” (*Yılan Ceziresi*), sînt considerate de călător adevărate „insule de pastramă”, pe fiecare din ele sacrificîndu-se, după aprecierile sale, cîte 40 000 — 50 000 sau 70 000 — 80 000 de vite pe an⁸⁶. Îndeosebi „pastrama de Chilia” căpătase o faimă deosebită, atrăgînd un număr însemnat de negustori. În aceeași măsură se dezvoltă și meșteșugul pielăritului⁸⁷, mai ales că prezența unor însemnate trupe otomane în Dobrogea crea condiții prielnice pentru înviorarea unor astfel de îndeletniciri, pe lângă satisfacerea nevoilor locale.

Evlia Celebi găsește de cuviință să vorbească pe larg și despre diversele feluri de produse alimentare ca: fructe, pîine albă, numită *frandjala* (adică franzelă), felurite băuturi etc.⁸⁸, amintind totodată adeseori de sate sau tîrguri „bogate și înfloritoare” cu „dughene și bazaruri”⁸⁹.

Dar cea mai mare parte a produselor muncii maselor direct producătoare, numite *raia*⁹⁰, era însușită de clasa exploatare care se formase

⁷⁹ Cf. *Seyahatname*, vol. II, p. 138.

⁸⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 352. Denumirea aceasta Celebi o atribuie legendei că, altădată, Dunărea ar fi curs pe acolo spre Constantinopol și că ar fi rămas de aici pînă în zilele sale. Se înțelege de aici că nu e vorba de mori pe Dunăre.

⁸¹ *Ibidem*, p. 343.

⁸² *Ibidem*, p. 344 și 352. „Fiecare aduce venituri mai mari decît un zeamet” (20 000—100 000 de aspri).

⁸³ *Ibidem*, p. 342.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 341.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 342.

⁸⁶ *Ibidem*, vol. III; p. 339; V, 227.

⁸⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 365.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 338, 365; vol. V, p. 93 ș.a.

⁸⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 336, 337, 356, 358, 362, 365 și 371; vol. V, p. 230, 231 ș.a.

⁹⁰ *Raia*, populația impusă la dări (musulmani și creștini pînă în secolul al XVIII-lea).

în Dobrogea, după cum alte mari cantități de cereale sau un număr însemnat de vite luau drumul Constantinopolului. „Asuprirea stăpînitorilor lor le răpește rodul muncii lor”, remarcă pe drept cuvînt în această privință călătorul englez Robert Bargrave, pe la jumătatea veacului al XVII-lea⁹¹.

Așa se explică și faptul că încă de la sfîrșitul celui de-al doilea deceniu al veacului al XV-lea răscoalele țărănești, în frunte cu Șeihul Bedreddin Mahmud, zis fiul cadiului din Simavna (*Simavnakadîsîoglu*)⁹², cuprinsă și Dobrogea. Această provincie a cunoscut serioase frămîntări sociale și pe la jumătatea secolului al XVI-lea. Potrivit izvoarelor narative turcești, în 1555 apăruse în Dobrogea un „răzvrătit”, care strînsese „o oaste mare”, ridicîndu-se împotriva celor avuți⁹³. Cronicarii otomani taxează căpetenia răsculaților drept un „*djelali*”, calificativ atribuit de obicei mișcărilor care aveau să zguduie statul feudal otoman în cursul veacului al XVII-lea tocmai prin caracterul lor popular și antifeudal.

Cronica anonimă afirmă că la un moment dat, capul răsculaților „a început să stăpînească ținutul”⁹⁴, încît a fost nevoie de intervenția beilerbeinului de Rumelia⁹⁵, cel mai de seamă pașă din partea europeană a imperiului pe vremea sultanului Soliman Magnificul. Dar cercetarea aspectelor sociale ale istoriei Dobrogei este abia la începutul ei.

Exploatarea maselor populare din Dobrogea era favorizată de însăși natura orînduirii social-economice a feudalismului otoman. După cum se poate constata, instituțiile feudalismului otoman au fost transplantate și în Dobrogea, ca și în raialele înființate în nordul Dunării (Turnu, Giurgiu, Brăila ș.a.)⁹⁶.

Particularități deosebite prezentau relațiile de proprietate funciară, mai ales că în Imperiul otoman⁹⁷ și în Orientul musulman în genere, nu proprietarii privați se ridicau, în principiu, în fața micilor producători, ci statul era cel care reprezenta în fond concentrarea proprietății funciare pe scară națională⁹⁸. De aceea stăpînirea pămîntului în Imperiul otoman se prezenta, în mare, drept un monopol al statului feudal care dispunea de cel mai important mijloc de producție în orînduirea medievală.

Această caracteristică generală a relațiilor social-agrară impune și delimitarea mai precisă a dreptului feudal de *proprietate* propriu-zisă față de cel de *posesiune* în lumea asiatică, unde cel puțin în forma predominantă, „individul nu este proprietar, ci numai posesor”⁹⁹.

⁹¹ F. Babinger, *op. cit.*, p. 15 și 37.

⁹² Cf. M. Guboglu și Mustafa A. Mehmet, *Răscoalele țărănești din Imperiul otoman (1118—1420) și bedreddinismul*, în „Studii”, 1957, nr. 2, p. 137—158.

⁹³ Cf. *Tevarih-i al-i Osman* (ed. Giese *Die Allosmanischen anonymen Chroniken*), Teil I, Breslau, 1922, p. 152.

⁹⁴ Cf. *Tevarih-i al-i Osman*, p. 152.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Cf. și *Istoria României*, vol. II, p. 806—811.

⁹⁷ Pentru această parte a lucrării de față vezi și Mustafa A. Mehmet, *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunnamé) du sultan Mahomet II (1451—1481)*, în „Studia et Acta Orientalia”, vol. II, București 1960, p. 127—160.

⁹⁸ Cf. K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a 2-a. București E.S.P.L.P., 1955, p. 745.

⁹⁹ K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 18.

Pe de altă parte, în cercetarea raporturilor funciare otomane trebuie să se țină seama și de *dinamica* lor, manifestată, de-a lungul mai multor secole, ca un proces de trecere necontentită de la o formă de proprietate la alta sau de la un gen de posesiune la altul, fapt care ducea la modificarea corespunzătoare a greutății specifice a diferitelor categorii de proprietăți sau posesiuni asupra pământului, ceea ce determina și statornicirea unor forme speciale de dependență a țărănimii față de feudali și puterea centrală.

Astfel, în cadrul proprietății generale de stat asupra pământului, exprimat prin dreptul de *dominium eminens* al sultanilor, s-a desprins în Imperiul otoman și s-a dezvoltat treptat o gamă întregă de forme de *proprietăți* și *posesiuni*, adeseori în luptă împotriva autorității centrale și în detrimentul ei ¹⁰⁰.

În această ordine de idei, trebuie să menționăm și faptul că toate categoriile de proprietăți (*mülk, vacuf, miri* etc.) și posesiuni (*timar, zeamet, hass*) erau împărțite în unități economice mai mici, numite *ciftlic*-uri (*ciftlik*), asupra cărora exercitau un drept ereditar de posesiune masele țărănești direct producătoare, respectiv *raialele*, în limitele unor condiții ce decurgeau din actele de stăpânire, zise *tapu* ¹⁰¹.

Practic, țăranul se simțea legat de glie, fiind silit să transmită și urmașilor săi aceeași soartă impusă de îngrădirea libertății de mișcare.

Tendința generală a fost aceea de *privatizare* continuă a proprietății, prin crearea treptată a domeniilor feudale particulare și prin trecerea diferitelor categorii de posesiuni în proprietatea personală a unuia sau altuia dintre feudalii-slujbași, fenomene care slăbeau influența puterii centrale în cadrul societății otomane, declanșând anarhia economică, cu toate urmările ei pe plan social și politico-militar.

Cît privește Dobrogea, în virtutea faptului de a fi fost cucerită cu sabia, această provincie se încadra în rîndurile teritoriilor numite *arazi-i mirie* sau *arazi-i memleket*, fiscul otoman avînd aici dreptul suprem de stăpînire. Dar la jumătatea veacului al XVII-lea relațiile funciare din Dobrogea prezentau un tablou destul de pestriț, prin extinderea diferitelor forme de proprietăți și posesiuni în cadrul dreptului general de proprietate al statului feudal otoman.

Potrivit relatărilor lui Evlia Celebi, în Dobrogea existau în acea vreme o serie de *hass*-uri aparținînd sultanului, numite *hass-i humaiun* ¹⁰², precum și *hass*-uri destinate vizirului din eialetul Silistrei, ele purtînd denumirea de *hass-i vüzera* sau *vezir-hassî*.

¹⁰⁰ Cf. M. A. Mehmet, *op. cit.*

¹⁰¹ Pentru relațiile de proprietate din Imperiul otoman, cf. și I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii”, 1960, nr. 1, p. 5—13; B. Ţvetkova, *L'Evolution du régime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle*, în „Etudes Historiques...”, Sofia, 1960, p. 171—207; Vera P. Mutafcieva, *Agrarntle otnoşenia v Osman-skata imperia prez XV—XVIe*. (Les rapports agraires dans l'Empire ottoman aux XVe—XVIe s.) Sofia (1962), 263 p.; *Istoria României*, vol. II, p. 806—810.

¹⁰² Cf. *Seyahatname*, III, p. 331.

De pildă, în părțile dinspre Babadag, Kara-su (Medgidia), Deli-Orman, Bazargic ș.a. se întindeau feudele pașei de Silistra ¹⁰³ (sau Oceacov), fiecare *hass* dispunând de terenuri întinse, cu un număr însemnat de sate. Astfel, *hass*-ul dinspre Bazargic număra 70 — 80 de sate ¹⁰⁴, iar în jurul Babadagului se găseau aproape 100 de sate ¹⁰⁵. *Hass*-urile din Dobrogea, ca și cele din alte părți, erau divizate în așa-numitele voievodalicuri (*voyvodalik*) și se aflau sub administrația unor voievozi desemnați de pașale. *Hass*-urile din sangeacul Silistrei, aparținând pașilor din vremea lui Evlia Celebi, se ridicau la 10 — 12 voievodalicuri, aici incluzându-se și cele din teritoriul Bulgariei (Rusciuc, Bazargic ș.a.) ¹⁰⁶. Evlia Celebi relatează că, drept răsplată pentru unele servicii, el însuși fusese numit de vizirul Melek Ahmed pașa în voievodalicul din *hass*-ul Babadagului ¹⁰⁷. Localitatea Ester dinspre nordul Dobrogei apare ca „un *hass* al agalei de ieniceri de la Înalta Poartă” ¹⁰⁸, în timp ce orașul propriu-zis Kara-su (Medgidia), din centru, fusese separat de *hass*-ul pașei ¹⁰⁹, probabil în favoarea celei împărătești.

În regiunea Ostrovului (*Adali*), de la extremitatea sudică a Dobrogei, se întindeau de asemenea domeniile sultanului (*hass-i humairin*) ¹¹⁰, după cum în apropierea lor se găseau posesiunile unor dregători sub formă de *zeamet*-uri ¹¹¹. La fel și satul Baltadji ¹¹² (azi Băltăgești), de pe malul Dunării, din vecinătatea Hirșovei, ca și satul Ciericci ¹¹³ (azi Sibioara), de pe versantul dinspre Marea Neagră, se numărau tot printre *zeamet*-ele unor dregători locali.

O serie de surse de venituri din Babadag și împrejurimi fuseseră acordate încă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cu prilejul expediției sultanului Baiazid al II-lea împotriva cetăților Chilia și Ak-kerman (1484), ca vacufuri pentru întreținerea mănăstirilor (*tekke*) legate de numele lui Sarî-Saltuk ¹¹⁴, sau în alte scopuri ecleziastice și de binefacere din acest oraș. Tot din aceea perioadă se mențineau la Mangalia (*Mankalya*) și vacufurile prințesei Esmahan-sultan, fiica lui Baiazid al II-lea (1481 — 1512), destinate pentru întreținerea unor instituții bisericești ¹¹⁵, dintre care moscheia ce-i poartă numele este transformată astăzi într-un monument de artă, fiind una din cele mai vechi geamii rămase de pe vremea stăpînirii turcești în Dobrogea.

Potrivit mărturiilor unor călători sau soli care au trecut în secolul al XVII-lea prin Dobrogea, existau în această provincie și un mare număr de posesori de feude, numite *timaruri*. Palatinul de Culm nota în 1677, deci nu mult după călătoriile lui Evlia Celebi, că în Dobrogea „sînt 150 de boieri

¹⁰³ Cf. *Seyahatname*, vol III, p. 345, 355, 363 ș.a.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 345.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 363.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 330—331.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 328—329.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 371.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 372.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 345.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*, vol. V, p. 232.

¹¹³ *Ibidem*, vol. III, p. 362.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 365.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 356.

pe care-i numesc timari”¹¹⁶, adică posesori de timaruri. Calculînd după acest număr, se poate deduce că pe o bună parte din teritoriul Dobrogei se întindeau posesiunile de categoria timarurilor.

Evlia Celebi însuși amintește de participarea unor timarioți și posesori de zeamete (*zaim*) din Dobrogea¹¹⁷ la diverse bătălii, ceea ce confirmă existența unor astfel de posesiuni feudale pe acest teritoriu în acea vreme.

Deși nu se amintește precis în izvoarele vechi, se poate totuși presupune că aici nu lipseau nici proprietățile particulare, amintite mai sus sub denumirea de *mülk*, îndeosebi dacă ținem seama de privilegiile speciale de care se bucurau numeroși tătari între Dunăre și Marea Neagră. Aceștia aveau doar datoria de a participa la expediții, fiind scutiți de plata dărilor¹¹⁸, ca și grupurile de oști neregulate numite *acîngii* (*akîndji*), care în timp de pace se ocupau cu agricultura. La aceasta trebuie adăugată și posibilitatea acordării de proprietăți depline (*mülk*) în schimbul unor servicii militare sau de altă natură, ca și menținerea vechilor proprietăți ale unor băștinași, în cadrul dreptului de *dominium eminens* al suveranului, așa cum se constată în alte părți ale Peninsulei Balcanice.

Toate formele de proprietăți și de posesiuni existente în Dobrogea erau împărțite în *ciftlicuri* aflate în stăpînirea ereditară a raialei, care avea obligația de a-și munci ogorul în condițiile analizate mai sus, exceptînd unele categorii privilegiate. Aceste ciftlicuri, ca și transformarea unor posesiuni mai mari în domenii feudale particulare, au contribuit la adîncirea procesului de feudalizare a relațiilor agrare, și în Dobrogea, luînd astfel naștere proprietățile funciare feudale particulare (*çiftlik* = *moșie*) ale așa-zișilor *ciorbağii* de mai tîrziu.

Interesele materiale ale clasei stăpînitore și ale puterii centrale otomane erau asigurate prin însușirea rentei feudale pe calea unui complicat sistem de organizare administrativ-militară și printr-o fiscalitate care deschidea larg calea abuzurilor și a împilărilor fără limită.

După cum se știe, Imperiul otoman cuprindea mai multe provincii numite *eialete* sau *vilaiete*, care se subîmpărțeau în ținuturi mai mici, sangeacuri (*sandjak*), iar acestea se subdivizau în mai multe unități administrativ-judiciare, numite *kaza*-le, după cum cadiatele, la rîndul lor, erau împărțite în comune, numite *nahiye*, iar acestea din urmă cuprindeau mai multe sate sau cătune, zise *karye* (pl. *kurra*).

La începuturile expansiunii turcești înspre Europa, Dobrogea făcea parte din sangeacul Silistrei, care aparținea de eialetul Rumeliei. Ulterior, din acest eialet mare au fost separate unele provincii, alcătuiind eialete separate. Așa au fost: eialetul Bosniei și eialetul Oceacov (*Ozu*), numit și eialetul de Babadag sau mai curent Silistra, unde își avea de obicei pașa reședința sa. Eialetul Oceacov se întindea din părțile Nicopolei și pînă la

¹¹⁶ Cf. „Analele Dobrogei”, 1923, nr. 1, p. 33.

¹¹⁷ Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 84.

¹¹⁸ Cf. Baksici (*Călători străini...*).

gurile Niprului, incluzînd și Dobrogea, precum și raialele Giurgiu, Brăila ș.a. din nordul Dunării. În privința datei alcătuirii acestui eialet părerile diferă. Unii socot că el a fost înființat spre sfîrșitul veacului al XVI-lea, pe vremea domniei sultanului Murad al III-lea (1575 — 1595), ca urmare a intensificării atacurilor cazăcești pe Marea Neagră¹¹⁹. În alte studii de sinteză se consideră că eialetul Oceacov (Silistra) a luat ființă abia la începutul secolului al XVII-lea¹²⁰. Evlia Celebi afirmă însă că eialetul Oceacov (Silistra) a fost separat de Rumelia încă pe vremea domniei sultanului Suleiman Magnificul (1520 — 1566)¹²¹.

De fapt, procesul formării eialetului Silistra sau Oceacov ca o unitate administrativ-teritorială de sine stătătoare a durat mai multă vreme, pe măsura creșterii importanței strategico-militare a regiunilor de la Gurile Dunării. Ținuturile Chilie și Ak-kermanului¹²² fuseseră transformate în provincii turcești încă în a doua jumătate a veacului al XV-lea, după campania din 1484. La acestea au fost anexate alte teritorii în urma expediției sultanului Soliman Magnificul împotriva Moldovei, în 1538. De altfel, pe malurile Dunării și în Dobrogea acționau pe atunci, ca dregători cu împuterniciri excepționale, căpeteniile de acîngii din familiile renegaților cunoscuți sub numele de Mihal-ogllii și Malkoci-ogllii¹²³.

Acțiunile conduse de Mihai Viteazul i-a silit pe turci să ia unele măsuri practice în această privință, atribuind unor pași deosebiți eialetul cunoscut sub numele de Oceacov, înființat prin extinderea treptată a atribuțiilor beilor din părțile Silistrei.

În componența eialetului Silistrei intrau mai multe sangeacuri: Nicopole, Silistra, Bender, Ak-kerman, Oceacov ș.a.¹²⁴, Dobrogea fiind cuprinsă în sangeacul Silistrei, împreună cu raialele: Giurgiu, Brăila ș.a. din nordul Dunării. Pașa eialetului Silistrei avea rang de vizir cu trei tuiuri¹²⁵, provincia respectivă situîndu-se printre cele de importanță militară deosebită. Prezența pașei în sangeacul Silistrei împovăra locuitorii de acolo cu sarcini mai grele pentru cheltuieli militare sau pentru satisfacerea înclinațiilor acestora spre fast și risipă, nu mai puțin ale celor din suitele lor. Chiar și în timpul scurtei sale șederi în Dobrogea, vizirul Melek Ahmed pașa recurse de mai multe ori la strîngerea de provizii și sume importante de la locuitorii de aici, trimițînd o parte soției sale spre a fi irosite pentru diverse intrigi și urzeli din Serai¹²⁶.

Potrivit legislației otomane sangeacul Silistrei, inclusiv deci Dobrogea, era împărțit în unități administrativ-judiciare numite *kaza*-le aflate sub jurisdicția unor cadii (*kadı*). Evlia Celebi menționează numele mai multor *kaza*-le: Babadag, Hîrșova, Isaccea, Kara-su (azi Medgidia), Mangalia (*Mankalya*), Constanța (*Köstendje*), Tulcea și Silistra¹²⁷, care se întindea

¹¹⁹ Cf. *Islâm Ansiklopedi*, vol. III, p. 637.

¹²⁰ Cf. *Istoria României*, vol. II, p. 807.

¹²¹ Cf. *Seyahatname*, vol. I, p. 178, 182, 395—396.

¹²² *Ibidem*, vol. V, p. 109 (Ak-kermanul „a fost înglobat în eialetul Silistrei”).

¹²³ Cf. Sa'adeddin, *op. cit.*, vol. II, p. 45.

¹²⁴ *Seyahatname*, vol. I, p. 182, vol. III, p. 330.

¹²⁵ *Ibidem*, vol. V, p. 179 și 192.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 100—101, 228—229 ș.a.

¹²⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 179; vol. III, 372, 356 și 360; vol. V, p. 105, 228, 231, 332 și 360.

pe ambele părți ale hotarului româno-bulgar. El vorbește și de *hass-ul* zis al Dobrogei (*Dobruđja hassi*)¹²⁸, care, după cât se pare, cuprindea teritoriul dintre cadiatele Silistra, Mangalia și Bazargic, formînd un cadiat (*kaza*) aparte.

Așa cum se poate observa, cazalele amintite mai sus acopereau aproape toată suprafața Dobrogei, de la nord de linia Mangalia-Ostrov¹²⁹. Cazalele se deosebeau unele de altele prin mărimea și importanța lor. Cazalele Babadag și Mangalia erau considerate ca avînd rang de „300 de aspri”¹³⁰, în timp ce alte cadiate rămăseseră la rang de „150 de aspri”¹³¹.

Așa cum a fost surprins de Evlia Celebi, tabloul administrativ al Dobrogei de pe la jumătatea veacului al XVII-lea se deosebește esențial de înfățișarea ei, sub acest raport, din preajma războiului din 1877—1878¹³², ceea ce ne arată că această provincie a fost supusă unor modificări neconținute și în privința organizării ei administrativ-judiciare pe vremea stăpînirii otomane.

Din relatările lui Evlia Celebi despre Dobrogea, unele se referă și la împrejurările care au determinat luarea măsurilor de pază a acestei provincii. Încă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, atacurile cazacilor¹³³ începură să coboare, pe țărmul Mării Negre, pînă la cetățile din interiorul Dobrogei. În 1587 se raporta împăratului Austriei că cetele căzăcești „au ars și distrus un însemnat castel turcesc Baba (dag), i-au ucis pe toți tureii, iar pe ceilalți, împreună cu femei și copii, i-au dus cu ei”¹³⁴. La fel și despre orașul Constanța, vechiul Tomis, apoi Kōstendje, se spunea că „nu este prea bogată și nici înfloritoare, deoarece adeseori a fost atacată, ruinată și arsă de cazaci”¹³⁵.

După cum s-a văzut, unele din cetățile de altă dată fuseseră ruinate în momentul ocupării lor, cum au fost cele din Mangalia, Constanța sau Kara-Harman, iar altele fuseseră lăsate în părăsire, ca de pildă cetatea Ieni-Sale (azi Enisala), întărită prima oară de către sultanul Mehmed I Celebi în timpul campaniei din 1417. După cum afirmă Evlia Celebi, la jumătatea veacului al XVII-lea în ea „trăiau doar păstorii de oi”¹³⁶.

De relevat că la acțiunile căzăcești s-a adăugat și ofensiva românească de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Astfel, domnul Moldovei Aron Țiranul a atacat în 1595, în colaborare cu cazacii, Isaccea și împrejurimile acesteia¹³⁷, iar Mihai Viteazul străbate Dobrogea pînă la țărmul pontic, „ruinînd și devastînd — după expresia istoriografului Naima —

¹²⁸ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 331.

¹²⁹ *Ibidem*, vol. V, p. 332.

¹³⁰ *Seyahatname*, III, p. 356 și 362.

¹³¹ De exemplu Tulcea (vol. V, p. 105), Kōstendje (vol. III, p. 360), Isaccea (vol. V, p. 360), Hîrșova (vol. V, p. 231) ș. a.

¹³² Cf. *Islām Ansiklopedisi*, vol. III, p. 641.

¹³³ Eugen Stănescu, *Colaborarea militară dintre români și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în „Studii”, 1954, nr. 3, p. 119—144 și 1954, nr. 4, p. 187—213.

¹³⁴ Cf. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, p. 702.

¹³⁵ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 360.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 364.

¹³⁷ Cf. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XII, p. 26.

toate orașele aflate pe malul fluviului Dunărea și al Mării Negre”¹³⁸. Intensificarea acestor atacuri i-a silit pe turci să ia unele măsuri de apă-rare a țărmurilor pontice și dunărene, Dobrogea devenind treptat o ade-vărată fortăreață.

În această privință, Evlia Celebi pomeneste de înălțarea unei cetăți la Isaccea (*Ishakdji*), de către capudanul (amiral) Celebi Hasan pașa, în preajma expediției sultanului Osman al II-lea împotriva Poloniei, în 1620¹³⁹. De remarcat că, cu câțiva ani înaintea lui Evlia Celebi, despre același fapt amintea și marele geograf otoman, Hadji Khalifa, în opera sa *Gihannuma*¹⁴⁰.

Mai ales sub domnia sultanului Murad al IV-lea (1623—1640) atacu-rile cazacilor¹⁴¹ determinară flota să cutreiere mai intens coastele nord-vestice ale Mării Negre. Tocmai în această perioadă au fost reconsolidate o serie de cetăți din Dobrogea, de unul sau de altul dintre căpeteniile flotei turcești.

Astfel, Evlia Celebi vorbește de fortificarea cetății Kara-Harman (azi Vadu) de capudanul Regeb pașa, asigurând paza acestui ținut de incursiu-nile șaicelor căzăcești¹⁴². Din alte surse cunoaștem că Regeb pașa fusese într-adevăr trimis spre Azov în 1625 (1035 H.), iar la întoarcere, spre toamnă, dăduse o mare bătălie navală cu flota căzăcească tocmai în fața cetății Kara-Harman¹⁴³. Fără îndoială că la această perioadă se referă relația de mai sus a călătorului Evlia Celebi.

Pe de altă parte, încercarea vizirului de Oceacov, Kodja-Ken'an pașa de a întări cetatea Babadagului, prin 1628, rămăsese fără rezultat, acesta fiind mazilit din postul său¹⁴⁴. Evlia Celebi pomeneste și de intenția vizirului Melek Ahmed pașa, după 1651, de a înzestra acest oraș cu o fortăreață, dar nu a reușit, fiind transferat în alt eialet¹⁴⁵. „Și acum — scrie el — Babadagul are nevoie de cetate, căci e un loc de trecere și un oraș înfloritor”¹⁴⁶. Alături de Ieni-Sale¹⁴⁷, de care s-a amintit mai sus, tot în stare de părăsire se afla și Isaccea, dinspre Delta Dunării. În schimb, la Tulcea se construise o cetate de către intendentul arsenalului împărațesc, Uzun Piyale pașa¹⁴⁸ care naviga pe țărmurile nord-vestice ale Mării Negre prin anii 1638—1639 (1048 H.)¹⁴⁹, fiind trimis de Bairam pașa, caimacam la Poartă¹⁵⁰.

Printre localitățile de pe malul Dunării, Evlia Celebi relevă impor-tanța acordată Hirșovei de către vizirul Melek Ahmed pașa, care a construit

¹³⁸ Cf. M. Naima, *Tarih*, vol. I, Istanbul, 1864 (1281 H.), p. 116.

¹³⁹ Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 359—360.

¹⁴⁰ Biblioteca Acad. R.P.R., inss. or. 265, f. 245.

¹⁴¹ Kiatib Celebi (Hadji Khalifa), *Fezleke*, Istanbul, 1278 H., vol. II, p. 61.

¹⁴² Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 361 (cetatea avea 1 100 de pași circumferință).

¹⁴³ Cf. Hadji Khalifa (Kiatib Celebi), *op. cit.*, vol. II, p. 72; M. Naima, *op. cit.*, III, p. 356 și *Islâm Ansiklopedisi*, vol. VIII, p. 637 (art. *Murad IV*).

¹⁴⁴ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 362.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 363.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 361.

¹⁴⁸ *Ibidem*, vol. V, p. 105 și 183.

¹⁴⁹ Cf. *Isl. Ansikl.*, vol. VIII, p. 638.

¹⁵⁰ Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 105. Devine mare vizir în februarie 1637.

acolo o cetate de 3 000 de pași circumferință și a pus în ea oști ¹⁵¹ pentru pază împotriva eventualelor atacuri din partea Țării Românești. „Numai Melek Ahmed pașa i-a știut valoarea — precizează Evlia Celebi — deoarece, partea cealaltă fiind locuită de români, importanța ei este evidentă” ¹⁵².

Cu toate acestea, o serie de orașe și porturi dobrogene lăsau mult de dorit sub raport edilitar, ceea ce împiedica, fără îndoială, desfășurarea unei activități comerciale mai mult sau mai puțin susținute. Evlia Celebi găsește, de pildă, portul Mangaliei ca fiind neprielnic, deoarece fusese umplut de corăbieri cu pietre aruncate din vase ¹⁵³. De asemenea și portul Constanța, deși mare, „se umpluse cu pământ și cu nisip, devenind cu neputință de ferit de valurile mării” ¹⁵⁴. Într-o stare asemănătoare decăzuse și schela Kara-Harman, fiind „plină cu fel de fel de lucruri” ¹⁵⁵.

Se cuvine să privim Dobrogea și sub aspectul răspîndirii satelor și orașelor de aici în veacul al XVII-lea, așa cum rezultă din relatările călătorului Evlia Celebi.

Trebuie remarcat în primul rînd faptul că, datorită condițiilor geografice naturale, pe de o parte, și din scopuri strategico-militare pe de altă parte, în Dobrogea s-au format, în primele veacuri ale dominației otomane, trei rînduri de centre economice-comerciale, dispunînd și de unele mijloace de pază. Astfel, pe țărmul Mării Negre deveniseră vestite Mangalia (*Mankalya*) și Kara-Harman, în timp ce orașul Constanța (*Köstendje*) decăzuse, servind cu cele „40—50 de hambare” doar ca depozit de cereale destinate Constantinopolului ¹⁵⁶. De asemenea, și pe malul dunărean se dezvoltase Cernavoda (zis *Bogaz-köy*), pe care Evlia Celebi o aprecia ca „un sat înfloritor și populat, fiind asemenea unui oraș” ¹⁵⁷, apoi Hirșova ¹⁵⁸, iar mai spre nord se afla localitatea Dăieni, care, pentru importanța ei, căpătase denumirea sugestivă de *Daya-i-Kebir-Kasabası* ¹⁵⁹, adică „Țirgul Dăenii Mari”, urmînd apoi Măcinul, tot ca un centru de legătură cu localitățile de pe malul Dunării.

Al treilea rînd de centre însemnate se formase de-a lungul drumului ce străbătea Dobrogea prin mijloc, pe unde circulau de obicei oștile otomane. Ca urmare a acestui fapt, începînd de la Bazargic (*Hadji-oglu-Bazarı*), cu cele peste 2 000 de case ¹⁶⁰ ale sale, după aprecierile lui Evlia Celebi căpătaseră o importanță deosebită menzilirile: Kara-Su (azi Medgi-

¹⁵¹ Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 231.

¹⁵² *Ibidem*, p. 231. De fapt, Hirșova avusese cetate și mai înainte (Cf. Hadji Khalifa, *Gihannuma*, f. 245).

¹⁵³ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 356—357.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 361.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 362.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 360 (el găsește Constanța cu 150 de case, o singură mahala, o geamie mică și cu un han).

¹⁵⁷ *Ibidem*, vol. V, p. 232.

¹⁵⁸ *Ibidem* (1600 de case).

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 230.

¹⁶⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 345.

dia), unde călătorul numără 1 000 de case ¹⁶¹, apoi Kara-Muratlı (azi M. Kogălniceanu), tot cu vreo 1 000 de case ¹⁶², urmat de târgul zis Ester-Abad (orașul Ester), avînd 1 500 de case ¹⁶³, după care venea Babadagul, cel mai însemnat centru economic și militar din nordul Dobrogei, cu 3 000 de case, palate pentru pașale și pentru alți demnitari turci ¹⁶⁴, iar legătura cu regiunile din nordul Dunării, dinspre Deltă, era asigurată de orașele Isaccea și Tulcea, unde „se sfîrșește teritoriul vilaietului Dobrogea” ¹⁶⁵.

Important de subliniat este faptul că Evlia Celebi menționează o serie de nume de sate în regiuni greu accesibile ¹⁶⁶, ceea ce arată că pe la jumătatea secolului al XVII-lea Dobrogea avea deja o populație relativ densă.

De altfel, ocuparea Dobrogei de către turci a fost urmată de colonizarea acestei provincii cu elemente turco-tătare, peste cele băștinașe ¹⁶⁷. La procesul colonizării islamice s-a adăugat și așezarea unor grupuri de supuși creștini ai Imperiului otoman, mai ales din interese comerciale. Pe de altă parte, transformarea unor ținuturi de pe malul stîng al Dunării în așa-zisele *raiale* a favorizat procesul de migrație a populației de pe o parte într-alta a fluviului, mai ales că raialele Giurgiu, Brăila, Ismail ș.a. erau încadrate în unitățile administrativ-teritoriale ale Dobrogei ¹⁶⁸.

De aceea, la jumătatea veacului al XVII-lea, Evlia Celebi găsește în Dobrogea mase compacte de populație românească, mai cu seamă spre malul dunărean, de pildă la Hirșova, la Dăeni sau la Isaccea, Tulcea ¹⁶⁹ etc. și evrei, armeni, greci, bulgari. De relevat este faptul că, în timp ce o serie de alți călători încadrează populația ortodoxă-română sub denumirea generală de „greci”, Evlia Celebi este mult mai deslușit în această privință.

Astfel, palatinul de Culm menționa în 1677 că în orașul Isaccea locuiesc „greci, armeni, bulgari, evrei, turci” ¹⁷⁰, pe cînd din relatarea, cu abia 20 de ani mai înainte, a călătorului Evlia Celebi românii apar pe primul plan în acest oraș și deosebit de greci. El scrie, de pildă, că „raiaua Isaccei este formată din valahi (*Eflak*), moldoveni (*Bogdan*), greci, armeni, bulgari” ¹⁷¹, turcii fiind raportați la o singură moschee.

Și mai semnificative par informațiile autorului în legătură cu împrejurările în care s-a format în Dobrogea categoria de populație numită *çitak*, care alcătua în acea vreme o bună parte din contingentul de oaste neorganizată numită acîngii (*akîndji*). Din punctul de vedere al călătorului

¹⁶¹ Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 372.

¹⁶² *Ibidem*, p. 371.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 371. Ester poate fi satul de azi cu același nume sau Istria.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 364.

¹⁶⁵ *Ibidem*, vol. VIII, p. 57.

¹⁶⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 93, Rcegeb-Kuyusu (azi Tudor Vladimirescu), Keci-Deresi sat în R.P. Bulgaria, Kavaklar (Cavlaclar) ș.a.

¹⁶⁷ Cf. P. Arbore, *Informații etnografice și mișcarea de populație în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX*, în „Analele Dobrogei”, fasc. 1–12, 1929, p. 1–6.

¹⁶⁸ Cf. *Istoria României*, vol. II, p. 807.

¹⁶⁹ Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 105, 230, 232 ș.a.

¹⁷⁰ Cf. „Analele Dobrogei”, 1923, nr. 1, p. 32–33.

¹⁷¹ Cf. *Seyahatname*, vol. V, p. 360.

Evlia Celebi, *citakii* proveneau din conviețuirea îndeosebi a tătarilor, așezați de Baiazid I în Dobrogea, cu elemente creștine valahe, moldovene și bulgărești ¹⁷², peste care au fost aduși apoi și o serie de coloniști turci din Anatolia sau tătari din părțile Bugeacului, fie de Mehmed I, fie de Murad al II-lea sau de alți sultani otomani.

Evlia Celebi întâlnește populație *citacă* pînă și în adîncurile Dobrogei, de pildă la Chirnogeni (fost *Güvenli* — Ghiuvenlia) ¹⁷³, ceea ce nu pare de loc întîmplător dacă ne gîndim la legenda întemeierii acestui sat, așa cum s-a amintit mai sus.

Din cele analizate pînă aici, rezultă în primul rînd faptul că opera lui Evlia Celebi cuprinde o mare bogăție de informații cu privire la istoria Dobrogei sub diverse aspecte și acoperă o perioadă însemnată din trecutul medieval al acestei provincii. Răspunzînd la unele probleme mai puțin cercetate, *Seyahatname* constituie, alături de alte surse, un izvor important pentru cunoașterea Dobrogei pe vremea dominației otomane. Evlia Celebi a surprins această provincie într-o vreme de relativă liniște, ceea ce îngăduise o oarecare înviorare economică. Așa cum rezultă însă din cele analizate mai sus, sistemul feudal otoman, cu tot ce avea acesta specific în domeniul relațiilor social-economice și al organizării politico-militare sau administrativ-fiscale, împiedica avîntul forțelor de producție, iar *raia*-lele erau ținute într-o dependență feudală continuă. La acestea se adăuga și prezența permanentă a unor trupe mai mult sau mai puțin numeroase pe teritoriul Dobrogei, constituind o povară tot atît de grea pe umerii maselor direct producătoare din această parte a Imperiului otoman, așa cum se poate constăta și din relatările călătorului Evlia Celebi.

Studierea comparativă a informațiilor cuprinse în *Seyahatname* cu știrile din alte izvoare va înlesni, fără îndoială, elucidarea diverselor aspecte și momente din istoria Dobrogei, ca și a țărilor române în general, contribuind în același timp și la valorificarea conținutului acestei opere, asupra căreia specialiștii continuă să manifeste încă oarecare îndoială, iar cercetarea multilaterală a trecutului Dobrogei, pe baza unui număr din ce în ce mai sporit de izvoare, va duce treptat la reconstituirea faptelor politice și sociale din perioada dominației otomane asupra acestei provincii, mai puțin studiată pînă acum în istoriografia românească.

¹⁷² Cf. *Seyahatname*, vol. III, p. 338 și 357-358.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 357.

DESPRE PECENEGII DE LA DUNĂREA DE JOS ÎN SECOLUL AL X-LEA

DE

P. DIACONU

Pecenegii sau paŃinachii, cum li se mai spune în cronicile bizantine ¹, sînt semnalați pentru prima dată în regiunile apropiate de țara noastră la sfîrșitul secolului al IX-lea, cu prilejul luptelor dintre maghiari și bulgari.

Țarul Simeon, ca să se răzbune pe maghiari, care, în calitate de aliați ai bizantinilor, pîrjoliseră Bulgaria de nord-est, a chemat la un moment dat în ajutor pe pecenegi. Din *De administrando imperio* al lui Constantin Porphyrogenetul — principalul izvor literar pentru aceste evenimente —, aflăm că pecenegii împreună cu bulgarii, prinzînd un moment în care maghiarii erau plecați într-un raid de pradă, au năvălit în Atelkuzu, regiune locuită de aceștia, și, după ce au nimicit familiile ungurilor, pe cei „rămași pentru paza regiunii i-au izgonit într-un chip ticălos”. Maghiarii, întorcîndu-se acasă și văzînd distrugerile provocate de năvălitori, au părăsit Atelkuzu pentru totdeauna și s-au așezat în Cîmpia panonică ².

Aceste evenimente s-au consumat în ultima decadă a secolului al IX-lea, mai precis, în 896 ³.

Referindu-se la întîmplările amintite mai sus, o serie de istorici români și străini, între care ne mulțumim a cita pe A.D. Xenopol ⁴, N. Iorga ⁵,

¹ Unii pecenegi mai sînt cunoscuți și sub numele de kangar Κάγγαρ, (vezi Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik-R. J. H. Jenkins, Budapesta, 1949, cap. 38, p. 170).

² *Ibidem*, cap. 40, p. 186. Despre luptele de la sfîrșitul secolului al IX-lea dintre unguri și bulgari mai vorbesc și alți cronicari bizantini, între care amintim pe : Leo Grammaticus, *Historia*, Bonn, 1842, p. 268—269; Theophanes Continuatus, *Chronographia*, Bonn, 1838, p. 359—360 și 10—11; Skylitzes-Cedren, *Historiarum compendium*, II, Bonn, 1839, p. 255 și urm.

³ V. N. Zlatarski, *История на българската държава през средните векове*, t. I, partea a II-a, Sofia, 1927, p. 313.

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. II, ed. I. Vlădescu, București, p. 146.

⁵ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. II, București, 1937, p. 402—403.

C.C. Giurescu ⁶, Iulius Jung ⁷, Gyula Moravcsik ⁸, au opinat că pecenegii s-au așezat în imediata vecinătate nordică a gurilor Dunării la sfârșitul veacului al IX-lea ⁹.

Această părere însă a fost enunțată fără a fi motivată de o trimitere la un anumit izvor literar. Ea se întemeiază, probabil, pe următoarele două pasaje din *De administrando imperio*: „...τὸ δὲ ἕτερον μέρος εἰς τὸ δυτικὸν κατόκησε μέρος ἄμα καὶ τῷ βοεβόδῳ αὐτῶν καὶ ἀρχηγῷ, Λεβεδία, εἰς τόπους τοὺς ἐπονομαζομένους Ἀτελοῦζου, ἐν οἷς τόποις τὰ νῦν τῶν Πατζινακίτων ἔθνος κατοικεῖ”¹⁰ (... dar cealaltă parte împreună cu voievodul și șeful lor Lebedias s-a așezat în regiunea vestică în locurile numite Atelkuzu, în care acum trăiește neamul pecenegilor); și „Ὁ δὲ τόπος, ἐν ᾧ πρότερον οἱ Τοῦρκοι ὑπῆρχον, ὀνομάζεται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἐκεῖσε διερχομένου ποταμοῦ Ἐτελ καὶ Κουζοῦ, ἐν ᾧ ἀρτίως οἱ Πατζινακίται κατοικοῦσιν”¹¹ (În locul în care erau mai înainte tiurcii [ungurii] se numește după numele râurilor care trec pe acolo Etel și Kuzu, loc în care trăiesc acum pecenegii). Însă din aceste pasaje se poate conchide, cel mult, că pecenegii locuiau în Atelkuzu în vremea în care s-a scris *De administrando imperio* ¹²

⁶ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1942, p. 305. C. Necșulescu, în *Ipoleza formațiunilor române la Dunăre în sec. XI*, articol publicat în „R.I.R.”, II, fasc. I—II, București, 1937, p. 125, dă ca dată a așezării pecenegilor în țara noastră anul 890, spre deosebire de ceilalți istorici care socotesc că așezarea pecenegilor a avut loc după plecarea ungarilor din Atelkuzu, adică în 896.

⁷ Julius Jung, *Contribuțiune la istoria trecătorilor Transilvaniei* (trad. Biron), extras din „Convorbiri literare”, XXVII, București, 1895, p. 29. Autorul susține că pecenegii stăpâneau încă de pe acum, probabil, și Transilvania.

⁸ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. I, 1942, p. 46. Poziția lui Gy. Moravcsik este atenuată în ed. a 2-a din 1958 a amintitei lucrări; la p. 87, istoricul maghiar vorbește de stăpânirea pecenegă în regiunile de la Dunărea de Jos, începând cu prima jumătate a secolului al X-lea.

⁹ După cum se vede, faptul în sine presupune, în mod necesar, localizarea Atelkuzului, fie și parțial, în jumătatea sudică a Moldovei și în sudul regiunii dintre Prut și Nistru, dar această problemă nu a fost lămurită încă, deși discuțiile se poartă de multă vreme. Interpretându-se în fel și chip cele două mențiuni despre Atelkuzu (*De administrando imperio*, cap. 38, p. 172, și cap. 40, p. 176), s-a ajuns la o mare varietate de păreri (vezi bibliografia în comentariile la *De administrando imperio*, vol. II, 1962, p. 148). Astfel, în timp ce unii istorici au identificat Atelkuzu cu Lebedia, alții l-au situat la apus de aceasta. Géza Féher (*Atelkuzu területe és népe* (Teritoriul și populația din Atelkuzu), Budapesta, 1913, p. 16) înțelegea prin Atelkuzu regiunea cuprinsă între Nipru și Siret. În sfârșit, câțiva istorici au opinat că Atelkuzu era situat în apropiere de gurile Dunării. Spre exemplu, A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 145, socotea că el se află între munții Carpați și Nistru; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 287, îl identifica cu regiunea dintre Prut și Nistru, iar N. Iorga, *op. cit.*, p. 402, cu fostul Ongl, adică cu Bugeacul Basarabiei. În ce ne privește, plecând, pe de o parte, de la presupunerea că regiunea Atelkuzului nu era prea întinsă (deoarece, altfel, ar rămâne de neexplicat ușurința cu care în 896 pecenegii au măcelărit străjile și familiile maghiare de acolo), iar pe de altă parte de la observația că această regiune trebuie să fi fost situată în apropierea gurilor Dunării (pentru că numai așa se poate explica eficacitatea atacurilor maghiare în părțile de la sud de Dunăre), sîntem înclinați să credem că prin Atelkuzu trebuie să se înțeleagă jumătatea de sud a zonei cuprinse între Nistru și Siret. De altfel, aceasta pare a reieși din interpretarea unui alt pasaj din *De administrando imperio* (vezi nota 42). Părerea noastră se apropie întrucâtva de aceea a lui Madenov *Печенеги и эти туркани в българската история*. În „Българска историческа библиотека”, IV, I, 1931, p. 118.

¹⁰ Constantin Porphyrogenetul, *op. cit.*, cap. 38, p. 170—172.

¹¹ *Ibidem*, cap. 40, p. 176.

¹² *De administrando imperio* a fost scrisă pe la mijlocul secolului al X-lea. Vezi K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München, 1897, p. 60. Cf. Gy. Moravcsik,

și nicidecum că ei au ocupat respectiva regiune imediat după plecarea maghiarilor de acolo. De altfel, admițând că Atelkuzu era situat în apropierea gurilor Dunării, se poate presupune, și încă cu mai mult temei, că locurile părăsite de maghiari au fost luate în stăpânire de bulgarii lui Simeon¹³.

Prin urmare, din pasajele citate mai sus nu reiese că pecenegii s-au stabilit în apropierea Dunării la sfârșitul secolului al IX-lea. Aceasta nu reiese nici din alte pasaje din opera lui Constantin Porphyrogenetul sau a oricărui alt cronicar bizantin.

După datele de care dispunem se poate susține că pecenegii nu stăpâneau aici nici la începutul veacului al X-lea¹⁴. O atare afirmație își găsește confirmarea într-o relatare din Cronica lui Nestor privind conflictul bulgaro-bizantin din această vreme. În cronica rusească, sub anul 6423 (adică 915 în calendarul nostru), se scrie că „pecenegii năvăliră pentru întâiași dată în țara rusească și după ce încheiară pace cu Igor s-au dus la Dunăre. În acest an veni Simeon și pustii Tracia; grecii trimiseră după pecenegi; pecenegii venind au voit să atace pe Simeon, dar între comandanții greci se iscă o neînțelegere. Când pecenegii au văzut că aceștia se ceartă între ei, s-au întors, bulgarii însă atacă pe greci și-i zdrobiră”¹⁵.

Atrăgând atenția că evenimentele s-au petrecut în 917 și nu în 915, trebuie să subliniem că relatarea din Cronica lui Nestor privind rolul pecenegilor în conflictul bizantino-bulgar este completată de o serie de relatări din cronicile bizantine¹⁶.

Iată ce aflăm în privința aceasta din izvoarele bizantine: Ioan Bogas, strategul Chersonesului, găsindu-se la Constantinopol în timpul conflictului dintre bulgari și bizantini și dându-și seama de gravitatea situației, a sfătuit pe greci să încheie o alianță cu pecenegii. Acceptându-se propunerea, pentru ducerea tratativelor a fost delegat însuși Ioan Bogas, care, întorcându-se la Chersones, intră în legătură cu pecenegii și, după convorbiri extrem de anevoioase, obține sprijinul lor în lupta împotriva bulgarilor. După aceea Ioan Bogas s-a dus la Dunăre pentru a aștepta flota bizantină. Corăbiile grecești de sub conducerea drungarului Roman Lekapenos — potrivit izvoarelor bizantine — erau trimise la Dunăre pen-

Byzantinoturcica, ed. a II-a, 1958, p. 364; vezi de asemenea și părerea lui R. J. H. Jenkins în introducerea la *De administrando imperio*, p. 9.

¹³ Evident că atacul pecenego-bulgar asupra Atelkuzului nu a avut ca scop numai răzbu-narea lui Simeon, ci și înlăturarea, pentru viitor, a atacurilor maghiare. Ca atare, după plecarea ungarilor din Atelkuzu, locurile părăsite de ei nu puteau fi lăsate în stăpânire pecenegă. Iscu-situl țar bulgar n-ar fi admis înlocuirea unui pericol cu altul (poate și mai mare) într-o regiune foarte apropiată de centrul stăpînirii sale.

¹⁴ Márki Sándor, *Európa a magyarok honfoglalása* (Europa și ocuparea patriei de către unguri), Budapesta, 1897, p. 24, susține că pecenegii s-au stabilit definitiv în regiunile din stînga Dunării pe la 914. O stăpînire a Munteniei de către pecenegi în prima jumătate a secolului al X-lea a susținut și Karácsony János, *Erdély és Szent-László* (Transilvania și Sfîntul Ladislau) în *Erdélyi Museum*, t. XXXII, 1915, p. 15.

¹⁵ Gh. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. VII (*Cronica lui Nestor*), Bucu-rești, 1935, p. 57.

¹⁶ Theophanes Continuatus, p. 386—389; Leo Grammaticus, p. 293 și 8—13; Sky-litzes-Cedren, p. 283—284.

tru a-i trece pe pecenegi de pe un mal pe celălalt. Izbuclnind însă o sfadă între cei doi comandaiți, pecenegii și-au pierdut încrederea și, în consecință, s-au întors în ținuturile lor¹⁷, în timp ce trupele terestre bizantine erau zdrobite lângă Aheloi (la sud-vest de Messembria) de armatele bulgare conduse personal de Simeon.

După cum se vede, pecenegii, amintiți în Cronica lui Nestor și în izvoarele bizantine ca fiind pe punctul de a interveni în 917 la Dunărea de Jos în sprijinul bizantinilor, nu locuiau în vreo regiune din imediata apropiere a Istrului. Aceștia erau, probabil, pecenegii din stepele nord-pontice, din preajma Niprului, vecinii Chersonesului, fapt ce ar putea fi întrezărit și în împrejurarea că, înainte de a sări în ajutorul Bizanțului, ei au năvălit în Rusia Kieviană; or, fiind mai greu de admis că anume pecenegii, așezați undeva în țara noastră, ar fi atacat întâi părțile rusești și apoi s-ar fi îndreptat în direcție opusă, pentru a veni în ajutorul bizantinilor, înclinăm să credem că este vorba de pecenegii de prin părțile Niprului, care, în drum spre Dunăre sau ceva mai înainte, au atacat regiunile kieviene.

Din păcate, Cronica lui Nestor nu ne oferă în privința aceasta suficiente deslușiri, dar localizarea pecenegilor în stepa nord-pontică este sugerată și de faptul că bizantinii, pentru a căpăta alianța lor, au recurs la strategul Chersonesului, Ioan Bogas, adică tocmai la ajutorul aceluia dintre demnitarii greci care-i cunoștea pe pecenegi cel mai bine, datorită, în primul rând, vecinătății.

Faptul că pecenegii sînt atrași în 917 ca aliați ai bizantinilor, prin tratative conduse de strategul Chersonesului, dacă nu constituie un contrargument hotărîtor pentru prezența pecenegilor la începutul secolului al X-lea în apropierea Dunării, în schimb el oferă un indiciu serios pentru localizarea acestora într-o regiune cît mai apropiată de Chersones, locul unde se pare că s-au consumat tratativele. Aici se cuvine a reaminti că, pentru a purta tratative cu pecenegii, strategul Chersonesului Ioan Bogas, plecînd din Constantinopol, nu s-a dus la Dunăre, ci la Chersones.

Păreră potrivit căreia pecenegii sînt prezenți în Moldova încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea nu este atestată sub nici o formă de vreo dovadă arheologică. Pînă în prezent nu s-a găsit în țara noastră, deci nici în Moldova, vreun element de cultură materială care ar putea fi atribuit pecenegilor de la sfîrșitul secolului al IX-lea, și începutul celui de-al X-lea. În afară de aceasta, așezările din Moldova de la sfîrșitul secolului al IX-lea atribuite populației autohtone nu prezintă vreo urmă de întrerupere a viețuirii¹⁸, întrerupere care ar putea fi pusă în legătură cu așezarea pecenegilor în această regiune.

¹⁷ Dat fiind că acum se vorbește și de încercare pe care ar fi făcut-o Simeon ca să intre în alianță cu pecenegii, înainte de a se alia bizantinii cu aceștia (vezi V. N. Zlatarski, *op. cit.*, vol. I, partea a II-a, Sofia, 1927, p. 381—382), nu este exclus ca pecenegii să se fi retras de la Dunăre, tocmai în urma unei înțelegeri survenite între ei și bulgari.

¹⁸ Pentru așezările din Moldova din această vreme vezi M. Petrescu-Dîmbovița, Emilia Zaharia și M. Dinu, *Șantierul arheologic Hlineca Iași*, în „S.C.I.V.”, 1955, nr. 3—4, p. 687—707; Ion Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în „S.C.I.V.”, an. X, 1959, nr. 1, p. 49—63; Maria Comșa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina cercelărilor arheologice*, în „S.C.I.V.”, an. X, 1959, nr. 1, p. 65—79.

Așadar, se poate afirma fără teamă de a greși că pînă în momentul de față nu există nici un indiciu despre o stăpînire pecenegă la nord de Dunăre, mai precis în Moldova, la sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul celui următor. Ei nu stăpîneau nici măcar în regiunile dintre Prut și Nistru.

Pecenegii se puteau așeza în aceste ținuturi numai după moartea lui Simeon, în timpul slăbului țar Petre, atunci cînd Bulgaria, măcinată de lupte interne, nu mai avea putința să se opună presiunii acestora, care, la rîndu-le, erau împinși de o altă populație tiurcă, uzii, aliații hazarilor.

Și într-adevăr, în spațiul din imediata vecinătate nordică a Dunării (jumătatea sudică a Moldovei și sudul regiunii dintre Prut și Nistru), așezările populației încep a avea de suferit de pe urma pecenegilor de-abia către sfîrșitul primei treimi a secolului al X-lea. În legătură cu aceasta, amintim observația arheologilor sovietici cum că așezările autohtonilor din sudul regiunii dintre Prut și Nistru își încetează existența acum și tocmai din pricina năvălirii pecenegilor¹⁹. Către mijlocul secolului al X-lea, tot din cauza năvălirii aceluiași pecenegi, încep a avea de suferit și așezările din centrul regiunii cuprinse între Nistru și Prut²⁰.

După părerea noastră, există toate motivele să se presupună că și așezările așa-numite de tip Hlincea I, dintre Prut și Siret, își încetează existența de asemenea către mijlocul secolului al X-lea, ca urmare a apariției pecenegilor.

O dovadă că pecenegii de-abia acum s-au apropiat de Dunăre o constituie și faptul că în aceste vremuri ei efectuează prima lor incursiune în regiunile sud-dunărene.

Expediția la care au participat între alții și maghiarii a avut loc în 934. Potrivit cronicarilor bizantini — Georgius Monachus²¹, Pseudo-Symeon²², Theophanes Continuatus²³ —, ea ar fi fost înfăptuită numai de unguri, nepomenindu-se nici un cuvînt despre vreo participare a pecenegilor. Din relatările lor reiese că maghiarii ar fi devastat întreaga Tracie, ba chiar și ținuturile din apropierea capitalei. Dimpotrivă, unii scriitori arabi, contemporani acestor evenimente, ne informează că expediția din 934 ar fi fost întreprinsă de o coaliție a mai multor populații, între care rolul principal l-au avut maghiarii și pecenegii²⁴.

¹⁹ G. B. Feodorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al e.n.*, în „S.C.I.V.”, an. X, 1959, nr. 2, p. 402—403. Autorul opinează că distrugerea așezărilor din Bugac ar fi avut loc în primul sfert al secolului al X-lea; se pare însă că aceasta s-a produs în al doilea sfert al secolului al X-lea, fapt impus de racordarea cu data la care au fost distruse așezările din centrul regiunii dintre Prut și Nistru.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Georgius Monachus, Bonn, 1838, p. 913, 48.

²² Pseudo-Symeon, *Chronographia*, Bonn, 1838, p. 422—423, 30.

²³ Theophanes Continuatus, p. 422—423.

²⁴ Mulțumim pe această cale prof. Gh. Cantacuzino pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție o parte din bibliografia despre izvoarele arabe, privind expediția de la sud de Dunăre din 934.

Izvorul cel mai de seamă al expediției din 934 îl constituie opera scriitorului arab Al Mas'udi²⁵, potrivit căruia atacul ar fi avut loc în anul 320 al Hegirei (adică 932 e.n.), dată ce trebuie rectificată însă prin comparație cu informația oferită de un alt cronicar arab, Ibn-al-Athir. Acesta dă ca dată exactă a evenimentelor anul 322 al Hegirei (21 dec. 933—9 dec. 934).

Analiza textului lui Al Mas'udi ne oferă următoarele informații: expediția a fost făcută de un grup de patru populații, și anume Baggard (maghiarii), Paknak sau Pakna (pecenegii), Bagna și Mukarda. Ultimele două populații n-au putut fi încă identificate. După Al Mas'udi, cei mai însemnați au fost maghiarii și pecenegii, iar aceștia din urmă sînt arătați ca fiind și cei mai viteji. Toate populațiile amintite aici erau de neam tiure și duceau o viață în parte nomadă, în parte semistabilă. Al Mas'udi relatează că, la un moment dat, aceste populații au atacat un oraș bizantin numit Walandar²⁶. Orașul, avînd o numeroasă populație grecească și fiind situat într-un loc greu accesibil, între munte și mare, închidea trecerea pe drumul de coastă ce ducea spre capitala Imperiului bizantin. Atacul asupra orașului Walandar a fost efectuat de o armată care cuprindea 60 000 de călăreți, adunați ușor, fără a se face vreo recrutare specială. Poziția greu accesibilă și întăriturile orașului au permis populației să respingă la început asaltul invadatorilor; împăratul bizantin Roman Lekapenos (919—944), primind știrea despre asediul orașului Walandar, a trimis o armată compusă din 12 000 de călăreți, mercenari străini, creștinați, și din 50 000 de soldați bizantini. Pînă la sosirea acestor trupe, garnizoana orașului suferise mari pierderi în oameni. Armata bizantină a ajuns la amintitul oraș după un marș de 8 zile. După ce ambele oștiri — a bizantinilor și a invadatorilor — s-au așezat în ordine de bătaie, conducătorul pecenegilor, promițînd cîștigarea sigură a bătăliei, a cerut să i se atribuie comanda supremă, care, de altfel, i-a fost acordată. Conducătorul peceneg a așezat pe ambele flancuri numeroase escadroane de călăreți, avînd fiecare cîte 1 000 de oameni; aceștia au atacat centrul armatei constantinopolitane și, în scurt timp, au destrămat-o. Grație dispozițiilor tactice luate de căpetenia pecenegă, armata bizantină a suferit o grea înfrîngere, lăsînd pe cîmpul de luptă — după mărturia lui Al

²⁵ Al Mas'udi s-a născut la sfîrșitul secolului al IX-lea la Bagdad și a murit în 957 la Cairo. El a scris două opere importante: a) *Achbar al Samam*, din care, în 943, a prezentat un extras intitulat *Murudsch al dhabab*; b) *Kitab at tanbih*, lucrare scrisă în 955. Prima dintre aceste lucrări a fost tipărită în 1841, în traducere englezească; în 1861 a apărut o ediție în limba arabă; întreaga operă însoțită de o traducere în limba franceză a fost tipărită în nouă volume, între 1861 și 1878. În sfîrșit, ambele lucrări — *Achbar al Semam* și *Kitab at tanbih* — au fost editate mai tîrziu de Goetze (*Bibliolheca Geographorum Arabicorum*, vol. VIII, Leida, 1894). În ediția lui Goetze, pasajul principal privind expediția din 934 de la sud de Dunăre este cuprins în *Murudsch al dhabab*, vol. II, p. 58—64.

²⁶ Din textul lui Al Mas'udi reiese că acesta se afla la granița de nord-est a Imperiului bizantin, că el era locuit de o populație grecească și că era situat între munte și mare pe drumul ce ducea spre Constantinopol, aflîndu-se la circa 8 zile de mers de capitala imperiului; țînîndu-se seama de toate acestea se poate accepta, bîncîntele cu rezervele cuvenite, localizarea Walandarului la Devcltos, oraș situat la sud de Messembria, localizare propusă de J. Marqwart în *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 60—71.

Mas'udi — 60 000 de morți, ale căror cadavre, îngrămădite, formau movile destul de înalte, pentru a sluji năvălitorilor la excaladarea zidului de incintă, ceea ce le-a și permis să cucerească orașul Walandar. Al Mas'udi relatează în continuare că maghiarii și pecenegii, învingători, au măcelărit populația bărbătească, au robit femeile și copiii, au devastat întreg orașul și apoi au înaintat în Tracia, ajungând pînă sub zidurile Constantinopolului; după ce au luat mulți robi, jefuind în prealabil Tracia, invadatorii au poposit sub zidurile incintei capitalei 40 de zile, în cursul cărora au eliberat femeile și copiii robiți în schimbul unor stofe și haine prețioase de brocart și mătase.

Aceste evenimente sînt amintite de Al Mas'udi într-o formă prescurtată și în a doua sa lucrare — *Kitab at tanbih* 7 și 11 (ediția de Goeje), în care trupelor coalizate li se dă denumirea generală de *Walandari* (al *Walandarija*).

De asemenea, în aceeași lucrare, Al Mas'udi mai pomenește că „noi cetățui ale romanilor au fost cucerite în vremea sa de către pakanak” (pecenegi), însă este greu de precizat dacă această știre se referă la expediția din 934 e.n. sau la o altă incursiune a pecenegilor. În sfîrșit, populațiile Baggard și Paknak sînt menționate de Al Mas'udi și în alte două pasaje²⁷, fără a se putea preciza nici de data aceasta evenimentele și locurile legate de ele.

Încheind prezentarea informațiilor din cronicile arabe privind expediția maghiaro-pecenegă din 934, atragem atenția că identificarea lui Baggard cu maghiarii și Paknak, Pakna cu pecenegii a fost făcută de editorii operei lui Al Mas'udi și ea a fost acceptată de specialiști în limbi orientale ca: J. Markwart, Géza Kuun, Gyula Moravcsik²⁸.

Din relatările lui Al Mas'udi ne interesează nu atît evenimentele petrecute la Walandar, cît faptul că în 934 pecenegii au efectuat prima lor incursiune la sud de Dunăre, ceea ce presupune că baza de plecare, adică regiunile unde sălășluiau aceștia, era mult mai apropiată la data respectivă de gurile Dunării²⁹.

Prezența pecenegilor, către mijlocul secolului al X-lea, în regiunile din vecinătatea Dunării este atestată, în primul rînd, de Constantin Porphyrogenetul. În cap. 9 al operei *De administrando imperio*³⁰ se men-

²⁷ Al Mas'udi, *Murudsch at dhabab*, vol. I, p. 212; *Kitab at tanbih*, 7 și 11.

²⁸ Referințe adunate din lucrările lui Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his regn*, Cambridge, 1929, și *A history of the first Bulgarian Empire*, Londra, 1930. Este interesant de semnalat că și numele de Baggard amintește tot de pecenegi (βαγγαρ).

²⁹ În pecenegii care făceau parte din această coaliție nu trebuie să vedem numaidecît pe acei care eventual trăiau către mijlocul secolului al X-lea în Ungaria și Transilvania. Dacă ar fi vorba despre aceștia, atunci drumul invadatorilor spre Constantinopol n-ar mai fi urmat țărmul Mării Negre. În consecință, trebuie să admitem că ungurii s-au aliat cu pecenegii din regiunile de la nordul gurilor Dunării, adică din Atelkuzu. Ocuparea Atelkuzului de către pecenegi trebuie să se fi produs în aceste vremuri.

³⁰ Constantin Porphyrogenetul, *op. cit.*, p. 60.

ționează, printre altele, că rușii din vremea împăratului-cronicar, navigând pe lângă coastă în drum spre Constantinopol, „pînă a ajunge la gurile Dunării erau mereu atacați de pecenegi”.

Din acest pasaj nu se poate înțelege decît că *pecenegii de la mijlocul secolului al X-lea controlau în mod eficace tot țărmul nord-pontic cuprins între gura Niprului și Delta Dunării*, fapt care stînjenea vădit expedițiile navale ale rușilor.

Pentru a evita eventualele neplăceri provocate de atacurile pecenegilor, rușii se vor fi aliat de multe ori cu aceștia. O asemenea alianță ne este cunoscută din Cronică lui Nestor³¹. În 944, cneazul kievean Igor, apropiindu-și mai multe populații, între care și pecenegii, s-a îndreptat spre Constantinopol. La Dunăre însă i-a ieșit în cale o delegație bizantină care, în schimbul unui tribut, mai mare decît cel plătit pe vremuri lui Oleg, i-a cerut lui Igor să nu-și mai continue drumul la Constantinopol. Cneazul kievean, sfătuiindu-se cu drujina sa, a acceptat propunerea grecilor și apoi s-a întors acasă. Încercînd însă să se plătească de pecenegi, i-a îndemnat pe aceștia să atace teritoriul bulgar; dar invadarea regiunilor bulgare în 944 nu este semnalată în nici o cronică bizantină. În consecință, în lipsa unor informații mai ample, sîntem în imposibilitate de a ști dacă pecenegii au invadat sau nu Bulgaria în 944 și, dacă au invadat-o, care au fost proporțiile distrugerilor și ce urmări a avut atacul.

În stadiul actual al cercetărilor, de asemenea, nu se poate ști ce anume grupe de pecenegi au participat la expediția condusă de Igor³². Oricum însă, prezența pecenegilor ca stăpînitari ai regiunilor din jumătatea sudică a Moldovei și ai ținutului dintre Prut și Nistru, către mijlocul secolului al X-lea, este o realitate istorică, mai mult, demonstrată și arheologic.

În legătură cu aceasta, firește că se ridică problema determinării regiunilor intrate în stăpînirea pecenegă acum, către mijlocul secolului al X-lea.

Dacă am da crezare unei informații din *De administrando imperio*, ar trebui să admitem că pecenegii pe timpul lui Constantin Porphyrogenetul au stăpînit și jumătatea de răsărit a Munteniei. În privința aceasta iată ce se scrie în cap. 42: 'Από δὲ κάτωθεν τῶν μερῶν Δανούβειος ποταμοῦ τῆς Δίστρας ἀντίπερα ἢ Πατζινακίχ παρέρχεται καὶ κατακρατεῖ ἢ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάρκελ, τοῦ τῶν Χιζάρων κάστρου'³³. (Din părțile de jos ale Dunării, din fața Silistrei, începe Paținakia, care se întinde pînă la Sarkel, cetatea hazarilor). Această informație însă nu trebuie

³¹ Gh. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 59. Despre această expediție, vezi V. N. Zlatarski, *op. cit.*, p. 543; S. N. Azbelov, *Об истолковании двух известных временных лет (К болгаро-русским отношениям в X веке)*, în *Studia in honorem M. S. Drinov*, Sofia, 1960, p. 235—240.

³² S. N. Azbelov, *op. cit.*, crede că la această expediție au participat pecenegii de la Nipru.

³³ Constantin Porphyrogenetul, *op. cit.*, cap. 42, p. 182.

luată *tale-qualē*. Din pasajul citat ar trebui să reținem doar că teritoriul stăpînit de pecenegi era extrem de desfășurat³⁴, și nicidecum că el se întindea cu exactitate de la Dristor la Sarkel. Nu este exclus ca în cazul de față folosirea numelui celor două orașe, pentru delimitarea unei regiuni atît de întinse, să fie un artificiu de topică, aceasta prilejuindu-i lui Constantin Porphyrogenetul un excurs asupra cetății Sarkel, excurs pe care îl și face de altfel³⁵.

Judecînd lucrurile din punctul de vedere arheologic, nu avem nici un motiv să admitem că pecenegii stăpîneau încă de acum Muntenia. Opinia noastră se întemeiază pe constatarea că așezările de tip Dridu din Muntenia își continuă existența și în secolul al X-lea. Altfel, venirea pecenegilor în Muntenia, către mijlocul secolului al X-lea, ar fi trebuit să provoace și aici, la fel ca în regiunea dintre Prut și Nistru și Moldova, încetarea așezărilor populației autohtone³⁶. Evident, se poate aduce obiecția că nu este obligatoriu ca așezările băștinașilor să-și înceteze numai existența acolo unde au pătruns pecenegii. În cazul acesta însă ar fi trebuit ca în așezările muntene de tip Dridu să se găsească măcar un element arheologic (psalii și vîrfuri de săgēți de os, piese de harnașament, căldări de lut cu fundul rotunjit) care ar putea fi atribuit pecenegilor³⁷.

Urme ce pot fi atribuite pecenegilor de la mijlocul și a doua jumătate a secolului al X-lea nu s-au găsit în Muntenia nici în afara așezărilor de tip Dridu³⁸.

Prin urmare, afirmația lui Constantin Porphyrogenetul cum că pecenegii din vremea lui își întindeau stăpînirea începînd chiar din fața Silistrei nu-și găsește o confirmare arheologică.

Ea nu-și găsește confirmarea nici în alte izvoare literare. Dimpotrivă, dacă am ține seama de o mărturie din Skylitzes-Cedren privind războiul dintre trupele lui Ioan Tzimiskes și cele ale lui Sviatoslav, am vedea cum știrea lui Constantin Porphyrogenetul intră în vădită contradicție cu aceea din Skylitzes-Cedren. În 972, după capitularea trupelor lui Sviatoslav, împăratul Ioan Tzimiskes, găsindu-se la Dorostolon, a fost vizitat între alții și de *conducătorii locali ai unor cetăți situate dincolo de Dunăre*, deci în teritoriul din fața Silistrei: „καὶ προσῆλθον αὐτῷ πρέσβεις ἐκ Κωνσταν-

³⁴ Desigur că afirmația lui Const. Porphyrogenetul este exagerată. La mijlocul secolului al X-lea nu mai poate fi vorba de o stăpînire pecenegă atît de întinsă (de la Dristra la Sarkel). Spre exemplu, în părțile răsăritene, în regiunile Donului inferior, el nu-și mai exercitau autoritatea politică. De acolo fuseseră deja scoși de către uzi.

³⁵ Constantin Porphyrogenetul, p. 182.

³⁶ Pentru așezările de tip Dridu, vezi I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*, în „Dacia”, N. S., t. II, 1958, p. 371-382.

³⁷ Și în privința aceasta s-ar putea aduce obiecția că nu este obligatoriu ca elemente de cultură materială turcomană veche să existe în așezări ale populației băștinașe, dar observații privind situații analoge din țara noastră (Dobrogea de exemplu) și din alte părți ne îndreptătesc la aceasta.

³⁸ Mormîntul de la Tangîru, reprezentînd probabil un călăreț peceneg, înmormîntat cu calul său într-un tumul, se datează, după părerea noastră, mai degrabă în secolul al XI-lea decît în secolul al X-lea. Mormîntul a fost publicat de D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru*, în *Materiale*, vol. V, București, 1959, p. 152.

τείας καὶ τῶν ἄλλων φρουρίων τῶν πέραν ἰδρυμένων τοῦ Ἰστρου ἀμνηστῖαν κακῶν αἰτούμενοι καὶ ἑαυτοὺς ἐγχειρίζοντες σὺν τοῖς ὀχυρώμασιν”³⁹.

Faptul că în 971 existau în Muntenia asemenea cetăți — probabil așezări întărite cu pământ și lemn — goleşte de conținut afirmația lui Constantin Porphyrogenetul cum că Paținakaia se întindea, pe vremea lui, pînă în fața Silistrei. Dacă Paținakaia s-ar fi întins pînă aici, cu alte cuvinte dacă pecenegii existau în timpul împăratului-cronicar în jumătatea de răsărit a Munteniei, sub nici o formă nu mai puteau exista acolo cetăți sau așezări fortificate pe vremea lui Ion Tzimiskes; știut fiind, că asemenea întărituri aparțineau populației autohtone care, la vremea aceea, le va fi folosit, în principal, împotriva pecenegilor, cu greu se poate admite că aceștia le-ar fi cruțat în eventualitatea că ei ar fi stăpînit sau ar fi controlat cîmpia și tot răsăritul Munteniei⁴⁰.

Așadar, cum pecenegii nu stăpîneau Muntenia la mijlocul secolului al X-lea, rămîne să se admită că ei au locuit o regiune a cărei limită sudică trebuie să fi fost zona dintre munții Vrancei și cotul Dunării⁴¹.

Că pecenegii stăpîneau în aceste ținuturi cel mult centrul și sudul Moldovei, dar nu și Muntenia, rezultă și dintr-o informație chiar a lui Constantin Porphyrogenetul; acesta amintește, la un moment dat, că prin teritoriile pecenege, altă dată ale tiurcilor (ungurilor), trec cinci râuri, și anume: Baruh, Kuvu, Trullos, Brutos și Seretos⁴². Dacă iden-

³⁹ Skylitzes-Cedren, *op. cit.*, p. 401, Cf. B. T. Cămpina, *Apparition des États féodaux roumains, in Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 192—194.

⁴⁰ Se știe că năvălirea pecenegilor, de cele mai multe ori, a pus capăt așezărilor omenești din regiunile în care au pătruns. În privința aceasta avem dovada observațiilor arheologice, dar și o mențiune din *De administrando imperio* (cap. 37, p.168) referitoare la așezările pustiite din preajma Nistrului, tocmai în vremea în care pecenegii stăpîneau acea regiune. În atare situație, trebuie să se admită că cetățile sau așezările fortificate din teritoriile ocupate de ei, cu altul mai mult, vor fi avut de suferit. Acțiunea de distrugere a fortificațiilor de multe ori se extindea și în regiunile pe care nu le aveau sub control. Astfel, putem cita cazul Capidavei — cetate situată pe malul drept al Dunării, în teritoriul bizantin — și distrusă de pecenegi la mijlocul secolului al XI-lea. Vezi Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, vol. I, București, 1958, p. 213 și p. 238.

⁴¹ Se pare că în a doua jumătate a secolului al X-lea, unii pecenegi s-au așezat și în jumătatea nordică a Dobrogei. Populația lor este atestată aici de existența căldărilor de lut (vezi Petre Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X—XIII)*, în „S.C.I.V.”, an. VII, 1956, nr. 3—4, p. 430—431; idem, *Despre datarea valului de piatră și localizarea evenimentelor din nota toparchului grec*, în „Studii”, 1962, nr. 5, p. 1231, nota 1). I. Barnea, întemeindu-se pe semnele runiche existente pe pereții carierei și ai bisericuțelor de la Basarabi (raionul Medgidia), admite, cu rezervele cuvenite, prezența pecenegilor acolo încă din a doua jumătate a secolului al X-lea (*Предварительные сведения о каменных памятниках в Басараби в „Dacia”*, N.S., VII, 1962, p. 311). Prezența pecenegilor în nordul Dobrogei încă din a doua jumătate a secolului al X-lea, s-ar putea explica dacă s-ar ține seama de caracterul precar al stăpînirii bizantine din această parte a imperiului. Este foarte probabil ca bizantinii, implicați în războaiele cu arabii și măcinați de luptele interne, să fi apelat la ajutorul peceneg pentru a-și menține stăpînirea în nordul Dobrogei, în fața atacurilor bulgare de după anul 976 cînd constantinopolitanii au pierdut nord-estul Bulgariei și Dobrogea de sud. De asemenea, este foarte posibil ca pericolul peceneg, dirijat de bizantini, să fi fost acela care a provocat la un moment dat necesitatea construirii de către bulgari a valului de piatră dintre Cernavoda și Constanța (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, idem, *Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrudscha und der Lokalisierung der im Berichte des Griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, în „Dacia”, N.S., VII, 1962, p. 317—335.

⁴² Ὅτι ὁ τῶν Πατρινακίων τόπος, ἐν ᾧ τὸτε καιρῷ κατόκησαν οἱ Τοῦροισι καλεῖται κατὰ τὴν ἐπισημίαν τῶν ἐκείσε ὄντων ποταμῶν. Οἱ δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι. πο-

tificarea numelor primelor trei râuri nu este asigurată, în schimb în ultimile două, adică în Brutos și Seretos, întrezărim, fără dificultate, Prutul și Siretul vremurilor noastre.

Ținându-se seama că enumerarea râurilor care trec prin regiunea pecenegilor se face de la răsărit spre apus reiese că râul cel mai dinspre vest este Siretul; ca atare, limita vestică a stăpînirii pecenege, la mijlocul secolului al X-lea, în Moldova, trebuie să fi urmat, în general, cursul râului Siret⁴³.

Nu încape îndoială că în cazul în care pecenegii ar fi locuit în Muntenia, Constantin Porphyrogenetul, relativ bine informat asupra situației geografice a regiunilor noastre, ar fi amintit măcar unul dintre râurile care brăzdează ținuturile de aici, și acesta cu atît mai mult, cu cît ape ca Buzăul, Ialomița, Dimbovița par a fi fost mai importante decît Βαρούχ, Κουβού și Τροῦλλος cele trei râuri mai puțin însemnate și care împreună cu Βροῦτος, și Σέρετος sînt amintite ca trecînd prin teritoriul peceneg.

ταμὸς πρῶτος ὁ καλοῦμενος Βαρούχ, ποταμὸς δεῦτερος ὁ καλούμενος Κουβού, ποταμὸς τρίτος ὁ καλοῦμενος Τροῦλλος, ποταμὸς τέταρτος ὁ καλούμενος Βροῦτος, ποταμὸς πέμπτος ὁ καλοῦμενος Σέρετος” (*De administrando imperio*, cap. 38, p. 174) „Locul pecenegilor în care în acel timp trăiau tiurcii (maghiarii) se numește după numele râurilor de acolo; râurile sînt următoarele: primul riu este acela care se numește Baruch, al doilea este acela care se numește Kuvu, al treilea riu se numește Trullos, al patrulea riu se numește Brutos, al cincilea riu se numește Seretos”.

⁴³ Din *De administrando imperio* nu reiese că pecenegii ar fi pătruns tot acum și în Transilvania. Mențiunea din cap. 37, p. 41 (τὸ δὲ θῆμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῇ Τουρκίᾳ) a dat naștere la numeroase discuții, fără a se ajunge la o soluție acceptabilă (vezi Aurel Decei, *România din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în *Anuarul Institutului de istorie internațională*, Cluj, VII, 1936–1938, p. 490–494). După unii istorici în Ungaria și Transilvania grupe de pecenegi ar fi pătruns o dată cu instalarea ungarilor în Panonia (vezi D. A. Rassevskij, *Πενηνεγί, μορφυ ἡ βερηνδεὺ ἡ Ρυκυ ἡ ἐν Ψερπιῖ*, în *Seminarium Kondakovianum*, VI, Praga, 1933, p. 1–66). Asemenea pecenegi rupti de marea masă a consingerilor lor încă la sfîrșitul secolului al XI-lea și nemaiavînd nici o legătură cu aceștia, este sigur că începuseră să-și piardă individualitatea etnică chiar din momentul pătrunderii lor în spațiul intracarpatic și în Panonia. Așadar, este foarte puțin probabil că prin tribul Γύλα, Constantin Porphyrogenetul să fi vrut a-i indica tocmai pe pecenegii, care au pătruns aproape o dată cu maghiarii în Cimpia panonică. Tribul Γύλα trebuie să fi fost compus din pecenegii care au pătruns în țara noastră către mijlocul secolului al X-lea. În cazul acesta este posibil ca locurile ocupate de acest trib să fi fost situate la nord de cele ale tribului Γιαζιχοπόν sau, cel mult, în munții Moldovei de nord (vezi Márki Sándor, *op. cit.*, p. 26). Prin urmare, revenind la pasajul din Const. Porph. (cap. 38, p. 174), avem toate motivele să credem că împăratul-cronicar nu se referea la pecenegii care, eventual, pătrunseseră în Transilvania și Panonia încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea. Aceasta reiese în primul rînd din precizarea limitei de vest a regiunii ocupate de pecenegi către mijlocul secolului al X-lea. Care a fost această regiune? Ne-o indică însăși Const. Porph. prin „locul pecenegilor în care în acel timp trăiau tiurcii (ungurii)” (vezi nota 41). Așa cel puțin reiese din recordarea acestei mențiuni cu acelea din cap 38/30 și cap. 40/24 (mențiunea din urmă cu o interpretare mai anevoioasă). Identificînd numele râurilor care trec prin această regiune se pot preciza, credem noi, și limitele Atelkuzului. Dar, în timp ce în Brutos și Seretos se întrezăresc cu ușurință Prutul și Siretul, în schimb Baruch, Kuvu și Trullos nu pot fi identificate sau, în orice caz, identificarea lor este o operație extrem de dificilă. Unii istorici (vezi bibliografia în *De administrando imperio*, vol. II, p. 149) au căutat să vadă în Baruch și Kuvu numele peceneg al fluviilor Nipru și Bug, iar în Trullos numele unguresc al Nistrului. Această identificare nu mi se pare însă convingătoare. Dacă într-adevăr, prin Baruch, Kuvu și Trullos nomazii ar fi denumit fluviile Nipru, Bug și Nistru, rămîne de neînțeles de ce Constantin Porphyrogenetul nu a folosit aceste numiri decît o singură dată, cînd — știut este — că despre

Rezumând datele discutate, putem afirma că în vremea lui Constantin Porphyrogenetul, adică la mijlocul secolului al X-lea cea mai vestică regiune din țara noastră stăpînită *efectiv de pecenegi* a fost Moldova ⁴⁴.

Faptul acesta poate fi dovedit, în parte, și de descoperirile arheologice. Astfel, așa-numitele căldări de lut, atribuite de noi pecenegilor deja sedentarizați, se găsesc răspîndite în tot podișul central al Moldovei pînă în lunca de la gura Siretului; unele din ele pot fi datate în a doua jumătate a secolului al X-lea. S-a spus mai înainte că vasele-căldări nu sînt cunoscute în așezările de tip Dridu din Muntenia.

Dat fiind că împăratul-cronicar amintește la un moment dat numele triburilor pecenege, se ridică și problema determinării tribului care sălășluia în Moldova.

După unii istorici, numele acestuia ar fi fost Ertem⁴⁵. După alții însă, el s-ar fi numit Yazihopon⁴⁶. Dar să vedem ce ne spune Constantin Porphyrogenetul: „Cele patru neamuri ale pecenegilor sînt dincoace de riul Nipru, spre părțile mai de apus și mai de miazănoapte, și anume provincia Yazihopon se învecinează cu Bulgaria, provincia Gyula se învecinează cu Ungaria, provincia Harovoi se învecinează cu Rusia, provincia Iabdiertim se învecinează cu acele părți ale Rusiei care le sînt tributare, cu ultimii, cu dervleninii și lenzeninii și ceilalți slavi”⁴⁷. Determinarea numelui tribului peceneg din Moldova în cazul de față este funcționată, de precizarea regiunilor de nord ale stăpînirii bulgare. Știut fiind că la mijlocul secolului al X-lea bulgarii stăpîneau regiunile de la sud de gurile Dunării, ar rezulta că tribul peceneg care se găsea în Moldova era cel numit Γαζιχοπόν, pentru că despre acesta, și nu despre altul, ne spune Constantin Porphyrogenetul că se învecina cu Bulgaria.

Înainte de a încheia, ținem să ne expunem punctul de vedere asupra datei pătrunderii pecenegilor în cîmpia Munteniei. După toate in-

ele (în special Nipru și Nistru) în *De administrando imperio* se vorbește de mai multe ori și încă în legătură cu populațiile turce-nomade. În plus, nu înțelegem de ce populațiile nomade au dat denumiri proprii unor fluviu ca Nipru, Bug și Nistru, cînd pentru ape mai mici, cum sînt Prutul și Siretul și-au însușit numele mai vechi, căci Σαράτ și Βουράτ (Const. Porph., *op. cit.*, cap. 42, p. 184) par a ne reprezenta denumirea în fizionomic turcă veche a rîurilor Siret și Prut (vezi părerea lui Tomaschek, reproducă de Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. I, 1925, p. 729). Prin urmare, este foarte probabil ca Baruch, Kuvu și Trullos să fi fost numele unor riuri mai mici, cum sînt Botna, Coginic și Ialpuș sau a altor ape (dar tot din regiunea dintre Nistru și Prut și, ca ele, împreună cu Prutul și Siretul, să fie rîurile cele mai mari din Atelkuzu, înțelegîndu-se prin această regiune jumătatea sudică a regiunii dintre Nistru și Siret (cf. nota 9).

⁴⁴ *Istoria României*, vol. II, 1962, p. 96.

⁴⁵ Al. Philippide, *op. cit.*, p. 728-730. Aceeași părere au avut-o mai înainte Tomaschek și A. D. Xenopol. Istoricul român, urmărind să demonstreze că tribul Yazihopon a stăpînit într-adevăr Moldova, și-a însușit părerea lui Tomaschek cum că numele orașului Iași ar trebui pus în legătură cu acesta. După părerea lui Tomaschek, acceptată și de A. D. Xenopol, forma de Γαζιχοπόν este „o stilcitură grecească” a unei forme turcești, care ar fi sunat la origine Iasi-hupan (Al. Philippide, *op. cit.*). Însă nu este exclus ca în rădăcina numelui Γαζιχοπόν să se ascundă numele ațanilor ūrzi, adică iașii sau așii; și faptul n-ar fi de mirare dacă s-ar ține seama că triburile nomade erau constituite, de multe ori, din populații eterogene. În plus, mii peceneci au trăit cîtiva vreme și în regiunile alanc din Caucazul de nord.

⁴⁶ Constantin Porphyrogenetul, *op. cit.*, cap. 37, p. 168.

⁴⁷ Pentru aceasta vezi și harta răspîndirii pecenegilor în stepele nord-pontice la S. A. Pletneva, *Печенегы, торки и половцы в южнорусских степях*, în M.I.A., 63, p. 154, fig. 1.

diciile, pecenegii au luat în stăpînire această regiune mai tîrziu, adică cel mai devreme la sfîrșitul secolului al X-lea, sau imediat la începutul secolului al XI-lea. De pătrunderea pecenegilor în Muntenia credem că se leagă și încetarea existenței așezărilor de tip Dridu din această regiune.

Unii dintre locuitorii așezărilor de tip Dridu, fugind din calea pecenegilor, se vor fi retras în regiunile pericarpatiche, dar cei mai mulți vor fi trecut în dreapta Dunării, adică în Dobrogea, unde viața lor putea fi ocrotită mai ușor, la adăpostul garnizoanelor din așezările întărite de pe malul drept al fluviului.

O atare imigrare în Dobrogea, evident, nu poate fi dovedită în mod peremptoriu. Totuși, un aflux de populație în așezările dobrogene din secolul al XI-lea se întrezărește atît în cercetările de suprafață, cît și în săpăturile arheologice. În vreme ce acum asistăm la înmulțirea așezărilor din Dobrogea, în unele dintre ele (Dinogeția, Capidava) se constată că parte din populație este nevoită, din lipsă de spațiu, să se așeze în afara zidurilor care înconjură vechile cetăți.

Încheind prezentarea datelor privind pecenegii de la Dunărea de Jos din secolul al X-lea, desprindem următoarele concluzii, dintre care unele rămîn a fi verificate în cercetările viitoare : pecenegii nu s-au așezat în regiunile noastre la sfîrșitul secolului al IX-lea. Menționarea lor ca participanți, în calitate de aliați ai bulgarilor, la atacul de la sfîrșitul secolului al IX-lea asupra Atelkuzului nu înseamnă numaidecît că pecenegii s-au așezat încă de acum în Atelkuzu, regiune socotită a fi fost cuprinsă între Nistru și Siret ; prima incursiune a pecenegilor la sud de Dunăre a avut loc în 934, cînd aceștia, împreună cu ungurii și cu alte două populații de neam tiurc, au atacat, în drum spre Constantinopol, orașul Walandar. Marea amplasare a incursiunii din 934, în care pecenegii au avut un rol important, constituie un indiciu că bazele lor de plecare la această dată erau deja situate în apropierea Dunării ; așezarea pecenegilor în teritoriile noastre a avut loc către mijlocul secolului al X-lea. Din *De administrando imperio* rezultă că ei au ocupat și Muntenia pînă în fața Silistrei, fapt nedovedit însă pe cale arheologică și, în plus, contrazis de interpretarea unei alte știri privind aceeași regiune, știre consemnată de Skylitzes-Cedren. La mijlocul secolului al X-lea, regiunea cea mai vestică, ocupată efectiv de pecenegi, este Moldova de pînă la Siret. Pătrunderea pecenegilor în Muntenia are loc la sfîrșitul secolului al X-lea sau începutul secolului al XI-lea.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

LUPTA PENTRU HEGEMONIE ÎN EUROPA ÎNTRE 1648 ȘI 1715 *

Perioada de aproape 6 decenii cuprinsă între pacea din Westfalia (1648) și tratatele de la Utrecht (1713) și Rastatt (1714) este cunoscută în istoriografie sub numele de preponderență franceză. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Franța devenise țara cea mai puternică din vestul și centrul Europei: beneficia de o economie dezvoltată, de o administrație centralizată, de o armată numeroasă, bine echipată și bine comandată, de o marină de război rivalizând cu marina engleză și cu cea olandeză și de un serviciu diplomatic bine organizat. Adversarii cei mai consecvenți ai politicii de hegemonie franceză au fost Anglia și Olanda, principalele puteri maritime ale vremii, și Austria, una din cele mai mari puteri continentale. La conflictele cauzate de lupta pentru hegemonie au mai participat: Spania, care avusese preponderență în secolul al XVI-lea, acum însă în plină decădere economică, politică și militară; micile state princiare germane gravitând în jurul Habsburgilor sau Bourbonilor și statelor nordice.

În lucrările mai vechi de istorie universală, agitata perioadă de dispute diplomatice și războaie a anilor 1648—1715 a ocupat un loc din cele mai însemnate. Preocupările istoricilor care au cercetat această perioadă s-au îndreptat cu precădere asupra aspectelor politice, militare și religioase ale luptei pentru hegemonie, lăsând pe plan secundar aspectele economice ¹.

* Anul acesta se împlinesc 250 de ani de la moartea lui Ludovic al XIV-lea. Dar anul 1715 nu a însemnat numai sfârșitul lungii domnii a celui denumit „Regele Soare”, ci a marcat totodată sfârșitul hegemoniei franceze și începutul celei engleze. Cu aceasta însă, contradicțiile dintre statele vest-europene nu au încetat, ele continuând să se manifeste, alți pe plan economic, cit și pe plan politic pînă în zilele noastre. Am socotit deci util ca, în vederea unei mai bune cunoașteri a originii și evoluției în timp a acestor contradicții, să le prezentăm — în lumina unor lucrări și interpretările mai noi — așa cum au evoluat ele între 1648 și 1715.

¹ Cităm câteva din operele mai importante asupra perioadei 1648—1715, apărute în secolul al XIX-lea și în primele 4 decenii ale secolului nostru: F. Mignet, *Négociations relatives à la Succession d'Espagne sous Louis XIV*, Paris, 1835—1863; J. Michelet, *Histoire de France*, vol. XIII—XIV, Paris, 1862—1863; Arnold Gaedecke, *Die Politik Österreichs in der spanischen Erbfolge*, Leipzig, 1874; A. Legrelles, *La diplomatie française et la succession d'Espagne*, Paris, [1888]—1892, 4 vol.; Thomas Babington, Macaulay, *The History of England from the Accession of James the Second*, vol. I—V, Londra, Longmans, Green and Co., 1881; Alfred Rambaud et Ernest Lavisse, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*, t. VI, Paris, 1895; Max Immich, *Geschichte des europäischen Staatensystem von 1660 bis 1789*, München, 1905; E. Lavisse, *Histoire de France*, t. VII_{1, 2}, t. VIII₁, Paris, 1905—1908; *The Cambridge Modern History*, t. V, Londra, 1908; G. Picavet, *La diplomatie française au temps de Louis XIV*, Paris, 1930; Phillippe Sagnac et A. de Saint-Léger, *La prépondérance française. Louis XIV (1661—1715)*, Paris, 1935 („Peuples et civilisations”. *Histoire générale*, vol. X); Pierre Muret, *La prépondérance anglaise (1715—*

În lucrările mai noi însă, și îndeosebi în cele apărute după al doilea război mondial, s-a acordat o atenție mai mare aspectelor economice ale luptei pentru hegemonie din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Mai mult încă, vom întâlni istorici pentru care războaiele din anii 1660—1715 au fost cauzate în principal de rivalitatea economică tot mai pronunțată dintre Anglia și Olanda, Anglia și Franța, Olanda și Franța.

Principalele probleme la care ne vom referi în prezentul studiu sînt următoarele: pacea westfalică și urmările ei asupra luptei pentru hegemonie; aspectele politice și economice mai importante ale luptei pentru hegemonie; apariția unor noi norme de drept public și urmările lor în viața internațională; unele aspecte ideologice ale luptei pentru hegemonie.

Ocupîndu-se de pacea westfalică și de consecințele acesteia, prof. Roland Mousnier de la Sorbona face unele considerații interesante în volumul al IV-lea al cunoscutei colecții de istorie universală „Histoire générale des civilisations”². După prof. Mousnier, atît războiul de 30 de ani, cît și evenimentele care l-au urmat se încadrează în contextul unei crize generale economice, sociale și politice europene plasate între 1598 și 1615. Scopul Franței în prima jumătate a secolului al XVII-lea a fost salvarea „libertăților” europene de pretențiile Habsburgilor de dominație universală. Franța a devenit centrul rezistenței anti-habsburgice, stimulînd și coordonînd eforturile statelor care se opuneau supremației austriece. Referindu-se la tratatele din Westfalia, R. Mousnier afirmă că acestea au consacrat, pe de o parte, împărțirea și slăbiciunea imperiului și a Germaniei, iar pe de altă parte au asigurat în cadrul imperiului echilibrul de forțe între catolici și protestanți. Păcii westfalice i-a urmat pacea de la Pirinei (1659), prin care Franța a înlăturat posibilitatea unei noi uniri a Austriei cu Spania și, implicit, reconstituirea imperiului lui Carol Quintul. Anul 1660, arată Mousnier, vede pe Ludovic al XIV-lea, regele Franței, asumîndu-și rolul de mediator în Europa apuseană. După R. Mousnier, în anii premergători începutului politicii de expansiune franceză, bazele politice ale Europei erau următoarele: 1) o relativă toleranță religioasă; 2) echilibrul forțelor între principalele puteri vest și central europene, separate între ele printr-un fel de tampon: Țările de Jos spaniole (Belgia de azi) între Franța și Olanda, Liga de la Rin și Bavaria între Franța și Austria; 3) apariția unei puteri cu rol de arbitru — Franța — și deci „ierarhizarea” Europei³.

La fel ca și Roland Mousnier, Jacques Droz, cunoscutul istoric al diplomației europene, subliniază în sinteza sa de istorie a relațiilor externe dintre 1648 și 1918 că tratatele din Westfalia au deschis Franței o perioadă de preponderență continentală⁴. În același timp, J. Droz atrage atenția că după 1648 statul habsburgic (provinciile ereditare ale Casei de Habsburg din Austria și posesiunile din Europa centrală) și Brandenburgul încep să ducă viața lor proprie, să aibă ambițiile lor particulare, în timp ce o parte importantă a principilor germani se transformă în clientelă a marilor puteri străine. J. Droz subliniază că tratatele din Westfalia au fost o operă eficientă a diplomației franceze: ele au constituit o garanție de securitate pentru frontiera răsăriteană a Franței, dar în același timp au fost „un ferment eventual de imperialism și un pretext

1763), avec la collaboration de Ph. Sagnac, Paris, 1938 („Peuples et civilisations”. Histoire générale, vol. XI). Ultimele două opere din cunoscuta colecție „Peuples et civilisations” au fost completate cu noi informații reapărînd într-o a 2-a ediție, în 1949; asupra lor vom reveni în textul articolului.

² Roland Mousnier, *Les XVIe et XVIIe siècle. Les progrès de la civilisation et le déclin de l'Orient (1492—1715)*, Paris, P.U.F., 1956 (*Histoire générale des civilisations*, t. IV), p. 265—274.

³ R. Mousnier, *op. cit.*, p. 274; vezi și articolul lui G. Zeller, *Le principe d'équilibre dans la politique internationale avant 1789*, în „Revue historique”, 1956, t. XV, p. 29—30.

⁴ Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1918*, Paris, 1959, p. 12 și 17—18.

posibil de dominație în Europa”. Referitor la pacea de la Pirinei, în afară de considerentele întâlnite și la alți istorici, J. Droz arată că elementul principal al tratatului nu au fost clauzele teritoriale, ci căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu infanta Maria Tereza. Se știe că infanta a renunțat la drepturile sale la coroana Spaniei — ceea ce însemna, cel puțin în teorie, înlăturarea unei uniuni personale între Franța și Spania — în schimbul unei dote foarte importante (500 000 de seuzi aur) plătite regelui Franței. Analizând politica lui Mazarin în cazul acestui tratat, J. Droz consideră că ministrul francez a prevăzut în mod special o asemenea clauză, deoarece știa cu precizie că Spania, fără în plină criză economică și financiară, era incapabilă să plătească o sumă așa de mare. În atare condiții deci, renunțarea infantei nu avea nici o valoare practică. În schimb însă, Franța își păstra libertatea de manevră diplomatică, libertate pe care o va folosi atât în timpul războiului de devoluție (1667—1668), cât și în timpul războiului de succesiune la tronul Spaniei (1709—1714) ⁵.

Explicația marxistă, social-economică a politicii de hegemonie franceză este dată în sinteza sovietică de istorie a diplomației ⁶. Fondurile importante ale victoriei franceze, provenind din impozitele plătite de „numeroasa și harnica țărănimă” și de „bogata burghezie”, au permis regelui Franței și nobilimii sale să ducă o politică externă „energetică”, de pe urma căreia Franța a ajuns să ocupe primul loc în Europa. Tratatul din Westfalia, punct de plecare al tuturor tratatelor europene până la Revoluția franceză, au constituit triumful politicii lui Richelieu, continuată de Mazarin, și, împreună cu tratatul de la Pirinei, au pregătit hegemonia politică a Franței în Europa, hegemonie care se sprijinea pe o puternică bază economică.

În toate lucrările care tratează lupta pentru hegemonie din 1648—1715, locul cel mai important îl ocupă problema expansiunii teritoriale și economice. J. Droz supune unei analize destul de amănunțite principalele războaie ale lui Ludovic al XIV-lea, încercări de forță prin care regele francez a căutat să-și impună supremația în Europa ⁷. Referindu-se la războiul cu Olanda (1672—1678), el recunoaște că la originea războiului au fost fără îndoială și cauze economice (războiul vamal început de Colbert încă din 1664). Dar J. Droz consideră că este îndoicnă ca rațiunile economice, oricât de presante se arătau, să fi fost decisive. După el, Ludovic al XIV-lea manifesta un sentiment de dușmănie atât de înverșunat împotriva Provinciilor Unite, deoarece acestea stăteau în calea planurilor sale : el detesta spiritul lor republican, libertatea gazetelor lor care îi atacau viața sa particulară, calvinismul lor, care nu admitea exercitarea cultului catolic. Războiul Ligii de la Augsburg (1688—1697), în care s-a format prima din ceea ce Louis André a denumit „les coalitions raisonnées” ⁸, a avut ca principală cauză, după Droz, revocarea edictului de la Nantes (18 octombrie 1685). Totuși, Droz nu poate să lase la o parte nici serioasele implicații politice și economice legate de acest război : împiedicarea Franței de a deveni cea mai mare putere continentală și tendința de supremație maritimă și comercială a Angliei.

Analizând războiul de succesiune la tronul Spaniei, J. Droz justifică politica lui Ludovic al XIV-lea, arătând că acesta a acceptat sincer ideea împărțirii posesiunilor spaniole (tratatele din 1698 și 1699 cu Wilhelm de Orania) și nu s-a hotărât să accepte testamentul lui Carol al

⁵ Despre pacea de la Pirinei ca act diplomatic care a consacrat hegemonia Franței, vezi și Jacques Pirenne, *Les grands courants de l'histoire universelle*, vol. III, Paris, 1948, p. 8.

⁶ *Istoria diplomației* (trad. din l. rusă), ed. a 2-a, vol. I, București, Edit. științifică, 1962, p. 234 și 240—241.

⁷ J. Droz, *op. cit.*, p. 30, 40, 45, 48, 49, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 65 și 70.

⁸ Louis André, *Louis XIV et l'Europe*, Paris, Albin Michel, 1950 („Bibliothèque de synthèse historique. L'Evolution de l'Humanité”, t. LXIV), p. 217. Războiul cu Olanda (1672—1678) a dat în schimb naștere la alt tip de coalitions : „les coalitions accidentelles” (*ibidem*, p. 119).

II-lea al Spaniei în favoarea lui Filip d'Anjou decît numai în urma opoziției ireductibile a Austriei față de tratatele din 1698 și 1699. Sînt subliniate de asemenea obiectivele urmărite de Anglia în acest război : dobîndirea de substanțiale avantaje comerciale în Mediterana și în Atlantic ; epuizarea economică a Olandei prin obligarea acestui aliat să preia asupra sa sarcini de război din cele mai grele ; înlăturarea preponderenței franceze pe continent, dar în așa fel încît să nu fie înlocuită cu o preponderență austriacă. Politica perseverentă a Angliei pentru restabilirea echilibrului european avea un triplu obiectiv : asigurarea libertății de manevră în vederea instaurării dominației sale pe mări ; asigurarea exploatării imensului imperiu colonial spaniol ; crearea premiselor pentru cucerirea Canadei și Indiei. În ce privește Austria, Droz arată că sfîrșitul războiului din 1701 - 1714 a consacrat o sensibilă creștere a puterii acestui stat, care, în același timp, a reușit să-și consolideze ieșirile la Marea Nordului și Marea Mediterană. După războiul de succesiune la tronul Spaniei, mai remarcă Droz, Austria se depărtează de misiunea sa germanică, devenind un mare stat european, orientat din ce în ce mai mult spre posesiunile sale ungurești și interesele sale balcanice și italiene.

În Germania, vechea confederație a încetat de asemenea să mai constituie un organism politic viabil. Locul ei este luat de cîteva state princiare tinzînd să acționeze ca puteri independente : Bavaria, Saxa, Hanovra și Brandenburg. Din lumea germanică, două state vor revendica preeminența în Europa centrală : statul Habsburgilor și statul Hohenzollernilor. Astfel, această nouă configurație politică a Europei îl îndreptățește pe J. Droz să afirme că dualismul austro-prusian, împreună cu preponderența maritimă a Angliei, constituie consecința esențială a războaielor lui Ludovic al XIV-lea. În sfîrșit, referindu-se la poziția Franței la sfîrșitul perioadei luptei pentru hegemonie din 1648 - 1715, J. Droz arată că Franța și-a mărit întinderea teritorială și a dobîndit frontiere mai bune și mai ușor de apărat. Dar aceste cîștiguri, consideră J. Droz, nu au justificat enorma risipă de mijloace economice și bănești. Ludovic al XIV-lea a dus politica sa externă fără a ține seama de mijloacele de care dispunea adversarul și fără a aprecia în mod realist noile forțe ce se dezvoltau în Europa. Față de Turcia și Rusia, eventuali aliați la răsărit, a avut o politică ezitantă și contradictorie, care l-a lipsit de un sprijin eficace în timpul marilor încercări de forță din 1701 - 1714. Totuși, conchide J. Droz, în ultimii ani ai vieții, Ludovic al XIV-lea a întrevăzut greșeala profundă a domniei sale, care a restrîns timpul politicii sale externe la lupta împotriva casei de Habsburg. El și-a dat seama că reculul politicii franceze a fost rezultat acțiunii Angliei și a prevăzut că singura soluție va fi „un renversement des alliances”, și o înțelegere mai strînsă cu Viena, ceea ce de altfel se va și realiza către mijlocul secolului al XVIII-lea.

Roland Mousnier analizează, la rîndul său, politica de expansiune teritorială și economică din 1648 - 1715⁹ în cadrul crizei generale economice, sociale și politice europene de care aminteam la începutul studiului nostru. El este de părere că o explicație a crizei, poate cea mai importantă, trebuie căutată în războaiele imperialiste, europene și oceanice din epoca guvernării personale a lui Ludovic al XIV-lea. După Mousnier avem de-a face în această perioadă cu trei tipuri de imperialism : continentale, maritime și constituționale. Protagonistii imperialismului continental au fost : Ludovic al XIV-lea, care viza hegemonia în Europa și coroana imperială și Habsburgii, care, după 1683, au început o politică de mari expansiuni în sud-estul Europei. Imperialismul maritim este văzut ca o consecință a mercantilismului, orientare economică ce va constrînge și imperialismul continental să se îndrepte spre mare. Statele angrenate în acest tip de imperialism au fost Anglia și Franța. Anglia dispunea Provinciilor Unite preponderența pe mare și monopolul comerțului spre India și America, actul de navigație din 1651 și cele trei războaie

⁹ R. Mousnier, *op. cit.*, p. 276 - 280 și 289 - 290.

anglo-olandeze (1652—1654, 1664—1666 și 1672—1678) fiind principalele acțiuni prin care Anglia a căutat să smulgă Olandei supremația pe mare. R. Mousnier subliniază că războaiele anglo-olandeze din al treilea pătrar al secolului al XVII-lea inaugurează seria marilor războaie pentru stăpînirea mărilor și a comerțului mondial. În ce privește Franța, Mousnier arată că pentru Colbert hegemonia economică era condiția de bază a hegemoniei politice : tariful protecționist aplicat mărfurilor aduse de nave olandeze a dezlănțuit războiul vamal care va fi la originea războiului terestru și maritim din 1672—1678. Războiul de succesiune a Spaniei, ultima mare acțiune politico-militară a lui Ludovic al XIV-lea, a izbucnit, conform părerii lui R. Mousnier, din cauza politicii regelui Franței de a împiedica reconstituirea imperiului lui Carol Quintul, în cazul că Leopold de Habsburg ar fi obținut succesiunea. Dacă Ludovic dobîndea însă succesiunea, consecințele ar fi fost incalculabile : Franța ar fi avut hegemonia maritimă și comercială și cu ea mijloacele de a parveni la imperiul universal. În sfîrșit, al treilea tip de imperialism, imperialismul constituțional, se caracterizează prin politica lui Ludovic al XIV-lea de a susține în Anglia pe Stuarți, suverani desemnați prin naștere și de a nu recunoaște ca legitim pe suveranul ales de parlament în persoana lui Wilhelm de Orania. Această politică, arată R. Mousnier, a dus la ciocnirea principiului monarhiei de drept divin cu principiul monarhiei fondate pe contract. Este o idee asupra căreia vom mai reveni în altă parte a studiului nostru.

Referindu-se la preponderența engleză stabilită după războiul de succesiune al Spaniei, R. Mousnier subliniază că diviziunile Europei au fost abil întreținute de diplomația britanică prin tratatele de la Utrecht, în așa fel ca Anglia să aibă asigurată dominația principalelor căi comerciale și a principalelor piețe. Piețelor portugheză și braziliană intrate în sfera de acțiune engleză prin tratatul de la Meuthen (1703) li se adaugă, în urma tratatelor de la Utrecht, piața imensului imperiu spaniol, unde Anglia obține clauza națiunii celei mai favorizate și o poziție preponderentă în comerțul cu sclavi negri din Atlantic.

O analiză interesantă și oarecum diferită de aceea a lui J. Droz și R. Mousnier a luptei pentru hegemonie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea face prof. Gaston Zeller în voluminosul tratat de istorie a relațiilor internaționale publicat, sub direcția lui Pierre Renouvin¹⁰. G. Zeller este un bun cunoscător al perioadei lui Ludovic al XIV-lea, asupra căreia a ținut și un curs universitar, caracterizat printr-o poziție critică — uneori foarte aspră — la adresa politicii interne a Regelui Soare¹¹. Aceeași poziție critică răzbate și în paginile consacrate istoriei relațiilor externe din 1648—1715. Astfel, G. Zeller consideră că războiul cu Olanda a constituit o greșeală și poate greșeala capitală a politicii externe duse de Ludovic al XIV-lea. Consecințele au fost foarte grele, deoarece politica agresivă a lui Ludovic al XIV-lea a determinat unirea personală a Olandei cu Anglia în persoana lui Wilhelm de Orania. Apoi, spre deosebire de Droz, G. Zeller este de părere că războiul din 1672—1678 a avut un caracter economic, deoarece regatul francez, pentru a-și întări potențialul său economic și militar, trebuia să dispute olandezilor o parte din comerțul lor maritim. Dar Zeller emite opinia că războiul vamal dus de mai mulți ani era suficient și nu era neapărată nevoie ca să se transforme într-un conflict armat. Franța avea, după G. Zeller, atuuiri destule ca să obțină mai mult decît ceea ce i-a adus tratatul de la Nimègue după 6 ani de lupte singeroase. Aceeași preponderență a factorului economic este subliniată și în ce privește politica lui Ludovic al XIV-lea față de Turcia. Atitudinea critică a lui G. Zeller față de politica lui Ludovic al XIV-lea se manifestă și în legătură cu problema succesiunii spaniole, o nouă criză europeană „deliberat provocată” de Ludovic al XIV-lea, deși el

¹⁰ *Histoire des relations internationales*, Paris, 1953—1956, vol. III, p. 34, 49, 50, 51—54, 81—83 și 101—107.

¹¹ G. Zeller, *La France de Louis XIV*, fasc. I—IV, Paris, Centre de Documentation Universitaire, 1953 (litografiat).

cunoștea ostilitatea înverșunată cu care Anglia și Olanda priveau orice creștere a puterii franceze. În momentul când a aflat de testamentul lui Carol al II-lea al Spaniei în favoarea nepotului său, Filip de Anjou, o „înțelepciune elementară” ar fi trebuit să-l conducă pe Ludovic la respectarea tratatelor încheiate în 1698 și 1699 cu Anglia și Olanda pentru împărțirea posesiunilor spaniole. Remarcăm deci o interpretare total diferită de aceea a lui Droz, care caută să motiveze atitudinea lui Ludovic al XIV-lea în problema succesiunii spaniole. În sfârșit, referitor la tratatele de la Utrecht și Rastatt, G. Zeller adoptă punctul de vedere comun al istoriografiei actuale, care consideră că aceste tratate au consacrat preponderența Angliei ce s-a substituit Olandei ca centru economic mondial, punând temelile celui mai mare imperiu colonial din istorie¹². Tot referitor la sfârșitul războiului din 1701-1714, semnalăm că G. Zeller este de acord de astă dată cu J. Droz, admitând reconsiderarea de ultimă oră făcută de Ludovic al XIV-lea politicii sale externe: inamicul numărul unu al Franței era Anglia și, cum o reîntoarcere la prietenia olandeză era exclusă, nu rămânea decât apropierea de Austria, a doua putere militară a continentului.

Caracterul economic al luptei pentru hegemonie este subliniat și de istoricul italian Giorgio Spini, într-o vastă lucrare de sinteză asupra istoriei moderne¹³. Spini relevă îndeosebi dilema în care se afla Ludovic al XIV-lea în problema succesiunii la tronul Spaniei: dacă accepta testamentul lui Carol al II-lea încălca tratatul de împărțire încheiat cu Anglia și Olanda și intra imediat în conflict cu împăratul Austriei; dacă respingea testamentul însemna că se recunoștea învins, iar Franța manufacturieră și cu veleități colonialiste credea de Colbert s-ar fi văzut constrinsă să renunțe la propria expansiune în imensele și bogatele teritorii ale Imperiului spaniol¹⁴. Istoricul italian face câteva observații penetrante asupra intereselor economice majore care au determinat Anglia să conducă marea coaliție organizată împotriva Franței în războiul din 1701-1714. Pentru Anglia, arată Spini, „acest război s-a transformat într-o colosală speculație a unei minorități de capitaliști, pe spinarea restului țării”. Victoriile militare obținute de trupele lui Marlborough sînt în fond victorii ale industriei manufacturiere și ale comerțului britanic, care a dobîndit piețele Portugaliei, Braziliei și Mediteranei. Războiul de succesiune al Spaniei este principalul izvor de beneficii al lui *moneyed interest* (interesul banesc), care cîștigă datorită operațiilor de bancă și datoriei publice, care speculează asupra furniturilor militare, care pătrunde mereu tot mai adînc în aparatul de stat. Comparînd războiul Ligii de la Augsburg cu războiul de succesiune la tronul Spaniei, G. Spini subliniază că primul a dus la întemeierea Băncii Angliei și al lui *Board of Trade* (Departamentul Comerțului), iar al doilea a constrîns pe guvernarea engleză să extindă privilegiile băncii, garantîndu-i monopolul emisiunii hîrtiei monedă. Sînt apoi analizate pe larg pozițiile și marile avantaje dobîndite de Anglia în traficul maritim mondial prin prevederile tratatelor de la Utrecht¹⁵.

Analizarea de pe pozițiile marxism-leninismului a marilor conflicte din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea este reluată în noua ediție a tratatului sovietic de istoria diplomației¹⁶. Autorii subliniază rolul lui Wilhelm de Orania ca adversar ireductibil al lui Ludovic al XIV-lea, alianța defensivă secretă denumită Liga de la Augsburg fiind opera aproape exclusivă a stăholderului Olandei. Războiul din 1688-1697 este considerat

¹² Vezi în această privință și cartea lui Pierre Muret, *La prépondérance anglaise (1715-1763)*, ed. a 3-a, Paris, P.U.F., 1949 („Peuples et Civilisations”, Histoire générale, XI).

¹³ G. Spini, *Storia dell'età moderna. Dall'impero di Carlo V all'illuminismo*, Roma [1960].

¹⁴ *Ibidem*, p. 726-727 și 736-737.

¹⁵ În legătură cu lupta pentru hegemonie în comerțul maritim menționăm și lucrarea lui Henri Sée, *Les origines du capitalisme moderne*, Paris, A. Colin, 1951, p. 72-91.

¹⁶ *Istoria diplomației*, vol. II, p. 241, 243, 278, 279 și 282. Vezi în această privință și lucrarea de sinteză sovietică, apărută cu câțiva ani înainte ed. a 2-a a *Istoriei diplomației: Istoria modernă (1640-1789)*, sub red. prof. B. F. Porșnev, S. D. Skazkin și prof. V. V. Biriucovici (trad. din l. rusă), vol. I, București, Edit. de stat pentru literatură științifică, 1954.

ca evenimentul care inaugurează o perioadă lungă de luptă între Anglia și Franța, luptă ce va umple istoria relațiilor internaționale în tot secolul al XVIII-lea. Războiul Ligii de la Augsburg marchează creșterea rolului internațional al Angliei și începutul luptei ei îndelungate împotriva Franței pentru cucerirea de colonii. Prima etapă principală a luptei a fost războiul de succesiune la tronul Spaniei. Început ca război dinastic, el a devenit de fapt prima ciocnire de mari proporții între Franța și Anglia pentru asigurarea dominației pe mare și în colonii. Autorii remaracă politica externă a lui Ludovic al XIV-lea, care a iritat Anglia și Imperiul habsburgic, recunoscând lui Filip d'Anjou devenit rege al Spaniei — dreptul de succesiune la coroana Franței. Se mai arată că insuccesele lui Ludovic al XIV-lea în timpul războiului din 1701—1714 se datoresc și lipsei unor consilieri capabili și clar-văzători de tipul lui Colbert. Pacea de la Utrecht este caracterizată în acest tratat ca prologul lichidării posesiunilor franceze în America de Nord și începutul supremației totale a Angliei pe mare. O atenție specială față de aspectele economice ale luptei pentru hegemonie este dată și de istorica sovietică K. N. Tatarinova în culegerea sa de studii privind istoria Angliei în perioada 1640—1815¹⁷. Ocupându-se de politica colonială în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, K. N. Tatarinova subliniază că principalul obiectiv al burgheziei engleze în această perioadă a fost înlăturarea burgheziei franceze de la politica de expansiune în teritoriile de peste mări. K. N. Tatarinova mai arată apoi că după 1688 Franța a devenit cel mai periculos inamic al Angliei, nu numai pentru că urmărea dominația asupra comerțului mondial, ci și prin politica de restaurare a Stuartilor și a catolicismului în Anglia. Realizarea unui asemenea obiectiv ar fi făcut din Anglia o anexă a politicii franceze, așa cum a fost de altfel în timpul lui Carol al II-lea Stuart.

Evenimentele de politică externă din 1648—1715 sînt tratate în mod amplu și în lucrări cu caracter monografic, consacrate istoriei unora din țările implicate în lupta pentru hegemonie.

Istoricii francezi Ph. Sagnac și A. de Saint-Léger subliniază caracterul economic al războiului cu Olanda și arată că „reuniunile” de teritorii în plină pace, revocarea edictului de la Nantes și succesiunea la tronul Spaniei au determinat, în două rînduri, formarea unor coaliții generale în frunte cu puterile maritime, care se opuneau absolutismului și dominației regelui Franței. Îndeosebi a doua mare coaliție, cea de la Haga, care s-a opus Franței în 1701—1714, a pus capăt preponderenței franceze, înlocuind-o cu hegemonia engleză, hegemonie mercantilă, interesată și practică, dar mai puțin apărută și mai puțin provocatoare, în special la început, decît aceea a lui Ludovic al XIV-lea¹⁸.

Edmond Préclin și Victor Tapié, într-o amplă lucrare consacrată secolului al XVII-lea¹⁹, consideră că dacă se compară Franța din 1715 cu Franța din anul tratatului de la Nimègue și cu Franța pe care o dorea Ludovic al XIV-lea în planurile sale cele mai ambițioase (anexiunea Țărilor de Jos în întregime și a Luxemburgului, coroana imperială și succesiunea Spaniei), rezultatele politicii sale par foarte mediocre în raport cu prețul plătit în vieți omenești și în resurse financiare. Folosind procedeul antitezei, E. Préclin și V. Tapié arată că, pe de o parte, politica lui Ludovic al XIV-lea a fost o politică puțin realistă și plină de riscuri față de mijloacele pe care le avea la dispoziție, iar pe de altă parte a fost o politică de „grandoare franceză”, cu „tendențe de hegemonie mondială și europeană”, la baza căreia exista și o puternică tentație generată de declinul monarhiei spaniole și al alianței germano-spaniole. Or, precizează mai departe cei doi autori, secretul politicii europene nu consta în echilibrul puterii între Bourboni și Habsburgi,

¹⁷ K. N. Tatarinova, *Очерки по истории Англии 1640—1815*, Москва, „УМО”, 1958, p. 190—196, 203—207, 274—287.

¹⁸ Philippe Sagnac și A. de Saint-Léger, *Louis XIV (1661—1715)*, ed. a 3-a, Paris, P. U. F., 1949, p. 132 și 648—651.

¹⁹ Edmond Préclin și Victor Tapié, *Le XVIIe siècle. Les monarchies centralisées (1610—1715)*, Paris, P. U. F., 1949, p. 362—363.

deoarece alte probleme complicau jocul politic al timpului, și acestea erau interesele comerciale ale Angliei și Olandei. Eroarea lui Ludovic a fost deci provocarea coalițiilor conduse de Anglia și Olanda și risipirea, în lupte pe care le putea evita, a ceea ce ar fi trebuit să păstreze prin mai multă măsură și răbdare.

O atitudine critică mult mai pronunțată față de politica lui Ludovic al XIV-lea o are cunoscutul istoric R. Grousset²⁰. Acțiuni ca bombardarea Genovei din 1684 și devastarea Palatinatului din 1688 sînt calificate ca „adevărate atentate împotriva dreptului internațional” din zilele noastre. Politica față de Olanda este aspru condamnată, deoarece din motive de „orgoliu” și „susceptibilitate” a fost îndepărtată de Franța o țară „tradițional francofilă”. Războiul din 1688–1697 este considerat ca „un prejudiciu moral imens” adus Franței, care a făcut „figura de dușman al Europei”. În sfîrșit, problema succesiunii Spaniei este socotită ca o problemă rezolvată printr-o „pace de învins”, deoarece dacă șeful familiei de Bourbon a ieșit învingător, în schimb regele Franței a fost înfrînt. În războiul din 1701–1714, Ludovic al XIV-lea a sacrificat interesele statului celor dinastice.

Alți istorici francezi, ca L. André și mai ales Pierre Gaxotte, cunoscut pentru vederile sale conservatoare, contestă veleitățile de hegemonie ale Franței în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea. Pentru Louis André²¹, războaiele din 1667–1668 și 1672–1678 au fost războaie de protejare a frontierelor; războiul Ligii de la Augsburg se caracterizează prin moderația poziției franceze, iar în problema succesiunii spaniole, politica lui Ludovic al XIV-lea a fost „condusă de menținerea păcii”, deși această problemă a declanșat cel mai lung și cel mai greu război din toată perioada. Pierre Gaxotte este și mai categoric²². Ludovic al XIV-lea nu a aspirat nici la monarhia universală și nici la rolul de arbitru al Europei. Obiectivul său principal a fost depărtarea frontierelor de capitală, deși la fel ca și alți istorici (Sagnac, Saint-Léger, Mousnier, Droz, Zeller), P. Gaxotte recunoaște că Ludovic al XIV-lea n-a fost condus de nici o teorie a „frontierelor naturale”. Marile războaie din 1688–1697 și 1701–1714 nu au fost provocate de Ludovic al XIV-lea, ci de adversarii săi cei mai ireductibili care erau negustorii, finanțarii și armatorii din Londra și din Amsterdam. Astfel, în 1688, Ludovic al XIV-lea a vrut doar să intimideze Germania pentru a o constrînge să accepte ca definitiv armistițiul de la Ratisbona din 1684, iar în 1701 s-a inspirat dintr-o politică „foarte înțeleaptă”, care consta în a nu speria Europa și a asigura puterile maritime în legătură cu interesele comerțului lor. Că rezultatele acestei politici au fost altele, vinovate sînt — după Gaxotte — Anglia și Olanda, care au făcut totul pentru a dezlănțui războiul, folosind pînă și mijloace de propagandă — asemănătoare celor moderne — pentru a pregăti opinia publică.

Sublinierea aspectelor economice ale războaielor pentru hegemonie din anii 1660–1715 se face cu o deosebită stăruință în lucrările istoricilor englezi. De exemplu, cunoscutul istoric G. M. Trevelyan²³ susține că dorința de a păstra marile piețe ale lumii deschise postavului englez a fost cauza principală a intrării Angliei în război împotriva puterii franco-spaniole de sub conducerea lui Ludovic al XIV-lea. Ocuparea și păstrarea Gibraltarului în 1701 a însemnat mai mult decît o ambiție militară și navală: deținerea acestei fortărețe cheie a asigurat Angliei accesul liber la Mediterana și la vasta piață a Imperiului otoman, regiuni vitale pentru desfacerea produselor industriei de postav.

²⁰ René Grousset, *Figures de proue*, Paris, Plon, 1957, p. 176–188.

²¹ Louis André, *Louis XIV et l'Europe*, p. 157, 272 și 302–340.

²² Pierre Gaxotte, *La France de Louis XIV*, [Paris], Hachette, [1953], p. 99–100, 270–297 și 345–356. Aceleași idei reluate și în cartea *Histoire des Français*, t. II, [Paris], Flammarion, [1963], p. 162–183.

²³ G. M. Trevelyan, *Histoire sociale d'Angleterre du moyen-âge à nos jours* (trad. din l. engleză), Paris, Payot, 1949, p. 283–284.

La rîndul său, G. N. Clark, unul din conducătorii colecției istorice editate de Universitatea din Oxford, analizează rivalitatea economică dintre Anglia și Olanda, Anglia și Franța²⁴, concretizată prin actele de navigație din 1651 și 1660, care au stabilit o adevărată „tradiție a agresivității economice”, și prin tarifele vamale protecționiste stabilite de Colbert. G. N. Clark vorbește de existența unei veritabile doctrine economice, *balance of trade*, oglindind rezistența opusă de negustorii englezi expansiunii comerciale franceze.

A. L. Morton, unul din istoricii englezi ale cărui interpretări se apropie de concepția marxistă²⁵, subliniază că perioada 1660—1688 a fost o perioadă de progres rapid a traficului maritim englez. Războaiele din 1688—1697 și din 1701—1714 sînt considerate de Morton ca războaie comerciale și coloniale. Ele au fost foarte profitabile negustorilor și financiarilor englezi și, în același timp, au contribuit la creșterea prestigiului partidului *whig*, care reprezenta interesele acestora în parlament. Înființarea Băncii Angliei a fost strîns legată de aceste războaie maritime și comerciale, deoarece considerabilele eforturi militare și navale necesitau sprijinul financiar al unei puternice instituții bancare.

Într-o lucrare nouă asupra perioadei Stuartilor, S. Reed Brett, după ce evocă pe larg aspectele politice și militare ale luptei pentru hegemonie²⁶, își concentrează și el atenția asupra implicațiilor economice generate de problema succesiunii spaniole. Oprindu-se asupra tratatelor de împărțire a posesiunilor spaniole încheiate de Wilhelm de Orania și Ludovic al XIV-lea, S. Reed Brett analizează atitudinea celor două partide politice — *whig* și *tory* — față de aceste tratate. *Whig*-ii, din care mulți erau negustori, interesați în comerțul mediteranean, le condamnă, deoarece întăreau prea mult poziția Franței în Mediterana. *Tory*-ii, la rîndul lor, atrăgeau atenția guvernului că tratatele nu puteau avea o utilitate efectivă pentru Anglia decît numai în cazul în care deschideau posibilitatea unui război care să slăbească pe concurenții Angliei. În termeni foarte aspri caracterizează S. Reed Brett ansamblul de tratate de la Utrecht, care a fost „o flagrantă trădare față de națiunile aliate, negalată în istoria britanică”. Imediat însă, Reed Brett revine, precizînd că termenii tratatelor „judecați prin proba practică a rezultatelor” erau totuși justificați prin succesul dobîndit de Anglia.

Evenimentele care au frămîntat Europa occidentală în anii 1648—1715 sînt foarte ample tratate și în lucrările istoricilor spanioli. Unii, ca F. Soldevila²⁷ și autorii lucrării colective *Historia de España*²⁸, se ocupă îndeosebi de aspectele politice și militare ale luptei pentru hegemonie, subliniind „agresivitatea” și caracterul „imperialist” al politicii duse de Ludovic al XIV-lea față de Spania. De asemenea, și cunoscutul istoric A. Ballesteros, în voluminoasa sa

²⁴ G. N. Clark, *The Later Stuarts. 1660—1714*, Oxford, Clarendon Press, 1949, p. 59, 71 și 86—87. Problemele legate de expansiunea comercială engleză în anii 1660—1715 sînt expuse de același autor și într-o altă carte: *The Wealth of England from 1496 to 1760*, Londra, New York . . ., Oxford University Press, 1946, p. 90 și 131.

²⁵ A. L. Morton, *A people's history of England*, Londra, Lawrence and Wishart L.T.D., 1951, p. 284 și 293—294.

²⁶ S. Reed Brett, *The Stuart Century 1603—1714*, Londra, Toronto, George G. Harrap, [1961], p. 257—265, 319—325, 333 și 387. O expunere succintă a participării Angliei la lupta pentru hegemonie se face și în cartea istoricilor T. K. Derry, C. H. C. Blount și T. L. Jarman, *Great Britain. Its history from earliest times to the present day* [Londra, Glasgow . . .], Oxford University Press, 1962, p. 222—241. Unele aspecte mai locale ale luptei pentru hegemonie dintre Franța și Anglia sînt tratate în studiul istoricului american Andrew Lossky, *Louis XIV, William III and the Baltic Crisis of 1683*, Berkeley and Los Angeles, 1954.

²⁷ Ferran Soldevila, *Historia de España*, Barcelona, Ediciones Ariel, t. IV, [1956], p. 367—396; t. V, [1956], p. 249—297.

²⁸ *Historia de España. Gran historia general de los pueblos hispanos*, ed. a 2-a, Barcelona, vol. IV (1959), p. 245—272; vol. V (1959), p. 5—38.

istorie a Spaniei²⁹, acordă un spațiu foarte larg evenimentelor politice și militare și intrigilor agenților diplomației francezi și austrieci de la Madrid în problema succesiunii la tronul spaniol. A. Ballesteros mai relevă însă și tendințele Angliei, Olandei și Franței de a pune stăpânire pe comerțul spaniol. Astfel, prin instaurarea Bourbonilor la Madrid, Franța a obținut pentru neguțorii ei clauza națiunii celei mai favorabile, iar Anglia, principala învingătoare a războiului de succesiune, a silit guvernul spaniol să restabilească vechile privilegii de care se bucurau înainte de război numeroasele case de comerț engleze din Spania. În general, conchide Ballesteros, pozițiile economice dobândite de statele străine în Spania au adus mari prejudicii comerțului acestei țări.

Un alt istoric spaniol, J. Olagüe, partizan al uniunii personale a Franței cu Spania sub dinastia de Bourbon, critică cu destulă vehemență lipsa de răbdare și de prevedere cu care Ludovic al XIV-lea a tratat problema succesiunii spaniole³⁰. Olagüe obiectează lui Ludovic al XIV-lea că în loc să pornească împotriva Spaniei trei războaie (1667—1668, 1672—1678 și 1688—1697), n-ai bine ar fi luat măsuri din timp, imediat după moartea lui Filip al III-lea (1665), pentru constituirea în Spania a unui partid francez puternic, care să-i sprijine politica. Când s-a gândit la aceasta, în ultimii ani ai domniei lui Carol al II-lea, era prea târziu. Răceala dintre spanioli și imperiali, consecință a războiului de 30 de ani, se risipise și în țară exista un partid imperial foarte puternic, fapt care a complicat în mod considerabil problema succesiunii: în afara conflictului internațional în Spania, a izbucnit și un război civil între partizanii Bourbonilor și partizanii Habsburgilor. În sfârșit, mai menționăm și o sinteză a istoriei Spaniei scrisă de cunoscutul istoric francez J. Calmette, care caută să justifice politica Franței în problema succesiunii spaniole³¹.

Lupta pentru hegemonie din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primii ani ai secolului al XVIII-lea, cu implicațiile ei asupra țărilor române, apare și într-o lucrare a cercetătoarei franceze Germaine Lebel, consacrată studiului raporturilor dintre Franța și aceste țări³². G. Lebel arată că relațiile româno-franceze din perioada 1648—1715 s-au fixat în jurul luptei Franței împotriva Habsburgilor și a încercării de a atrage Principatul Transilvaniei în această luptă. Este relevantă apoi atitudinea ostilă a diplomației franceze față de Constantin Brîncoveanu, „vinovat” de a fi tratat cu imperialii, și încercările ambasadurilor franceze la Poartă pentru înlocuirea domnului muntean. După G. Lebel, politica orientală a lui Ludovic al XIV-lea nu a avut succesul scontat, deoarece se baza pe un echivoc fundamental: pe de o parte, era tendința asigurării ajutorului turc împotriva imperialilor, iar pe de altă parte existau problemele puse de lupta de eliberare de sub dominația otomană a popoarelor sud-est europene. Or, o politică de alianță cu Poarta nu putea să fie privită cu ochi favorabili de acele state — printre care și țările române —, care voiau să scuture dominația Porții.

Pentru a încheia acest aspect privind lupta pentru hegemonie propriu-zisă, trebuie să amintim și de mult discutata lucrare de sinteză a lui Arnold Toynbee. După A. Toynbee, evenimentele internaționale din anii 1672—1713 sînt doar manifestări succesive ale ciclului război-pace din istoria europeană modernă și „postmodernă”³³. Perioada 1672—1713 face parte dintr-un „al doilea ciclu regulat” de război și pace, care începe în 1672 și se sfârșește în 1792,

²⁹ Antonio D. Ballesteros y Beretta, *Historia de España y su influencia en la historia universal*, ed. a 2-a, Barcelona, Madrid, Salvat, vol. VI (1950), p. 668—741; vol. IX (1958), p. 80, 156 și 161—162.

³⁰ Jose Olagüe, *Histoire d'Espagne*, Paris, 1957, p. 311—314.

³¹ Joseph Calmette, *Histoire de l'Espagne*, Paris, 1947, p. 287—301.

³² Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (Du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, P.U.F., 1955, p. 41—47. Vezi și recenzia acestei cărți semnată de P. P. Panaitescu și V. Mihordea, în „Studii”, X (1957), nr. 6, p. 185—192.

³³ Arnold Toynbee, *A Study of History*, vol. IX, p. 234—260.

„primul ciclu regulat” cuprinzând perioada 1668—1672. În fiecare ciclu avem de-a face cu războaie preliminare, război general, perioade de răgaz, războaie suplimentare și pace generală. De exemplu, războiul de devoluție din 1667—1668 face parte din categoria războaielor preliminare, iar perioada 1672—1713 constituie o perioadă de război general. Anii 1713—1733 au constituit perioada de răgaz, anii 1733—1763 perioada războaielor suplimentare, iar intervalul de timp 1763—1792 pacea generală. Deși Toynbee declară că nu împărtășește teoria fatalistă a ciclicității procesului istoric, totuși se poate observa foarte ușor că, în cazul de față, avem de-a face tot cu un ciclu, dedus din simpla alternanță a războiului cu pacea. Această nouă teorie ciclică privind diferitele etape de succesiune ale războiului și păcii, etape denumite cu termeni menii să strănească imaginația, nu are nici un corolpondent cu realitatea procesului istoric. În cazul perioadei 1648—1715, inclusă de A. Toynbee în ciclurile sale, am semnalat, în paginile anterioare ale studiului nostru, o serie de considerații judicioase de ordin economic, politic, juridic, emise în lucrările unora dintre istoricii apuseni contemporani — inclusiv compatrioții lui A. Toynbee — asupra luptei pentru hegemonie din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

O altă temă abordată în lucrările mai noi privind lupta pentru hegemonie în 1648—1715 este și problema noului drept public, cu implicațiile sale în raporturile dintre state. Istoricul belgian J. Pirenne, în sinteza sa citată mai înainte, sublinia că războiul de succesiune la tronul Spaniei nu a asigurat numai Angliei hegemonia maritimă, ci a consacrat și victoria regimului parlamentar din această țară asupra absolutismului dinastic, reprezentat de Ludovic al XIV-lea. Politica de până atunci, constând în a asigura monopolul suveranității la câteva dinastii, a eșuat o dată cu alegerea de către parlamentul din Londra a lui Wilhelm de Orania ca rege al Angliei. Totuși, precizează mai departe J. Pirenne, eșecul acestei politici nu a produs nici o schimbare în concepțiile privind dreptul ginților: tratatele de la Utrecht au dispus de soarta popoarelor fără a ține seama cîtuiș de puțin de voința lor, întocmai ca și tratatele din Westfalia. Imperialismul economic al marilor armatori din Londra și Amsterdam nu era cu nimic mai respectuos față de drepturile altora decît imperialismul politic al lui Filip al II-lea sau Ludovic al XIV-lea. Victoria însă a parlamentarismului englez asupra celui mai puternic dintre monarhii autoritari a relevat forța guvernelor bazate pe suveranitatea națională. Prestigiul absolutismului, care se impusese după războiul din Olanda, a fost considerabil zguduit și una din consecințele cele mai importante ale victoriei engleze a fost răspîndirea în Franța a unui curent de liberalism care va avea mari consecințe mai tîrziu³⁴. La rîndul său și istoricul francez P. Muret arată că după revoluția din 1688 începe să triumfe acele norme de drept care în Anglia stabilesc principiul de contract între suveran și supuși și care, pe plan internațional, se formulează în principiul arbitrajului între națiuni³⁵. Trebuie spus însă că acest principiu al arbitrajului între națiuni a fost folosit de Anglia în vederea apărării intereselor ei de expansiune maritimă și comercială.

Roland Mousnier arată că sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea a văzut intrînd în conflict „imperialismul constituțional” cu noul drept public³⁶. „Imperialismul constituțional” s-a manifestat cu o insistență deosebită după revoluția engleză din 1688, cînd Ludovic al XIV-lea nu a vrut să recunoască legitimitatea suveranului ales de parlamentul englez și a susținut pe suveranii desemnați prin naștere, Iacob al II-lea și apoi pe Iacob

³⁴ J. Pirenne, *op. cit.*, p. 93. L. André, unul din istoricii care justifică politica lui Ludovic al XIV-lea, arată că la sfîrșitul secolului al XVII-lea principiul monarhiei absolute a fost „puternic zguduit de crearea în Anglia a unei monarhii constituționale și parlamentare” (*op. cit.*, p. 272).

³⁵ P. Muret, *op. cit.*, p. 1.

³⁶ R. Mousnier, *op. cit.*, p. 280 și 288—289.

al III-lea, care însă n-a domnit niciodată. În felul acesta, principiul monarhiei ereditare de drept divin a intrat într-o puternică coliziune cu acela al monarhiei fondate pe contract. Prin tratatele de la Ryswick și Utrecht, puterile maritime, Anglia și Olanda, au făcut să se admită un nou drept public, întemeiat pe principiile contractului. Ludovic al XIV-lea și Europa au fost siliți în două rânduri să recunoască legitimitatea suveranilor aleși de parlamentul englez (cazul lui Wilhelm al III-lea de Orania și al reginei Ana) și nu a acelora cu drept de naștere (ultimii Stuartji). Noul drept public a fost introdus într-un anumit fel și pe continent; plenipotențiarilor olandezi au cerut ca tratatele de la Ryswick și Utrecht să fie înregistrate de către parlamentul din Paris. În felul acesta, semnătura regelui Franței era garantată de o instituție juridică. La fel, renunțarea ducelui d'Anjou la tronul Franței și a ducilor de Berry și Orléans la tronul Spaniei, renunțări nule din punctul de vedere al dreptului absolutist, au fost și ele înregistrate, la cererea engleză. R. Mousnier atrage însă atenția că întărirea autorității parlamentului din Paris prin înregistrarea unor tratate semnate de regele Franței a avut urmări negative. Parlamentul din Paris era un corp de magistrați cu tendințe aristocratice și feudale, ostili creșterii puterii de stat. Contribuind la consolidarea poziției acestei instituții cu orientare retrogradă, englezii au împiedicat fără să-și dea seama evoluția normală a națiunii franceze și au slăbit statul.

O interpretare asemănătoare privind ciocnirea dintre dreptul absolutist și dreptul fondat pe ideea de contract are și istoricul italian G. Spini³⁷. După el, guvernul de la Versailles a abordat problema succesiunii la tronul Spaniei „în tipicul stil al absolutismului”, ca un conflict de interese dinastice privind numai un grup restrâns de case domnitoare. Politica lui Ludovic al XIV-lea este caracterizată, după istoricul italian, printr-o „extraordinară rea-credință și arbitrar”, iar războiul de succesiune la tronul Spaniei „poartă marca unei senilități încăpăținate, care refuză să admită că lumea s-a putut schimba...”. În conflictul său cu Anglia și Olanda, „persecutorul hughenoților” (Ludovic al XIV-lea) și-a asumat rolul istoric de apărător al despotismului, al statului absolutist și al dreptului divin al regilor împotriva doctrinei contractului social și a suveranității naționale, împotriva libertății de opinie și împotriva sistemului de guvern reprezentativ și parlamentar. Remarcăm, așadar, atât la J. Pirenne, cit și la R. Mousnier și G. Spini, aceeași atitudine critică față de dreptul monarhic de tip absolutist, atitudine care, în 1789—1793, apărea în toate discursurile reprezentanților burgheziei revoluționare franceze.

Unele considerații pline de interes s-au făcut și asupra implicațiilor ideologice ale luptei pentru hegemonie (revocarea edictului de la Nantes din 1685). Într-o amplă lucrare consacrată istoriei protestantismului, Emile Léonard arată că Ludovic al XIV-lea aspira la conducerea politică a întregii lumi creștine³⁸. Pentru moment însă, stăpînul teoretic al lumii, sau al Europei catolice cel puțin, era împăratul Leopold I, susținut de papa Inocențiu al IX-lea. În 1679, prin misiunea episcopului Spinola pe lângă principii protestanți germani, Leopold a încercat să pună premisele unei reunificări pașnice a catolicismului cu protestantismul, spre folosul politic al casei de Habsburg. Pe de altă parte însă, Ludovic al XIV-lea, care dorea coroana imperială pentru el, contesta lui Leopold I rolul de conducător al Europei occidentale și centrale, ca unul ce se dovedise incapabil să reziste turcilor. Victoria din fața Vienei în septembrie 1683, arată E. Léonard, a schimbat însă datele problemei. Leopold I și regele Poloniei, Ioan Sobieski, care a avut un rol hotărîtor în această bătălie, au devenit eroii întregii lumi catolice. Ludovic

³⁷ G. Spini, *op. cit.*, p. 729, 730 și 735.

³⁸ Emile Léonard, *Histoire générale du protestantisme*, t. II. *L'établissement*, Paris, P.U.F., 1961, p. 360 și 373.

al XIV-lea s-a văzut astfel constrâns la o politică de supralicitare, pentru a dovedi că el este „adevăratul fiu al bisericii”. Cu papa, care i-ar fi putut sprijini acestei velleități, Ludovic se afla însă în conflict, conflict care, după E. Léonard, nu putea să se termine decît printr-o lovitură spectaculoasă. Această lovitură ar fi fost schisma. Ludovic al XIV-lea nu putea însă conta nici pe principii germani, prea bănuitori față de politica sa, și nici pe sprijinul lui Iacob al II-lea, angrenat în acțiunea zadarnică de recatolicizare a Angliei. În această situație, regele Franței nu putea nici să reînceapă o politică ostilă deschisă față de papalitate, ca Henric al VIII-lea Tudor, nici să întreprindă o expediție împotriva statului papal, cum făcuse Carol Quintul cu prilejul celebrului *sacco di Roma*. Lui Ludovic nu-i răminea deci, conchide E. Léonard, decît „să se arate mai catolic decît papa și decît împăratul, prin suprimarea «spectaculoasă» a protestantismului francez”.

La rîndul său, și R. Mousnier relevă, în lucrarea amintită mai sus, încercările lui Bossuet în Franța și ale franciscanului Spinola în imperiu de restabilire a unității religioase a lumii apusene, prin unirea bisericii catolice cu cea protestantă, în vederea creării premiselor ideologice necesare fie preponderenței franceze, fie celei habsburgice ³⁹.

Înceind această prezentare, putem face constatarea că majoritatea autorilor care în ultimii 20 de ani au tratat perioada 1648—1715 sînt de acord în a recunoaște că această perioadă se caracterizează prin tendința franceză de hegemonie în Europa; excepție face L. André și P. Gaxotte. S-a arătat că această tendință se explică prin declinul rapid al monarhiei spaniole și prin existența, pînă la 1700, a alianței germano-spaniole. Ludovic al XIV-lea a căutat deci să folosească în interesul său decăderea regatului Spaniei și, în același timp, să împiedice, după 1700, refacerea blocului hispano-german, care ar fi presat asupra Franței de la sud, de la est și de la nord. Dar, așa cum au arătat unii din autorii analizați aici — R. Mousnier, G. Spini, S. Reed Brett, G. M. Trevelyan, G.N. Clark, A.L. Morton —, secretul politicii europene dintre 1648 și 1715 nu consta numai în jocul echilibrului dintre Bourboni și Habsburgi. Alte probleme complica politica externă europeană și, mai mult încă, îi determinau cursul. Acestea erau interesele maritime și comerciale ale Angliei și Olandei, care au intrat în conflict cu interesele de aceeași natură ale Franței. Rămîne deci ca cercetări viitoare să adîncească și să precizeze aceste aspecte economice ale luptei pentru hegemonie, deoarece numai ele pot explica, în ultimă instanță, evoluția relațiilor internaționale din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele două decenii din secolul al XVIII-lea. Nu trebuie uitat că ne aflăm într-o perioadă în care problemele de politică externă au depășit cadrul strîmt al continentului european, extinzîndu-se, ca urmare a expansiunii comerciale și coloniale, asupra întregii lumi.

S. Columbeanu

³⁹ R. Mousnier, *op. cit.*, p. 275.

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. TEMATICĂ

V. CRISTIAN (Universitatea „Al. I. Cuza”, Iaşi)

Faptul că tematica privind *Istoriografia modernă a României*, alcătuită de prof. Şt. Păscu şi conf. E. Stăncescu, reprezintă o importantă realizare a istoriografiei noastre este incontestabil şi discuţiile prilejuite de publicarea sa au subliniat în repetate rânduri acest lucru. De aceea, în cele ce urmează nu vom mai încerca să reliefăm meritele numeroase ale tematicii, ci ne vom opri doar asupra unor probleme pe care le considerăm discutabile.

Subliniem de la început că cea mai potrivită dată finală pentru istoriografia modernă a României ni se pare 1944 — aşa cum s-a propus în discuţii —, şi nu 1918, adoptată de tematică. (În treacăt fie spus, titlul actual de *Istoriografia modernă a României* poate da — şi a şi dat — naştere la discuţii; ar fi poate mai nimerit ca el să fie formulat *Istoriografia română modernă*. Nici termenul de istoriografie premarxistă, propus în cadrul discuţiilor pentru întreaga istoriografie nemarxistă, nu ni se pare cel mai potrivit, întrucât istoriografia burgheză şi cea marxistă au coexistat vreme îndelungată.) Această periodizare ar fi justificată de faptul că, din punctul de vedere al relaţiilor social-economice, 1918 nu a adus transformările calitative pe care le-a determinat actul istoric de la 23 August 1944; ea ar prezenta şi avantajul că activitatea unor istorici — Iorga, Pârvan etc. — nu ar mai trebui fragmentată. Considerăm, de asemenea, că volumul consacrat istoriografiei nu trebuie să înceapă abia cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ci este necesar să-i includă pe toţi istoricii anteriori. În felul acesta s-ar putea preciza mai exact rolul fiecărui istoric în dezvoltarea istoriografiei române, pentru că este evident că în evoluţia ei un Miron Costin sau Dimitrie Cantemir — abia menţionaţi în tematica — au merite mult mai mari decât M. Cantacuzino, Naum Rînniceanu sau alţii, cărora le sînt consacrate paragrafe speciale.

O altă chestiune importantă pe care o ridică tematica este aceea a periodizării interne. Strađuinţa autorilor ei de a preciza curentele şi poziţia în cadrul lor a tuturor istoricilor este deosebit de meritorie; ne întrebăm totuşi dacă soluţia la care s-a ajuns este cea mai indicată. În tematică fiecareia dintre perioadele social-economice (cu excepţia ultimei) îi corespunde un anumit curent. Credem însă că această soluţie este prea riguroasă şi aceasta din mai multe puncte de vedere. Uneori intervin disonanţe între cadrul cronologic al unui curent şi cadrul cronologic al epocii social-istorice căreia îi corespunde. Este, în general, acceptat faptul că

perioada crizei feudalismului și a apariției capitalismului durează pînă în 1848¹ și chiar tematica ne lasă să înțelegem acest lucru, fără să-l precizeze în mod expres; or, multe din lucrările istoricilor plasați în curentul romantic apar înainte de această dată, începînd chiar din 1831. De altfel, separația între luminism și romantism ni se pare prea strictă. Existența unor condiții deosebite în parte de cele din apusul Europei a determinat persistența multă vreme a ideilor luministe alături de cele romantice, ca și de altele. Faptul acesta face ca încadrarea unor istorici să pară puțin forțată; în cadrul discuțiilor s-au ridicat deja obiecții asupra plasării unor istorici în anumite curente și mai există cazuri cînd această plasare comportă serioase îndoieli. Luminismul celor trecuți în capitolul *Luminismul de tendință feudală tirzie* (contradicția pe care o cuprinde expresia a fost deja remarcată) nu este de fel evident; de altfel, caracterizarea făcută acestei tendințe (o singură frază) este extrem de vagă. Nici încadrarea lui Ioseph Carl Eder nu ni se pare potrivită, chiar tematica subliniînd că el a fost un „purtător de cuvînt în scrierile sale al intereselor păturilor dominante din Transilvania și ale regimului habsburgic” (p. 136), deci adversar al acelor pături care adoptă ideile luministe. La Georg Daniel Tentsch se vorbește doar de „vagi influențe romantice” (p. 147), deși este trecut printristoricii romantici.

Dificultățile de încadrare a fiecărui istoric într-un anumit curent provin uneori din faptul că există cazuri cînd, la același istoric, se întîlnesc idei caracteristice mai multor curente; la Heliade, de exemplu, găsim nu numai elemente romantice, ci și umaniste, luministe (teoria contractului social, a suveranității populare, părerile asupra rolului deosebit al personalităților, ideilor, educației), socialist-utopice; întîlnim de asemenea o idee caracteristică curentului pozitivist: tendința spre exceptarea istoriei României față de liniile procesului istoric universal (p. 149). Aceeași necesitate de a stabili locul fiecărui istoric într-un anumit curent determină uneori apropieri nepotrivite. Încadrați în același curent (luminismul de tendință burgheză preromantică), Anton Kurz și J. H. Benigni von Mildenberg au însă concepții complet opuse.

Ne oprim aici cu sublinierea dificultăților pe care le comportă alcătuirea unui volum care ar pleca în mod strict de la periodizarea adoptată de prezenta tematică. Credem că aceste dificultăți ar putea fi în mare parte înlăturate dacă s-ar renunța la căutarea unei stricte corespondențe între o anumită perioadă și un anumit curent. Evident, prezentarea și analiza trăsăturilor care predomină într-o anumită perioadă trebuie făcută; nu trebuie neglijată însă nici influența sau chiar prezența în perioadă respectivă a altor curente. În felul acesta s-ar putea înlătura o anumită impresie că se acordă un rol prea însemnat influențelor externe, ca și unele contradicții dintre trăsăturile generale ale diferitelor curente și ideile unora dintre istoricii încadrați în curentele respective, după cum s-ar putea, credem, urmări mai ușor influența diferitelor evenimente asupra operei istoricilor.

Tematica menționează contribuția diferiților istorici la relevarea anumitor evenimente (dintre care lipsesc însă războiul de independență și desăvîrșirea unității naționale); credem însă că trebuie să se accentueze mai mult asupra influenței pe care acestea au exercitat-o la rîndul lor asupra operei și preocupărilor istoricilor. Prin importanța lor, aceste evenimente erau de natură să stimuleze anumite preocupări, să determine anumite orientări. Amintim astfel faptul semnificativ că îndată după Unire V. Boerescu, devenit ministru al instrucțiunii, a numit o comisie pentru redactarea unei istorii naționale², comisie formată din unii dintre cei mai cunoscuți istorici de atunci, și că în același an, 1861, Consiliul școlar din Iași respingea

¹ Vezi periodizarea adoptată în volumul al III-lea din *Istoria României*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964.

² G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne*, Cluj, 1922, p. 205.

cererea lui Manolache Drăghici — care ar trebui totuși menționat în tematică — de a se aproba ca lucrarea sa *Istoria Moldovei pe ultimii cinci sute de ani* să fie recomandată drept „carte scolasticească”, întrucât o considera neconformă cerințelor din acel moment³, evident datorită faptului că nu constituia o istorie națională.

Credem apoi că ar trebui să se insiste mai mult asupra răspîndirii lucrărilor și ideilor istorice. Mulți dintre istoricii acestei perioade au pornit de la convingerea că istoria are un rol militant; este interesant de urmărit, în limitele posibilului, în ce măsură ideile lor au fost transmise ascultătorilor sau cititorilor. Ne referim aici atât la mari istorici, ca Iorga, Xenopol, care au fost în același timp și mari profesori, dar și la activitatea didactică mai modestă — modestie impusă în mare măsură de condiții — desfășurată în prima jumătate a secolului trecut de E. Poteca, G. Săulescu etc. Ar trebui subliniat de asemenea locul pe care-l ocupă istoria în primele publicații culturale românești; este cunoscut faptul că periodul întii din „Curier de ambe sexe” se deschidea cu articolul lui S. Marcovici *Istoria patriei*, adevărat manifest asupra însemnătății studierii istoriei naționale. În sfârșit, n-ar fi lipsit de interes dacă s-ar urmări, mai ales pentru perioada de început, răspîndirea operelor istorice străine, originale sau traduse unele din acestea din urmă rămase nepublicate — care au influențat într-o anumită măsură dezvoltarea studiilor istorice la noi. Biblioteca Universității din Iași — ca, desigur și alte biblioteci din țară — păstrează numeroase asemenea manuscrise. Credem apoi că ar trebui urmărită și răspîndirea peste hotare a cunoștințelor despre istoria României — fapt care a avut însemnătatea sa — atât prin intermediul istoricilor români, cît și străini: Vaillant, Bataillard, Regnault etc. La capitolul „Începuturile istoriografiei marxiste”, ar fi necesar să se menționeze atenția pe care clasicii marxism-leninismului, îndeosebi K. Marx, au acordat-o istoriei României, ca și principalele lor aprecieri asupra acesteia.

În încheiere, citeva observații de detaliu. Unele formulări nu sînt tocmai precise, ele putînd da naștere la discuții; în această categorie intră, credem, chiar începutul tematicii („Istoriografia modernă rezultat al scrisului istoric medieval”). În afara faptului că printre istoricii medievali sînt incluși, așa cum s-a remarcat, numai moldoveni și munteni, în vreme ce în istoriografia modernă sînt trecuți și istorici din Transilvania, inclusiv sași și maghiari, formularea poate da impresia că explicația este unilaterală, evoluția istoriei fiind prezentată izolat de celelalte aspecte ale vieții social-culturale. „Începuturile cercetării istoriei universale în România și legarea acesteia de istoria națională” sînt atribuite lui Aron Florian (p. 136); mult înaintea acestuia însă, chiar cronicarii, dar mai ales D. Cantemir, făcuseră același lucru. Despre Bolliac se spune că a întreprins primele săpături arheologice din România (p. 113). Amintim însă că încă prin 1834—1835, G. Săulescu întreprinsese la rîndul său cercetări arheologice la castrul roman de la Barboși. Rezultatele cercetărilor au prilejuit profesorului de la Academia mihăileană publicarea primei monografii arheologice (*Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis*, Iași, 1837); el are meritul de a fi primul la noi care arată cum trebuie să se facă cercetările arheologice, cum trebuie să se publice documentele epigrafice, arheologice și numismatice, cum se întreprinde salvarea lor. Săulescu este și întemeietorul primului muzeu din țara noastră, cel de la Academia mihăileană⁴. La istoriografia pozitivistă se vorbește de „înlăturarea rîmnerii în urmă față de istoriografia europeană” (p. 149). Credem că mai corect ar fi sa se vorbească de istoriografia din anumite țări ale Europei. Despre Iorga se arată că

³ Arh. st. Iași, Tr. 1868, D. 8, f. Iv. -2.

⁴ Aceste informații le deținem de la conf. univ. N. Gostar, autor al lucrării G. Săulescu, primul arheolog român, prezentată la sesiunea jubiliară a Universității „Al. I. Cuza”, din 1960; vezi și R. Popîrda, *Centenarul Universității din Iași*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, 1961, nr. 1, p. 172—173.

acesta admitea „inexistența obiectivă a oricăror legi istorice generale” (p. 153); paragraful anterior însă, ca și unele afirmații ale istoricului, par să infirme această teză. La Raicu Ionescu-Rion se amintește de „aprecierea pozitivă dată de Engels acestei lucrări” (p. 158), deși sînt menționate trei opere.

Există apoi unele omisiuni, în afara celor semnalate deja în discuții pulînd fi menționate și altele. La Buđai-Deleanu ar trebui amintită ideea suveranității poporului; la C.D. Aricescu merită subliniat interesul pentru istoria contemporană; printre lucrările istorice ale lui Heliade ar trebui inclusă *Historia critică universală* (scrisă în 1851–1853 și publicată postum în 1892), în care sînt expuse multe din concepțiile sale, ca și *Instituțiunile României* (1863); la „intensificarea preocupărilor pentru studierea și publicarea izvoarelor istorice” ale istoricilor romantici (p. 138) ar trebui menționați de la început Bălcescu, Kogălniceanu, Th. Codrescu, V.A. Urechia; printre lucrările acestuia din urmă ar trebui amintită *Istoria școalelor*.

Făcînd observațiile și sugestiile de mai sus, nu putem încheia însă fără a sublinia valoarea științifică a tematicii privind istoriografia modernă a României, tematică ce constituie, chiar în forma actuală, un bun punct de plecare pentru realizarea unei opere pe cît de așteptate, pe atît de necesare.

IOSIF KOVÁCS (cercetător la Institutul de istorie, Cluj)

Tematica *Istoriografiei moderne a României*, publicată în nr. 1 din 1964 al revistei „Studii”, constituie obiectul unor temeinice dezbateri. Prezentarea, la un nivel înalt științific, a liniilor principale de activitate a istoricilor noștri în epoca modernă a stîrnit interesul multor cercetători pentru studierea cît mai temeinică a dezvoltării istoriografiei românești. Această activitate contribuie la cunoașterea mai adîncă a orientării istoricilor, care și-au înscris numele în istoriografia țării noastre, prin elaborarea unor opere de mare valoare, care rezistă la cea mai exigentă critică. Prin studierea largă a acestei moșteniri extrem de bogate, va ieși la iveală întreaga valoare a științei noastre istorice din trecut.

Tematica publicată, pe baza studierii amănunțite a tuturor laturilor istoriografiei moderne românești, fixează, în mod just și corespunzător principiilor marxism-leninismului, începuturile și dezvoltarea activității științifice a istoricilor, formarea diferitelor curente și tendințe în istoriografie, scoțînd în evidență specificul istoriografiei românești moderne. De la bun început, autorii subliniază că istoriografia română s-a născut și s-a format în condiții proprii, o dată cu apariția germinilor relațiilor capitaliste. De asemenea se subliniază în mod just, în această tematică, faptul că principalele curente prezente în istoriografia universală și studiate de istoricii români primesc la noi un caracter specific, potrivit condițiilor dezvoltării țării noastre.

Datorită acestor condiții, problematica istoriografiei românești este în mod necesar mai bogată, mai nuanțată, fapt care se reflectă în operele istoricilor burghezi progresiști. Firește, reprezentanții mai de seamă ai istoriografiei românești n-au putut cuprinde, în activitatea lor, toate aspectele unei problematice atît de bogate și variate. Unele aspecte au fost tratate însă de istorici mai puțini cunoscuți, care și-au adus astfel o contribuție prețioasă la dezvoltarea istoriografiei noastre. De aceea socotim că este necesar ca și activitatea acestora să figureze, potrivit aportului lor, în istoriografia modernă a României, care trebuie să reflecte marele interes al cărturarilor vremii pentru trecutul poporului român și al naționalităților conlocuitoare, precum și preocuparea acestora în legătură cu cercetarea documentelor și cu valorificarea acestora în lucrări mai modeste.

Tematica prezintă dezvoltarea istoriografiei românești în contextul apariției unor curente și tendințe generale. Autorii scot în evidență în mod just, în cadrul fiecărui curent, specificul istoriografiei românești, acordând locul cuvenit figurilor celor mai reprezentative ale acestor curente. Este de asemenea subliniată și preocuparea principală a fiecărui istoric. Totuși, se resimte o lipsă în această prezentare, și anume gruparea istoricilor pe baza criteriului preocupării lor în cadrul curentelor. Astfel, de exemplu, din tematică nu reiese în mod destul de accentuat orientarea hotărâtă a unor grupuri de istorici spre problemele luptei de eliberare națională sau spre cele economice și sociale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Este necesară deci o clasificare mai judicioasă și mai nuanțată alături a marilor figuri ale istoriografiei, cât și a cercetătorilor mai modești în cadrul curentelor, ținându-se seama de preocupările lor esențiale.

În cele ce urmează vom încerca să facem unele completări modeste în sensul celor schițate mai sus.

1. Din tematică reiese că reprezentanții „istoriografiei romantice” s-au ocupat în mod intens de cercetarea luptei de eliberare națională. E mai palidă însă schițarea acestei probleme la istoricii grupați în curentul „istoriografiei pozitivistice”, cu toate că preocuparea și orientarea istoricilor spre acest aspect al cercetării istorice nu era mai restrânsă decât înainte. Această situație se datorește faptului că autorii n-au dat destulă atenție menționării acelor cercetători care au studiat numai o latură a problemei, în cadrul unei perioade sau al unei regiuni mai mici. Astfel, nu au fost menționați Ion și Iuliu Enescu, I. Nistor, Ioan Rusu Șirianu, Ioan Slavici, care chiar dacă nu s-au remarcat printr-o activitate bogată de cercetare istorică, totuși prin lucrările lor au contribuit la cunoașterea mai temeinică a problematicei multilaterale a luptei de eliberare națională.

2. În legătură cu preocuparea unor istorici de seamă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se amintește orientarea lor înspre problemele economice. Ar merita să fie amintită aici activitatea științifică bogată, inițiată de ASTRA, a unor cercetători, în problema studierii monografice a unor comune mai importante sau a anumitor unități administrative. Lucrările lui Romul Simu, S. Moldovan, D. Stoica, P. Lazar, N. Pop, A. Ghidiu, Fr. Theil, A. Mihalik, privitoare la monografia unor comune, orașe și regiuni (Munții Apuseni, Sălajul, Banatul etc.) sînt contribuții valoroase în istoriografia românească.

3. Am dori ca autorii să acorde o atenție și mai mare problemei editării unor volume de documente istorice, de statistică istorică, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pe lângă cei amintiți în tematică, ar fi bine să fie menționate și numele lui A. Crișan, I. Sándor, J. Söllner, care prin lucrările lor au adus o contribuție prețioasă la cunoașterea mai temeinică a unor probleme fundamentale din istoria Transilvaniei.

4. Istoricii din rîndurile minorităților naționale sînt în mod just prezentați în tematică. Totuși, socotim că aceștia ar putea fi tratați mai nuanțat, potrivit cu valoarea operelor lor în istoriografia noastră. Astfel, se știe că unii s-au ocupat aproape exclusiv de istoria Transilvaniei, ca L. Kőváry, S. Márki, pe cînd alții au atins numai în mod tangențial istoria Transilvaniei, și deci și contribuția lor la dezvoltarea istoriografiei române e mai mică. Categoriai acesteia îi aparține și istoricul maghiar J. Karácsonyi, al cărui rol în clarificarea unor probleme e mai modest decât acela care i se atribuie în tematică. Ar merita în schimb să fie amintit în tematică istoricul I. Acsády, originar din Carei, care în lucrările lui tratează unele probleme importante cu privire la istoria iobăgiei.

Aceste sugestii, luate în considerare, vor contribui, credem, la întregirea tabloului dezvoltării științei istorice din țara noastră, care va fi oglindită în volumul special consacrat acestei importante și actuale probleme, subliniate și de ultimele documente de partid, în sensul valorificării moștenirii științifice progresiste din trecutul țării noastre.

POMPILIU TEODOR (cercetător la Institutul de istorie, Cluj)

Redactarea și publicarea proiectului de tematică privitor la *Istoriografia modernă a României* vine în întâmpinarea unei vechi nevoi științifice simțite îndelung în cultura noastră istorică. Era firesc ca după realizarea primei noastre sinteze științifice marxiste, tratatul de *Istoria României*, ținând scama de confruntarea îndelungată pe care autorii acestei opere au făcut-o cu moștenirea istorică din trecut, să se încerce redactarea unui volum de istoriografie. Domeniul istoriei istoriografiei a fost destul de puțin frecvent în literatura istorică românească din trecut. Studiile apărute, mai numeroase pentru istoriografia medievală, au fost preocupate de probleme de critică a textelor, de paternitatea unei cronici, de influențele exercitate asupra scrisului istoric. Aspecte însemnate, fără îndoială, dar nu de natură să satisfacă integral o cercetare de istoria istoriografiei. Aflată la o interferență de zone între filozofia istoriei și istoria propriu-zisă, istoria istoriografiei își propune alte obiective în peisajul istoriografiei contemporane: stabilirea curentelor istorice, evoluția acestora și a mijloacelor de expresie istorică etc. Așadar, *Încercarea de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe* făcută de prof. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei și Eugen Stănescu este binevenită și constituie, putem afirma, de la bun început o bază temeinică și largă de discuție. De altminteri, aceste discuții au și fost purtate în bună parte de către o seamă de istorici și cercetători care au angajat un fertil dialog. Pe această linie dorim să ne înscriem și noi, încercând să aducem în cîmpul discuției unele puncte de vedere, propuneri izvorite din dorința de a îmbunătăți această primă și meritorie tematică.

Am dori să subliniem înainte de toate spiritul larg, cuprinzător al tematicii, încercarea, de cele mai multe ori izbutită, de a cuprinde etapele principale ale istoriografiei române în curente și tendințe. Un merit deosebit, pe care îl dorim subliniat, este acela că autorii au privit, cum era de altfel firesc, istoriografia din România unitar, făcînd abstracție de provincialismul efemer. Totodată, integrarea istoriografiei aparținînd minorităților naționale în fluxul istoriografiei din țara noastră constituie un alt merit.

Proiectul de tematică propus de autori începe cu „Istoriografia modernă în perioada crizei feudalismului și a apariției capitalismului”, acordîndu-se un spațiu larg principalului curent din această epocă : iluminismul, în diferitele lui tendințe. Scrisul istoric de la noi, cuprins în marginile feudalismului dezvoltat, rămîne, practic, în afara tematicii, fiind cuprins în preambulul ei. Sîntem de părere însă că umanismul din țara noastră, prin principalele lui manifestări istoriografice, reprezintă începuturile unei noi epoci. Din acest punct de vedere Miron Costin, prin *De neamul moldovenilor* (lucru semnalat și de istoricul P.P. Panaitescu), Stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir reprezintă incontestabil începutul istoriografiei moderne. Prin problematica abordată geneza limbii și poporului român, unitatea lui etnică, prin începuturile criticii istorice, la Stolnicul Cantacuzino și cu altul mai mult la Dimitrie Cantemir, scrisul nostru istoric umanist rupe cu tradiția medievală. În *De neamul moldovenilor* la Miron Costin, ca și în opera istorică a celorlalți doi cărturari, nu întîmpinăm istoricul, altul prin cultura europeană, cit și prin modalitățile de expresie istorică, și nu cronicarul. Am putea adăuga și pe linia concepției istorice o modificare sensibilă. Chiar Miron Costin vine cu o bogată cauzalitate umană în explicarea faptului istoric. Ca atare, ei trebuie integrați spiritului modern. Conceptul de istoriografie modernă nu exclude, ci, dimpotrivă, implică și integrează umanismul. Exemple elocvente sînt oferite de lucrarea lui Fueter, *Histoire de l'historiographie moderne* (Avec notes et additions de l'auteur), Paris, 1914, mai ales, dar și de altele mai noi, care integrează umanismul conceptului de istoriografie modernă.

Cu alți termeni, sîntem de părere că tratarea *umanismului* într-un capitol preliminar, alături de „scrisul istoric medieval”, și neintegrarea lui în cadrul primului capitol al tematicii sîrăcește peisajul nostru istoriografic de o remarcabilă contribuție în spirit modern. De altminteri și istoricul P.P. Panaitescu, în încercarea de periodizare pe care o propune (și sîntem de acord cu formularea pentru primele două curente,) integrează umanismul, cum este și firesc, concepțului de istoriografie modernă. Ar mai putea fi discutată și o altă problemă de ordin principal. În viitorul volum de istoriografie e necesar să înglobăm numai istoriografia modernă a României? Deci de la umanism pînă la 1918. Așa procedează, bunăoară, Fueter și alți istorici ai istoriografiei. Înțelegînd prin istoric și istorie pe omul modern și operele lui, începînd cu Renașterea și umanismul, ei fac abstracție de scrisul istoric medieval. Este și acesta un mod, fără îndoială just, de a privi istoriografia. Dar tot îndreptățită ni se pare și o lărgire a concepțului de istoriografie și asupra scrisului cronicăresc, acesta fiind o etapă a oricărei istoriografii. În acest caz s-ar putea argumenta că despre cronici și cronicari s-a scris în volumele *Istoriei României*. Este adevărat însă, acolo punctul de vedere din care s-a privit opera cronicarilor este cel cultural, și nu cel istoric, istoriografic, care trebuie să urmărească concepția și modalitățile de expresie, evoluția acestora. Desigur că în volumul al VIII-lea punctul de vedere poate fi și unul și altul.

Referindu-ne acum la procedeul autorilor de a prezenta istoriografia pe curente și tendințe îl socotim potrivit, cu atît mai mult cu cît se încearcă, cu evidente reușite, o încadrare a scrisului nostru istoric modern în marile curente istoriografice. Umanismul, iluminismul, romantismul, pozitivismul, marxismul sînt realități bine conturate în istoriografia noastră. De aceea nu socotim potrivite propunerile unor istorici care au participat la discuția tematicii de a crea noi curente ca junimismul, semănătorismul și ideologia țărănismului, socialismul — fiindcă acest mod are în vedere numai o latură a scrisului istoric. De pildă, junimismul ar oferi, din punctul de vedere al istoriografiei, o grupare de istorici cu tendințe extrem de diverse. Periodizarea propusă de către prof. Ștefan Pascu și Eugen Stănescu, perfectibilă desigur, ține seama atît de evoluția internă, cît și de marile curente istoriografice europene. De aceea credem că autorii au găsit cea mai potrivită modalitate de încadrare a istoriografiei românești în curentele istoriografiei europene, lucru subliniat și de istoricul Jean Bruhat în revista „La Pensée” (iunie, 1965).

Strins legat de împărțirea istoriografiei pe curente și tendințe, ne gîndim la necesitatea de a lega mai aproape în succesiunea lor diferitele curente istoriografice. Ar fi util să se sublinieze cum, de pildă, istoriografia romantică-pășoptistă se leagă direct, pornește în multe privințe, de la istoriografia iluministă a Școlii ardelenice. Kogălniceanu este cel dintîi care scrie în cultura română o biografie a lui Șincai, el se referă de atîtea ori la opera istorică a Școlii ardelenice, Bălcescu procedează la fel, avînd marele merit de a-i fixa locul în istoria ideilor din secolul al XIX-lea. Marx, pe urmele lui Bălcescu, sesizează tocmai acest element din istoria României moderne, cînd gîndirea Școlii ardelenice are o funcție primordială în dezvoltarea culturii din Țara Românească și Moldova. Or, receptarea ideilor Școlii ardelenice în Principate, într-o epocă de triumf a ideii de unitate și de cristalizare a ideii de unire națională, are o profundă semnificație pentru destinele istoriografiei noastre. Deși în tematică au fost introduse nume care de fapt n-au activitate istoriografică propriu-zisă — Inochentie Micu, S. Bărnăușin etc. —, totuși aceștia nu pot lipsi; ei trebuie integrați pentru rolul lor deosebit în istoria ideologiei naționale. Mai mult, la ei ne întîlnim cu ceea ce am putea numi „istorie și politică” în cultura românească a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea.

În sfîrșit, o ultimă problemă. Volumul al VIII-lea se va opri la 1918? Desigur, prin activitatea lui N. Iorga și a altora incluși în tematică, nu. În acest caz, credem că trebuie să mergem pînă la zi cu volumul, încercînd să prindem principalele linii în dezvoltarea istorio-

grafiei după 1918. Procedând prin selecție, adică tratându-i numai pe acei istorici de după 1918 care au desfășurat o activitate înainte de această dată, fi singularizăm în perioada următoare. Dar și așa cum s-a procedat ar trebui incluse și alte nume care au activat înainte de 1918 : I. Lupaș, S. Dragomir etc. Mai mult, nu pot lipsi din acest volum școlile istorice de la București, Cluj și Iași de după 1918, care, în pofida unor explicabile vicii metodologice, au adus o contribuție remarcabilă în câmpul istoriografiei noastre. Volumul ar trebui să se încheie cu un capitol care să cuprindă principalele linii de dezvoltare ale istoriografiei marxiste dintre cele două războaie mondiale și, evident, de după 1944.

În încheiere considerăm proiectul de tematică judicios formulat, perfectibil prin multe din observațiile ce i-au fost aduse, în măsură să satisfacă exigențele unui volum de istoriografie așteptat de cercurile noastre istorice.

ŞTIINŢELE UMANISTICE ŞI ROLUL LOR ÎN DEZVOLTAREA SOCIETĂŢII

În ziua de 15 iunie 1965 a avut loc în aula Academiei Republicii Socialiste România sesiunea *Ştiinţele umanistice şi rolul lor în dezvoltarea societăţii*, organizată de Comitetul de partid al Academiei Republicii Socialiste România. Au participat academicieni, şefi de secţii şi sectoare, cercetători din institutele de ştiinţe sociale ale Academiei Republicii Socialiste România. Sesiunea s-a desfăşurat sub conducerea acad. Iorgu Iordan, vicepreşedinte al Academiei Republicii Socialiste România, care, în cuvîntul de deschidere, a arătat că la baza comunicărilor prezentate au stat o serie de probleme importante şi actuale dezbătute în seminariile teoretice ale învăţămîntului politic din Institutele de filozofie, istorie, ştiinţe juridice, cercetări economice, istoria artei, etnografie în ultimii doi ani.

În cadrul sesiunii au fost expuse şi două comunicări din domeniul istoriei. Prof. Mihail Berza, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, în comunicarea *Studiile sud-est europene şi istoria universală*, după ce a înfăţişat însemnătatea cercetărilor de istorie şi semnificaţia unităţii în diversitate a structurilor social-economice, politice şi culturale ale popoarelor sud-est europene, a subliniat contribuţia importantă adusă în trecut de istoriografia românească în această problemă şi a relevat rezultatele dobîndite, precum şi direcţiile principale în care vor trebui îndreptate eforturile istoricilor noştri. În comunicarea *Istoria şi contemporaneitatea*, V. Liveanu, candidat în ştiinţe istorice, cercetător principal la Institutul de istorie, a arătat că istoriografia marxistă ajută oamenii muncii să înţeleagă mai profund evenimentele contemporane, nu numai prin dezbătutarea noilor legităţi istorice, prin lupta activă împotriva misticismului, agnosticismului şi a altor tendinţe neştiinţifice, dar şi prin abordarea şi explicarea ştiinţifică a uriaşelor transformări prin care trece omenirea în prezent.

În cadrul sesiunii au mai fost prezentate următoarele comunicări: *Ştiinţele sociale şi dezvoltarea multilaterală a personalităţii umane în socialism* (Gh. Berescu, cercetător la Institutul de filozofie); *Eficienţa cercetării sociologice pentru practica edificării socialismului* (Mihail Cernea, candidat în ştiinţe filozofice); *Progresul social şi esenţa culturii* (H. Wald, şef de secţie la Institutul de filozofie); *Aportul psihologiei la dezvoltarea învăţămîntului* (prof. Al. Roşca, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România şi E. Fischtein, cercetător principal); *Rolul ştiinţei dreptului internaţional în progresul societăţii contemporane* (Al. Bolintineanu, şef de sector la Institutul de cercetări juridice); *Rolul dreptului civil în stimularea şi ocrotirea creaţiei intelectuale* (Yolanda Eminescu, cercetător principal la Institutul de cercetări juridice); *Industrializarea socialistă — calea principală a dezvoltării economiei R.P.R.* (A. Iancu, cercetător principal la Institutul de cercetări economice, şi G. Stere, redactor şef de secţie la revista „Probleme

economice”); *Istoria artei și rolul ei în educația estetică* (Mircea Popescu, director adjunct la Institutul de istoria artei); *Folcloristica muzicală românească. Realizări. Perspective* (Gh. Ciobanu, șef de secție la Institutul de etnografie și folclor); *Etnografia și rolul ei în dezvoltarea societății* (Romulus Vulcănescu, șef de sector la Institutul de etnografie și folclor).

În încheierea sesiunii, prof. Boris Cazacu, membru corespondent al Academiei, secretarul Comitetului de partid al Academiei, a evidențiat utilitatea unor astfel de reuniuni științifice pentru cercetătorii din domeniile științelor sociale.

CEL DINTÎI SIMPOZION DE NUMISMATICĂ FEUDALĂ ROMÂNEASCĂ

Recenta descoperire a unor masive tezaur de monede ale Țării Românești, datînd mai ales din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, a prilejuit organizarea în ziua de 13 mai 1965 a unui simpozion dedicat numismatiei medievale românești, cel dintîi ținut pînă astăzi în țara noastră cu o astfel de temă. Inițiat de Comisia muzeelor științifice din Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, în colaborare cu Cabinetul numismatic al Academiei Republicii Socialiste România, acest simpozion a programat mai multe comunicări.

Rădu Gioglovan, directorul Muzeului de istorie din Tirgoviște, a prezentat comunicarea *Un tezaur de monede medievale, descoperit la Tirgoviște*. Tezaurul a fost găsit la 20 iunie 1963, cu prilejul unei lucrări de construcție executate în curtea locuinței din str. Matei Basarab nr. 17, nu departe de vechea Curte domnească. Achiziționat în întregime de Muzeul de istorie din Tirgoviște, care a întreprins o anchetă la fața locului, tezaurul este alcătuit dintr-un ulei de lut, în care au fost depuse: 6 165 de monede ale Țării Românești, emise de Vlaicu Vodă (1364—1377), 6 ex.; Rađu I (1377—1383), 31 ex.; Dan I (1383—1386), 38 ex., și Mircea cel Bătrîn (1386—1418), 6 090 ex., precum și șapte monede străine: trei groși de la Sracimir (1360—1396), o monedă de la cneazul Lazăr al Serbiei (1371—1389), doi ducați ungurești de la Ludovic I (1341—1382) și Sigismund I (1387—1437) și o monedă venețiană emisă de regele Andrea Dandolo (1301—1354). Toate aceste piese sînt din argint. Marca majoritate a monedelor componente poartă efigia lui Mircea cel Bătrîn, fiind emise în a doua parte a domniei sale (1396—1418) și datînd în acest mod întregul tezaur. Demn de remarcat este faptul că tezaurul de la Tirgoviște cuprinde atît ducați, unitatea monetară a sistemului Țării Românești, cît și bani (de la Dan I și Mircea cel Bătrîn), monede divizionare, mărunte.

Gheorghe Popilian, muzeograf principal la Muzeul regional al Olteniei din Craiova, a prezentat comunicarea *Tezaurul de la Basarabi*. Descoperit în octombrie 1963 în marginea de est a comunei Basarabi (r. Calafat), tezaurul a fost achiziționat de către Muzeul regional al Olteniei din Craiova, ale cărui cercetări întreprinse la fața locului au permis recuperarea unui mare număr de piese, rămase încă în pămînt. Întregul tezaur este alcătuit din 571 de monede muntene de argint, dintre care 476 de ducați purtînd efigia lui Mircea cel Bătrîn și 85 de ducați emisioni ale fiului și urmașului său, Mihail I (1418—1420). Împreună cu monedele s-au găsit patru bucați de argint și fragmente ceramice.

Octavian Hiescu, șeful Cabinetului numismatic al Academiei, a expus comunicarea *Cîteva tezaur monetae inedite din domnia lui Mircea cel Bătrîn și a urmașului său, Mihail I*. Au fost prezentate tezaurule de la: *Constanța*, găsit în 1938 și cuprinzînd circa 100 de ducați

cu efigia lui Mircea cel Bătrîn; *Gura Șuții*, r. Titu, găsit în 1937, alcătuit din peste 150 de ducați cu efigia aceluiași voievod; *Amărăștii de Jos*, r. Caracal, găsit în 1938, compus din ducați cu efigia lui Mircea cel Bătrîn (4 ex.) și a lui Mihail I (3 ex.); *Turnu-Severin*, descoperit în 1960, cuprinzând 111 ducați cu efigia lui Mircea cel Bătrîn și 17 cu aceea a lui Mihail I; *Orșova*, găsit în 1878, format din câteva sute de monede de argint, din care peste 200 erau bătute de Mircea cel Bătrîn sau de Mihail; celelalte monede erau dinari ungurești contemporani. Ca și tezaurul de la Tîrgoviște, cel de la Orșova cuprindea atît ducați, cit și bani, emisiuni ale lui Mircea cel Bătrîn.

Comunicările prezentate au scos în evidență concluziile de ordin numismatic și istoric ce se pot degaja din studiul acestor tezaure monetare, care aduc o lumină nouă asupra dezvoltării economice a Țării Românești, în a doua parte a domniei lui Mircea cel Bătrîn.

La discuții au luat parte, subliniind importanța și valoarea tezaurelor prezentate: Corneliu Secășanu, vicepreședinte al Societății numismatice române, Pavel Chihaia, cercetător la Institutul de istoria artei, Bucur Mitrea, șeful sectorului numismatic din Institutul de arheologie, și Octavian Iliescu. Concluziile simpozionului au fost expuse de către Ștefan Ștefănescu, cercetător principal la Institutul de istorie al Academiei și delegat al conducerii Comisiei muzeelor științifice din Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă.

Simpozionul de numismatică feudală românească, ținut la 13 mai 1965, va fi urmat în viitorul apropiat de alte manifestări similare, organizate de comisia sus-citată, în colaborare cu institute ale Academiei Republicii Socialiste România.

Octavian Iliescu

C R O N I C Ă

În ziua de 6 iulie 1965 a avut loc o sesiune de comunicări organizată de Muzeul de istorie a orașului București. Au participat cercetători științifici, cadre didactice, muzeografi. S-au prezentat următoarele teme: *Valorificarea cercetărilor arheologice din București în anii șesenalului de Margareta Constantiniu*; *Inceputurile orașului reflectate în primele lucrări de istoriografie bucureșteană* de Panait I. Panait; *Evoluția demografică în capitală în anii puterii populare* de Alexandru Cebuc; *Noua înfățișare a capitalei patriei* de Petre Daiche; *Dezvoltarea învățămîntului bucureștean în anii șesenalului* de Claudia Cleja; *Artiști bucureșteni pe scenele lumii* de Constanța Știrbu; *Contribuția Muzeului de istorie a orașului București la culturalizarea maselor* de Gheorghe Vasilescu și Maria Cojocărescu.

RADU MANOLESCU, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV—XVI)*,

București, Edit. științifică, 1965, 307 p. + 1 tabel + 1 hartă

Lucrarea lui Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și al Moldovei cu Brașovul în secolele XIV—XVI*, este rezultatul unei munci sistematice de 10 ani, pregătită printr-o serie de studii consacrate relațiilor economice și culturale ale Principatelor Române cu Brașovul și cu Sibiu.

Lucrarea a servit autorului ca teză de disertație pentru obținerea titlului de candidat în științe și e printre puținele lucrări de disertație care s-au publicat. Lucrarea lui R. Manolescu e o operă remarcabilă, atât prin informația sa și prin rigoarea metodei de analiză și de interpretare marxistă, cât și prin rezultatele la care a ajuns. Prin această lucrare, R. Manolescu s-a afirmat ca un specialist de înaltă calificare în medievalistica noastră.

În ceea ce privește informația, R. Manolescu nu s-a mulțumit să folosească documentele și lucrările publicate asupra temei sale, ci a explorat arhivele din București și Brașov și a adus o contribuție documentară importantă, prelucrând, după originalul în parte inedit, registrele vamale brașovene. Rezultatele cele mai originale și mai interesante ale lucrării sale se întemeiază pe analiza acestor registre, pe care nici un istoric înainte lui n-a avut curajul și răbdarea să le exploreze integral.

Istorici români ca N. Iorga, I. Nistor, Șt. Meles, sau sași, ca O. F. Jickeli, s au

bazat în studiile lor aproape exclusiv pe privilegiiile și tratatele de comerț, pe corespondența comercială și pe documentele interne, pe cronicile istorice și pe relațiile călătorilor străini. Ei n-au utilizat de loc sau numai parțial registrele vigesimale brașovene care conțin elementele statistice necesare pentru a stabili volumul exportului și importului, importanța comerțului de tranzit, prețul diferitelor articole, naționalitatea și condiția negustorilor, metodele comerciale și repercusiunile evenimentelor politice asupra relațiilor comerciale. Datele registrelor vamale au permis lui R. Manolescu să dreseze curba evoluției exportului țărilor române la Brașov în cursul secolului al XVI-lea și să dovedească faptul că mijlocul secolului al XVI-lea, în care N. Iorga și Șt. Meles au văzut începutul unui declin, a fost în realitate o perioadă de plină înflorire comercială pentru țările române.

Confruntând datele registrelor vamale cu cifrele contractelor de arendă ale acestor vămi, R. Manolescu a stabilit că exportul care se cifra în 1503 la 1 102 685 de aspri s-a ridicat în 1551 la 1 670 000 de aspri. Creșterea e și mai mare pentru Țara Românească, dacă defalcăm din această cifră partea Moldovei, exportul căreia la Brașov a scăzut la un sfert la mijlocul secolului al XVI-lea, în urma orientării sale spre Bistrița.

Pe baza registrelor vamale, R. Manolescu, a stabilit că 85—95 % din exportul țărilor române la Brașov se compunea din două articole : vite și pește sărat. Toate celelalte articole : piei, blănuri, lână, slănină, miere, ceară, vinuri și cereale nu reprezentau decât 5—15 %. În cursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, exportul Țării Românești la Brașov s-a dublat.

Importul produselor meșteșugărești din Brașov descrie în cursul aceleiași perioade o curbă în sens invers : valoarea mărfurilor importate în cele două țări românești sau tranzitate prin ele, care era de 3 016 000 de aspri în 1503, se reduce la mijlocul secolului la 941 760 de aspri.

Un tablou sinoptic al evoluției importului, exportului și tranzitului în cursul secolului al XVI-lea, exprimate în florini-aur, arată că comerțul țărilor române cu Brașovul a atins nivelul cel mai ridicat în 1503 (167 000 de florini) ; a urmat apoi o scădere, valoarea medie oscilând pînă la mijlocul secolului între 70 000 și 80 000 de florini ; în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, valoarea ansamblului comerțului brașovean se stabilizează în jurul sumei de 80 000 de florini, pentru a scădea în 1600 la 60 000 de florini. În tot cursul acestei perioade, balanța comercială a Țării Românești a fost excedentară. Scăderea nivelului comerțului Țării Românești cu Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea, față de cel de la începutul secolului, cu toată creșterea exportului, se explică prin reducerea importului și prin contracțiunea comerțului de tranzit, pricinuită de întinderea stăpînirii turcești și de luptele imperialilor cu turcii pentru stăpînirea asupra Transilvaniei. Tot aceste cauze explică și creșterea exportului în această perioadă : pentru a-și procura banii necesari birului, sătenii au trebuit să vîndă tot mai mult din produsul necesar.

Predominarea elementului românesc în comerțul brașovean de la sfîrșitul secolului al XVI-lea n-a însemnat însă constituirea unei pături de mari negustori pămînteni, în stare să elimine concurența marilor negustori, ci creșterea numărului micilor negustori sătești,

care acaparează exportul de vite și de produse agricole. Autorul arată că, pe cînd în 1503 marii negustori dețineau 88 % din valoarea comerțului cu Brașovul, la mijlocul secolului proporția se reduce la 10—25 %. Micii negustori și meseriași, care nu reprezentau, la începutul secolului al XVI-lea, decât 12 % în comerțul brașovean, ating la mijlocul secolului 75—90 %. Comerțul s-a ruralizat, marcînd regresul economic provocat de cucerirea otomană și de deplasarea spre Apus a axei comerciale a lumii.

Oricît de prețioase ar fi cifrele stabilite pe baza registrelor vigesimale și oricît de rigurose ar fi fost controlate prin datele altor surse, R. Manolescu nu le prezintă niciodată decât cu titlul de ipoteză, ca evaluări aproximative. El cunoaște revoluția prețurilor care în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a produs o urcare considerabilă a prețului produselor agricole și semnalează importanța comerțului clandestin, a contrabandei, care, pînă la suprimarea graniței transilvane, a fost „fabuloasă”, mai ales în ceea ce privește comerțul de vite. Numai așa se explică cum își procurau birnicii țărilor române banii necesari acoperirii enormelor sarcini otomane.

Din studiul lui Radu Manolescu se desprinde constatarea de mare importanță pentru istoriografia noastră marxistă că Brașovul a jucat în istoria celor trei țări române rolul unui centru economic dominant și unificator. Comerțul brașovean a stimulat creșterea producției interne și dezvoltarea relațiilor de schimb, stringerea legăturilor dintre oraș și sat și lărgirea pieței interne. Așa se explică faptul că a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost epoca centralizării statelor feudale ale Moldovei și Țării Românești și a dezvoltării în secolul al XVI-lea a meșteșugarilor și a păturilor negustorilor pămînteni.

Trebuie de asemenea să subliniem spiritul dialectic al expunerii și implicațiile sociale ale fenomenelor expuse. Spre deosebire de istoricii burghezi, care au studiat istoria comerțului în funcție de inițiativa domnilor și de politica patriciatului brașovean și au acordat o importanță determinantă unor factori fizici

(așezarea geografică, drumurile de comerț, natura solului etc.), R. Manolescu a ținut mereu seama de forțele de producție și de interdependența dintre dezvoltarea producției și schimbului intern și comerțul exterior. El a acordat o atenție deosebită formării și întăririi negustoriei pămîntene și luptei ei împotriva dominației negustoriei brașoveni.

Anexele privitoare la localitățile și persoanele din toate trei țările române și din alte țări străine care au participat la comerțul cu Brașovul, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, întocmite pe baza registrelor vige-

male ale Brașovului, pun la dispoziția specialiștilor o bază sigură pentru noi cercetări.

Prin urmare, în afară de rezultatele noi și importante pe care le-a adus cu privire la rolul Brașovului ca centru dominant al economiei celor trei țări române și la relațiile economice și culturale strînse între toate regiunile pămîntului românesc, lucrarea lui R. Manolescu marchează o etapă care deschide noi perspective cercetării, importante din punct de vedere și național și politic, relațiilor Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în perioada feudală.

Acad. prof. A. Ofețea

Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах, т. I 1408—1632. Москва, Изд. „Наука”, 1965, 362 (—364) p.

Sub auspiciile Institutelor de istorie ale Academiei de Științe a U.R.S.S., Academiei Republicii Socialiste România și Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești a fost tipărit primul volum din seria ce își propune să illustreze relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și țările române, începînd cu secolul al XV-lea și pînă la campania lui Petru cel Mare de la Prut (1711).

Rod al muncii unui larg colectiv de oameni de știință români și sovietici în frunte cu acad. A. Ofețea, J. S. Grosul și cu doctorii în științe A. A. Novoselski, L. V. Cerepnin ș.a., acest prim volum, ce tratează o perioadă istorică cuprinsă între anii 1408—1632, prezintă un număr de 94 de documente ce ilustrează diferite aspecte ale relațiilor dintre principatele Țării Românești și al Moldovei cu marele cnezat al Moscovei, ducatul de Halici și regiunile cazăcești din Ucraina, în special sub raport economic, politic și cultural.

În cadrul unei prefețe introductive — concepută pentru toate trei volumele autorii culegerii de documente și materiale prezintă, mai întîi în linii generale, istoricul relațiilor româno-ruse între secolele al XV-lea și al

XVIII-lea, scoțînd în evidență vechimea și caracterul lor tradițional.

Veacul al XV-lea reprezintă o etapă deosebit de însemnată în evoluția acestor relații, deoarece atunci se înnoadă, în primul rînd, legăturile economice între Moldova și Țara Românească cu diferitele centre ucrainene și rusești ca Liov, Kiev, Moscova ș.a. În această perioadă, privilegiile comerciale acordate în special negustoriei lioveni de către domni ca Mircea cel Bătrîn, Alexandru cel Bun sau Ștefan cel Mare, scot în relief schimbul de mărfuri deosebit de intens dintre țările noastre și teritoriile rusești și ucrainene. Negustorii lioveni erau interesați în procurarea de mărfuri aduse la noi din Orient (denumite în mod generic „tătărești”), precum și în achiziționarea cirezilor de vite și a unor produse animaliere (în special piei) ș. a. Drumurile comerciale care străbăteau Moldova și Țara Românească erau folosite în același timp și de numeroșii pelecari și soli ruși, care luau calea spre Muntele Athos, Constantinopol sau Ierusalim.

În secolul al XVI-lea, în afară de Liov, negustorii moldoveni și munteni întrețin

relații comerciale mai strinse cu Kievlul și într-o oarecare măsură cu Moscova.

Schimbul cu capitala Rusiei s-a intensificat însă de-abia în cursul veacului al XVII-lea, când capătă un caracter aproape permanent. Din orașele rusești și ucrainene se importau mai cu seamă blănuri scumpe, țesături de mătase, carete și rădvane pentru domni și boieri, iar Moldova și Țara Românească exportau cirezi de vite cornute, cai, pește uscat, sare, vin și fructe.

Un alt aspect pregnant al relațiilor dintre poporul nostru, cel rus și ucraincan — scos în evidență de autorii prefeței — l-a constituit, în secolele XV — XVIII, și lupta comună a țărănimii din aceste țări împotriva exploatării feudale. O pildă a acestei lupte, reflectate și în culegerea de față, o reprezintă mișcarea țăranilor moldoveni și ucraineni de sub conducerea lui Muha, care a izbucnit în Pocuția, întinzându-se apoi în Galiția și Podolia între 1490 și 1492. În strînsă legătură cu luptele țăranilor, autorii menționează și diferitele colonizări de fugari ruși în secolele XV — XVI în „sloboziile” moldovene, unde puteau găsi condiții de viață mai prielnice decât sub apăsătorul regim fiscal al monarhiei polono-lituane, precum și procesul invers, petrecut mai ales în veacurile următoare, cînd țăranii moldoveni, fugind de asuprairea turco-tătară, se așază pe pămînturile rusești.

În prefață, autorii culegerii se referă și la aspectul politic al relațiilor româno-ruse. În secolul al XV-lea s-au stabilit primele contacte între domni Țării Românești și ai Moldovei și cnejii ruși.

În special rudenie cu cel Mare prin legăturile sale de rudenie cu cnejii din Kiev și țarul Ivan al III-lea — a preconizat, în a doua parte a domniei sale, o politică bazată pe alianța rusă împotriva agresiunii polono-lituane și tătărești. Urmașii săi — mai cu seamă Bogdan al III-lea și Petru Rareș — au urmat o politică identică, cerînd sprijinul țarilor ruși împotriva acelorși agresori. Ioan Vodă ținînd în căsătorie pe Maria, fiica voievodului din Rostov — a stabilit chiar relații și mai strinse de prietenie cu țarul Ivan al IV-lea, pașlizan

înfocat al luptei de eliberare națională. Domnul Moldovei a fost ajutat în vijelioasa sa ridicare împotriva turcilor la 1574 de cazacii zaporojeni ai hatmanului Svercevski; o dată cu sfîrșitul secolului al XVI-lea, cazacii devin partizani activi și permanenți ai luptei antiotomane duse de țările române. Din rîndurile lor s-au recrutat numeroși pretendenți la scaunul Moldovei, ca faimosul Ioan Potcoavă, Alexandru, pretînsul său frate, Petru, Constantin ș.a. Cazacii n-au lipsit de asemenea nici din rîndurile ostașilor lui Mihai Viteazul, luînd parte la campaniile sale cele mai de seamă.

Relațiile politice ulterioare ale țărilor noastre cu Rusia, în decursul secolului al XVII-lea și pînă la 1711, s-au caracterizat, după cum arată autorii, prin substanțialul ajutor acordat de unii dintre domnitorii noștri de vază ca Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, vecinului de la Răsărit pentru a-și rezolva diferendele sale cu Poarta, prin transmiterea de știri cu ajutorul a numeroase solii, privind starea de lucruri de la Constantinopol, din Balcani și din Orientul Apropiat.

În sfîrșit, autorii culegerii relevă în prefață și unele aspecte ale legăturilor culturale dintre Moldova, Țara Românească și Rusia, cu toate că ele sînt mai puțin reprezentate în acest volum de documente și materiale.

În încheierea introducerii, autorii expun criteriile după care s-au călăuzit în alcătuirea culegerii lor de materiale documentare, conținînd în special corespondența oficială, păstrată în arhivele din U.R.S.S. și Republica Socialistă România. Fiecare document este publicat în limba sa originală și însoțit de traducerea în rusă și română, cînd se prezintă cazul.

Documentele adunate în acest prim volum provin însă în majoritatea lor din diferite colecții, lucrări și publicații rusești sau române, mai vechi, sau de circulație mai restrînsă, ce corespund tematicii propuse, materialele inedite predominînd, după indicațiile autorilor, în celelalte două volume. În volumul de față sînt publicate pentru prima oară doar un număr de 17 documente aflate în Biblioteca publică de stat „M. A. Saltikov Șcedrin”

(doc. 7), Arhiva istorică centrală a U.R.S.S., filiala Liov (doc. 36, 40, 43, 45, 46, 58, 66, 85 și 86), Arhiva centrală de stat a U.R.S.S. pentru acte vechi (doc. 44, 88, 90 și 92—94) și Academia Republicii Socialiste România, filiala Cluj (doc. 68).

Caracterul științific al culegerii este asigurat printr-un bogat aparat critic, constând din note și comentarii istorice la fiecare document, adăugate la sfârșitul volumului (p. 291—328), apoi dintr-un glosar de termeni lexicali rusești ieșiți din circulație și din doi indici, onomastic și toponimic, anexați lucrării. Prefața, lista documentelor publicate și indicii sînt întocmiți în limbile rusă și română, numai notele fiind redactate doar în rusă.

Din bogata culegere documentară a istoricilor români și sovietici vom căuta să scoatem în evidență mai cu seamă materialele inedite sau mai puțin cunoscute ce relevă unele aspecte interesante ale relațiilor româno-ruse în ordinea feudală. Astfel, în ceea ce privește documentele de interes economic, ținem să semnalăm mai întâi o relatare din 1484 privitoare la prezența în Moldova a doi meșteri italieni, un turnător de tunuri și un zidar, reclamați de țarul Ivan al III-lea (doc. 8). Referitor la comerțul cu Liovul, semnalăm, printre altele, o scrisoare a marelui vameș din Suceava, Glăvan, către țirgoveții lioveni, din 15 septembrie 1531, privind cumpărăturile făcute la Suceava de conaționalul lor Andrei, de la Hagi Grecul (doc. 36), apoi o altă scrisoare a lui Alexandru Vodă Lăpușeanu din 22 februarie 1554 către țirgarii lioveni, privind neachitarea la timp a unor datorii bănești de către panul Mihail din Liov față de Filip din Iași (doc. 40), precum și înscrisul voitului de Ilotin, Ivan, și al țirgarilor, confirmînd comerțul de vin al Moldovei cu Liovul la 1559 (doc. 43). Tot atât de interesante mai sînt și zapisele de datorie ale lui Ștefan I Tomșa și ale unor țirgoveți suceveni din 1564 către niște negustori lioveni (doc. 45 și 46), scrisoarea voievodului Petru Șchiopul din 8 ianuarie 1579 privind normalizarea comerțului dintre Moldova, Liov și orașele din marginea Poloniei (doc. 55), mărturia marelui

vameș Alexe și a tovarășilor lui privind hotărîrea luată în diferendul dintre un negustor liovean și cărăușii moldoveni angajați să aducă vin din Moldova (doc. 85), dreptul conferit negustorilor poloni, ruși și armeni de către Ștefan al II-lea Tomșa la 10 decembrie 1614 de a țirgui liber în Moldova (doc. 86) etc.

Privitor la înființarea de „slobozii” în Moldova, semnalăm cartea de întărire a lui Petru vodă Șchiopul din 1 iunie 1589 către Ciacăr Gelepu pentru moșia Cogălnic din ținutul Lăpușnei, unde aveau voie să se așeze țărani, indiferent de naționalitatea lor, scutiți de orice dări și angarale (doc. 62), precum și o altă carte dată de Ieremia Movilă la 19 mai 1606 egumenului Teoctist al mănăstirii Pobrata pentru scutirea de orice dări pe trei ani a tuturor celor așezați în satul Dobrăcin din ținutul Iașilor, ori de unde ar veni ei (doc. 84) ș.a.

Cele mai variate și mai bogate în conținut sînt însă documentele cu caracter politic, predominînd în această culegere. Astfel, referitoare la epoca lui Ștefan cel Mare, deosebit de interesante sînt relatările privind schimbul de solii între domnul Moldovei și țarul Ivan al III-lea (doc. 6, 7 și 11), scrisoarea trimisă țarului de Ștefan în 1484 în care îi atrăgea atenția asupra primejdiei turcești ce amenința Crimeea (doc. 9), plîngerea lui Alexandru, marele duce al Lituaniei, la Ivan al III-lea, pentru expediția întreprinsă de moldoveni împotriva orașului Brațlav în 1495 (doc. 16), interdicția adresată de țar ginerelui său, Alexandru al Lituaniei, de a-și ajuta fratcele, pe Ioan Albert regele Poloniei, în campania proiectată împotriva Moldovei în 1498 (doc. 20), îndemnul adresat de Ștefan cel Mare lui Ivan al III-lea la 11 august 1500 de a se asocia și el în lupta împotriva turcilor (doc. 24) ș.a.

Mai sînt apoi demne de relevat schimburile de solii dintre Petru Rareș și țarul Vasile al III-lea în 1529 și piedicile puse în calea lor de poloni (doc. 33—35), tratativele de pace inițiate de emisarii lui Petru Rareș la Moscova, prin mijlocirea țarului, cu regele Poloniei, Sigismund I, în 1537 (doc. 38), plîngerea sultanului Suleiman I Magnificul adresată regelui

polon la 10 aprilie 1541 cerind pedeapsa cazacilor zaporojeni, care, împreună cu moldovenii, au atacat Cetatea Albă și Tighina (doc. 39) etc.

Cu privire la ridicările comune ale moldovenilor și cazacilor împotriva asupritorilor otomani în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, aduc unele amănunte interesante scrisoarea beului de Silistra, Daud, către regele Poloniei, Ștefan Bathory, privind biruința turcilor asupra oștilor lui Alexandru, „ruda” lui Ivan Potcoavă, în 1578 (doc. 52), apoi porunca dată de regele polon cazacilor zaporojeni la 6 aprilie 1579 de a nu-l ajuta pe pretendentul la tronul Moldovei, Constantin Lăcustă (doc. 56) ș.a.

Cîteva documente din această culegere se referă și la ridicarea antiotomană a țărilor române în timpul domniei lui Mihai Viteazul. Astfel, dintr-o scrisoare a nemeșului Sennyey Pongratz către Sigismund Bathory, principele Transilvaniei, din 23 mai 1594, se arată legăturile lui Aron Vodă Tiranul cu cazacii (doc. 68); alte documente relevă închinarea acestuia către imperiali (doc. 69), expedițiile cazacilor, conduși de hatmanul Nalevaiko, în Bugeac și împrejurinile Oceakovului, în 1596 (doc. 75), ajutorul dat de Rusia lui Mihai Viteazul în lupta sa de eliberare împotriva turcilor, după relatările solului rus A. Vlasiev de la curtea împăratului Rudolf al II-lea, din 1599 (doc. 78) etc.

În sfîrșit, printre știrile de interes cultural incluse în această culegere amintim, mai întii, pe acelea privind legăturile domnilor Moldovei cu Frăția stavropighială din Liov, ca de pildă ajutorul de 100 de zloți tătărești dat de Alexandru vodă Lăpușeanu la 22 februarie 1558 acestei comunități pentru ridicarea bisericii ortodoxe din oraș (doc. 41), rugămintea adresată de Frăție mitropolitului Moldovei Gheorghe Movilă, la 8 octombrie 1590, de a contribui cu bani la terminarea zidirii bisericii, a școlii, tiparniței și a spitalului din localitate (doc. 64), expedierea unui dar de 500 de galbeni la 15 martie 1598 către aceeași instituție de care Ieremia vodă Movilă (doc. 77), cererea adresată Frăției de domnul

Moldovei la 1605 spre a-l ajuta să-și procure hirtie și a angaja dieci pentru copierea unor cărți (doc. 83) ș.a. Mai sînt interesante de semnalat cererile de ajutor bănesc și a unor piese pentru tiparniță, făcută la Departamentul Soliilor din Moscova în 1624 și 1628 de către mai mulți călugări moldoveni și greci de la mănăstirea Zografos (doc. 88 și 90), rugămintea adresată de Miron Barnovschi țarului Mihail Feodorovici la 9 decembrie 1628 de a-i trimite mai multe icoane prin solia moldoveană trimisă la Moscova (doc. 91) etc.

Din materialul documentar cuprins în volumul I al culegerii privind relațiile istorice pînă la 1711, reiese grija de care a dat dovadă colectivul editorilor pentru includerea — în afara unor piese inedite (puține la număr, dată fiind penuria unor asemenea izvoare vechi în arhivele sovietice și române) și a altor materiale publicate, selectate cu discernămint, spre a corespunde tematicii propuse.

Singurele obiecții pe care le avem de ridicat în alcătuirea acestei lucrări se referă însă altă la unele probleme, prea mult extinse în prefață față de conținutul limitat al documentelor publicate în culegere, cit și la unele inadvertențe în editarea lor.

Astfel, în prefață autorii amintesc în legătură cu relațiile economice între țările noastre și Rusia despre așezarea negustorilor și a meșteșugarilor ruși la Suceava (p. 24)*, urmărește itinerariul folosit de pelerinii și negustorii ruși în Moldova (p. 25), analizează, pe larg schimbul de produse între Moldova, Tara Românească și ținuturile rusești (p. 25—27), fără ca documentele existente în culegere să se refere la aceste probleme decît în mică măsură sau chiar de loc. De asemenea, relațiile politice româno-ruse sînt tratate prea amplu în prefață (p. 28—33), recurgîndu-se adeseori la materiale străine de prezenta culegere. Aceeași constatare este și mai valabilă în prezentarea legăturilor culturale, față de care conținutul volumului este mult prea restrîns.

În ceea ce privește concepția de alcătuire a culegerii, ne manifestăm nedumerirea pentru ce

* Trimiterile se fac la textul în limba română.

autorii folosind peste tot bilingvismul au omis să traducă în română și notele copioase care întregesc prin comentariul lor conținutul documentelor (p. 291-328), lipsind astfel pe cititorul român, necunoscător al limbii ruse, de un prețios instrument de interpretare a acestora. Chiar și în editarea documentelor s-au strecurat unele inconsecvențe, ca, de pildă, nedezlegarea unitară a prescurtarilor paleografice la câteva documente din limbile latină și italiană (la doc. 28, 31, 47, 48, 60, 63, 82 prescurtările sînt dezlegate, iar la doc. 27, 29, 51, 54, 65, 73 nu), omiterea publicării textelor originale maghiare la doc. 50 și 52, figurînd însă în edițiile folosite de autori, nemenționarea publicării doc. 84 în *Documente privind istoria României*, veac. XVII, A, vol. II, p. 43-44 etc. De asemenea, era preferabil

ca traducerea în limba română a tuturor documentelor din culegere să fie încredințată unui bun cunoscător al limbii române, care ar fi evitat traducerea mai puțin reușită a documentelor publicate la p. 344-357.

Exceptînd aceste lipsuri — care pot fi evitate cu prilejul editării celorlalte două volume ale culegerii ce urmează să apară —, ținem să subliniem din nou importanța inițiativei luate de Institutele de istorie ale Academiei de Științe din U.R.S.S. și Academiei Republicii Socialiste România, de a publica o serie de documente și materiale privind relațiile țărilor noastre cu popoarele U.R.S.S. între secolele al XV-lea și al XVIII-lea, scoțînd la iveală noi și prețioase mărturii referitoare la trecutul țărilor noastre.

Paul Cernovodcanu

* * *Первый Интернационал, I часть, 1864—1870, Москва, Изд. социально-экономической литературы „Мысль“, 1964, 582 p.*

În ultimii ani, în Uniunea Sovietică s-a acordat o atenție sporită publicării de materiale referitoare la istoria Internaționalei I. S-a început, cum era și firesc, cu tipărirea documentelor, acțiune concretizată în editarea a trei volume care cuprind procesele verbale ale Conferinței de la Londra din 1865 și ale Consiliului general pe perioada 1866—1868 și 1868—1870. Toate acestea au constituit fără îndoială o bază documentară apreciabilă în vederea editării unei lucrări de istorie care să înfățișeze concis, dar multilateral și complet, bogata activitate a primei organizații muncitorești internaționale.

O asemenea lucrare a apărut la Moscova în

* Lucrarea a apărut sub redacția lui I. A. Bal (redactor responsabil), L. I. Golman și V. E. Cunina. ceilalți autori sînt: A. A. Smirnova, N. M. Meșceriakova, A. S. Dergunova, A. C. Vorobiova, V. A. Morozova, E. N. Varvenko, I. P. Osobova, A. E. Koroteeva, O. K. Senekuna, K. V. Soloviova, V. N. Pospelova.

toamna anului 1964, cu prilejul aniversării centenarului Internaționalei I. Cartea este o sinteză cu caracter monografic, bazată pe o informație sigură, în care un loc important îl ocupă valorificarea operelor lui Marx și Engels privitoare la activitatea Internaționalei, precum și a lucrărilor scrise de alți conducători ai mișcării muncitorești internaționale din epoca respectivă. În afara protocoalelor amintite mai sus, autorii au mai folosit presa muncitorească a timpului, unele lucrări cu caracter documentar editate în secolul trecut și, bineînțeles, istoriografia marxistă și nemarxistă, îndeosebi în problemele privitoare la activitatea organizațiilor locale, din diferite țări, ale Internaționalei.

Lucrarea are o scurtă introducere și 13 capitole, dintre care primele 5 sînt consacrate creării și activității Asociației Internaționale a Muncitorilor ca for internațional (activitatea Consiliului general, congresele și conferințele etc.). Celelalte opt capitole descriu activitatea organizațiilor afiliate Internaționalei din

Anglia, Franța, Germania, Elveția, Belgia, Austro-Ungaria și S.U.A. Unul dintre aceste capitole prezintă istoria secției ruse a Internaționalei care a activat pe teritoriul Elveției.

Primul capitol al lucrării — „Premisele istorice ale formării Asociației Internaționale a Muncitorilor” — înfățișează în linii generale stadiul de dezvoltare a societății în momentul apariției Internaționalei I pe arena istorică, progresele economice ale principalelor țări capitaliste în deceniile al 5-lea și al 6-lea ale secolului trecut, situația clasei muncitoare din aceste țări, insistându-se mai mult asupra creșterii mișcării muncitorești în epoca respectivă. Perioada istorică dinaintea creării Internaționalei s-a caracterizat pe planul dezvoltării forțelor de producție prin trecerea pe scară largă de la producția manufacturieră mic-meșugărească la marea industrie bazată pe mașini. Acest proces se dezvoltă, firește, inegal, el însă se făcea simțit și în țări mai înapoiate, ca Austro-Ungaria, Spania și Rusia. În lucrare este menționat numărul muncitorilor în diferite țări, element important de reținut pentru a putea aprecia baza socială de masă pe care se sprijinea Internaționala (în Anglia — 8 000 000; în Franța — aproape 3 000 000; în S.U.A. — 1 300 000; în Rusia 231 000 etc.). Descriindu-se situația clasei muncitoare din Anglia se arată că, deși condițiile sanitare din centrele urbane s-au îmbunătățit intrucitva, cartierele muncitorești din marile orașe păstrau aceeași amprentă a mizeriei pe care a descris-o Engels în cunoscuta sa lucrare. O situație asemănătoare, dacă nu chiar mai rea, era caracteristică și muncitorilor din alte țări, mai puțin înaintate pe plan industrial decât Anglia. De aceea, aproape în toată Europa și în S.U.A. epoca de la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea se caracterizează printr-o intensificare a mișcărilor populare revendicative. Elementele înaintate din rindul clasei muncitoare au participat activ la acțiunile republicane din Franța, după venirea la putere a lui Napoleon al III-lea, în Anglia se încerca reinvierea mișcării chartiste, în Germania

tradițiile anului 1848 erau încă puternice, iar în toate aceste țări izbucneau din ce în ce mai frecvent zeci și zeci de greve, unele mai mici, altele mai mari, care reflectau în ansamblu procesul intensificării luptei de clasă dintre burghezie și proletariat.

În lucrare sînt menționate momentele mai importante din acțiunile și luptele la care au luat parte muncitorii din diferite țări, îndeosebi pe plan politic: participarea muncitorilor francezi la alegerile din 1857 pentru corpul legislativ, în urma cărora au fost aleși cinci deputați republicani, crearea la 23 mai 1863, la Leipzig, a Uniunii generale a muncitorilor germani, participarea muncitorilor din S.U.A. la mișcarea împotriva sclaviei ș.a. Prezentînd tabloul general al mișcării muncitorești, autorii se opresc mai pe larg asupra problemei nivelului ideologic al acesteia. Sînt descrise astfel în acest capitol unele curente destul de răspîndite în rîndul muncitorilor, cum erau de pildă proudhouismul, lassalleanismul și mazzinismul. Se arată totodată că, în ciuda limitelor care caracterizau nivelul ideologic al proletariatului de pretutindeni, în rîndurile acestuia se manifesta constant tendința spre stabilirea legăturilor internaționale, chiar dacă această apropiere era concepută într-o formă fantasta, corespunzătoare viziunii socialiștilor utopici. Printre promotorii tendințelor internaționaliste sînt citați F. Lory Tristan, prin cartea sa *Uniunea muncitorească*, editată în 1843, activitatea Uniunii celor Dreptți, înființată în Germania, Asociația Internațională formată la Londra din emigrația revoluționară europeană și adepții ai mișcării chartiste etc. Un stimulent indiscutabil al mișcării pentru stringerea legăturilor internaționaliste l-au reprezentat acțiunile inițiate de muncitori în sprijinul mișcărilor democrat-revoluționare și de eliberare națională care s-au desfășurat în deceniile de mijloc ale secolului trecut (în aprilie 1864, de exemplu, muncitorii englezi au organizat o primire triumfală lui Garibaldi, la Londra). După cum se știe, acțiunile în sprijinul polonezilor au avut un rol important nemulțumit chiar în crearea Inter-

naționalei, deoarece la o asemenea manifestare s-a produs înțelegerea dintre reprezentanții muncitorilor englezi și francezi cu privire la crearea unei organizații internaționale a proletariatului. Dacă manifestările amintite mai sus au constituit premisele nemijlocite de ordin practic ale înființării Internaționalei, problema unității luptei internaționaliste a proletariatului își avea originea în învătătura socialismului științific, în activitatea lui Marx și Engels, îndeosebi în cadrul Ligii Comuniștilor.

Capitolul al II-lea al lucrării, intitulat „Întemeierea Asociației Internaționale a Muncitorilor”, scoate în evidență faptul că la crearea Internaționalei muncitorești au fost invitate să participe cele mai diferite grupuri revoluționare constituite în emigrație (polonezi, italieni, francezi, germani), a căror ideologie era departe de a fi marxistă. După adunarea de constituire de la Saint-Martin's Halle, care s-a ținut în ziua de 28 septembrie 1864

socotită de atunci ca data întemeierii Internaționalei I — s-a ales un comitet, în sarcina cărui a cădea elaborarea documentelor programatice ale Internaționalei. Acest Comitet de conducere, format din 30 de persoane, s-a numit din octombrie 1864 până în vara anului 1866 Consiliul central, iar după această dată a luat numele de Consiliu general, sub care a intrat în istorie. În capitol sînt înfățișate pe larg eforturile lui Marx de a da o formă cit mai clară și concisă statutului, elaborat necorespunzător de Comitetul ales la adunarea de la 28 septembrie, adunare despre care Engels spunea mai târziu că numai un singur om din rîndurile ei — Marx — cunoștea precis chiar de atunci ce anume trebuia să fie Internaționala. Marx a elaborat Manifestul Constitutiv și partea introductivă la Statutul provizoriu al Asociației Internaționale a muncitorilor, asigurînd în felul acesta fundamentarea științifică a activității Internaționalei, ca organizație de luptă a proletariatului. În ce privește structura organizatorică, aceasta reflectînd faptul că în nici o țară nu exista un partid de clasă, se baza, pe lângă secțiile noi care urmau să se creeze, pe afilierea globală a asociațiilor muncitorești existente. Importanța documen-

telor elaborate de Marx, se arată în lucrare, constă în enunțarea unor teze de bază proprii programului politic și social-economic al partidului clasei învingătoare.

Transpunerea în activitatea practică a principiilor enunțate în documentele programatice nu a fost de loc ușoară. Consiliul general avea o compoziție de clasă eterogenă și Marx a trebuit în primul rînd să lupte pentru crearea unui consiliu general, în care elementul proletar să fie preponderent. S-a creat mai întîi un comitet permanent, un fel de organ executiv al Consiliului general, în care au lucrat reprezentanți remarcabili ai proletariatului, ca Eugène Dupont, G. Eccarius ș.a. Consiliul general a desfășurat o bogată activitate pentru atragerea muncitorilor din diferite țări în rîndurile Internaționalei, sarcină deosebit de grea, mai ales în acele state unde exista o legislație antimuncitorească. Unul dintre mijloacele principale prin care Internaționala s-a făcut cunoscută muncitorilor a fost atitudinea sa favorabilă față de acțiunile greviste ale acestora, care, după cum spunea Marx, deveniseră atunci o „adevărată epidemie”. În afara problemelor enunțate mai sus, în capitolul al III-lea sînt prezentate o serie întregă de momente și de aspecte din activitatea Consiliului general, care justifică întru totul titlul „Constituirea Internaționalei ca organizație internațională de masă a muncitorilor (noiembrie 1864 — septembrie 1866)”. Un loc important este acordat Conferinței de la Londra, desfășurată în septembrie 1865, unde proudhoniștii, care pledau pentru abținerea muncitorilor de la activitatea politică, au suferit prima înfringere, prin includerea problemei poloneze pe ordinea de zi a viitorului congres. De altfel, Internaționala a manifestat în întreaga sa existență un interes viu față de mișcările de eliberare națională, deși în cadrul Consiliului general, în timpul discuțiilor din 1866, nu era încă clarificată problema celor două tipuri de războaie. În același capitol sînt descrise pregătirea și dezbaterile Congresului de la Geneva din septembrie 1866, apreciat a fi „primul congres al reprezentanților proletariatului... eliberat de tutela democraților burghezi și a

republicanilor”¹. Această apreciere avea la bază faptul că adoptarea de către congres a rezoluțiilor întocmite de Marx (deși acesta nu a luat parte direct la dezbaterile congresului) desăvârșea perioada de constituire a Internaționalei ca organizație de masă a clasei muncitoare. La Congresul de la Geneva, proudhoniștii, deși reprezentau 1/3 din delegații, nu au putut să-și impună teza lor, profund dăunătoare luptei proletariatului, de a nu se primi în rândurile Internaționalei decât muncitori manali.

Istoria Internaționalei pe următorii doi ani este caracterizată ca *Afirmare a principiilor socialiste ca principii de bază ale Internaționalei (septembrie 1866 — septembrie 1868)*. În acest capitol (al IV-lea) se face o analiză amplă a activității Consiliului general pe linia difuzării lucrărilor Congresului de la Geneva, a luptei pentru atragerea tradeunionurilor engleze în Internațională și a pregătirii viitorului Congres de la Lausanne. Vorbind despre documentele Internaționalei din primii doi ani de existență, autorii remarcă faptul că în nici unul nu figura „problema cardinală a transformării socialiste a societății”, proprietatea asupra mijloacelor de producție (p. 116—117).

Înainte Congresului de la Lausanne, Consiliul general a trebuit să-și definească atitudinea față de Liga păcii și a libertății, organizație pacifistă care, militând pentru o cauză nobilă — pacea între popoare — și având în fruntea sa personalități marcante, se bucura de influență și în rândurile clasei muncitoare. Arătând că Liga păcii nu desfășoară o activitate pe măsura titlaturii ei, Marx spunea în discursul rostit la 13 august 1867 în Consiliul general, că un congres al Internaționalei este prin el însuși un congres al păcii, „deoarece unirea clasei muncitoare din diferite țări trebuie, în ultimă instanță, să facă imposibil războiul între popoare” (p. 128). Marx atingea în felul acesta o problemă de principiu, atitudinea proletariatului organizat față de diferite

mișcări cu caracter progresist ale burgheziei, modul de colaborare cu acestea, fără ca organizația de clasă a proletariatului să renunțe la scopurile sale. Congresul de la Lausanne (2—8 septembrie 1867) al Internaționalei, a cărui ordine de zi, forinată din 2 puncte, fusese amendată și de Marx în Consiliul general, dar care în timpul congresului se amplificase cu toate propunerile conducerii proudhoniste a secției din Paris, a ascultat nu mai puțin de 24 de rapoarte ale organizațiilor locale, a reluat problema necesității obținerii libertăților politice în vederea luptei pentru emanciparea economică, a discutat, în fine, problema proprietății asupra pământului. La acest din urmă punct, la propunerea proudhoniștilui Tollin, majoritatea delegaților a respins ideea „treccerii pământului în proprietate colectivă” care figura în raportul comisiei. În ciuda preponderenței proudhoniștilor, Congresul de la Lausanne a scos în evidență consolidarea elementelor socialiste din cadrul Internaționalei. O treime din delegații de la Lausanne a mers a doua zi la Congresul Ligii păcii de la Geneva, unde a folosit tribuna acesteia pentru proclamarea principiilor proletariatului, în opoziție cu frazeologia burghezo-pacifistă arborată de Ligă.

În lucrare se evidențiază importanța apariției *Capitalului* lui Marx pentru înarmarea teoretică a clasei muncitoare. Se insistă de asemenea asupra ecoului din ce în ce mai puternic pe care îl avea în opinia publică mondială activitatea Internaționalei, sprijinul pe care aceasta îl acorda mișcării greviste din diferite țări, precum și afirmarea punctelor ei de vedere în problemele politice care frământau continentul european în anii aceia. În același capitol sînt prezentate o serie de probleme care s-au pus în fața Internaționalei în 1868: lărgirea legăturilor internaționaliste ale Consiliului general, seiziunea secțiunii franceze din Londra, pregătirea și desfășurarea Congresului de la Bruxelles, congres care a marcat o sensibilă influență a lui Marx. Congresul, desfășurat în zilele de 6—13 septembrie 1868, a respins, propunerea Ligii păcii, făcută prin Baconin, de a realiza fuziunea celor două organizații.

¹ *Первый Интернационал*, partea I, 1861—1870, 1964, p. 113. În continuare, trimiterile la această lucrare se vor da în text.

Dar cea mai importantă rezoluție a acestui congres a fost aceea cu privire la proprietatea asupra mijloacelor de producție, care recunoștea necesitatea socializării acestora, inclusiv a pământului arabil. Susținătorii proprietății individuale asupra pământului (proudhoniștii) au suferit o înfrângere răsunătoare. „Declarăm solemn aici că eliberarea muncitorilor de la orașe este indisolubil legată de eliberarea muncitorilor satului” erau cuvintele profetice ale lui Dupont rostite la închiderea congresului (p. 162). Afirmarea socialismului științific la Congresul de la Bruxelles s-a exprimat și în adoptarea rezoluției privitoare la lucrarea *Capitalul*, socotită a fi „cuvîntul cel mai bun, cel mai argumentat științific în folosul eliberării proletariatului” (p. 168).

Ultimul capitol, al V-lea, consacrat activității Consiliului general, tratează „Întărirea ideologică și organizatorică a Internaționalei. Începutul luptei împotriva anarhismului (septembrie 1868 — iulie 1870)”. Arătînd că succesele înregistrate de adepții principiilor socialismului științific la Congresul de la Bruxelles nu însemnau totuși pătrunderea ideilor marxiste în rîndul maselor largi muncitorești, autorii explică fenomenul răspîndirii anarhismului lui Bacunin în unele medii muncitorești din țările mai puțin dezvoltate, prin decăderea proudhonismului, incapabil să îndrume pe muncitori în acțiunile lor revendicative. O serie de alte împrejurări istorice, ca de pildă, specificul tradițiilor locale de luptă din anumite țări, lipsa de libertăți democratice burgheze, care împiedicau organizarea muncitorilor, explică de asemenea influența bacunismului. Alianța bacunistă a fost primită în cadrul Internaționalei, ținîndu-se seama tocmai de acest fapt, dar fără îndoiala că nu ar fi fost primită dacă Marx și Consiliul general ar fi cunoscut „metodele” lui Bacunin, care, după ce a aderat la Internațională, și-a păstrat o organizație secretă ilegală, cu ajutorul căreia spera ca la viitorul congres să pună mîna pe conducere.

Ca și în cazul celorlalte congrese, și ordinea de zi a Congresului de la Basel a fost discutată și stabilită în prealabil în Consiliul general.

Problemele principale care au reținut atenția Congresului de la Basel (6—13 septembrie 1869) au fost, pe lângă cele discutate la congresul anterior (proprietatea asupra pământului, creditul și învățămîntul), problema dreptului de moștenire și rolul organizațiilor profesionale în eliberarea proletariatului. Autorii lucrării arată că pe tot parcursul desfășurării lucrărilor Congresului s-au manifestat două tendințe: una proletară și alta mic-burgheză, anarhistă. Congresul a reafirmat rezoluția în problema proprietății asupra pământului adoptată anterior, dar n-a putut lua o hotărîre în problema dreptului la moștenire, problemă de rezolvare a căreia, după concepția bacuniștilor, depindea viitorul societății. Bacuniștii au contestat de asemenea necesitatea luptei politice. Deși o confruntare directă între marxști și bacuniști nu s-a produs în timpul congresului, după acesta Bacunin a inițiat publicarea unei serii de articole calomnioase la adresa Consiliului general, în urma cărora, pentru informarea organizațiilor muncitorești, s-a difuzat scrisoarea-circulară sub numele *Comunicare confidențială*, scrisă de Marx, în care erau combătute punct cu punct toate ideile dăunătoare luptei proletariatului cuprinse în scrierile bacuniste.

Începînd cu capitolul al VI-lea, lucrarea trece la descrierea mișcării muncitorești din principalele țări ale lumii unde existau organizații afiliate Internaționalei. Sînt surprinse în felul acesta particularitățile dezvoltării luptei proletariatului în diferite țări, particularități izvorite din tradițiile locale ale mișcării muncitorești, din stadiul de dezvoltare social-economică a țării respective, din influența mai mare sau mai mică a unor curente de idei. În Anglia, de pildă, unde clasa muncitoare avea condițiile cele mai bune de creștere din toate punctele de vedere, influența ideologică a Internaționalei a fost puternică, iar reprezentanții tradeunionurilor engleze în Consiliul general (Odger, Crimer) sprijineau de regulă poziția lui Marx. Descriindu-se *Internaționala în Franța*, autorii nu se limitează să prezinte numai acele elemente din mișcarea muncitorească din Franța legate

direct de activitatea Internaționalei, ci lărgesc investigația asupra tuturor acțiunilor și curentelor din cadrul mișcării muncitorești, care deși aveau puține lucruri comune cu Internaționala, nu puteau rămâne totuși în afara influenței și preocupărilor acesteia (de exemplu, Blanqui, care și-a trimis reprezentanții la Congresul de la Geneva). În ansamblu, mișcarea muncitorească din Franța și, în special, cea din Paris în epoca Internaționalei, în ciuda influenței proudhoniste, a înregistrat succese remarcabile, constituind baza de pornire la atacul pe care avea să-l dea în primăvara anului 1871 împotriva societății capitaliste, atac intrat în istorie sub numele Comunei din Paris, prima revoluție proletară din lume. Probleme interesante sînt ridicate în capitolul consacrat „Internaționalei în Germania”, unde sînt expuse pe larg relațiile lui Marx și Engels cu redacția revistei „Socialdemokrat” răs-pindirea operelor lor și, în primul rînd, a *Capitalului* în cercurile muncitorești germane, lupta lui Liebknecht și Bebel pentru crearea unui partid proletar în Germania, alegerea acestora în Reichstag, crearea partidului muncitoresc social-democrat și congresele acestuia etc.

Un capitol din lucrare este consacrat activității „Internaționalei în Austro-Ungaria”. În cadrul acestuia este relatată pe scurt crearea și activitatea secției de la Timișoara. Se arată astfel că în Transilvania, care în acea vreme era încorporată în monarhia Austro-Ungară, se aflau peste 70 000 de muncitori, că în „centrelor industriale ca Timișoara, Reșița,

Anina, Arad, Oravița, în a doua jumătate a anului 1868 au apărut organizații muncitorești, care au început să acționeze ca organizații socialiste” (p. 527). În continuare, este descrisă pe baza unor date oferite de istoriografia românească contemporană activitatea Asociației generale a muncitorilor, creată în Timișoara în 1868, în care s-au distins muncitorii Gh. Ungureanu și C. Farkas.

Lucrarea are calități indiscutabile. Ea oferă un bogat material faptic, pe fundalul căruia este prezentată întreaga galerie a fruntașilor mișcării muncitorești internaționale de la mijlocul secolului trecut. Stilul sobru dă textului relieful științific necesar. Baza documentară este solidă, asigurînd o informație corespunzătoare lucrării. Este de asemenea lăudabilă străduința autorilor de a îmbrățișa pe cit posibil mișcarea muncitorească din întreaga lume în epoca de glorie a primei asociații internaționale a proletariatului. Din păcate, la sfîrșitul unui asemenea vast material nu se întîlnește aparatul științific anexă atît de necesar oricărui cititor. Pe de altă parte, pornind de la același fapt, abundența materialului, socotim că efortul de sistematizare a expunerii întreprins de autori pe linia împărțirii capitolelor în zeci de paragrafe trebuia menținut și în interiorul acestora. Îmbunătățirile în direcțiile semnalate, la o viitoare ediție, nu pot fi decît salutate de cititorii din zilele noastre, care doresc să cunoască mai îndeaproape istoria glorioasă a Internaționalei I.

N. Copoiu

JACQUES LE GOFF, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, 1964, 694 p.

Orientarea nouă imprimată anchelei istorice și soluțiile oferite, adesea temerare, conferă cărții lui Jacques Le Goff, în cadrul vastei literaturi consacrate evului mediu occidental, un caracter inedit, o noutate de viziune, care începe prin a surprinde și sfîrșește prin a captiva. Așteptările lectorului, trezite de titlul cărții, de a afla un inventar, cunoscut

în cea mai mare parte înainte de a fi parcurs, al celor mai de seamă realizări ale culturii medievale, atît materiale, cît și spirituale, sînt rapid înlăturate: volumul, de impunătoare dimensiuni și de cea mai aleasă ținută grafică, cuprinde o amplă prezentare a societății medievale vest-europene în aspectele ei cele mai caracteristice, din secolul al V-lea

și pînă la mult discutata criză din secolele XIV-XV. Sinteza întreprinsă de istoricul francez se distinge însă de oricare altă prezentare de ansamblu a lumii medievale apusene prin modalitatea de tratare a subiectului; ea nu este nici relatate de evenimente, discreditata „istorie-bătălie”, nici analiza structurilor economice și sociale, a senioriilor rurale și raporturilor feudo-vasalice. Firește că momentele importante ale istoriei medievale și aspectele esențiale ale raporturilor dintre slăpînul de pămînt și șerb, dintre senior și vasal nu sînt absente din paginile cărții, ci capătă dezvoltările cuvenite, dar obiectivul urmărit cu staruînță, erudiție și sagacitate de autor este omul. O istorie, căreia i-am zice umană, se desfășoară în imagini neașteptate înaintea cititorului. Dar Le Goff a știut să opereze discriminările necesare, astfel că oamenii care defilează în paginile cărții sale nu sînt simple esențe umane, lipsite de determinări sociale, ci aparțin unor categorii și clase limpede conturate, cu interese și aspirații contrare. Viața materială, viața socială desfășurată în forme de organizare riguroase delimitate, sensibilitatea și mentalitatea colectivităților umane medievale constituie obiectul investigațiilor autorului. Pornind de la premisa că societatea feudală are un caracter semiprimitiv, Le Goff și-a propus să evidențieze structurile primitive în zonele materialului, biologicului și mentalității. Raportul strîns, caracteristic de altminteri unei atare societăți, dintre cadrul natural și psihologie cere nu numai studiul ambilor termeni ai raportului, dar și revelarea mecanismelor de determinare, indicarea chipului în care între condițiile exterioare, mentalități și comportări se stabilesc raporturi de interdependență. Eforturile lui Le Goff de a smulge surselor medievale răspunsul la aceste probleme rămîn cu totul remarcabile, chiar dacă interpretările încercate apar uneori ca insuficient fundamentate.

Partea întâi a cărții, intitulată *Evoluția istorică* (cap. I—IV) reprezintă de fapt o introducere, în al cărei cuprins autorul schițează principalele etape ale istoriei Europei occidentale de-a lungul perioadei cercetate: instala-

rea popoarelor migratoare, încercările de organizare germanică — restaurarea carolingiană și cea otoniană —, consolidarea raporturilor feudale, lupta dintre imperiu și papalitate, renașterea vieții urbane, succesele politicii de centralizare a statului, criza din secolele XIV—XV.

Odată schițat cadrul istoric, Le Goff întreprinde analiza *Civilizației medievale* (cap. V—IX), în al cărei perimetru el cuprinde problemele de bază ale societății feudale, de la tehnica agricolă și regimul alimentar pînă la lupta de clasă și creația culturală. Dacă dispunerea materialului — așa cum vom arăta — nu îngăduie întotdeauna ierarhizarea factorilor istorici, sesizarea elementului determinant și a celui determinat, pe seurt a interacțiunii dintre bază și suprastructură, trebuie subliniat totuși că în marea majoritate a problemelor abordate, Le Goff a găsit răspunsuri satisfăcătoare, pentru că s-a străduit permanent să dezvăluie rădăcinile materiale ale fenomenelor sociale și reprezentărilor mentale.

Întitulat „Lumini în noapte”, capitolul al V-lea, consacrat secolelor V—IX urmărește perioada infantilă a civilizației medievale. Ea caracterizează prin folosirea utilajului intelectual greco-roman, care a fost turnat însă în tiparele concepției creștine, ceea ce a dus la alterarea și deformarea sistematică a cugălării gînditorilor „păgîni” și la răspîndirea sistemului citării unor idei sau fragmente desprinse din contextul lor. Măsura regresului cultural este dată însă nu numai de atare practici, ci și de valoarea cu totul scăzută a elementelor de cultură clasică preluate de cultura medievală aflată în faza debuturilor. Dacă marile figuri ale antichității greco-romane rămîneau necunoscute, medioerități de felul lui Martianus Capella sau Julianus Solinus erau modele sau izvoare de inspirație și cunoaștere ale studioșilor medievali. Renașterea carolingiană n-a avut caracterul novator care i se atribuie îndeobște. Limitele sale au fost impuse de caracterul restrîns al grupului social al cărui interese era chemată să le servească. E semnificativ faptul, amintit de Le Goff, că stăruînțele lui Benedict de Aniane de a asigura mono-

polul cultural al clerului prin desființarea școlilor care funcționau în afara mănăstirilor nu au întâmpinat împotrivirea lui Ludovic cel Pios. Prin reînnoirea culturală s-a urmărit nu difuzarea culturii în rândurile poporului, ci folosirea ei ca instrument de prestigiu și de impresionare a maselor.

Interesant și nou este capitolul despre structurile spațiale și temporale (sec. X—XIII). Problema fusese abordată și de Marc Bloch în a sa *Societate feudală*¹; de astă dată cadrul este însă lărgit, iar cercetarea aprofundată. Autorul remarcă pe drept cuvânt că mobilitatea omului medieval este deconcertantă. Țărani, cavaleri, clerici, studenți sînt într-o deplasare neîntreruptă, care îi pune în contact cu realitatea fizică și le formează orizontul geografic. Între om și natură se ridică însă zidul reprezentărilor mistice și al abstracțiilor pseudoștiințifice. „Orizontul geografic este un orizont spiritual” (p. 177). Cadrul real căruia omul îi aparține și în funcție de care el se definește este comunitatea de credință; ceilalți sînt schismatici (bizantini), necredincioși (musulmani) sau păgîni (scandinavi, slavi). Reconstituirea reprezentărilor despre forțele transcendente — Dumnezeu și diavol — este încercată cu remarcabilă pătrundere. Realitățile terestre modelează imaginea divinității, astfel că Dumnezeu apare în prezentarea lui Anselm de Canterbury ca un senior feudal de care ascultă trei categorii de vasali: ingerii, călugării și laicii. Este interesant de menționat că în concepția prelatului englez dacă cei dintîi sînt deținătorii unor fiefuri care-i îndatorcăză la o slujbă permanentă, ultimii sînt condamnați la o servitute veșnică. Același spirit de fină analiză caracterizează și examinarea noțiunii de timp. Alături de timpul rural, determinat de ciclul muncilor agricole, autorul distinge timpul seniorial, al perioadelor de serviciu militar și al redevențelor țărănești și, în sfîrșit, timpul clerical structurat pe anul liturgic. Cum „timpul medieval este scandat de clopote” (p. 229), țărănimea se află într-o

asemenea măsură subordonată acestui sistem de repere temporale, încît John Garland putea să dea această etimologie fantezistă pentru *campana* (clopot), care este însă plină de semnificație. „Clopotele își iau numele de la țăranii care locuiesc la țară (*in campo*) și nu știu să recunoască orele decît prin clopote”. Dependența de timpul natural, evidentă mai ales la cronicarii medievali, este o caracteristică a mentalității societăților rurale primitive. Laicizarea timpului se produce o dată cu progresele burgheziei, începînd din secolul al XIII-lea.

O prezentare a mitului millenarist și a formei pe care el o îmbracă în doctrina lui Joachim de Fiore încheie capitolul. Autorul subliniază că în aceste mituri își găseau ecou revolta maselor populare împotriva sistemului de exploatare feudală și a bisericii care garanta acest sistem.

În capitolul consacrat vieții materiale, ceea ce ni se pare a fi vrednic de semnalat nu sînt informațiile privind echipamentul tehnic și metodele de cultură, amplu prezentate în alte lucrări folosite de autor², ci analiza mentalităților economice. Față de inovații, repulsia este aproape unanimă. Noutatea era considerată un păcat care „punea în pericol echilibrul economic, social și mental” (p. 254). Pe de altă parte, masele se opuneau oricărui înnoiri care ar fi adus beneficii în exclusivitate seniorului. Cel dintîi tratat tehnologic medieval, *De diversis artibus*, al călugărului german Theophil, își face apariția abia la începutul secolului al XII-lea și urmărește în primul rînd să arate că îndeminearea este un dar divin. Este de reținut afirmația lui Le Goff că tendințele autarhice ale domeniilor medievale trebuie explicate nu numai prin realitățile economice, ci și prin anumite atitudini mentale. Incapacitatea de a produce toate articolele necesare și, implicit, obligația de a recurge la procurări din exterior era considerată ca o dezonorare. În comunitățile monastice, ieșirea din izolarea

¹ Marc Bloch, *La société féodale*, ed. a 2-a, vol. I, Paris, 1949.

² Cf. G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, vol. I—II, Paris, 1962.

economică, contactul cu lumea din afară erau privite ca surse de ispite și păcate. Le Goff indică bazele materiale ale acestor prejudecăți: „Într-o lume unde transporturile sînt scumpe și întîmplătoare, iar economia monetară, condiție a schimburilor, e puțin dezvoltată, a produce tot ceea ce este necesar e un bun calcul economic”. Asigurarea necesarului, a subzistenței, este scopul economic al omului medieval. Tentativele de ameliorare a culturii pămîntului și de organizare sistematică a exploatării domeniului urmăreau mai mult prevenirea urmărilor catastrofice ale crizelor, și pînă în secolul al XIV-lea calculul este privit cu suspiciune. Dorința de a avea mai mult decît cele trebuitoare este o manifestare a orgoliului.

Considerații privind starea de epuizare și insecuritate, provocată de mizeria fiziologică, foamele, epidemii, economia monetară, raporturile dintre economia naturală și cea bănească, consecințele sociale ale dezvoltării economice întregesc prezentarea vieții materiale.

Societatea feudală este analizată în cuprinsul unui amplu capitol (p. 319-397). Contemporanilor ea le apărea ca o societate tripartită, ale cărei categorii au interese și funcții complementare. Încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea, diviziunea în clerici, cavaleri și țărani apare într-o traducere a *Consolării* lui Boetius, făcută de regele Alfred cel Mare, dar schema *oratores-bellatores-laboratores* va afla o largă răspîndire de la începutul secolului al XI-lea. Le Goff cercetează cu atenție sensul și înțelesul acestei structurări. El arată că în schema tripartită intră numai elitele; în Franța, *laboueurs* (laboratores) sînt numai țărani care au cel puțin o pereche de boi, iar cunoscutul *tiers etat* va include numai păturiile superioare ale burgheziei. Echivocul care plănecă deasupra acestei categorii va ieși viguros la iveală în 1789, cînd revoluția va opune grupului restrîns al elitei burgheze masele largi ale poporului.

Transformările din a doua jumătate a secolului al XII-lea dezvoltarea orașelor și accentuarea diviziunii muncii due la în-

locuirea schemei tripartite, care se menține însă ca temă literară —, cu o împărțire social-profesională. Un sermonariu german de pe la 1220 numără nu mai puțin de 28 de categorii, rînduite în două mari grupe — clerici și laici —, conduse de papă și, respectiv de împărat. De fapt societatea medievală, în ciuda afirmărilor repetate ale îndrumătorilor ei spirituali despre unitate, este frămîntată de conflicte interne. În timp ce papi și împărați își dispută supremația, lupta de clasă se desfășoară în forme disimulate sau violente. Autorul acordă un spațiu larg acțiunilor fărînimii aservite împotriva exploatării senioriale. El atrage atenția că textele medievale, care reflectă punctul de vedere al nobilimii și clerului, îl pun pe țaran în cea mai defavorabilă lumină. Un poem goliardic, produs de autor, dă măsura ostilității arătate față de țaran de acești clerici itineranți. Le Goff împrumută concluzia lui Frantisek Graus, după care „țărani nu sînt numai exploatați de societatea feudală, ci și ridiculizați prin literatură și artă” (p. 371).

Cel din urmă capitol, despre mentalități, sensibilități și atitudini, încheie în cuprinsul său o bogăție de probleme care se refuză rezumării. Simpla enumerare nu se pare lămuritoare pentru direcțiile anchetei și adîncimile sondajului — sentimentul de insecuritate, miracole și ordalii, mentalitatea și sensibilitatea simbolică, interiorizarea, dragostea — sînt numai cîteva din aspectele gîndirii și simțirii colectivității umane medievale discutate de istoricul francez.

Într-o lucrare de felul aceleia scrise de Le Goff, noutatea și îndrăzneala vederilor de-clanșează nedumeriri sau, poate, dintr-o anumită obișnuință de perspectivă, rezerve. Dacă unele din ele sînt înlăturate de demonstrația sau datele oferite mai departe de autor, altele persistă. Ne-ar fi greu, spre pildă, să-l urmăm pe autor în aprecierea luptei dintre papalitate și imperiu, în care Jacques Le Goff vede o continuare a luptei din societățile primitive dintre preoți și războinici, dintre șaman și șeful militar. Fără a încerca aici o lămurire amanunțită a luptei dintre sacerdoțiu și imperiu spațiul nici nu ne-ar îngădui-o —,

creдем că explicația nu trebuie căutată în substratul adine al fazei arhaice, ci în înseși realitățile medievale. Papa și împăratul simbolizau cei doi poli de unitate ai societății evului mediu european, iar omul medieval a trăit în iluzia acestei unități a Republicae Christianae. În umbra tiarei pontificale sau a coroanei imperiale urma să trăiască comunitatea creștină occidentală? Din încercare de a răspunde sau, mai exact spus, de a impune un răspuns la această întrebare s-a ajuns la *Cannosa*, *Worms* și *Legnano*.

În ceea ce privește dispunerea problemelor, ne întrebăm dacă așezarea capitolului al VII-lea, „Viața materială”, în fruntea celei de-a doua părți a cărții nu ar fi înlesnit cititorului într-o mai mare măsură înțelegerea raporturilor de determinare dintre structurile econo-

mice și ansamblul mentalității și sensibilității medievale.

Ilustrația abundentă, aleasă cu o competență ce nu se poate lăuda îndeajuns, și însoțită de explicații documentate reprezintă o fericită întregire a textului. Tabele cronologice, hărți, precum și un foarte util și interesant dicționar de nume, termeni și noțiuni facilitează lectura și lărgesc cadrul expunerii. Un indice de nume și locuri era necesar la o lucrare atât de amplă; din păcate, el lipsește.

Prin chipul în care și-a conceput, realizat și prezentat opera, Jacques Le Goff a întocmit de fapt o mică enciclopedie a Occidentului medieval. Specialiștii și marele public îi vor fi, desigur, deopotrivi de recunoscători.

F. Constantin

RENÉ MASSIGLI, *La Turquie devant la guerre. Mission à Ankara 1939—1940*,

Paris, Plon, 1964, 511 p.

René Massigli face parte dintre acele personalități politice franceze care nu și-au dat adeviziunea la politica externă a guvernului Daladier, criticându-i poziția avută la conferința de la München din septembrie 1938. Acesta a fost motivul pentru care, la 12 octombrie, puțin timp după semnarea pactului de la München, Georges Bonnet, ministrul de externe al Franței, l-a îndepărtat pe R. Massigli de la Quai d'Orsay, unde avea funcția de director politic, „ridicându-l” la rangul de ambasador la Ankara, unde a înlocuit pe Henri Ponsot; acolo el a rămas timp de 18 luni.

Observator fin, politician cu renume, Massigli este un bun cunoscător al realităților politicii țărilor balcanice din 1938—1940. Căutând întotdeauna cauzele obiective ale fenomenelor politice din acești ani, Massigli reușește de cele mai multe ori să sesizeze adevărata semnificație a evenimentelor. În calitatea sa de reprezentant al guvernului francez în Turcia, dar continuând să-și manifeste dezacordul

cu principiile fundamentale ale politicii externe promovate de Daladier și Bonnet, Massigli a căutat să folosească imputernicirile pe care le avea, urmărind o politică de strângere a legăturilor dintre Franța și Turcia, de destindere și colaborare între statele amenințate din sud-estul Europei.

Lucrarea de față se înfățișează nu alit ca un volum de memorii propriu-zis, ci mai curînd ca un studiu analitic asupra evoluției principalelor evenimente politice din 1938—1940 și a implicațiilor lor în politica Turciei și a țărilor din sud-estul Europei. Analiza lui R. Massigli se întemeiază nu numai pe amintirile sale în calitate de ambasador, ci și pe un însemnat număr de documente din arhiva personală, ale căror informații sînt completate și uneori confruntate cu alte mărturii, documente diplomatice germane, italiene, franceze, britanice din colecțiile publicate, informații din presa vremii, diferite volume de memorii deja editate etc.

Din multitudinea de probleme abordate în lucrarea lui René Massigli, ne vom opri atenția asupra unor referiri și analize privind politica externă a României în 1939—1940.

În prima parte a lucrării, autorul analizează urmările pactului de la München — pe care-l caracterizează drept „o trădare”¹, un „sacrificiu” (p. 27) asupra situației țărilor din sud-estul Europei. Toată Europa dunăreană și balcanică, arată Massigli în preajma semnării pactului într-o notă din 19 septembrie 1938, va fi înglobată în orbita Germaniei (p. 28). Într-o convorbire avută în aceeași zi cu ambasadorul S.U.A. la Paris, Bullit, Massigli aprecia că succesul metodei folosite de Germania hitleristă o va face pe aceasta să persevereze și în viitor pe o asemenea cale.

Despre evenimentele din martie 1939, cotopirea Cehoslovaciei, Massigli relatează ca dispariția statului cehoslovac a provocat „panieă” în Balcani și în special în România, unde aveau loc în vremea aceasta negocieri româno-germane pentru încheierea unui tratat economic. Atitudinea rezervată a României în timpul tratativilor, ca și dezaprobarea față de cotopirea Cehoslovaciei, au dus la înăsprirea relațiilor dintre România și Germania. Acest punct de vedere al lui Massigli, ca martor al evenimentelor, confirmă o dată mai mult știrile furnizate de documentele de arhivă. Situația României în martie 1939 s-a agravat și în urma manifestărilor intențiilor Bulgariei de a se alia cu o eventuală agresiune germano-horthyste împotriva României. Vizita făcută în aceste zile la Ankara de ministrul de externe bulgar, relatată de Massigli, a avut scopul de a afla dacă Turcia va rămâne neutră în cazul unei intervenții bulgare la nord de Dunăre (p. 117 și urm.). În acele împrejurări, s-a semnat tratatul economic româno-german la 23 martie 1939. Massigli subliniază că încordarea serioasă a situației din Balcani în urma încheierii tratatului româno-german a creat o

„atmosfera foarte defavorabilă” convorbirilor franco-turce începute la Ankara în vederea semnării unui tratat de alianță. „Se vedea România la pământ — arată Massigli; știrea unui acord comercial între Berlin și București, punând economia românească în totală dependență de Reich, justifică de altfel această credință” (p. 118). Din evoluția situației internaționale de după München, avansurile Germaniei spre sud-est, cotopirea Cehoslovaciei la 15 martie, autorul ajunge la concluzia că „politicii germane nu i se opuneau decât ezităările aliaților”, concluzie justă numai în parte, deoarece nu sînt amintite eforturile diplomatice ale României și ale altor state pentru apărarea Cehoslovaciei, împotriva expansiunii naziste spre sud-estul Europei (p. 119). El constată însă că evenimentele din martie 1939 au determinat guvernul englez să se intereseze mai mult de situația țărilor balcanice. Din acest unghi privește Massigli tratativele anglo-turce din primăvara anului 1939. „Anglia se arată în lucrare — a început să se preocupe de atitudinea Turciei în caz de complicații dunărene” (p. 118). Interesul manifestat de guvernele britanic și francez față de țările amenințate din sud-estul Europei după martie 1939 își avea originea, pe de o parte, în presiunile exercitate de anumite cercuri financiare din Anglia și Franța interesate în menținerea pozițiilor lor în economia României și a altor țări, în protestele opiniei publice față de politica externă a guvernelor Chamberlain și Daladier, iar pe de altă parte în acțiunile diplomatice desfășurate la Londra și Paris de reprezentanții guvernului român în primăvara anului 1939. Aceste aspecte esențiale îi scapă lui Massigli, analiza sa rămânând astfel unilaterală. Menționăm faptul că pe parcursul întregii lucrări, ori de câte ori se referă la politica externă a țării noastre, după cum vom avea prilejul în continuare să arătăm, autorul scapă din vedere eforturile diplomatice ale României în 1939 de a realiza stringerea legăturilor cu Franța și Anglia și o colaborare eficientă cu țările vecine.

Tratativele anglo-turce care pregăteau un tratat de alianță au scos la iveală, așa cum

¹ René Massigli, *La Turquie devant la guerre. Mission à Ankara 1939—1940*, Paris, Plon, 1964, p. 28 (în continuare trimiterile vor fi date în text).

ateastă mărturiile autorului lucrării de față, faptul că interesul de ordin comun al celor două țări era necesitatea apărării strimtorilor în cazul unui război cu Germania și, în mică măsură, chestiunea ajutorării țărilor din sud-estul Europei, real amenințate de expansiunea și chiar agresiunea Germaniei hitleriste și a aliaților săi. În nota de răspuns trimisă guvernului britanic la 17 aprilie, guvernul turc a precizat poziția sa, în sensul că „necesitatea apărării strimtorilor... va împiedica Turcia să-și fragmenteze forțele sale pentru a le trimite în ajutorul României...” (p. 118). Guvernul turc va acționa numai în cazul în care un război în Mediterana va antrena Anglia, afectând interesele vitale ale Turciei. Analizând poziția Turciei în aprilie 1939, Massigli amintește de rolul jucat în precizarea în acest fel a poziției guvernului de la Ankara, de presiunile exercitate de ministrul Germaniei în capitala turcă, Kroll, de repetatele sale intervenții cu scopul de a determina neangajarea Turciei în viitoarele evenimente din zona balcanică. Secretarul general al Ministerului de Externe turc a sfârșit prin a-l asigura pe Kroll de interesul Turciei de a nu compromite relațiile sale cu Germania (p. 136—137 și urm). Aceasta îl duce pe Massigli la părerea că poziția „foarte prudentă” a Turciei reieșea de fapt din „dorința sa de a menaja” Germania, observație care ar fi trebuit să rezulte din gradul de dependență economică a Turciei față de Germania în perioada la care ne referim și implicațiile sale în relațiile politice dintre cele două țări, și nu dintr-o serie de convorbiri diplomatice germano-turce.

Tratativile anglo-turce din a doua parte a lunii aprilie 1939 au mers pe linia definirii mereu mai clare a intențiilor de colaborare în cazul unui război în Mediterana; asistența mutuală turco-britanică, a răspuns Saraçoglu la 26 aprilie unei note a guvernului englez din 20 aprilie, va intra în vigoare și în urma unei agresiuni a puterilor axei în Balcani „în maniera de a amenința securitatea Turciei” (p. 155). Poziția Turciei și Marii Britanii — a acesteia din urmă în ciuda „garanțiilor” acordate României și Greciei la 13 aprilie — nu era de

natură a sprijini în mod eficient țările amenințate din sud-est într-o viitoare agresiune a Germaniei naziste și aliaților săi. Încercările Franței în lunile aprilie-mai 1939 de a determina semnarea unui tratat tripartit și nu a unui acord bilateral anglo-turc nu au fost susținute nici de partea britanică, nici de cea turcă. Guvernul englez, observă Massigli, ezita asupra propunerilor Franței, considerând că o declarație bilaterală va provoca „mai puțină reacție” din partea puterilor axei decât un document tripartit (p. 157 și urm.). Relațiile Franței cu Turcia erau în vremea aceasta sub semnul neînțelegerilor cu privire la unele chestiuni teritoriale, asupra cărora se purtau discuții și negocieri de mult timp.

Pentru România, o mare importanță avea în perioada la care ne referim poziția Turciei ca aliată a Angliei și Franței în eventualitatea unei agresiuni din partea Germaniei naziste și Ungariei horthyste. Vizita lui Gafencu la Ankara în aprilie 1939 nu a avut rezultatele scontate. Cu toate că s-a afirmat necesitatea unor acțiuni pentru a se organiza o rezistență comună a aliaților balcanici în fața pericolului ce amenința independența lor, Saraçoglu a arătat lui Gafencu în mod clar că, dacă România va fi atacată, Turcia va rămâne în afara conflictului, păstrând o „neutralitate binevoitoare” (p. 185). Nici chiar această „neutralitate binevoitoare” nu a fost concretizată în vreun acord între cele două țări. Urmărind atragerea Angliei într-un plan de acțiune mai larg în Balcani, Gafencu a ascuns, în cursul vizitei sale la Londra din aceeași lună, adevărata poziție a guvernului turc, afirmațiile lui Saraçoglu cu privire la „sprijinirea” României. Din acest punct de vedere, relațiile lui Massigli sînt interesante și completează informațiile noastre de arhivă. Massigli sesizează caracterul precar al situației României în vara anului 1939 și datorită intrării Iugoslaviei mereu mai mult sub influența Italiei fasciste și Germaniei hitleriste, devenind un aliat puțin sigur al statelor din Înțelegerea Balcanică (p. 183 și urm.). La Ankara se considera în mai 1939 că poziția României era „foarte vulnerabilă”. Exprimarea de către ministrul bulgar

de externe în cursul vizitei sale în Turcia, a doua zi după proclamarea „protectoratului” german în Boemia, a intențiilor Bulgariei de a se asocia unui atac ungar sau german asupra României, a concretizat o dată mai mult perspectiva de viitor a situației României. În acest context al evenimentelor internaționale, Massigli analizează vizita lui Gafencu la Ankara în iunie 1939. Determinată de semnarea declarației anglo-turce la 12 mai 1939, de presiunile Germaniei, Italiei și Iugoslaviei, călătoria lui Gafencu avea scopul de a determina guvernul turc să redacteze în așa fel declarația franco-turcă ce se negocia, încât ea să nu se refere la zona balcanică într-un mod care ar incita Iugoslavia și ar provoca retragerea ei din Înțelegerea Balcanică sau ar declanșa o reacție din partea Germaniei (p. 185—186). În convorbirea pe care Gafencu a avut-o cu Massigli la 12 iunie, i-a relatat intențiile ministrului de externe iugoslav, T. Marcovici, presiunile miniștrilor Germaniei și Italiei la București în ajunul plecării la Ankara, precizându-i-se hotărîrea Iugoslaviei de a ieși din Înțelegerea Balcanică în cazul lărgirii tratatului franco-turc asupra regiunii balcanice (p. 189). Gafencu a subliniat că într-un asemenea caz Germania ar cere României să-și declare în mod net poziția. Massigli arată că Gafencu era „foarte afectat” de presiunile care se făcuseră asupra lui, cu toate că le-a răspuns cu „fermitate”, nutrinđ mari indoiele în legătură cu „posibilitățile de redresare a puterilor occidentale”. Massigli apreciază însă eforturile lui Gafencu de a păstra alianța Iugoslaviei drept un exces de prudență, cu toate că recunoaște mărirea pericolului germano-horthyst la adresa României în cazul unei alianțe bilaterale ungaro-iugoslave sub egida puterilor axei. Neluind în considerație intensa activitate diplomatică a României în vara anului 1939, în ciuda presiunilor germane, în scopul mării posibilităților de apărare în fața amenințărilor Germaniei hitleriste și Ungariei horthyste, de lărgire a alianței cu Polonia, de stringere a legăturilor cu Franța și Anglia, activitate care agravase relațiile româno-germane, Massigli consideră că „românii folosesc toate argumen-

tele pentru a asculta vocea prudenței, dar de la prudență la inacțiune, chiar dacă diferența este mare, distanța este mică uneori...” (p. 223). Însuși autorul prezentei lucrări, analizând relațiile Turciei cu Anglia și Franța în vara anului 1939, scoate și mai mult în evidență, prin prezentarea faptelor, situația precară a României în sud-estul Europei, lipsa unui real sprijin din partea vechilor săi aliați. La 23 iunie, răspunzînd propunerii britanice de a coopera într-o eventuală înțelegere a Angliei în ajutorul României prin strimtori, pe mare, guvernul turc a refuzat, precizînd că această cooperare este acceptată numai dacă va fi atinsă securitatea Turciei. Pe de altă parte, nici guvernul britanic nu era de acord să sprijine Turcia decît dacă ea va fi atacată din direcția Mării Mediterane. Lipsa unei sincere dorințe de cooperare între Turcia, Anglia și Franța, fiecare căutînd o poziție cit mai echivocă, a reieșit și din schimbul de note dintre cele trei țări în iulie 1939, care demonstau imposibilitatea Turciei de a face față din punct de vedere militar unui război, sau chiar unui atac. La 19 iulie, guvernul turc atrăgea atenția guvernelor francez și britanic asupra aprovizionării armatei turce cu armament și echipament. În pofida convențiilor existente, și mai ales a declarației turco-britanice din 12 mai, Turcia nu primise nici un fel de material militar din Anglia și Franța în ultimele luni, iar Germania suspendase livrările de arme pe care guvernul turc conta (p. 231). În nota amintită, Saraçoğlu sublinia că, în lipsa unor soluții în problema mijloacelor de plată în Anglia și Franța, Turcia va trebui să continue să folosească condițiile oferite de al treilea Reich (p. 235). Massigli amintește că abia la sfîrșitul lui august, primele cîteva piese de artilerie și cîteva avioane au fost livrate Turciei, deschizîndu-i-se un credit de armament de 10 000 000 de lire st., în condiții oneroase pentru partea turcă (p. 273). Reiese din toate acestea inexistența unei baze reale a colaborării militare turco-române în cazul unei agresiuni hitleriste în Balcani, colaborare pe care România punea mare preț în vara anului 1939, angajîndu-se în urma convorbirilor româno-turce de la Ankara din

august 1939 să furnizeze tot petrolul necesar armatei Turciei.

Analizând complexul evenimentelor internaționale în momentul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, Massigli se oprește și asupra poziției României, apreciind ajutorul dat de aceasta Poloniei cotropite (p. 320 ș. urm.). Autorul prezintă situația precară în care se găsea România în fața pretențiilor tot mai mari ale Germaniei naziste, care urmărea să dispună în mod nemijlocit de grânele și petrolul țării, asigurându-și monopolul asupra întregii economii. Intențiile Ungariei horthyste de cotropire a Transilvaniei măreau pericolul pentru integritatea teritorială a României. În aceste condiții, subliniază Massigli, „Călinescu și miniștrii săi dispuneau de un cimp de manevră foarte îngust” (p. 321). Totuși, în pofida condițiilor grele în care se găsea, formula politică adoptată de România în septembrie 1939 a dat posibilitatea Angliei și Franței să transporte armament în Polonia, a ușurat evacuarea guvernului și a unei bune părți a armatei polone, evacuarea unei părți a populației din Polonia.

Tratatul tripartit franco-anglo-turc și convenția militară semnate la 19 septembrie, asupra cărora Massigli se oprește pe larg în lucrarea sa, a influențat în mod pozitiv politica României la sfârșitul anului 1939. Creditul de 25 000 000 de lire sterline pentru înarmare, deschis în contul Turciei, a mărit speranțele guvernului român în eventualitatea unei intervenții organizate în Balcani a aliaților în cazul

unei agresiuni, ca și în furnizarea mai substanțială a materialului de război pentru armata română din partea Franței și Marii Britanii. Intervențiile lui Călinescu și Gafencu în acest sens la Paris și Londra au fost susținute de ambasadorul francez la Ankara, care în mai multe rânduri a insistat pe lângă guvernul său să se livreze de urgență material de război României, pentru a o „întări în dorința sa de rezistență”, considerând în aceste zile ca foarte probabilă o acțiune nazisto-horthystă în direcția Balcanilor (p. 296).

Massigli scoate în evidență încercările guvernului român, sprijinit de Marea Britanie, în toamna anului 1939 de a atrage Turcia și alte state balcanice într-un pact al neutrilor, o lărgire a angajamentelor lor în caz de agresiune. Fără a avea dovezi, Massigli este inclinat să considere în mod eronat că repetatele propuneri ale României în această direcție ar fi fost manevre politice „inspirate” de von Papen.

Lucrarea lui R. Massigli, la care ne-am referit în această scurtă prezentare, privind o seamă de probleme mai importante ce interesează direct istoria României, conține informații prețioase, unele din ele inedite, contribuind la cunoașterea mai deplină a politicii frământate din 1938—1940. Aprecierile și concluziile formulate se bazează în cele mai multe cazuri pe o documentație serioasă, care le conferă caracterul științific necesar.

Viorica Moisuc

„Romanoslavica”

Istorie, nr. IV (1960), V (1962), VIII (1963), IX (1963) și X (1964)

Cadrul istorico-geografic al formării și dezvoltării poporului român de-a lungul existenței sale a prilejuit numeroase și variate contacte cu popoarele slave care au viețuit în apropierea granițelor sale, contacte care, atestate de numeroase izvoare documentare, au format obiectul multora dintre cercetările istoricilor noștri.

Tradiția studierii vechilor relații ale poporului român cu popoarele slave a fost continuată și dezvoltată în zilele noastre de numeroși istorici, care au căutat să dea un cadru organizat acestei activități. Astfel a luat ființă în vara anului 1956, sub auspiciile Ministerului Învățămîntului Public, Asociația slavistilor din R.P.R., urmărind să dezvolte și să încurajeze studiile și cercetările din domeniul slavisticii sub multiple aspecte, îndeosebi pe linia influențelor și relațiilor româno-slave. Statutul asociației prevedea, printre altele, și publicarea unei reviste care să oglindească activitatea științifică a asociației, punîndu-se în modul acesta bazele apariției revistei intitulate cu numele generic „Romanoslavica”, în limbile română, franceză și rusă.

Seria acestei publicații a fost inaugurată cu volumul închinat celui de-al IV-lea Congres internațional al slavistilor, care s-a ținut la Moscova între 1 și 10 septembrie 1958. Urmărirea, chiar și sumară, a profilului acestei publicații din 1958 și pînă astăzi, a modului de organizare internă a materialelor, duce la

unele constatări care reflectă etapele de creștere a activității științifice a membrilor asociației și de încercare de cuprindere în coloanele revistei a întregii lor activități.

Așa, de pildă, dacă cuprinsul primelor 2 numere ale „Romanoslavicii” (I și II pe 1958) prezintă un aspect încă nediferențiat, începînd cu numărul următor (III pe 1958) problemele tratate sînt incluse în cadrul unor rubrici („Studii”, „Miscellanca”, „Documente” etc.), fapt care imprimă revistei un caracter destul de variat și atractiv. Numărul IV (1960) prezintă chiar un sumar diferențiat pe discipline în cadrul rubricii „Studii” (lingvistică, literatură, istorie). În 1962—1963 se ajunge ca fiecărei discipline să-i fie rezervat cite un volum aparte. Astfel apar: nr. V închinat istoriei, nr. VI filologiei, nr. VII dialectologiei. Ulterior se renunță la acest mod de apariție și se revine la alcătuirea unui cuprins diferențiat pe discipline (istorie, literatură, lingvistică) în cadrul aceluiași volum, unele numere neavînd decît rubrica „Studii”. Această inconsecvență crează o oarecare deosebire între diferitele numere ale revistei, sub raportul variației și al atractivității conținutului științific.

În general, conținutul materialelor apărute în revistă este valoros, iar numărul mare de rubrici, mai cu seamă în cazul ultimului volum (X), reflectă varietatea problemelor care se pun slavisticii române.

În paginile de față ne vom referi la conținutul științific al numerelor apărute în ultimii 5 ani, insistând în special asupra orora dintre cele mai semnificative studii privind problema relațiilor româno-slave sub cele mai diferite aspecte din domeniul istoriei. Pentru mai buna înțelegere a conținutului numerelor revistei, am considerat oportună gruparea studiilor și articolelor în funcție de temele tratate, pe următoarele categorii de probleme: *social-economice, politico-militare, de artă și cultură și de istoriografie și metodologie istorică*¹.

Grupa problemelor *social-economice* este cea mai numeroasă și mai variată ca tematică, îmbrățișând circa 1000 de ani (sec. X—XX). Dintre problemele sociale, o chestiune care a polarizat efortul mai multor cercetători a fost cea a emigrației bulgarilor în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea (1806—1812 și 1830) și rolul acestor emigranți în diferite momente revoluționare ale poporului român (1821, 1841). Pe această linie se înscriu studiile lui C.N. Velichi privind emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812² și în 1830³. Emigrația bulgarilor la nordul Dunării în secolul al XIX-lea nu este un fenomen nou. Epoca feudală cunoaște încă de timpuriu asemenea fenomene. Autorul articolelor menționate arată însă că începând cu primii ani ai secolului al XIX-lea emigrația bulgară la nordul Dunării se intensifică. Pe baza unor documente din arhivele românești și sovietice, C. N. Velichi cercetează în primul articol un moment al acestui proces: anii 1806—1812. Cu ajutorul documentelor, autorul identifică regiunile și localitățile unde s-au stabilit acești refugiați. Mulți dintre ei se înrolează în armata rusă pentru a lupta împotriva turcilor, sperând

în eliberarea țării lor și nutrirind, firește, speranța revederii căminului părăsit. Al doilea articol este închinat cercetării marii emigrații bulgare din timpul și după războiul ruso-turc din 1829, în mod special a populației orașului Sliven. Lucrarea expune situația orașului, apoi indică punctele de trecere a slivenilor în Țara Românească, numărul familiilor emigrate și orașele unde ei s-au stabilit. Se insistă în continuare asupra încercării slivenilor de a fonda „Noua Slivină” în apropiere de Ploiești, scoțându-se în evidență cauzele acestui eșec.

Participarea unor bulgari la răscoala din 1821 din Țara Românească a făcut obiectul articolului semnat de A. Constantinescu și C. N. Coman⁴. Pe baza cercetărilor întreprinse în arhivele statului și în cele ale bisericii Ghencea din București, autorii arată că Bimbașa Sava și Ghenci-Aga sau Ghencea, pe care istoriografia bulgară îi socotea frați originari din orașul Sliven, s-au stabilit în satul Lupești, care a fost inclus în cursul secolului al XIX-lea în orașul București. Autorii demonstrează, pe baza documentelor, participarea celor doi frați la mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu. În lucrare se întâlnesc și alte detalii inedite privind participarea bulgarilor la evenimentele din 1821.

Pe linia studierii relațiilor cu populația de la sudul Dunării se înscrie și articolul lui C. N. Velichi⁵, în care autorul publică în anexă 18 documente de cel mai mare interes în ceea ce privește mișcarea revoluționară de la Brăila din 1841 și legătura ei cu răscoala de la Niș; autorul scoate în evidență totodată atitudinea autorităților din Brăila și a domnitorului față de aceste evenimente.

Activitatea lui G.S. Rakovski a prilejuit publicarea în revistă a două interesante articole, care scot în evidență câteva aspecte ale activității lui și unele raporturi întreținute

¹ Majoritatea problemelor cercetate se referă la epoca feudală.

² *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812*, în vol. VIII (1963), p. 27—58.

³ *Emigrarea bulgarilor din Sliven în Țara Românească în anul 1830*, în vol. X (1964), p. 289—314.

⁴ *Date noi privind participarea unor bulgari la răscoala din 1821 în Țara Românească*, vol. IV (1960), p. 239—249.

⁵ *Știri și documente inedite asupra mișcării revoluționare de la Brăila din 1841*, în vol. V (1962), p. 85—120.

de acest personaj cu bulgarii din Brăila în 1861 ⁶.

Despre activitatea emigranților polonezi în timpul Revoluției din 1848 și al Unirii țărilor române în 1859 au publicat studii P.P. Panaitescu ⁷ și D. Ionescu ⁸. Relațiile dintre emigranții poloni — divizați în aripa conservatoare și burghezo-democratică și conducătorii Revoluției din 1848 din Țara Românească sînt ilustrate prin cîteva date semnificative. P.P. Panaitescu prezintă în anexa studiului pe care-l semnează două documente privind trimiterea unui agent al mișcării democratice poloneze din Lemberg la București, unde puterea se afla în mina guvernului provizoriu. D. Ionescu arată cum un detașament de 113 polonezi dezertați din armata țaristă a sosit în septembrie 1848, împreună cu ofițerii lui, în Moldova, intenționînd să treacă în Transilvania la generalul Bem, încercare ce a eșuat datorită intervenției autorităților țariste.

Pe baza unei noi interpretări a știrilor cunoscute și a unui document inedit, P.P. Panaitescu precizează poziția emigranților poloni și față de Unirea Principatelor Române ⁹. În momentul alegerii lui Al. I. Cuza ca domn al Moldovei și apoi al Țării Românești, Grigore Sturza a organizat un complot, pus de unii istorici pe seama emigranților poloni. Autorul demonstrează că polonii care au susținut complotul lui Gr. Sturza nu erau reprezentanții emigrației polone, ci cîteva indivizi izolați și de o rea reputație. În spatele complotului se aflau turcii, care căutau să lovească în actul Unirii. Complotul a continuat și între 1863 și 1861, cînd Sturza, Bibescu și Știrbei

⁶ Tr. Ionescu-Nișcov, *Quelques aspects de l'activité de G.S. Rakovsky et de ses rapports avec les Principautés Roumaines*, vol. IX (1963), p. 555—568; V. Diculescu, *Din legăturile lui G.S. Rakovski cu bulgarii din Brăila în 1861*, vol. V (1962), rubrica „Miscellanea”.

⁷ *Revoluția română de la 1848 și alianța polonă*, vol. VIII (1963), p. 59—77.

⁸ *Date noi despre episodul polonez în revoluția munteană din 1848*, vol. VIII (1963), p. 79—86.

⁹ *Unirea Principatelor Române. Cuza vodă și polonii*, vol. V (1962), p. 71—84.

au încercat, fără succes, să-i cîștige de partea lor pe emigranții poloni.

Relațiile sociale cu popoarele slave de la estul țării noastre sînt ilustrate de articolul Valeriei Costăchel ¹⁰, în care autoarea relevă lupta țăranilor moldoveni alături de cazacii conduși de Semen Palii în 1702—1704. Țăranii moldoveni fug de pe moșiile stăpînitorilor și trec în Ucraina, unde ei luptă alături de țăranii ucraineni și cazaci contra stăpînitorilor feudali. După reprimarea răscoalei de către armatele poloneze, detașamentele de cazaci și țărani ucraineni, mai ales cei din Podolia, părăsesc satele lor, refugiindu-se în Moldova. Feudalii poloni cer domnului Moldovei extradarea fugiților. Fiind interesat în folosirea brațelor de muncă, domnul răspunde negativ cererii panilor poloni.

Alte două studii, închinete unul ecoului pe care l-a avut la Reșița Revoluția Socialistă din Octombrie din Rusia ¹¹, iar celălalt terminologiei slavo-române ¹², încheie lista celor mai importante studii care ilustrează relațiile sociale ale poporului nostru cu popoarele slave de-a lungul veacurilor.

Relațiile economice sînt oglindite în mai mică măsură în numerele publicației pe care o prezentăm. Un interesant articol în această privință, prin noutatea problemelor pe care le pune și le rezolvă în mare parte, îl constituie cel semnat de D. Giurescu privitor la relațiile economice ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică în epoca feudalismului timpuriu ¹³. Concluzia generală care se degajă din acest studiu este aceea că relațiile comerciale cu

¹⁰ *Participarea țăranilor moldoveni la răscoala cazacilor din anii 1702—1704*, vol. V (1962), p. 131—142.

¹¹ E. Cimponeriu, *Ecoul victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie la Reșița*, vol. V (1962), p. 15—27.

¹² V. Costăchel, *Славяно-румынская терминология, обозначающая отношения зависимости в феодальном обществе*, vol. IX (1963), p. 543—553.

¹³ *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, vol. X (1964), p. 359—384.

Bizanțul și alte țări balcanice în secolele X—XIII au avut o influență favorabilă asupra dezvoltării economiei părților nord-dunărene și asupra maturizării societății feudale românești în plină ascensiune în această vreme. Totodată, autorul pare că încearcă să considere limita superioară a feudalismului timpuriu secolul al XIII-lea, deosebită, precum se știe, de cea general acceptată (mijlocul secolului al XIV-lea).

Relațiile economice între Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XV-lea sînt analizate în articolul lui I. Petrică¹⁴. Scoțînd în evidență strînsele relații care au existat între Moldova și Polonia în perioada menționată, autorul încearcă să demonstreze că uneori aceste bune raporturi au fost turburate de intervențiile marilor feudali din ambele țări; expediția lui Albert în Moldova în 1497 a fost întreprinsă în defavoarea ambelor popoare.

Multiplele relații româno-sovietice stabilite după 23 August 1944 sînt prezentate în studiul acad. prof. Petre Constantinescu-Iași¹⁵.

Grupa problemelor *politico-militare* cuprinde diferite studii, în care au fost abordate chestiuni mai cu seamă de ordin diplomatic, dar și militar, oglîndînd raporturile care au existat, din aceste puncte de vedere, între poporul român și popoarele slave în decursul istoriei.

Activitatea diplomatică a țărilor române cu statele slave este ilustrată, în numerele publicației prezentate, prin studiul lui I. Corfus¹⁶, în care, pe baza informațiilor publicate în ultimele trei tomuri ale colecției de documente *Acta Tomiciana*, se insistă asupra aspectului diplomatic al războiului dintre Petru Rareș și Polonia.

Cercetătoarea sovietică L. E. Semionova¹⁷

¹⁴ *Relațiile politico-economice între Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, vol. X (1964), p. 341—357.

¹⁵ *Relațiile româno-sovietice*, vol. V (1962), p. 5—14.

¹⁶ *Acțiunea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, vol. X (1964), p. 315—340.

¹⁷ *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la*

(Moscova) și apoi Al. Vianu¹⁸ cercetează în studiile lor acțiunile diplomatice cu caracter permanent dintre Rusia și Țara Românească în două momente diferite, dar în care se puneau probleme similare.

Dintre materialele ce infățișează colaborarea militară dintre poporul român și popoarele slave menționăm mai întîi studiul lui P.P. Panaitescu, închinat unui moment de luptă comună a moldovenilor și polonilor împotriva cavalerilor teutoni la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului următor¹⁹. Prima colaborare militară este atestată în 1395—1396, cînd Ștefan Mușat, domnul Moldovei, trimite ajutor polonilor „o mulțime de arcași împotriva ordinului”, știre nefolosită de istorici. Spre deosebire de alți istorici mai vechi și chiar mai noi, autorul neagă participarea moldovenilor la lupta de la Grünwald din 1410 (p. 229 și 231). Alte momente de colaborare sînt indicate de autor în 1414 și 1422, cînd moldovenii participă cu 400 de oameni călări la asediul Marienburgului.

Contribuția României la eliberarea Bulgariei în 1877—1878 este analizată în articolele lui C. Velichi²⁰ și N. Ciachir²¹. Bazîndu-se pe o documentație în parte inedită, autorii scot în evidență atitudinea binevoitoare a maselor populare și a autorităților române față de trecerea Dunării (în 1876) de către detașamentul revoluționar al lui Hristo Botev, precum și ajutorul acordat de România la eliberarea Bulgariei în 1877—1878. În articol

sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, vol. V (1962), p. 29—51.

¹⁸ *Din acțiunea diplomatică a Țării Românești în Rusia în anii 1736—1738*, vol. VIII (1963), p. 19—26.

¹⁹ *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, vol. IV (1960), p. 225—238.

²⁰ *Atitudinea lui Mihai Kogălniceanu, a unor autorități românești din porturile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii celei lui Hristo Botev (27 aprilie—15 iunie 1876)*, vol. IV (1960), p. 251—265.

²¹ *Unele considerații privind contribuția României la eliberarea Bulgariei (1877—1878)*, vol. X (1964), p. 235—242.

se arată, pe lângă contribuția militară a României la înfrângerea Turciei, cum numeroase comitete de binefacere au acordat asistență refugiaților bulgari pe teritoriul nostru. La București au fost imprimate primele materiale necesare administrației civile de la sudul Dunării.

Aportul militar al României la eliberarea poporului cehoslovac în 1945 a fost studiat de N. Ciachir, care descrie acțiunea trupelor române în perioada decembrie 1944 - mai 1945, pentru eliberarea Cehoslovaciei de sub jugul fascist²². În articol se dau date despre potențialul militar cu care România a participat la această acțiune.

În sfârșit, tot din grupa problemelor politico-militare face parte și studiul lui Șt. Ștefănescu privind relațiile româno-bulgare în secolele IX - XIV²³.

Problemele de artă ocupă în numerele revistei un spațiu destul de restrâns. Neprețuitul nostru tezaur de artă oferă cercetătorilor un vast cîmp de investigație. În această ordine de idei, citeva dintre doarele pultene au făcut obiectul articolului lui P.S. Năsturel²⁴, în care se reclarifică unele lecturi ale inscripțiilor slave și grecești de pe citeva piese ale tezaurului de la m-rea Putna, descifrate de O. Tafrali. Autorul completează, cu acest prilej, descrierea mai multor piese din muzeu, unele dintre ele necunoscute pînă acum. Problemele de cultură sînt ceva mai numeroase. Semnalăm, de pildă, studiul lui P.P. Panaitescu cu privire la raportul dintre husitism sub aspectul cultural și cultura slavonă din Moldova²⁵, în care, pe baza analizei unor documente

incomplet folosite sau inedite, subliniază existența unei școli de slavonie în Moldova și atitudinea favorabilă a husiților din Moldova față de ea. Acest lucru infirmă teoria după care husiților li s-ar datora primele încercări și acțiuni de a înlocui limba slavonă oficială a bisericii și statului feudal cu limba poporului.

Tot în legătură cu cultura slavonă medievală din țările române menționăm articolele lui V. Papacostea²⁶ și T. Bulat²⁷, unde sînt atestate școli de limba rusă și cultură slavonă la Tîrgoviște pe timpul lui Matei Basarab și la biserica Sf. Gheorghe Vechi din București.

În încheierea acestor probleme menționăm și articolul cercetătorului bulgar D.N. Mincev, în care sînt analizate unele aspecte ale relațiilor româno-bulgare²⁸, ca și discuțiile cu privire la autorul și vremea în care au fost redactate *Învățăturile lui Neagoe Basarab*²⁹.

Ultima grupă de probleme se referă la *istoriografie*, dintre care cităm articolul lui Tr. Ionescu-Nișcov privitor la problema husită³⁰, și la *metodologie istorică*, singurul articol pe această temă fiind cel referitor la evenimentul din 1821, semnat de Radu Mircea³¹.

Toate numerele revistei „Romanoslavica” din ultimii 5 ani, cu excepția numărului IX (1963), număr închinat celui de-al V-lea Congres internațional al slaviștilor (Sofia, 17-23 septembrie 1963), cuprind rubrica „Documente”, unde sînt publicate o serie de acte originale inedite privitoare la istoria patriei noastre începînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XIX-lea. Acest lucru situează revista (din acest punct de vedere) pe același

²² *Contribuția militară a României la eliberarea poporului cehoslovac (dec. 1944 - mai 1945)*, vol. VIII (1963), p. 5-18.

²³ *Румыно-болгарские связи в IX - XIV вв. и становление румынской государственности*, vol. IX (1963), p. 531-542.

²⁴ *Date noi asupra unor doare de la mănăstirea Putna (II)*, vol. IV (1960), p. 267-288; partea I s-a tipărit în vol. III (1958), p. 137-157.

²⁵ *Husitismul și cultura slavonă în Moldova*, vol. X (1964), p. 275-287.

²⁶ *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul lui Matei Basarab*, vol. V (1962), rubrica „Miscellanea”.

²⁷ *Știri noi cu privire la dascălii de slavonie de la Sf. Gheorghe Vechi, Lupu și Popa Florea*, vol. VIII (1963), rubrica „Miscellanea”.

²⁸ *Din relațiile culturale româno-bulgare: Ecaterina Vasileva*, vol. X (1964), rubrica „Miscellanea”.

²⁹ În vol. VIII (1963), rubrica „Discuții”.
³⁰ *Husitistica în istoriografia română*, vol. X (1964), p. 385-403.

³¹ *Răscoala din 1821 și logica istoriei*, vol. X (1964), p. 248-274.

plan cu celelalte reviste de istorie care continuă acțiunea de încurajare a depistării și a punerii în circuitul științific a celor mai importante categorii de izvoare privitoare la istoria patriei noastre : documentele.

Încheiem prezentarea de față printr-o remarcă de ordin general în ceea ce privește conținutul revistei din ultimii cinci ani : ni-

velul științific al studiilor publicate, tematica variată, diversă, pe care o cuprind, reflectă activitatea susținută a membrilor Asociației slaviștilor din Republica Socialistă România, contribuția lor la progresul științei istorice din patria noastră.

Șt. Olteanu

„Вопросы истории“

Москва, Изд. „Наука“, nr. 1—12, XXXIX (1964), 2 448 p.

Cuprinsul celor 12 numere ale revistei „Вопросы истории“ pe 1964 atestă interesul crescut al istoricilor sovietici pentru problemele de caracter teoretic (filozofia istoriei, problemele metodologice, rolul disciplinelor auxiliare în cercetările istorice ș.a.), precum și pentru problemele istoriografice (în special în ceea ce privește luarea de poziții față de istoriografia burgheză contemporană).

Un interes deosebit prezintă studiul lui N.E. Zastenker *Probleme ale științei istorice în operele lui K. Marx și F. Engels* (nr. 6). Autorul analizează atât concepțiile istorice ale întemeietorilor socialismului științific în anumite probleme concrete (revoluția din anii 1848—1849; istoria relațiilor internaționale și a politicii coloniale; unele aspecte ale istoriei economice; bonapartismul; războiul franco-prusac; Comuna din Paris; unele probleme ale istoriei Rusiei; istoria socialismului ș.a.), cit și problemele teoretice ale științei istorice, metodologia și metodele muncii în cercetarea istorică a lui K. Marx și F. Engels.

Cu prilejul apariției vol. 45 din *Opere complete* ale lui V.I. Lenin — care încheie de fapt publicarea lucrărilor leniniste, urmînd ca celelalte 10 volume să cuprindă corespondența , V. Ia. Zevin, în studiul *Marea moștenire leninistă* (nr. 11), face un bilanț al muncii asupra celor 45 de volume apărute, caracterizează principalele aspecte și relevă însemnătatea acestora. Studiul menționează de asemenea care din lucrările lui V.I. Lenin au fost

incluse pentru prima dată în ediția operelor leniniste sau, în general, pentru prima dată publicate în limba rusă.

În nr. 3 al revistei sînt publicate unele materiale ale sesiunii științifice convocate la 3—6 ianuarie 1964 de Secția de științe sociale a Prezidiului Academiei de Științe din U.R.S.S., consacrată în întregime discutării problemelor metodologice ale științei istorice. Referatul prezentat de acad. P.N. Fedoseev și acad. Iu. P. Franțev a pus în discuție cîteva probleme majore de caracter teoretic : subiectul științei istorice; necesitatea cercetării profunde a interacțiunii și interinfluenței tuturilor aspectelor procesului istoric; raportul dintre istorie și sociologie; problema legității în istorie; legătura dintre teorie și practică în cercetarea istorică; unele probleme ale periodizării istoriei etc.

Dezbaterile în jurul referatului, publicate într-o formă prescurtată de revistă¹, au dezvoltat unele teze ale referatului sau au ridicat unele probleme noi. Mai mulți vorbitori, precum și referenții, au arătat că ruperea, în cercetarea istorică, a descoperirii, acumulării și interpretării materialului factologic de generalizarea teoretice este în contradicție cu principalele cerințe ale marxism-leninismului (B.M. Ke-

¹ Materialele sesiunii au fost publicate în întregime într-un volum special *История и социология*, Москва, „Наука“, 1964, 342 p.

drov, A.V. Guliga, V.M. Hvostov, M.P. Kim ș.a.). Problema bazei metodologice a istoriei a provocat o polemică : cuprinde această bază, în afară de materialismul istoric, și celelalte părți ale filozofiei marxiste sau materialismul istoric este mai larg decât metodologia istoriei? (A.V. Guliga, T.A. Stepanian, M.Ia. Ghefter ș.a.). Multe dezbateri a prilejuit problema subiectului științei istorice. Teza principală care s-a reliefat din aceste dezbateri este aceea că istoria nu poate fi redusă la istoria producției, ea trebuie să se ocupe în primul rând de oameni, în toate acțiunile și manifestările lor. Criticând limitarea doar la studierea forțelor de producție și relațiilor de producție — ceea ce reprezintă relațiile oamenilor numai în procesul producției bunurilor materiale ,participanții la discuții au subliniat necesitatea studierii mai largi nu numai a luptei de clasă, care de altfel n-a fost neglijată nici până acum, ci și a istoriei politice, a istoriei ideilor, a vieții spirituale a societății etc. (P.N. Pospelov, F.V. Konstantinov, B.F. Porșnev, M.B. Hrapcenko ș.a.). În acest cadru, V.G. Truhanovski și A.I. Pașkov s-au referit la o anumită subapreciere a rolului suprastructurii în dezvoltarea procesului istoric și la necesitatea studierii influenței suprastructurii asupra bazei. M.P. Kim a ridicat problema noțiunii, tipurilor, caracterului și particularităților revoluțiilor sociale în istorie.

În ceea ce privește specificul cercetărilor istorice, au fost în mod deosebit dezbătute problemele teoriei cunoașterii în istorie (însemnătatea faptului istoric, cauzalitatea, principiul repetițiilor, problema adevărului obiectiv, criteriul valorii în istorie ș.a.), precum și similitudinile și deosebirile metodelor folosite în cercetarea istorică și în creația artistică etc. (A.V. Guliga, V.M. Hvostov, I.I. Minț, G.E. Glezerman, M.A. Dinnik ș.a.). Dintre celelalte probleme discutate menționăm : rolul psihologiei sociale (B.F. Porșnev), rolul factorului geografic (B.A. Ribakov), aplicarea metodelor matematice în cercetările istorice (V.M. Hvostov); problema periodizării (în legătură cu noțiunile „formație” și „epocă”, „etapă” și

„perioadă” ș.a.); funcțiile științifico-ideologice ale științei istorice ș.a.

Dezbaterea problemelor metodologice ale istoriei a fost continuată în paginile revistei printr-o serie de articole. Astfel, A.V. Guliga, în studiul *Despre subiectul științei istorice* (nr.4), analizând similitudinea și diferența dintre subiectul sociologiei și subiectul istoriei, dă următoarea definiție a acestuia din urmă : „Subiectul istoriei civile este dezvoltarea societății omenеști, legile acestei dezvoltări și manifestările lor concrete în trecut” (p. 31). A. Ia. Gurevici în articolul *Unele aspecte ale studierii istoriei sociale* (nr. 10) se ocupă de însemnătatea psihologiei sociale pentru cercetările istorice. I.D. Kovalcenko și V.H. Ustinov pun problema folosirii mașinilor electronice de calcul în știința istorică (nr. 5). A.I. Gukovski se ocupă de rolul disciplinelor istorice auxiliare în cercetarea istoriei societății sovietice (nr.2), iar V.K. Iașunski semnează studiul *Rolul geografiei istorice în studierea problemelor principale ale istoriei patriei* (nr. 12).

A. V. Fadeev, în studiul *Cugetări despre studierea istoriei culturii* (nr. 1), ridică o serie de probleme metodologice referitoare la realizarea prezentării sintetice, integre a procesului dezvoltării culturii, printre care dezvoltarea cât mai completă a rolului maselor populare în calitate de creatoare ale culturii și demonstrarea concretă a liniei ascendente a omenirii pe calca civilizației.

Critica istoriografiei burgheze contemporane, combaterea principalelor ei teze metodologice constituie o altă preocupare de prim plan a istoricilor sovietici. Astfel, A.Ia. Șvelenko (nr. 4) analizează una din cele mai însemnate școli ale sociologiei occidentale contemporane — școala „microsociologică” a lui G. Gurvitch — și influența ei asupra istoriografiei burgheze franceze. Recunoscând anumite realizări ale acestei școli — mai ales în ceea ce privește tehnica cercetărilor — autorul combate metodologia antimarxistă a acesteia. K.B. Vinogradov și G.B. Efimov, în studiul *Declin al concepției istorice europocentriste* (nr. 3), arată cum în zilele noastre cînd nu se mai poate susține deschis teza despre popoare

„istorice” și „neistorice” — istoriografia burgheză reacționară încearcă să innoiască teoria eurocentrismului într-o formă voalată, demonstrând acest lucru prin analiza tratării istoriei Asiei și Africii în ultimele lucrări de istorie universală apărute în Occident. „Teoria” popoarelor așa-zise „neistorice” este combătută cu ajutorul materialului arheologic și în studiul lui A.P. Okladnikov *Oriental îndepărtat sovietic în lumina celor mai noi rezultate ale arheologiei* (nr. 1). Autorul demonstrează că popoarele băștinașe din Orientul Îndepărtat au parcurs un drum complicat, al propriei lor istorii, și au creat, începând din milenii III-II î.e.n., o cultură originală, care nu este cu nimic inferioară culturii triburilor care locuiau în acele timpuri în Europa și Asia.

În studiul *Problemele teoriei studiului izvoarelor în istoriografia burgheză contemporană din Franța*, O.M. Medușevskaia (nr. 8) cercetează bazele metodologice ale științei istorice burgheze asupra unor astfel de probleme cardinale ca: noțiunea izvorului istoric, principiile clasificării, procedeele și metodele criticii și interpretării izvoarelor etc. Iu. P. Averkieva semnează un studiu intitulat *Problema istorismului și etnografia burgheză contemporană* (nr. 10). A.F. Miller și M.A. Poltavski, în studiul „*Istoria universală*” editată în U.R.S.S. în *aprecierea istoriografiei burgheze* (nr. 11), prezintă nu numai aprecierile recenzenților străini, ci și polemizează cu unii dintre ei în anumite probleme. S.S. Volk și A.R. Dzeniskevici semnează studiul *Teoriile pseudoștiințifice ale istoriografiei burgheze reacționare în ceea ce privește istoria U.R.S.S.* (nr. 1).

O serie de studii sînt consacrate criticii istoriografiei burgheze asupra unor probleme istorice concrete. Dintre acestea menționăm: V. T. Pașuto *Problema agrară în Rusia în interpretarea istoriografiei burgheze contemporane* (nr. 7); N.A. Erofeev *Revoluția industrială din Anglia în interpretarea istoriografiei burgheze* (nr. 11), în care autorul arată noile tendințe în aprecierea conținutului, cauzelor și urmărilor revoluției industriale în istoriografia burgheză engleză din ultimii 10 ani; G.N. Reutov, *Istoriografia burgheză engleză a*

politicii externe a Marii Britanii în preajma celui de-al doilea război mondial (nr. 12) etc.

Dintre studiile privind istoria universală publicate în revistă, menționăm deosebi două din ele, consacrate problemelor antichității. În studiul *Formarea Imperiului roman și problema revoluției sociale*, S.L. Utchenko (nr. 7) își propune să definească în primul rînd mult discutata noțiune de revoluție socială. Bazîndu-se pe indicațiile clasicilor marxism-leninismului, S.L. Utchenko ajunge la concluzia că orice revoluție politică este în același timp și revoluție socială și deci revoluții sociale pot avea loc în cadrul unei singure formațiuni social-economice. De aici decurge definiția autorului că revoluții sociale sînt nu numai acelea care dau lovitura hotărîtoare formațiunii social-economice în decădere, ci și acele care fie că numai pregătesc această lovitură, fie că o aduc pînă la sfîrșitul ei logic (p. 114—115). Pornind de la această teză și analizînd degradarea polisului și lupta de clasă în Republica romană, autorul consideră că trecerea de la republică la imperiu a constituit o revoluție socială și aduce unele interpretări noi în ceea ce privește forțele motrice ale acestei revoluții.

Problema revoluției sociale pentru perioada mai tîrzie trecerea de la sclavagism la feudalism în Europa Occidentală este dezbătută în studiul lui A.P. Korsunski (nr. 5). Autorul consideră că și în această perioadă a avut loc o revoluție socială, a cărei particularitate constă în durata ei deosebită, de cîteva secole.

Revista „Вопросы истории” a publicat de asemenea numeroase materiale legate de manifestările internaționale de caracter jubiliar. Cu prilejul împlinirii a 250 de ani de la nașterea lui J.J. Rousseau, revista a publicat studiul lui A. Z. Manfred *J.J. Rousseau — precursor al revoluției* (nr. 1). Cu ocazia aniversării a 100 de ani de la înființarea Internaționalei I, în revistă au fost incluse cîteva studii (B. S. Stenberg în nr. 8, E. A. Stepanova și I. A. Bah în nr. 9; A. M. Mirkind în nr. 9 etc.), dintre care menționăm *Problema spiritului revoluționar proletar și tradițiile Internaționalei I* de G. G. Dilighenski (nr. 8).

50 de ani de la începutul primului război mondial au prilejuit apariția unui documentat studiu al lui K. B. Vinogradov, *Unele probleme ale studierii originii primului război mondial* (nr. 7), în care se sintetizează rezultatele cercetărilor în această problemă și se analizează dezvoltarea celor două concepții, diametral opuse, ale originii războiului: cea leninistă și cea imperialistă. Pentru cunoașterea pangermanismului în acțiune prezintă interes studiul lui A. S. Strazhas „*Oberost Land*” și scopurile germane în Răsărit în anii primului război mondial (nr. 8).

Cu prilejul aniversării celor 20 de ani de la eliberarea de sub jugul fascist a unor țări de democrație populară, revista a publicat studiile lui V. S. Pardasanova despre Polonia (nr. 7), al lui E. V. Rudakov despre Bulgaria (nr. 9) și studiul lui N. I. Lebedev *Partidul Comunist din România organizatorul luptei antifasciste și al victoriei insurecției armate din 23 August 1944* (nr. 7).

Problemele mișcării muncitorești internaționale și ale luptei ideologice din zilele noastre au fost reflectate într-o serie de studii: A. Rothstein (istoric marxist din Anglia), *Trade-unionurile și Partidul Laburist în ajunul alegerilor parlamentare generale din Anglia* (nr. 2); M. Ia. Domnici, *Bazele ideologice ale strategiei și tacticii Confederației internaționale a sindicatelor creștine* (nr. 8); L. E. Kertman, *O nouă discuție despre vechiul socialism fabian* (nr. 6) ș.a.

Politicii externe în perioada contemporană fi sint consacrate două studii: E. I. Popova, *Izolaționismul american și crearea sistemului de la Versailles-Washington* (nr. 5), și V. M. Kuliș, *Cu privire la al doilea front în Europa în anul 1941* (nr. 8).

Majoritatea studiilor din domeniul istoriei U.R.S.S. se referă la perioada sovietică. Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a începutului construcției socialiste din U.R.S.S. face obiectul mai multor studii (V. Ia. Laverțev în nr. 4, V. Z. Drobijev în nr. 6, I. P. Leiberov în nr. 2, E. S. Osipova în nr. 6 și R. Iu. Plaksin în nr. 11).

E. B. Ghenkina, în studiul *V. I. Lenin și trecerea la noia politică economică* (nr. 5), a ridicat problema necesității aprofundării cercetărilor referitoare la elaborarea și înfăptuirea noii politici economice. Răspunzând acestei necesități, revista a publicat în 1964 încă trei studii în această problemă (Iu. A. Poleakov în nr. 7, V. P. Dmitrenko în nr. 9, L. F. Morozov în nr. 12).

Politica leninistă de coexistență pașnică și de normalizare a relațiilor diplomatice ale Uniunii Sovietice cu țările capitaliste a făcut obiectul studiului lui V. L. Israelian (nr. 10).

Mai multe studii au fost consacrate altor aspecte ale societății sovietice: apropierea națiunilor și apariția comunității internaționale a popoarelor din U.R.S.S. (nr. 5); avântul în muncă al clasei muncitoare în 1953—1963 (nr. 6); politica externă a U.R.S.S. în ultimul deceniu (nr. 9) ș.a.

Au fost publicate, de asemenea, câteva articole care prezintă ultimele rezultate ale istoriografiei sovietice în problemele controlului muncitoresc în 1917—1918 (nr. 11), în timpul războiului civil, intervenției militare străine (nr. 2), și al revoluției culturale în U.R.S.S. (nr. 2).

Cu probleme de istorie modernă a Rusiei se ocupă studiul lui S. L. Tatarenko, *Originea bolșevismului* (nr. 9), elaborat cu prilejul apariției primului volum al *Istoriei P.C.U.S.*, și interesantul articol al lui I. F. Ghindin (nr. 9), care prezintă particularitățile dezvoltării capitalismului de stat în Rusia din perioada premonopolistă.

Mai multe materiale tratează aspecte ale feudalismului rus. Problema formării relațiilor iobăgiste din Rusia, în special evoluția aservirii țărănimii la sfârșitul secolului al XVI-lea — începutul secolului al XVII-lea, constituie obiectul studiului lui V. I. Korețki (nr. 6), iar E. I. Indova, A. A. Preobrajenski și Iu. A. Tihonov (nr. 12) studiază caracterul și direcțiile principale ale luptei de clasă duse de țărănimea rusă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea. Un interesant material, intitulat *Tendințele anti-iobăgiste în satul rusesc din secolul al XVII-lea*,

semnează A. N. Saharov (nr. 3). Arătând că aservirea și exploatarea țărănimii în secolul al XVII-lea au constituit principalul obiect al cercetărilor istoricilor care se ocupau de acest secol, autorul își propune să elucideze alte aspecte ale vieții țărănimii: procesele interne care au avut loc în cadrul obștii țărănești, evoluția gospodăriei țărănești, condițiile social-economice ale acestei evoluții ș. a. Pe baza studierii evoluției formelor rentei, precum și a dreptului de liberă strămutare a țărănilor, autorul ajunge la unele concluzii care prezintă într-o lumină nouă situația țărănimii ruse din secolul al XVII-lea.

În studiul *Problemele principale ale războiului țărănesc din Rusia din anii 1773-1775* de V. V. Mavrodin (nr. 8), se sintetizează ultimele cercetări ale istoricilor sovietici în ceea ce privește caracterul, forțele motrice, însemnătatea răscoalei conduse de Pugaciov, ideologia răscoalașilor ș.a. Un interes deosebit prezintă partea din articol în care se înfățișează particularitățile și deosebirile războaielor țărănești din Rusia, în comparație cu mișcările similare din Europa Occidentală.

M. N. Tihomirov, într-un articol din nr. 5, încearcă să elucideze unele probleme mai puțin cunoscute ale începutului țiparului rus.

Un loc aparte ocupă interesantul studiu al lui L. V. Cerepnin *Conceptiile istorice ale lui Gogol* (nr. 1).

Cu prilejul celui de-al VII-lea Congres internațional al științelor antropologice și etnografice, revista a publicat studiul semnat de S. P. Tolstikov și T. A. Jdanko, *Căile de dezvoltare și problemele etnografiei sovietice* (nr. 7).

La fel ca și în alți ani, revista a continuat să publice unele documente și materiale inedite. Astfel, în 1964 a fost publicat un nou document al Internaționalci I (nr. 9), materialele Comisiei extraordinare de anchetă a Guvernului provizoriu cu privire la Rasputin și descompunerea autoerației țariste (nr. 10 și 12) etc.

Aproximativ jumătate din spațiul revistei este ocupat de prezentări și recenzii, de cronica vieții științifice atât din U.R.S.S., cât și de peste hotare, de prezentarea relațiilor internaționale ale istoricilor sovietici, revista revistelor, scrisori și note etc. Începând din 1964, „Вопросы истории” a început să publice rubrica „Fapte, evenimente, oameni”.

Dintre materialele incluse la rubrica „Viața științifică”, reținem prezentarea Conferinței cu privire la mișcarea de eliberare națională din Balcani și Orientul apropiat (nr. 7) și a simpozionului cu privire la problemele apariției relațiilor feudale în Europa occidentală (nr. 6).

A. Lazea

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, XXIV + 781 p.

În Editura Academiei, sub redacția unui colectiv de la Institutul de arheologie (redactor resp. prof. Gh. Ștefan, membru corespondent al Academiei), a apărut primul volum din lucrarea *Izvoare privind istoria României*. Utilitatea editării lucrării rezidă în primul rând în importanța pe care izvoarele literare, alături de cele arheologice și epigrafice, o prezintă pentru reconstituirea cât mai veridică și mai completă a trecutului îndepărtat al poporului român. Acestei necesități de ordin strict științific i se adaugă alta de caracter didactic. Se resimțea nevoia unei cuprinzătoare culegeri de documente și pentru înlesnirea muncii didactice de la facultățile de istorie. Dacă mai adăugăm la aceste evidente cerințe și realitatea că numărul celor ce se interesează de istoria veche a țării noastre a depășit astăzi cu mult cadrul specialiștilor, înțelegem limpede nu numai utilitatea, dar și oportunitatea apariției lucrării.

Volumul, de un aspect sobru și atrăgător, înmănunchează în paginile sale fragmente din izvoarele literare de limbă greacă și latină referitoare la populațiile care au trăit pe actualul teritoriu al României și în împrejurimile acestuia vreme de un mileniu, începând de priu secolul al VIII-lea î.e.n. până la sfârșitul veacului al III-lea e.n. Alegerea sfârșitului secolului al III-lea e.n. ca limită cronologică a izvoarelor cuprinse în acest volum ni se pare

just motivată în introducere, prin aceea că această dată coincide cu sfârșitul stăpînirii romane, moment într-adevăr marcant în istoria Daciei.

Introducerea, semnată de prof. Gh. Ștefan, este deopotrivă de interesantă și de folositoare, mai cu seamă prin calitatea sa de a înlesni cercetarea metodică a izvoarelor literare și de a schița cadrul istoric al faptelor și evenimentelor mai importante ce se desprind din documentele greco-latine, utilizându-se în acest scop și o serie de dovezi arheologice și epigrafice.

După această cuprinzătoare introducere urmează prezentarea metodică și riguros științifică a textelor, realizată de R. Hincu, Vl. Iliescu și Virgil C. Popescu. Izvoarele sînt înfățișate în ordine cronologică, începînd cu epoca arhaică, epoca clasică, perioada elenistică și sfîrșind cu epoca romană.

Informațiile cele mai vechi referitoare la regiunile noastre, cuprinse în volum, datînd între secolele VIII-V î.e.n., au un caracter extrem de vag. Sînt simple mențiuni, adesea întîmplătoare, despre Istru, Pontul Euxin, traci, sciți și geți, pe care le aflăm într-o serie de scrieri în versuri sau în proză aparținînd lui Hesiod, Hecateu din Milet, Eschil, Sofocle, Pindar, Hellanicos din Mitilene etc.

Știrile atât de sărace și neprecise, uneori legendare la început, se vor îmbogăți treptat, pe măsură ce regiunile din stînga Dunării se vor face mai bine cunoscute în lumea greco-romană. Valoarea documentară a acestor izvoare, deși inegală, cu variații de la epocă la

epoacă, de la o categorie la alta și de la autor la autor, rămân în totalitate prețioase pentru cunoașterea realităților străvechi din spațiul carpato-balcanic.

Un izvor de bază pentru cunoașterea regiunilor pontice, a tracilor, sciților, geților dintre Balcani, Dunăre și Marea Neagră din secolul al V-lea î.e.n. îl constituie *Istoriile* lui Herodot. „Părintelui istoriei”, cum l-a numit pentru prima dată Cicero pe Herodot, îi urmează în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n. Tucidide, adevăratul întemeietor al istoriei critice, în ale cărui *Istории* își găsesse confirmarea o serie de date privitoare la traci și geți, consemnate în opera predecesorului său.

În următoarele două secole (IV și III î.e.n.), deși informațiile ce ne interesează se îmbogățesc, ele rămân în genere încă modeste, păstrându-ni-se direct prea puține. Volumul de care ne ocupăm înregistrează astfel de știri aflate în lucrările unor istorici și geografi, cum sînt: Xenofon, Eforos, Androktion, Fylarchiós, Teopomp, Pseudo Callistene ș.a.; ale unor poeți și prozatori apreciați ai timpului: Aristofan, Menandru, Apollonios din Rodos, Nicandru, Terențiu etc.; în scrierile unor filozofi vestiți ai antichității— Platon, Aristotel, Heraclid din Pont; ale unor retori, medici etc.

Începînd din secolul al II-lea î.e.n., întinîm un număr de istorici și geografi de seamă, în operele cărora, deși păstrate în majoritate fragmentar, se găsesc extrem de valoroase informații cu privire la locurile geto-dacilor, la îndeletnicirile și obiceiurile acestora, la organizarea lor socială și politică, la relațiile cu populațiile din jur, la religie ș.a. Dintre istorici amintim pe Polibiu, datele din *Istoriile* sale avînd o mai mare autenticitate; Diodor din Sicilia, cel dintîi istoric care ne transmite știri despre conflictele dintre Dromichaite și Lisimach, ca și despre răscoala cetățîilor dobrogene împotriva acestuia din urmă; Troguș Pompeius, care consemnează încă două căpetenii dacice, Oroles și Rubobostes; Dion Chrysostomos, autorul ce ne informează despre dominația pe care Burebista a reușit să și-o impună asupra ora-

șelor de la Pontul Euxin; Plutarh, care vorbește și de „regele geților” Dicomis; Cornelius Tacitus, cel mai mare istoric roman, în operele cărui s-au păstrat unele știri referitoare la relațiile dintre daci și romani în perioada dintre Burebista și Decebal; C. Suetonius, de la care aflăm numele unui alt șef dac Cotiso —, despre care Florus precizează că a întreprins expediții la sud de Dunăre împotriva romanilor; Pausania, cu relatările sale despre geto-daci; Dio Cassius, de la care ni s-au transmis în câteva rezumate 11rzi bizantine cele mai bogate știri privitoare la relațiile daco-romane, în special la războaiele purtate de Traian cu Decebal etc.

Alături de textele istorice apar în volum și știri cu caracter geografico-istoric.

Subliniem de asemenea prezența în cuprînzătorul volum de izvoare la care ne referim a *Registrului Hunn*, a *Scutului de la Dura Europos*, a *11ărșii lui Peutinger*, a *Itinerarului lui Antoninus*, documente de valoare pentru istoria noastră veche, precum și a știrilor din scrierile literare ale unor cunoscuți poeți latini din această vreme (Vergiliu, Horațiu, Ovidiu, Marțian, Juvenal, Lucian și alții), filozofi (Seneca), oratori (Cicero) etc.

Izvoarele literare sînt reproduse, în colecția de care ne ocupăm, în limba greacă sau latină, fiind însoțite de traducerea competentă în limba română. Prezentarea concomitentă pe pagini alăturate, în condiții bune, a originalului și a traducerii dă posibilitatea comparării și verificării acestora. Textele sînt precedate de scurte, dar sugestive prezentări biografice ale autorilor respectivi și de mențiunile celor mai noi ediții folosite din operele acestora. Credem că nu era lipsită de interes includerea în aceste note biografice a unor succinte aprecieri, cum de altfel, parțial, s-a procedat în cîteva cazuri. Volumul se încheie cu indexul necesar, deosebit de util prin diversele sale date ce însumează circa două mii, întocmit de H. Mihăescu.

Publicarea prezentei culegeri de izvoare literare privind istoria veche a României, cu mult mai cuprînzătoare, mai judicioasă și mai riguroasă științific întocmită decît unele lucrări

anterioare de acest gen¹, se numără, fără îndoială, printre realizările importante ale istoriografiei contemporane românești.

V. D.

AL. BĂRBAT, *Statistica în opera lui George Barițiu*, în „Revista de statistică”, XIII (1964), nr. 12, p. 50—61; XIV (1965), nr. 1, p. 42—57; XIV (1965), nr. 2, p. 48—51

În literatura noastră de specialitate, studiul lui Al. Bărbat poartă în primul rând caracterul unei descoperiri pe tărîmul istoriei statistico-economice românești. Citind acest studiu care scoate la lumină bogăția scrierilor cu caracter statistic din opera lui George Barițiu, apare imperioasă și legitimă întrebarea: cum au putut rămîne timp de mai bine de un secol necunoscute și nevalorificate pe plan istorico-științific aceste materiale ale militantului progresist transilvănean din secolul al XIX-lea? Întrebarea aceasta și-o pune, de altfel, în mod firesc, și Al. Bărbat în studiul său și explicația pe care ne-o dă ni se pare întemeiată: pe de o parte, istoriografia burgheză a privit problemele istorico-statistice și economice în mod îngust, neștiințific, iar pe de altă parte scrierile cu caracter statistic ale lui George Barițiu, în funcție de sarcinile multilaterale pe care le-au avut, de posibilitățile de publicare, au căpătat o formă fragmentară, aparținnd ca studii și articole între 1838 și 1893 în periodicele transilvănene românești. Este, fără îndoială, o explicație, dar nu și o justificare pentru istoriografia noastră din trecut. A fost nevoic ca în anii puterii populare să se facă saltul calitativ spre un nou mod de a privi științele sociale și munca de cercetare științifică, pentru a putea descoperi și valorifica moștenirea ce ne a lăsat-o George Barițiu în domeniul scrierilor și gîndirii statistice.

¹ Ne referim în special la lucrarea lui G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, vol. I și II, București, 1943.

Încă la începutul studiului, Al. Bărbat scoate în evidență faptul că preocupările lui George Barițiu în domeniul statisticii nu au un caracter întâmplător. Barițiu era convins de importanța statisticii ca instrument de cunoaștere științifică a fenomenelor sociale; el utilizează datele statistice în mod sistematic și creator în lucrările sale, manifestă interes pentru problemele teoretice și metodologice ale statisticii.

Periodizarea și gruparea științifică a lucrărilor statistice ale lui George Barițiu este o altă latură, în care Al. Bărbat aduce o contribuție remarcabilă. Prin gruparea lor pe teme înăuntrul celor două perioade principale în care își desfășoară activitatea Barițiu — înainte de revoluția din 1848 și după revoluție —, scrierile statistice ale lui Barițiu se completează reciproc și reflectă, în ansamblul lor, aspecte statistice diferite ale stărilor și transformărilor social-economice ale Transilvaniei.

Lucrările cu conținut statistic ale lui Barițiu din perioada premergătoare anului 1848 se referă în special la populația Transilvaniei, problemele unor colonizări (de germani, sub influența scrierilor lui Fr. List) în 1844—1849 în Transilvania, starea socială a Transilvaniei, comerțul și industria acestei provincii și situația culturală înapoiată, izvorită din politica de aspirire națională, pe care Barițiu o exprimă, înainte de revoluția din 1848, astfel: „... În comitat-uri se socotește 1 școlar la 21 suflete, în secușme 1 școlar la 26 și în sășime 1 la 11”, după care constatare statistică, Barițiu conchide: „Să învățăm pe de rost acești numeri muși, căci ei cuprind pentru noi învățătură adincă și toldeodată prea tristă și rușinatoare. Românii — 1 120 000 — au cele mai puțin și cele mai ticăloase școale” (XII, 1964, nr. 12, p. 61).

Pentru toate problemele economice, sociale, culturale, politice, Barițiu utilizează date din izvoare diferite, unele din statistica oficială, austriacă și maghiară, altele din evidențele curente ale diferitelor instituții, oficii, organizații social economice și culturale transilvane, precum și buletine statistice și publicații statistice din România.

Remarcabile din această perioadă sînt mai ales lucrările lui Barițiu referitoare la colonizări, problemă deschisă și agitată în Transilvania sub influența ideilor lui Friedrich List. În diferite articole publicate în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1841, nr. 21, p. 162) și „Gazeta de Transilvania” (1845, nr. 8; 1846, nr. 37 și 38), apoi într-o petiție din 1846, redactată în numele locuitorilor români din Brașov, Barițiu se ocupă de această problemă, luînd poziție față de coloniările proiectate pentru Transilvania și aducînd argumente complexe (demografice, economice, politice) cu privire la caracterul indezirabil și nesănătos al coloniărilor; el privește această problemă de pe poziția unui om de stat luminat și progresist. „Nu negăm — scrie Barițiu în această privință — că populația în alte cîteva provincii ale Europei este mult mai deasă decît în patria noastră (Transilvania)”, dar adaugă în mod judicios „*arate-se poporului mijloacele de viață, ștergă-se mult stricăcioasele monopoluri peste tot și numărul locuitorilor va crește de la sine*” (subl. ns.) (XIII, 1964, nr. 12, p. 56).

În alte studii, G. Barițiu, bazîndu-se pe date culese din registrele vămilor și oficiilor de control sanitar de la punctele vamale din Timișul de Sus, Bran, Oiluz, Buzău ș.a., arată intensitatea legăturilor economice exercitate de mocanii și de negustorii brașoveni între Transilvania, pe de o parte, și Țara Românească și Moldova, pe de altă parte.

În cea de-a doua perioadă (de după revoluție), tematica scrierilor statistice ale lui Barițiu este lărgită prin urmărirea îndeaproape a dezvoltării industriei din Transilvania și cercetarea rămășițelor feudalismului. În această perioadă, Barițiu se ocupă de datele recensămintului efectuat în Transilvania la 31 decembrie 1869 într-un amplu articol din 1876, analizează cauzele ritmului slab de dezvoltare a populației în această provincie, apoi, în alte studii și articole, se ocupă de starea de înapoiere economică și culturală a Transilvaniei în comparație cu situația teritoriilor centrale ale monarhiei Austro-Ungare. Din această perioadă, însemnate sînt și lucrările cu carac-

ter statistic-geografic și istoric ale lui Barițiu asupra Franței, Sardiniei, Imperiului otoman, Rusiei etc. Al. Bărbat scoate în evidență faptul că aceste lucrări ale lui George Barițiu au apărut în legătură cu situații și evenimente importante, în fața cărora erau necesare pentru cititorii săi lămuriri și explicații pe plan economic, social, politic și cultural. Ca metodă, ele se disting „prin accentuarea și ilustrarea legăturii dintre statistică și geografie și dintre statistică și istorie, acestea apropiindu-se într-un fel de genul statisticii descriptive”, fără să fie aici vorba de o „descripție pură”.

Pe baza materialului prezentat și a analizei istorico-statistice făcute în studiul de care ne ocupăm, Al. Bărbat ajunge la concluzii valoroase cu privire la poziția lui George Barițiu ca statistician și la caracterizarea operei sale statistice.

Dintre acestea reținem următoarele :

1. George Barițiu este în primul rînd un statistician al Transilvaniei, în înțelesul că se ocupă în mod special de problemele acestei provincii, oglindite în date statistice. În această calitate a sa, demascînd caracterul confuz, asupritor și falsificator al unor date statistice oficiale referitoare la Transilvania și mai ales cu privire la situația românilor transilvăneni, precizînd conținutul acestor date și dîndu-le o interpretare în acord cu situația reală și cu interesele poporului, el demască implicit mîsurile și acțiunile de asuprire națională dirijate de cercurile conducătoare de la Viena și Budapesta împotriva românilor transilvăneni.

2. „Problemele studiate de Barițiu cu ajutorul statisticii sînt mai ales probleme ale burgheziei în faza ei de dezvoltare. Uneori reușește să depășească cu privirea sa această primă fază a dezvoltării burgheziei și să intuiască cu ajutorul cifrelor și al observațiilor sale istorice caracterul exploatator al lumii burgheze pentru care el a luptat” (XIV, 1961, nr. 2, p. 51).

3. „Scrisă într-o perioadă în care în statistica românească avem numai începuturi și reflectînd un spirit critic și o putere de analiză deosebită, opera statistică a lui Barițiu reprezintă o contribuție valoroasă la dezvoltarea

literaturii statistice în țara noastră și la formarea spiritului de observație și de analiză critică în rindurile contemporanilor săi” (ibidem).

La aceste concluzii de bază ale lui Al. Bărbat, noi am vrea să mai adăugăm că este o

necesitate imperioasă de a fi valorificate materialele lăsate de George Barițiu în domeniul statisticii, prin publicarea lor în întregime.

C. O.

ISTORIA UNIVERSALĂ

P. A. ZAIONCIKOVSKI, *Кризис самодержавия на рубеже 1870—1880 годов*, Москва, Изд. Московского Университета, 1964, 510 p.

Zaioncikovski, specialist în istoria modernă a Rusiei, autorul unor monografii privind reforma agrară din 1861, închină noua sa lucrare studierii crizei virfurilor în timpul celei de-a doua situații revoluționare.

În introducere, autorul stabilește limitele cronologice ale acesteia: primăvara anului 1878 pînă în 1882. În continuare, Zaioncikovski face o amplă caracterizare a diferitelor fonduri de documente inedite folosite în lucrarea citată și trece în revistă istoriografia problemei.

Cea de-a doua situație revoluționară, arată autorul, a fost generată de criza agrară care cuprinsese întreaga țară, de nemulțumirea generală a țărănimii față de reforma din 1861, de lupta pe care o ducea aceasta împotriva păstrării rămășițelor feudale în agricultură etc. Autorul studiază apariția și manifestarea concretă a celor trei condiții obligatorii ale crizei revoluționare, stabilind specificul celei de-a doua situații revoluționare. După părerea sa, cauza nemijlocită a crizei revoluționare a fost lupta narodnicilor revoluționari împotriva țarismului, luptă ce oglindea interesele maselor populare. Subliniem importanța acestei concluzii, deoarece pînă în prezent exista părerea potrivit căreia cauza nemijlocită a tuturor situațiilor revoluționare o constituie mișcarea maselor populare. După ce autorul face această precizare în ceea ce privește stabilirea cauzelor situației revoluționare, el tratează în capitolul I diferite probleme legate de primele manifestări ale

crizei virfurilor. La începutul anului 1878, narodnicii revoluționari, îndrumați de partidul Narodnaia Volea, trec la luptă teroristă, în vederea dezorganizării puterii guvernamentale și răsturnării țarismului. În lunile ianuarie-martie urmează o serie de atentate împotriva unor reprezentanți ai administrației țariste. Virfurile conducătoare sînt surprinse și dezorientate, deoarece aveau noțiuni vagi despre narodnici. Către primăvara anului 1878, guvernul își dă seama că are de-a face cu o mișcare organizată, cu un program bine stabilit. Aceasta îngrijorează guvernul, deoarece în condițiile concrete din Rusia de atunci, unde domnea o stare de nemulțumire generală, iar mișcarea țărănimii și a proletariatului lua un avînt însemnat, lupta narodnicilor reprezenta un pericol pentru regimul existent. Declanșarea crizei politice a fost grăbită de teama păturilor conducătoare că lupta narodnicilor se va uni cu cea a țărănimii și a proletariatului. După cum se arată în lucrare, criza virfurilor s-a manifestat, pe de o parte, prin întărirea reacțiunii: luarea unor măsuri legislative excepționale, crearea unor noi organe de reprimare a mișcării revoluționare etc., iar pe de altă parte prin încercări de a lărgi baza socială a puterii, recurgînd la reforme și la anumite concesiuni. Zaioncikovski analizează pe larg conținutul legilor excepționale promulgate în 1878—1879, studiază politica internă a țarismului în toate domeniile vieții sociale, istoricul creării și activității așa-numitelor consfătuiri speciale, menite să elaboreze un program de măsuri pentru a înfrînge mișcarea revoluționară. Una dintre cele mai reacționare măsuri luate de guvern a fost numirea unor generali ca guvernatori în cele mai importante centre ale Rusiei. Împuter-

niciți cu drepturi aproape nelimitate, concentrând toată puterea locală în mâinile lor, ei trebuiau să pună capăt mișcării revoluționare. De fapt, aceasta însemna introducerea stării de asediu. Autorul scoate în evidență faptul că toate aceste măsuri drastice nu și-au atins scopul, deoarece lupta narodnicilor continuă. În februarie 1880, S. Halturin organizează un atentat împotriva țarului, care deși nu a reușit, a stîrnit panică în cercurile guvernamentale, adîncind criza politică. Începe astfel cea de-a doua etapă a crizei virfurilor : februarie 1880 - 1 martie 1881. Guvernul nu poate stăpîni situația recurgînd numai la represii; el se vede nevoit să facă anumite concesii. În primul rînd se desființează instituția generalilor-gubernatori, care provocase nemulțumire generală.

Al II-lea capitol este consacrat studierii istoricului înființării, componenței, prerogativelor și activității Comisiei executive superioare conduse de Loris-Melikov. Funcțiile principale ale acesteia constau în supravegherea ordinii publice și în lupta împotriva mișcării revoluționare. Zaioncikovski arată că, de fapt, în Rusia se instaurase dictatura personală a generalului Loris-Melikov, care în calitate de președinte al Comisiei executive superioare primise o putere excepțională. Autorul face o analiză a programului de reforme elaborat de Loris-Melikov, care devenise baza activității Comisiei executive superioare, subliniind faptul că aceasta prevede nu numai întărirea represii, ci și introducerea unor reforme menite să slăbească nemulțumirea generală în țară și să atragă de partea guvernului opoziția liberală. Pentru a conferi dictaturii personale un caracter permanent și legitim, comisia executivă superioară a fost lichidată după un timp și Loris-Melikov devine ministru de interne.

În al III-lea capitol, autorul urmărește activitatea lui Loris-Melikov la Ministerul de Interne. Un loc important este acordat în lucrare cercetării noului proiect de reforme prezentat de Loris-Melikov țarului, spre aprobare, la 28 ianuarie 1881. Acest proiect era mai larg, mai radical decît pro-

gramul anterior și prevedea un număr însemnat de reforme economice, administrative etc. cu caracter burghez. Spre primăvara anului 1881, noul proiect al lui Loris-Melikov a fost aprobat în principiu. Dar, la 1 martie 1881, Alexandru al II-lea moare în urma unui atentat organizat de narodnici. Criza politică atinge, în urma acestui eveniment, punctul culminant, intrînd în cea de-a treia fază : 1 martie 1881 - 29 aprilie 1881. Capitolul al IV-lea al lucrării este consacrat celei de-a treia etape a crizei virfurilor guvernamentale. În cele două luni care au urmat după atentat, noul suveran nu s-a putut decide asupra cursului care trebuia dat politicii interne. Existau două curente : unul care se pronunța pentru continuarea politicii lui Loris-Melikov, altul care cerea întărirea reacțiunii. Abia la 29 aprilie, Alexandru al III-lea a publicat un manifest în care declara că va păstra neclintit principiul de conducere al autocrației. Astfel, politica internă a lui Melikov a fost dezaprobată, iar la putere a venit contele Ignatiev. Al V-lea capitol se ocupă de politica internă în cea de-a patra etapă a crizei : aprilie 1881 - 1882, considerată ca o fază de trecere la o politică fătîș reacționară.

Lucrarea lui Zaioncikovski, avînd o bază documentară bogată, aduce noi contribuții la rezolvarea unor probleme importante legate de criza virfurilor guvernamentale în perioada situației revoluționare din 1878 - 1882.

E. U.

ALEXANDER SKARZYŃSKI, *Polityczne przyczyny powstania warszawskiego* (Cauzele politice ale răscoalei din Varșovia), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961, 429 p.

În istoriografia poloneză consacrată răscoalei declanșate din Varșovia împotriva ocupanților hitleriști, monografia lui A. Skarzyński ocupă un loc important, deoarece istoricii care au abordat înaintea lui această problemă au analizat-o în primul rînd prin prisma operațiilor militare.

Analizând tot ce s-a scris pînă acum despre această problemă și folosind toate izvoarele de arhivă care i-au fost accesibile, A. Skarzynski răspunde în monografia sa la o întrebare fundamentală: de ce și cu ce scop Comandamentul general al armatei țării a luat decizia declanșării la 1 august 1944 a răscoalei din Varșovia. Analizînd situația internă a Poloniei de la sfîrșitul anului 1943 și începutul anului 1944 pe fondul situației internaționale, autorul prezintă și demască totodată planurile politice urmărite, îndeosebi în această perioadă, de forțele retrograde din Polonia și din emigrație. El reușește să dovedească că între planurile politicianilor guvernului din emigrație a Delegaturii, ale Comandamentului general al armatei țării și aspirațiile populației din Varșovia existau profunde contradicții. În timp ce, conform planurilor inițiatorilor, răscoala din Varșovia trebuia să fie o manifestare armată cu ajutorul căreia politicienii burghezi urmăreau în primul rînd acapararea puterii, chiar cu prețul celor mai mari sacrificii din partea populației și al provocării unui conflict între participanții la coaliția antihitleristă, masele populare au interpretat această răscoală ca o luptă hotărîtă și consecventă împotriva ocupanților hitleriști urîți de popor. Numai astfel se explică faptul că încă „de la început răscoala s-a împus ca o luptă plină de eroism a unităților răscolate și a populației varșoviene împotriva hitleriștilor”. „Ridicarea populației — scrie autorul în încheierea monografiei sale — a influențat însuși caracterul luptei. Conform intențiilor guvernului din emigrație a Delegaturii și Comandamentului general al armatei țării acțiunea din Varșovia ar fi trebuit să fie o demonstrație politică îndreptată împotriva Comitetului polonez de eliberare națională și care trebuia să devină un atu în jocul diplomatic îndreptat spre destrămarea coaliției antihitleriste. Din partea populației Varșoviei, aceasta a fost însă o luptă antihitleristă de eliberare națională, o manifestare de patriotism sincer și de sacrificiu pentru cauza libertății”.

Cititorul poate de asemenea desprinde din monografia de față răspuns la o altă întrebare

oare, și anume în ce măsură orientarea de atunci a guvernului din emigrație a fost determinată de presiunile guvernelor statelor apusene, în special al Marii Britanii, și în ce măsură de tendințele și aspirațiile proprii ale politicianilor burghezi polonezi.

Pentru autor elaborarea monografiei nu a fost un lucru ușor. „În timpul elaborării lucrării — se spune în introducere — au apărut greutăți mari datorită numărului restrîns al materialelor care se refereau la fenomenele de masă”. Lucrarea se bazează pe trei surse principale de documentare: prima o constituie culegerile de documente, lucrări, amintiri și articole publicate atît în țară, cit și în străinătate; a doua sursă o constituie materialele de arhivă, în special cele din arhiva Ministerului Afacerilor Interne; în sfîrșit, a treia, presa, atît cea publicată de organizațiile poloneze ilegale, din emigrație, cit și presa oficială germană.

Autorul prezintă la sfîrșitul monografiei sale o anexă în care este redat ordinul de declanșare și desfășurare a răscoalei, un indice de materiale documentare, o bibliografie și două indexuri de prescurtări și criptonime.

În ansamblu se poate aprecia că lucrarea lui A. Skarzynski este un elogiu la adresa patriotismului populației varșoviene, a poporului polonez în general, dar, în același timp, o condamnare publică a egoismului și a politicii antinaționale a reprezentanților acelor forțe sociale care în trecut au decis și au vrut să decidă în continuare soarta poporului polonez. Lucrarea constituie un bun mijloc de informare într-o problemă importantă din istoria poporului polonez.

M. M.

JOZEF VLACHOVIČ, *Slovenská med' v 16. a 17. storočí* (Minele de aramă din Slovacia în secolele al XVI-lea și al XVII-lea), Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1964, 253 p. + 17 tabele + 5 doc.

Autorul își propune să analizeze istoria producției și comerțului de cupru din Slovacia

în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, adică în perioada cind extragerea acestui minereu atinsese o mare înflorire în împrejurimile localității Banská Bystrica din Slovacia. Timp de aproape 600 de ani, începînd cu secolul al XIV-lea și pînă în secolul al XIX-lea, exploatarea cuprului din Slovacia a avut un rol important în economia Ungariei și a Europei centrale. Două ținuturi își disputau la început înțietatea în ceea ce privește producția de cupru: Slovacia centrală și regiunea Spiš-Gemer. După trecerea crizei din a doua jumătate a secolului al XV-lea, se ajunge la o mare înflorire a acestei industrii. J. Vlachovič afirmă că în secolele al XVI-lea și al XVII-lea producția cuprului din Slovacia își are partea ei de contribuție la dezvoltarea economiei din țările occidentale, în perioada apariției relațiilor capitaliste.

Istoria relațiilor economice, generale de extragerea și prelucrarea minereului de cupru din Slovacia, a fost periodizată de autor, ținînd seama de anumiți factori interni sau externi, care au avut o influență directă asupra dezvoltării acestei industrii. Astfel, primul capitol cuprinde epoca de la 1495 pînă la 1516, în timpul căreia extragerea și prelucrarea cuprului au încăput pe mina magnaților maghiari din familia Thurzo și a bancherilor Fugger din Augsburg (p. 17-68). Datorită investițiilor de capital, care în 1536 atinseseră suma de 368 000 de galbeni, precum și procedeele pentru decantarea și filtrarea minereurilor, industria cuprului din regiunile slovace a ajuns la o mare înflorire. Cantități mari de cupru, prelucrat în ateliere speciale, erau expediate la cerere spre marile centre comerciale din întreaga Europă. Autorul arată cum producția de cupru din Slovacia era negociată pe piețele comerciale europene. Un drum de comerț pornea spre Veneția, o altă cale ducea spre orașele germane (Lipsca, München, Frankfurt am Main, Nürnberg, Colonia și mai departe spre Stettin, Danzig) și Țările de Jos. Din 1494 și pînă la 1539 bancherii din Augsburg au încasat beneficii, însumînd 2 166 108 galbeni. Arenda se plătea Curții din Viena, care, la data aceea, era înglodată în datorii. În

1530, contul datoriilor lui Ferdinand de Habsburg la Casa Fugger era aproape de 1 000 000 de galbeni. De aceea, împăratul avea interes ca exploatarea să continue, însă bancherii încep să-și investească profiturile în achiziționări de castele și moșii, să renunțe deci la afacerile comerciale. Se înregistrează astfel un proces de feudalizare, ca un simptom al marilor prefaceri social-economice care aveau să se adîncească deosebi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cu toate insistențele împăratului, compania Thurzo-Fugger e hotărîtă să nu mai prelungească contractul și în primăvara anului 1546 încep operațiile de lichidare, care durează aproape doi ani. După această dată, minele de cupru din Slovacia intră sub controlul și administrația statului.

Capitolul al II-lea tratează tocmai perioada în care producția de cupru se află în miinile statului, 1516-1569 (p. 69-115). Această scurtă perioadă e mult mai frământată și mai nesigură, pe de o parte, din cauza concurenței de pe piața europeană, iar pe de altă din pricina primăjdiei otomane, care se apropia tot mai mult de Europa centrală. Soarta minelor de aramă din Slovacia rămîne legată de tribulațiile financiare ale Curții din Viena. În 1518, producția de cupru e preluată prin contract de o altă companie comercială germană, în frunte cu Matei Manlich, Johann Paumgartner și Anton Haug. Însă desfacerea cuprului pe piețele europene întîmpină dificultăți, create de concurența Fugger-ilor. Pe de altă parte, turcii bat la porțile Slovaciei și, sub imperiul acestei amenințări, crește prețul cuprului prelucrat. Formarea, între 1543 și 1556, a patru sangeacuri turcești în imediata vecinătate a orașelor miniere a avut o deosebită înrîurire asupra dezvoltării ulterioare a relațiilor economice din această parte a Europei.

În 1559, exploatarea trece, prin încheierea unui nou contract, în miinile altei companii comerciale din Augsburg. Din cauza situației politice din Europa centrală, cresc cheltuielile pentru prelucrarea și transportul cuprului și, o dată cu aceasta, sporesc și prețurile la

articolele de consum. Cei alinși în primul rînd sînt lucrătorii și băieșii, cărora li se refuză plata unor ajutoare în bani, stabilite încă de conducerea companiei Fuggger. În noiembrie 1565, lucrătorii cer printr-o petiție să se revină asupra măsurii, însă nu primesc nici un răspuns. La începutul anului următor, băieșii părăsesc în masă lucrul și administrația întreprinderilor se află în fața unei adevărate greve.

Al treilea capitol are ca obiect criza intervenită în exploatarea minelor de cupru din Slovacia, începînd din 1569 și pînă la 1605 (p. 118—168). Cum era și firesc, prosperitatea întreprinderilor miniere depindea în cea mai mare măsură de tranzacțiile mănoase încheiate pe piețele de desfacere. De îndată ce în rețeaua debușeurilor se produce o spărtură, faptul acesta se făcea numaidecît simțit. Urmărind interdependența dintre evoluția exploatărilor miniere și evenimentele sociale și politice europene, autorul izbutește să ne prezinte fenomenele de criză. E vorba de presiunea otomană din sud, care caută să pună mina pe minele de cupru, de războiul dintre Danemarca și Suedia, de pustiirile săvîrșite de tătari în 1595, de ciuma din 1601 și de alte calamități care au provocat o stagnare, dacă nu chiar o încetare a afacerilor comerciale. În astfel de condiții, situația băieșilor și lucrătorilor devine critică. Au loc greve care culminează cu cele din 1573—1575. Spre sfîrșitul perioadei, Slovacia centrală intră în mîinile răsculașilor conduși de Bocskai.

Într-adevăr, capitolul următor, în care autorul se ocupă de soarta minelor de cupru din ultima fază a secolului al XVI-lea și în timpul războiului de 30 de ani (p. 169—217), începe cu acest eveniment. Trupele lui Ștefan Bocskai ocupă în 1605 Banská Bystrica, iar minele de aramă intră sub administrația voievodului ardelean. La finele anului 1606 moare Bocskai și minele reintră din nou în administrația Curții din Viena. Urmează cîțiva ani de prosperitate, timp în care cuprul prelucrat sau în stare de minereu ia drumul Veneției, Vienei și Hamburgului. Însă situația aceasta nu durează prea mult, deoarece lupta

nobilimii maghiare împotriva Habsburgilor e reluată de Gabriel Bethlen. Sprijinit de patriatul orașelor, Bethlen ocupă aproape întreaga Slovacie. Exploatarea cuprului continuă și sub noua administrație, însă e supusă continuu carențelor provocate de războiul de 30 de ani. În același timp, Bethlen începe să strămute în Transilvania băieși, lucrători și tehnicieni, pentru a organiza acolo o exploatare sistematică a cuprului și metalelor prețioase. O cronică a timpului notează că un număr de 500 de băieși și meșteșugari au fost transportați în Transilvania, împreună cu familiile lor. Alții, spre sfîrșitul perioadei, emigrează spre Transilvania.

În sfîrșit, ultimul capitol al acestei interesante lucrări cuprinde istoria minelor de la sfîrșitul războiului de 30 de ani, pînă la răscoala lui Fr. Rákóczi al II-lea, din 1703 (p. 218—252). Întreaga perioadă e dominată de cîteva evenimente social-politice, care influențează direct asupra relațiilor comerciale din acest timp. Situația se complică în urma răscoalei antihabsburgice a lui Imrich Tököly, iar lupta de clasă se dezvoltă ca o consecință firească a contradicțiilor din sinul societății feudale.

Monografia lui J. Vlachovič cuprinde numeroase date prețioase. Autorul a izbutit să expună istoria industriei cuprului din Slovacia în cursul a două secole, în care producția minieră slovacă aduce beneficii uriașe bancheților și magnașilor de la Viena și din Ungaria. Lucrarea e însoțită de un rezumat în limba germană, de o prezentare a bibliografiei folosite și de un indice de nume și locuri.

Tr. I.-N.

* * * *Zbornik Konstantina Jirečka*, Beograd, Naučno Delo, vol. I sub redacția acad. Mihailo Dinič, 1959 (364 p.); vol. II sub redacția acad. G. Ostrogorski, 1962 (366 p.)

Importanța operei lui K. Jireček (1854—1918) pentru cunoașterea trecutului popoarelor balcanice este deosebit de mare. Istoricul

lingvistul, geograful sau etnograful care dorește să se ocupe de trecutul sud-estului european trebuie să apeleze în mod frecvent la cercetările sale atât de documentate și în multe probleme fundamentale.

Pornind de la ideea necesității de a strânge într-o culegere studiile lui K. Jireček, împrăștiate prin diferite reviste greu accesibile, studii ce se referă în principal la istoria popoarelor Iugoslaviei, Academia Srbă de Științe din grnja căreia a apărut la Belgrad, în 1952, și traducerea în două volume a *Istoriei srbilor* a publicat în 1959 și 1962 două volume cuprinzând câteva din cele mai însemnate lucrări ale acestuia.

Primul volum, apărut sub redacția lui M. Dinič, este deschis de însemnările biografice semnate de Nicola Radojčić și Iovan Radović. Primul, după ce schițează biografia lui K. Jireček, insistă în special asupra importanței lui ca istoric al popoarelor Iugoslaviei. I. Radonič, elev al lui K. Jireček, arată atmosfera politică și culturală în care s-a format acesta, precum și începuturile activității sale științifice și profesionale. Urmează apoi o amplă trecere în revistă a izvoarelor privind istoria medievală a sud-estului european, publicate pînă la sfîrșitul veacului trecut, așa cum au apărut ele în cadrul primului curs ținut de Jireček în calitate de profesor la Universitatea din Viena.

Volumul cuprinde un număr de 19 lucrări, de mărimi variabile, publicate în diferite reviste la Praga, Viena, Berlin, Belgrad, care pentru prima dată sînt strînse la un loc în culegerile de față, în aceasta constînd importanța volumelor pe care le prezentăm.

În primul rînd sînt publicate însemnările de călătorie din 1875, *Srbsko zemľ a lid* (Serbia, țara și oamenii) (p. 19—70), care arată că încă din tinerețe Jireček a căutat să cunoască temeinic locurile despre a căror istoric a scris mai tîrziu. Urmează apoi două studii istorico-geografice deosebit de importante. Primul este apărut la Praga în 1877, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe* (p. 71—190), unde se urmărește evoluția căilor de comunicație în

Balcani, în antichitate, în timpul evului mediu și al dominației otomane. Al doilea nu este numai un studiu istorico-geografic, dar și un deosebit de important studiu de istoric economic: *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, apărut la Praga în 1879 (p. 205—303).

Problema vlahilor balcanici a fost urmărită cu stăruitoare atenție de învățatul vienez și întîlnim în cadrul acestei culegeri unul din studiile sale, apărut la Praga în 1879, intitulat *Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa* (p. 191—204), unde se vorbește despre teritoriul și felul de viață al acestora. Un mic capitol este consacrat Valahiei (Țara Românească), arătîndu-se că în documentele raguzane prima mențiune a Valahiei se face la 1375, iar la 1416 într-un document se vorbește despre „Vlachi uoivode Mirce”.

La p. 401—528 se află traducerea unui studiu apărut la Viena în 1897, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*. De asemenea este publicat un articol de interes mai general: *Conventiönelle Geheimsprachen auf der Balkanhalbinsel* (p. 315—319).

Volumul cuprinde și câteva recenzii ale unor lucrări de istoric balcanică, publicate de către K. Jireček în „*Archive für Slavische Philologie*”. Una dintre ele se referă la o ediție a unei cronici mediobulgare publicată de Ion Bogdan și este intitulată *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chroniken* (p. 393—410). O altă recenzie este consacrată clasicei lucrări a lui Stoian Novakovič, privind evoluția raporturilor sîrbo-otomane în veacurile XIV—XV (p. 443—454). Cunoșcînd foarte bine arhiva raguzană, Jireček a făcut o amplă recenzie celor două volume de documente *Monumenta Raguzina*, Zagreb, 1882 (p. 321—338).

Volumul mai cuprinde un număr de 11 mici studii, privind diferite aspecte ale istoriei medievale a Serbiei sau Raguzci, din care amintim ca fiind mai important *Srbsky cař Uroš, král Vlkašin a Dubrovčane* (Țarul sîrb

Uroș, regele Vucașin și raguzanii) apărut la Praga în 1886 (p. 339–385). Primul volum se încheie cu un indice (p. 537–564).

Volumul al II-lea, sub redacția acad. G. Ostrogorski, cuprinde un studiu deosebit de important al lui Jireček, apărut la Viena în 1901, 1903 și 1904: *Die Romanen in den Slüdten Dalmatiens während des Mittelalters*, asupra căruia nu ne oprim, el fiind bine cunoscut tuturor celor care se ocupă cu istoria romanității balcanice.

Prin bogatul lor conținut, ca și prin faptul că dau acces la multe din însemnatele lucrări ale lui Jireček, cele două volume sînt deosebit de importante pentru toți cei ce se ocupă de cercetarea istoriei balcanice.

Gh. Z.

MILOVAN RISTIĆ, *Стари влах до ослобођења од Турака* (Stari Vlah pînă la eliberarea de sub turci), Београд, Библиотека наших крајева Књига 4, 1963, 330 p.

Monografia despre ținutul cu numele de rezonanță străveche — Stari Vlah (Vlahul cel Bătrîn) din R.S.F. Iugoslavia face parte din scria studiilor monografice consacrate diverselor ținuturi sîrbești și publicate în ultimii ani. Autorul, cunoscut prin unele cercetări în domeniul istoriei, a elaborat acest studiu pe baza unei bogate bibliografii sîrbești, indicată la sfîrșitul ficcării capitol, a cercetărilor de arhive sîrbești, precum și pe baza unor observații îndelungate de teren.

Lucrarea oferă o imagine clară a ținutului amintit, care, ca parte componentă a regiunii Rascia, a constituit leagănul primului stat sîrbesc în evul mediu. Acest fapt a determinat profilul monografiei. Cu excepția părții privind poziția și caracteristicile geografice (p. 35–60), precum și succinta prezentare etnografică, făcută pe baza materialelor lui J. Cvijić, în rest monografia are un caracter istoric.

Prin numele său, stabilit după instaurarea stăpînirii otomane, ținutul amintește pre-

zența masivă a rămășițelor populației romanizate, apoi a păstorilor în evul mediu, numiți vlahi de către sîrbi (13–32).

În statul Nemanizilor, vlahii păstori au constituit masa principală a populației actualului ținut Stari Vlah, alături de agricultorii, meropi (p. 138). În vremea stăpînirii otomane are loc migrațiunea populației vlaho-păstorești din sud, în special din Stari Vlah și Herțegovina, în Serbia, ducînd cu ea și forma de organizare în cnezate, care capătă un caracter teritorial.

Cunoscutle privilegii și forme de autonomie ale vlahilor în Imperiul otoman au căpătat o expresie mai clară și mai temeinică tocmai în Stari Vlah. Autonomia acestuia avea la bază dreptul vlah. Legat de această problemă, în carte se dă o mare extindere istoriei familiei Rașcovici, care a cîrmuit Rascia, inclusiv Stari Vlah, în epoca Nemanizilor și în toată perioada stăpînirii otomane. De reținut analogia făcută cu situația Principatelor Române: o dată cu stabilirea dominației otomane, cnejii Rașcovici „au fost subordonați după exemplul Țării Românești și al Moldovei și au cîrmuit în Rascia pînă la anul 1689, menținîndu-și titlul de cneji” (p. 174). Potrivit unor informații, singura lor obligație era de a plăti suma fixă de 6 000 de taleri anual.

În 1689, Rașcovicii se compromit față de Poartă, alăturîndu-se armatelor austriece în speranța eliberării lor. În urma înfrîngerilor suferite de austriecei, patru frați Rașcovici emigrează în părțile Austriei. Turcii îl recunosc cîrmuitor pe Bratul Rașcovici peste o pătrime din Rascia, adică numai peste ținutul Stari Vlah. Fiul lui Bratul, Atanasie Rașcovici, se alătură și el austrieșilor în 1737–1739, agravînd astfel situația Rașcovicilor rămași sub stăpînirea turcească. În continuare, autorul urmărește, pe de o parte istoria Rașcovicilor treceți în părțile Austriei și a urmașilor lor (p. 206–214), iar pe de altă parte descrie frămîntările din Stari Vlah în vremea

războiului din 1790 și apoi desfășurarea răscoalei din 1804—1814 în acest ținut¹.

Perioada răscoalei, tratată în cinci capitole, ne interesează îndeaproape. Ca fruntaș apare acum Maxim Rașcovici din Știtcovo. El devine voievod pe lângă Caragheorghe și cirmuitor recunoscut peste o parte din Stari Vlah. Reprezentantul cel mai de seamă al acestui ținut este însă în vremea răscoalei Hagi Prodan Gligorijević. El conduce răscoala și devine „voievod de Stari Vlah”, numit de Caragheorghe. În lucrare avem expus trecutul acestui participant la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, înainte de a apare el în Țara Românească (p. 238, 243, 245—253 și 272—279). Prin unele date culese din arhive se completează cunoștințele istoriografiei sârbe în această chestiune. În ce privește însă situația lui Hagi Prodan după eșecul răscoalei din 1814 în Serbia, autorul, din păcate, cunoaște prea puține lucruri și acelea greșite. Lacuna evidentă se datorește necunoașterii materialului documentar românesc, rusesc și grecesc privind răscoala din 1821. În această privință, afirmațiile autorului, bazate pe mențiuni documentare sârbești sporadice, se rezumă la următoarele: Hagi Prodan a avut legături cu Milco Petrovici în Țara Românească; „... Se știe numai atât, că el [Hagi Prodan] a participat la răscoala împotriva turcilor izbucnită în 1821”; a fost alături de Iordache Olimpiotul și, după moartea acestuia, s-a retras în Basarabia; după o mențiune despre prezența lui acolo în 1825 „i se pierde orice urmă”. Aceste afirmații necesită rectificările cuvenite. Istoriografia română cunoaște mai demult o serie de date privitoare la aceste chestiuni, adăncite

¹ În timpul acestei răscoale, ținutul nu reușește să se elibereze și să se unească cu Serbia. Numai o parte a lui este obținută de Serbia în 1833, iar restul rămâne sub turci până la 1878, când intră sub ocupația Austro-Ungariei. În 1908, această parte a ținutului Stari Vlah este restituită Turciei în cadrul sângelui Novi Pazar și abia în 1912 este definitiv eliberată.

prin cercetările din ultimii ani². Din ele se constată că Hagi Prodan a avut legături cu Milco Petrovici mai mult în 1819, când acesta din urmă a condus o revoltă a arnăuților, iar Hagi Prodan a tratat cu el din partea domnului³. Hagi Prodan nu a fost în oștirea lui Ipsilanti, ci în aceea a lui Tudor Vladimirescu. El nu a mers cu Iordache în Moldova (după Drăgășani), ci a continuat rezistența în Oltenia până în august 1821, retrăgându-se de aici în Austria, apoi în Basarabia. Ultima mențiune despre el nu e din 1825, ci din septembrie 1826 când face depoziții în procesul Stanei Olimpiotu. Din actele aceluiași proces reiese că Hagi Prodan era mort prin octombrie 1826⁴.

Lacunară este și informația autorului în privința lui Iovan Rașcovici, ultimul care a aspirat la titlul de cneaz autonom al ținutului Stari Vlah și care a trăit destul timp în Principatele Române. În afara unor mențiuni sporadice în această privință, autorul citează informația laconică a agentului sârb M. Gherman, care arată că în 1820 Rașcovici „a vrut să răscoale Țara Românească, să incendieze Bucureștiul, apoi să pătrundă în Serbia și acolo să stîrnească turburări” (p. 261). De fapt, acest eveniment a lăsat urme în rapoartele consulare austriece, precum și în arhivele rusești și românești, din care se constată că amintitul cneaz Rașcovici a fost implicat în zurbaua din iunie 1819 la Iași⁵, iar în complotul organizat de el la București în februarie 1820 sint amestecați emigranți din diferite părți ale Balcanilor. Așadar, reiese că în asemenea cercetări lacunle nu pot fi înlăturate decît ducînd investigațiile dincolo de informația bibliografică sau de cea inedită existentă într-o singură țară.

² În special prin publicarea colecției *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I—V, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959—1962. Acestea, desigur, nu au ajuns la cunoștința autorului, decedat în februarie 1963.

³ Vezi S. Iancovici, *Revolta unor arnăuți în 1819*, în *Studii și articole de istorie*, vol. V, București, 1963 p. 417—456.

⁴ „Balcania”, București, 1942, V₁, p. 27.

⁵ *Uricariul*, VII, p. 73—86; *Hurnuzaki*, X, p. 53 și 68.

Această monografie, cuprinzând numeroase ilustrații, este utilă nu numai pentru cunoașterea istoriei locale sirbești, ci și pentru informarea mai largă a cercetătorului în domeniul istoriei și etnografiei balcanice.

S. I.

GII. TH. ZORAS, A. Μουστοξύδης και Ν. Θωμαζαῖος (A. Mustoxidis și N. Tommaseo), Atena, 1964, 72 p. Extras din Σπουδαστηρίον Βυζαντινῆς και Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Cabinetul de studii filologice bizantine și neoclenice al Universității din Atena)

În lucrarea de față, istoricul și filologul grec Gh. Zoras prezintă o parte din corespondența dintre doi cunoscuți oameni de cultură ai veacului al XIX-lea — Andreas Mustoxidis și Nicolao Tommaseo — ce s-a păstrat în Biblioteca Națională din Florența.

La început, autorul dă câteva date biografice asupra lui Mustoxidis. Născut în ianuarie 1785 la Kerkira, își face studiile liceale în orașul natal. În 1802 pleacă în Italia și se înscrie la Facultatea de drept a Universității din Pavia. Din tinerețe se dedică studiilor istorice și filologice. În 1804 este editată prima sa lucrare de istorie intitulată *Notizie per servire alla storia Corcirese dei tempi eroici fino al secolo XII*. În 1805 îl găsim în orașul natal ca profesor de limba latină și greacă. După 1807 pleacă în Italia (Veneția, Milano, Florența etc.). În 1829, în timpul guvernului lui Capodistria, este ministru al educației naționale a Greciei. Moare în iulie 1860. În Italia, Mustoxidis are prilejul să cunoască o serie de învățați de seamă, care au avut o mare influență asupra dezvoltării sale ca om de știință.

El este ales membru al mai multor academii. Mustoxidis, subliniază autorul, se remarcă mai ales prin traducerea în limba italiană a istoricilor clasici greci (*Colona degli antichi storici greci vulgarizzati*, apărute în 30 de volume în cunoșcuta editură a lui Sonzogno din Milano). Numeroasele lucrări istorice ale lui Mustoxidis

se referă la evenimentele politice ale vremii și la revoluția greacă din 1821.

Într-un alt capitol, Gh. Zoras se referă la întâlnirea și apoi colaborarea dintre A. Mustoxidis și N. Tommaseo, filologul italian filelen, care a editat poeziile populare grecești.

În continuare este prezentată corespondența dintre Mustoxidis și Tommaseo între 1825 și 1853, ce s-a păstrat în Biblioteca Națională din Florența. Gh. Zoras împarte această corespondență în trei cicluri. Primul ciclu de opt scrisori se referă la colaborarea lui Mustoxidis cu Tommaseo și Editura Sonzogno în vederea traducerii lui Herodot etc. Un alt „ciclu” cuprinde corespondența dintre 1841 și 1842, perioadă în care Tommaseo pregătea editarea poeziilor populare grecești și italiene (*Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci, raccolti e illustrati da N. Tommaseo con opuscolo originale del medesimo autore*, Venezia, 1841—42). Corespondența din această perioadă se referă la munca de stringere a cîntecelor populare și de pregătire pentru tipar a lucrării amintite, precum și la materialele pe care Mustoxidis le trimitea din Kerkira. Al treilea ciclu stabilit de Zoras cuprinde corespondența dintre 1849 și 1853, perioadă cînd îl găsim pe Tommaseo ca exilat politic în Kerkira. Se dau o serie de amănunte asupra legăturilor dintre Tommaseo și diferite personalități din Italia (prin intermediul lui Mustoxidis, deoarece autoritățile austriece cenzurau corespondența lui Tommaseo), despre încercările lui Mustoxidis de a-l convinge pe Tommaseo să ocupe funcția de profesor al Academiei ionice, despre revistele și cărțile italiene primite prin intermediul lui Mustoxidis etc. Corespondența fiind purtată în limba italiană, Zoras ne dă o traducere în grecește și textul italianesc în subsol. Înaintea fiecărei scrisori editate este prezentat un mic rezumat, precum și unele comentarii ale lui Zoras.

În încheiere, Zoras prezintă o serie de însemnări ce se află tot în Biblioteca Națională din Florența, pe care autorul le datează în perioada exilului lui Tommaseo la Kerkira.

Gh. Zoras consideră corespondența dintre cei doi oameni de știință ca fiind foarte impor-

tantă, atât pentru urmărirea relațiilor personale, cât și pentru știrile pe care le dă asupra istoriei, filologiei și relațiilor sociale din veacul al XIX-lea. La sfârșitul lucrării, autorul ne dă o listă a lucrărilor sale despre Tommaseo.

O. C.

* * * Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Σπυριδάκην (Omagiul lui Constantin Spiridakis), Levkosia-Cipru, Zavallis, 1964, 238 p.

Începând din 1926, învățatul grec Constantin Spiridakis desfășoară o amplă activitate culturală și științifică în Cipru, mai cu seamă ca pedagog și ca istoric. Bibliografia operelor sale cuprinde 86 de studii și articole, referitoare în general la istoria, cultura și școlile Ciprului. A întemeiat în 1936 *Societatea de studii cipriote*, pe care o conduce și în prezent.

Volumul omagial închinat acestui învățat cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani cuprinde 5 articole privitoare la activitatea și lucrările sale, 7 articole de istorie, 7 de lingvistică, 5 de medicină, 2 de fizică și cîte unul de chimie, arhitectură, pedagogie și filozofie. Sensul general al articolelor de istorie este relevarea caracterului predominant grecesc al culturii Ciprului începând din antichitate pînă în prezent.

În articolul *Salamina* (p. 63—75), Vasos Karagheorghis examinează noile descoperiri arheologice privitoare la vechiul oraș cipriot Salamis. Săpăturile din 1952—1962 arată că începând din secolul al IX-lea î.e.n., Salamis a devenit o așezare orășenească importantă și că în secolele următoare s-au dezvoltat aici forme originale de cultură greacă. Monumentele de arhitectură și sculptură din fotocopiile ce însoțesc articolul reflectă marele progres al artei grecești în secolele VIII—V î.e.n.

În articolul *Instituții și demnitari în Ciprul elenistic* (p. 17—29), Friskos P. Vrahos

reexaminează datele epigrafice și arheologice privitoare la atribuțiile exercitate de strategii și de regi în Cipru sub dominația Ptolemeilor din ultimele trei secole î.e.n., evidențind caracterul elenistic al serviciilor publice militare și civile din perioada istorică respectivă.

Fapte noi pune în lumină Athanasie Papageorghiu în articolul *Primele incursiuni arabe în Cipru și urmările lor* (p. 152—158). Din 648 pînă în 965, adică timp de trei secole, arabii au purtat lupte cu bizantinii pentru stăpînirea acestei insule, care a constituit încă din antichitate o importantă bază strategică atât pentru cuceritorii asiatici doritori să-și extindă puterea în Europa, cât și pentru europenii doritori să domine Asia.

Hrisant Kyrianos studiază *Obiectivitatea lui Leontios Mahairas* (p. 120—122), străduindu-se să releve din cronica acestuia cu privire la stăpînirea cruciaților în Cipru aspecte ale imparțialității sale istorice. Chiar și din fragmentele relevate de autor rezultă însă că acest cronicar a aprobat cuceririle „latinilor”, considerîndu-i pe aceștia apărătorii Bizanțului împotriva turcilor.

Kostas P. Kyrris studiază *Diplomația europeană și frunțașii ciprioți de la revoluția din 1821 pînă în 1817* (p. 123—133), punînd în lumină mai ales unelirile bisericii catolice împotriva proiectului de unire a Ciprului cu Grecia. Studiind *Influența bisericii ortodoxe din Cipru asupra învîmîntului* (p. 182—187), Panait K. Persianis relevă rolul educației religioase în școlile cipriote din perioada dominației engleze (1878—1959).

Examinînd *Teoria lui Arnold Toynbee despre geneza civilizațiilor* (p. 159—170), Teodor Papadopoulos învederează aspectele sociologice ale gîndirii istoricului englez. Articolul are caracter informativ; rezumă teoria lui Toynbee fără să formuleze vreo observație critică.

Dintre articolele de lingvistică menționăm cercetarea semnată de Andrei Kollitzis, privitoare la *Formarea numelor proprii ale ciprioților* (p. 89—92), articolul lui K. Mihailidis despre *Sensul logos-ului în opera lui Heraclit* (p. 134—143), precum și articolul lui

Menelaos Hristodoulos, *Observatii asupra limbii grecești, din Cipru* (p. 222—231).

Prin aceste articole și prin cele referitoare la științele aplicate, volumul omagial închinat lui Constantin Spiridakis oglindește variata activitate a învățaților ciprioți și contribuția lor la progresul general al cercetărilor științifice.

Gh. C.

MARCEL REINHARD, *Étude de la population pendant la Révolution et l'Empire. Instruction. Recueil de textes et notes*, Gap, 1961, 73 p. ; *Supplément*, Paris, 1963, 76 p.

Apărute sub auspiciile Comisiei de istorie economică și socială a Revoluției franceze, comisie al cărei vicepreședinte este M. Reinhard, caietele înfățișate în aceste rânduri reprezintă ceva mai mult decât un repertoriu de fonduri arhivistice; ele pot fi definite mai degrabă un manifest al unei noi orientări metodologice. În Franța postbelică, interesul pentru problemele populației a devenit o trăsătură caracteristică cercetărilor de istorie economică și socială, aspectele cantitative ale evoluției demografice fiind des și insistente subliniate în lucrările recente de istorie franceză modernă. Cei mai însemnați reprezentanți ai noului curent, Alfred Sauvy, directorul Institutului național de studii demografice, și Marcel Reinhard își îndeamnă cu stăruință confracții la o cercetare aprofundată a documentelor demografice, publicând în același timp lucrări teoretice destinate orientării acestor eforturi. Momentele cruciale din istoria omenirii, afirmă aceiași savanți, pot fi înțelese numai în raport cu modificările demografice. M. Reinhard, de pildă, identifică în prefața primului său *Recueil* treimea noului crez în ființa factorilor economic, social și demografic (p. 5); astfel, metoda de cercetare, ar trebui să capete o culoare statistică mai pronunțată, raporturile cantitative putând demonstra prin ele însele o anumită causalitate. Susținând aceasta în recenta sa lucrare

elaborată alături de A. Armengaud (*Histoire générale de la population mondiale*, Paris, 1961), M. Reinhard exagerează oarecum teza lui A. Sauvy, mai nuanțată și nu atât de net demografodoxă. Nu mai puțin adevărată rămîne însă constatarea profesorului Reinhard că studiile statistice au fost pe nedrept neglijate, iar lămurirea multor aspecte obscure ale istoriei economice a Franței revoluționare și imperiale ar putea fi obținută prin cercetări demografice. Aceste considerații par, de altfel, a fi determinat pe M. Reinhard să includă instrucțiunile sale arhivistice în seria de *Documents inédites referitoare la istoria economică a Revoluției*, documente a căror publicare fusese abandonată în 1930.

În primul său volum, reamintind (p. 7 17) unele axiome ale metodei de valorificare a documentelor de arhivă, M. Reinhard, fără a pretinde publicarea integrală (imposibilă, de altfel) a tuturor fondurilor referitoare la evoluția demografică între 1789 și 1815, solicită cercetătorilor, istorici și demografi, colaborarea întru alcătuirea unui inventar sistematic și critic al materialelor privind statistica demografică a perioadei studiate. Prof. Reinhard întocmește, de asemenea, un catalog provizoriu al arhivelor și fondurilor susceptibile de a trezi interesul celor hotărâți să se ocupe de acest sfert de veac din istoria Franței (p. 10—15), trasând apoi, în linii mari, evoluția legislativă și administrativă a organelor responsabile cu anchetele demografice sub Revoluție și Imperiu (p. 17 20). Sub rubrica *Textes législatifs et administratifs* (p. 20—68), M. Reinhard grupează cronologic titlurile actelor emanate de către diverse instituții oficiale; fiecărui act de acest fel îi este anexată lista unităților arhivistice depistate pînă în prezent. El însuși cercetător neobosit al arhivelor, Marcel Reinhard descoperă existența unor fonduri de primă importanță, nefolosite pînă azi, fără a neglija însă nici izvoare secundare, cum ar fi almanahurile, listele de suspecți sau statistice Restaurației. La nr. 50 (*Les „mortalités”*), autorul atinge o problemă însemnată; repercusiunea demografică a așa-ziselor *crises de subsistances*, crize cărora

chiar M. Reinhard le-a consacrat un studiu în 1956. Aici nu putem împărtăși opinia prof. M. Reinhard, opinie potrivit căreia ceea ce trebuia făcut este numai o completare a lucrării lui Robert *De l'influence de la Révolution sur la population*, veche de 160 de ani (p. 68) fie și pe baza unor temeinice cercetări de arhivă efectuate cu mijloacele științei moderne. Criza subzistențelor, termen vag, dar care desemnează o realitate precisă, reprezintă, după cum arăta și E. Labrousse, ceva mai mult decât un simplu accident demografic, meritând o cercetare cu mijloace poate mai puțin statistice și mai mult istorice. Sintem nevoiți de aceea să dăm dreptate lui M. Reinhard atunci când afirmă (p. 20) că dacă *il est banal de déclarer qu'il faut combiner les exigences de l'historien et celles du statisticien, il est moins banal d'y parvenir.*

Primului caiet de instrucțiuni, completat cu o bibliografie sumară, M. Reinhard i-a adăugat curînd un alt fascicul, care trebuie să fie primul dintr-o serie de suplimente la *Culegerea* din 1961; acesta cuprinde (p. 8—29) o completare la importantul document nr. 3 din *Recueil* (rezultatele anchetei Comitetului de mendicitanță), un inventar (p. 30—74), al izvoarelor demografice din Seine et Oise și un adaos la datele bibliografice generale ale primului volum (p. 5—7), adaos care scoate în evidență mai ales dificultățile întîmpinate în obținerea unor informații suficiente asupra regiunilor anexate sub Napoleon.

În ambele volume sînt publicate numeroase extrase și tablouri statistice, oferind astfel un ghid prețios pentru cei ce au intenția de a răspunde apelului lui M. Reinhard.

Îngăduindu-ne a reproșa autorului, atît o incredere excesivă în posibilitățile informative ale statisticii demografice, cit și neglijarea datelor oferite de recensămîntele din 1785—1787, ne simțim în același timp obligați de a recunoaște un merit incontestabil prof. M. Reinhard: acela de a fi lărgit considerabil izvoarele istoriei economice a Revoluției și Imperiului prin contribuția adusă dezvoltării studiilor de istorie demografică.

R. C.

GUY FOURQUIN, *Les Campagnes de la Région Parisienne à la fin du moyen âge. Du milieu du XIIIe siècle au début du XVIe siècle*, Paris, P.U.F., 1964, 585 (589) p. 12 f. tab. 7 1 f. fasc. + 5 f. h.

În introducerea amplei sale lucrări, Guy Fourquin subliniază necesitatea elaborării unor lucrări de istorie agrară regională, fără de care nu sînt posibile soluții generale pentru problemele foarte diverse puse cercetătorilor istoriei vieții rurale în evul mediu.

În prima parte a cărții sale, autorul se ocupă de economia agrară a regiunii pariziene în perioada care a precedat războiul de 100 de ani. După ce prezintă peisajul agrar, G. Fourquin arată care au fost perfecționările tehnice aduse în procesul muncii agricole și subliniază că viticultura a început să capete o importanță tot mai mare. De asemenea este menționată și influența Parisului asupra dezvoltării economice a regiunii. În continuare, autorul evocă procesul fărîmișării senioriei rurale, mulți din seniorii mai mici sărăcind din cauza datorilor contractate ca cruciați și din cauza taxelor succesoriale. Ei sînt astfel siliți să-și alieneze pămînturile, care sînt achiziționate de biserică, de notabilii orașelor și de acei nobili care trăiesc din funcții. Ocupîndu-se de situația populației țărănești, G. Fourquin constată că la sfîrșitul secolului al XIII-lea în Ile de France nu mai exista șerbic. Este subliniat apoi și rolul comunității rurale, care, printre altele, organiza rotația culturilor, pășunatul după recoltă (*la vaine pâture*), folosința bunurilor comunale. Un loc important este acordat și problemelor de conjunctură. Criza financiară și inflația din prima jumătate a secolului al XIV-lea au avut urmări grave asupra economiei agricole pariziene: veniturile producătorilor au înregistrat scăderi considerabile din cauza creșterii prețurilor la produsele meșteșugărești și a stagnării prețurilor agricole.

În partea a doua, autorul cercetează viața rurală din regiunea pariziană în perioada 1316—1441. Vedem că în anii 1316—1365 populația țărănească a regiunii a trecut prin mari dificultăți financiare și economice cau-

zate de expedițiile engleze, de ciuma neagră, de jacquerie și de jaful marilor „companii”. Urmează între 1365 și 1410 unele încercări de restaurare agricolă prin reorganizarea și revalorificarea censivelor și a rezervelor senioriale. Totuși atrage atenția G. Fourquin veniturile marilor posesori de pământ nu au mai atins nivelul dinaintea inflației din 1312. Situația s-a agravat din nou începând din 1410, cauzele fiind ocupația anglo-burgundă și războiul civil. Către 1411, când războiul de 100 de ani se apropia de sfârșit, se înregistrează o oarecare refacere economică a regiunii. În ultimul capitol al celei de-a doua părți, G. Fourquin atrage atenția că, cu toate catastrofele și calamitățile din secolul al XV-lea, viața agricolă din regiunea pariziană nu a suferit schimbări esențiale de structură: majoritatea marilor averi funciare aparținând vechii nobilimii a rezistat încercărilor războiului de 100 de ani, ceea ce nu s-a întâmplat în alte regiuni ale Franței, ca în Dijonnais de exemplu; doar în cazul tenurilor se constată tendința de înlocuire a obligațiilor în natură cu obligații în bani.

Partea a treia este consacrată perioadei cuprinse între mijlocul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Aceasta a fost o perioadă de „convalescență agricolă”, cum o denumesc autorul. După G. Fourquin, restaurarea agrară care a avut loc începând din jurul anului 1450 s-a datorat în primul rând notabililor din Paris, cei mai bogați din tot regatul, care au avut posibilitatea să facă mari investiții pentru refacerea economiei rurale. A contribuit, bine înțeles, la această refacere și apropierea capitalei de marile ci nevoi de produc agricol. Autorul ne înfățișează apoi, pe baza a numeroase și variate date, procesul ameliorării economiei rurale în regiunea pariziană. Concomitent cu acest proces se constată și unele schimbări pe plan social. Astfel, în privința celor care posedă pământul, autorul precizează că, dacă nu se poate vorbi încă de o cucerire burgheză propriu-zisă a solului, totuși în jurul anului 1500 se observă că principalii beneficiari ai transferului de bunuri rurale sînt

acele elemente ale populației orașenești care trăiesc din exercitarea funcțiilor. Acești oameni tind din ce în ce mai mult să devină și proprietari funciari și să asigure posesiunea solului și pentru generațiile de urmași. Ei apar la țară în număr tot mai mare: alături de notabilii de rang înalt, se constată că și notabilii de rangul al doilea cumpără pământ și se instalează apoi cit mai solid pe noile lor proprietăți. Referitor la structura populației țărănești, autorul arată că noile condiții economice de la începutul secolului al XVI-lea au determinat o adâncire a procesului diferențierii sociale în lumea rurală a regiunii pariziene. Pe de o parte apare și se dezvoltă o categorie de țărani înstăriți (*gens aisés*), iar pe de altă parte se înmulțește numărul țăranilor fără pământ, muncitori cu brațele (*les manouvriers*). Procesul de pauperizare a unei părți importante a țărănimii, arată G. Fourquin, va continua în tot secolul al XVI-lea, accentuându-se apoi în secolul al XVII-lea.

Cartea lui G. Fourquin, foarte interesantă prin problemele de istorie social-economică rurală pe care le dezbate, se întemeiază pe o vastă informație de primul ordin, provenind din numeroasele arhive ale regiunii pariziene. Această informație a fost prelucrată cu multă meticulozitate, de autor, care ne oferă numeroase tabele comparative și grafice, pentru a ilustra cit mai bine aspectele complexe ale evoluției în timp de 3 secole a procesului economic din regiunea de cîmpie care înconjură capitala Franței.

S. C.

FREDDY THIRIET, *Histoire de Venise*, Paris, P.U.F., 1961, 128 p.

Istoria orașului aflat pe lagunele din nordul Mării Adriatice a atras încă de mult timp atenția istoricilor pe care i-au interesat frământările petrecute aici de-a lungul unui mileniu și, mai ales, activitatea comercială venețiană cu adâncile ei implicații în ceea ce privește relațiile între Orientul și Occidentul

medieval, al căror mijlocitor și zonă de contact a fost alături de Imperiul bizantin. Bibliografia venețiană, ce numără deja sute de titluri, s-a îmbogățit în ultimul timp cu o nouă lucrare, semnată de F. Thiriet, cunoscut prin preocupările sale privind activitatea economică a Veneției¹; acest lucru este urmărit îndeaproape și în sinteza cu caracter de popularizare pe care o prezentăm.

Istoria Veneției este împărțită de autor în trei mari perioade : a) formarea puterii venețiene; b) Veneția — putere mondială (secolele XIII—XV) și c) decăderea Veneției (secolele XVI—XVIII).

Prima perioadă a istoriei venețiene, care se întinde până la cruciada a IV-a, începe încă din secolul al V-lea, un moment important constituindu-l invazia longobarzilor din secolul al VI-lea, când se produce exodul spre lagune și despărțirea politică de continent. În cadrul acestei prime perioade, o importanță deosebită o au relațiile bizantine-venețiene, ce cunosc o evoluție lentă, de la supremația bizantină la o alianță în timpul lui Alexis I Comnenul în 1082 și, mai apoi, la cucerirea unei bune părți a Imperiului bizantin. Are loc o dezvoltare economică lentă, mai ales comercială. Politica dogelui Pietro II Orseolo (991—1008) marchează o dată importantă în ceea ce privește consolidarea internă și externă a puterii venețiene. Începând din secolul al XI-lea, Veneția joacă un rol de intermediar între Orient și Occident în cadrul comerțului mediteranean. O dată cu cruciadele, coloniile venețiene vor împinzi cu rețeaua lor într-unul din bazinul răsăritean al Mării Mediterane. Avântul comerțului venețian, pe de o parte, legat și de dezvoltarea producției meșteșugărești proprii, iar pe de altă parte schimbările în organizarea internă corespund transformării Veneției într-o mare putere. Perioada de pericole externe în Italia, Adriatică, Orient, și aici mai ales în relațiile cu Bizanțul, cărora autorul le acordă o stăruitoare atenție, își

va căpăta o rezolvare, dorită definitivă de către venețieni, abia la începutul secolului al XIII-lea.

Secolele XIII—XV sînt secolele de apogeu, în care Veneția este o putere mondială, cu un întins imperiu colonial și care deține hegemonia în bazinul oriental al Mării Mediterane. După cruciada a IV-a s-a organizat și s-a dezvoltat imperiul colonial al Veneției : „Romania venețiană”. Politica sa externă se caracterizează prin expansiunea în întregul bazin al Mării Mediterane, cu implicații comerciale din care nu lipsește nici Marea Neagră. Secolul al XV-lea reprezintă în istoria externă a Veneției, pe de o parte, expansiunea teritorială în nordul Italiei, unde își va forma un domeniu, iar pe de altă parte începutul presiunii otomane. Importanța de prim ordin va fi acordată de către Veneția relațiilor sale cu Bizanțul la început, iar mai apoi cu celelalte orașe italiene, și în primul rînd cu Genova, rivalitatea lor favorizînd expansiunea otomană, care va duce la cucerirea Peninsulei Balcanice.

Concise și deosebit de interesante sînt paginile în care autorul tratează problema administrației imperiului, caracteristicile acesteia, insistîndu-se în mod special asupra stăpînirii venețiene în Creta și la Constantinopol, ca și aceea despre exploatarea imperiului și, în principal, despre valoarea sa comercială. Organizarea internă e caracterizată prin monopolizarea conducerii de către aristocrație, Veneția fiind o „republică patriciană”, după cum o numește Charles Diehl. În funcție de asigurarea acestui monopol, de conducerea vieții economice și de asigurarea apărării pe plan intern și extern sînt organizate și diferitele instituții : *Maggior Consiglio*, *Mignor Consiglio*, Consiliul celor zece, Senatul etc.

Secolul al XV-lea ne dă tabloul cel mai strălucitor al civilizației venețiene, datorat aflului de bogății, creșterii veniturilor publice și private, obținute prin exploatarea imperiului colonial, în urma unei vii activități comerciale, pe de o parte, și a exploatării feudale a domeniilor, pe de alta. Există o societate net stratificată, în cadrul căreia elementele capitaliste încep să apară și să se dezvolte pentru prima dată pe plan euro-

¹ *La Romanie vénitienne au Moyen Âge : le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe — XVe siècles)*, Paris, de Bocard, 1959.

pean. Veneția este un mare centru al umanismului, cu adânci izvoare în cultura din Bizanț, unul din focarele artistice și culturale ale Europei.

În secolul al XVI-lea, ultimul secol important din istoria Veneției, se face simțit începutul decăderii, proces lent ce va cuprinde însă și unele perioade de avânt. Veneția trebuie să facă față unor grave pericole externe și-și va pierde funcția sa internațională în cadrul comerțului european. Există totuși o activitate economică însemnată, după cum atestă cercetările recente. Începe schimbarea orientării activității economice, mai puțin spre comerț și mai mult spre activitatea meșteșugărească și plasarea capitalurilor în cultura pământului. La sfârșitul secolului al XVI-lea, perioadă de înflorire deosebită a civilizației venețiene, criza economică provocată de decadența comercială, ca și continuarea atacuri externe ale habsburgilor și turcilor, vor apropia sfârșitul statului. Ultimele două secole din istoria venețiană sînt caracterizate prin decădere, stagnare economică pe plan intern și prin pierderi teritoriale continue pe plan extern.

Anul 1797 marchează sfârșitul republicii venețiene și trecerea acesteia mai întâi sub dominația franceză și apoi sub cea austriacă, integrîndu-se, în secolul al XIX-lea, în statul național italian.

De-a lungul celor 11 secole din istoria sa, Veneția, aflată între Orient și Occident, a făcut ca acestea să se cunoască mai bine și în îndeplinirea acestei misiuni constă importanța istoriei sale.

Lucrarea lui F. Thiriet nu reflectă nimic din puternicele contradicții sociale care de-a lungul secolelor au jucat un rol însemnat în cadrul orașului, dar mai ales în afara acestuia, în teritoriile ocupate. De asemenea, în explicația înfloririi și mai ales a decăderii venețiene nu sînt subliniate îndeajuns toate cauzele care au concurat la aceasta.

Prin atenția deosebită pe care autorul o acordă în mod constant situației economice, prin părțile ei originale privind Imperiul colonial venețian, relațiile cu Imperiul bizantin găsindu-și aici cadrul firesc, și prin tratarea

în general a tuturor aspectelor istoriei venețiene, lucrarea constituie o interesantă și deosebit de utilă introducere în istoria milenară a Veneției.

Gh. Z.

GEORGE AKENHEAD KNOWLSON, *Jean V, duc de Bretagne et l'Angleterre (1399—1442)*, Cambridge, Rennes, 1964, XII + 192 p.

Studiul istoricului englez G.A. Knowlson pune în lumină un aspect mai puțin cunoscut al agitatei perioade care a fost războiul de 100 de ani. Este vorba de raporturile dintre Ioan al V-lea, ducele Bretoniei, și Anglia, în prima jumătate a secolului al XV-lea.

Autorul arată că, în prima jumătate a secolului al XV-lea, lungul război dintre Franța și Anglia s-a agravat din nou, fiecare din cele două state căutînd să obțină înfrîngerea definitivă a celuilalt. În cea mai mare parte a acestei perioade a existat un consens politic între regele Angliei și ducele Bretoniei. Nu același lucru se poate spune de supușii lor, care manifestau unii față de alții o ostilitate reciprocă. G.A. Knowlson ajunge la concluzia că Ioan al V-lea s-a lăsat influențat de sentimentele de dușmănie ale bretonilor față de englezi numai o singură dată, cînd, cu tot tratatul său de alianță cu regele Henric al V-lea al Angliei, a mers spre Azincourt pentru a-și alătura trupele sale celor ale regelui Franței. Totuși, la Azincourt, Ioan al V-lea nu a participat la acțiunea militară propriu-zisă de pe urma căreia armata franceză a fost zdrobită. De la această comportare se trage de altfel și acuzația de lașitate din partea franceză. Cîțiva ani după Azincourt, Ioan al V-lea își va impune din nou punctul de vedere anturajului său și va obține ratificarea tratatului de alianță cu Bedford, regentul Angliei (17 aprilie 1423). Urmează apoi iarăși ani de conflict între Bretonia și Anglia, cu solicitări de ajutor adresate de Ioan al V-lea ducelui de Burgundia și regelui Franței, Carol al VII-lea, și cu decla-

rația formală de război trimisă ducelui de Bretania de către Henric al V-lea al Angliei (ianuarie 1126). Abandonat de Burgundia și de regele Franței, Ioan al V-lea cere pace lui Bedford regentul (iulie 1427), supunându-se complet acestuia și obligînd pe supușii săi să accepte noua stare de lucruri. Această politică îl determină pe Knowlson să tragă concluzia că, în pofida numeroaselor schimbări ale diplomației sale, Ioan al V-lea a căutat întotdeauna să ajungă la o înțelegere cu Anglia. Knowlson explică prevalența acestei politici prin convingerea lui Ioan al V-lea că amenințarea dispariției ducatului venea, în ultimă instanță, nu din partea Angliei, ci din partea Franței.

Ocupîndu-se de rezultatele colaborării anglo-bretonice, Knowlson subliniază că aceasta avea în vedere, în primul rînd, facilitarea și poate chiar determinarea succesului englez în operațiile militare din Normandia. Pe de altă parte însă, Bretania constituia o bază de plecare de prim ordin pentru un atac îndreptat împotriva Angliei. În acest sens, este de părere G.A. Knowlson, pentru Anglia nu era esențial un sprijin militar al forțelor militare bretonice; în caz de răsturnare a alianței, un atare sprijin se putea transforma foarte ușor într-un atac din spate. O astfel de posibilitate putea să însemne sfîrșitul invaziei engleze pe continent și, implicit, compromiterea întregii campanii de care depindea soarta Normandiei și a întregii văi a Senei. De aceea, conchide Knowlson, o atitudine de neutralitate pașnică din partea bretonă era suficientă pentru Anglia: o asemenea atitudine valora tot așa de mult ca aceea de aliat.

Căutînd să justifice politica de colaborare a ducelui Bretoniei cu Anglia, G.A. Knowlson

arată că este de înțeles de ce Ioan al V-lea nu a putut să cîștige „admirația istoricilor francezi”. Conform unei judecăți istorice obiective, este de părere Knowlson, realizările lui Ioan al V-lea nu trebuie privite nici din punct de vedere englez și nici din punct de vedere francez, ci din punct de vedere breton. Or, tocmai din acest ultim punct de vedere trebuie conchis că Ioan al V-lea a servit în mod satisfăcător interesele ducatului său. Acordul stabilit cu Anglia la sfîrșitul domniei sale a constituit, după Knowlson, cea mai bună garanție împotriva oricărui atac provenind nu numai din partea Franței, ci și din partea Angliei.

Din studiul lui Knowlson se poate constata lesne că autorul adoptă o poziție foarte engleză în aprecierea politicii lui Ioan al V-lea, ducele Bretoniei. G.A. Knowlson pierde din vedere că politica de independență a ducelui Bretoniei față de coroana Franței nu reprezenta, în secolul al XV-lea, decît unul din ultimele vestigii ale unor concepții depășite, de împărțire a statului în mari principate teritoriale, aproape independente. Ioan de Bretania, prin politica sa ostilă regatului Franței, era exponentul acelor interese ale marilor feudali, care nu puteau accepta ideea formării și înălțării unui stat centralizat și autoritar. Aceasta credem că ar fi în realitate explicația colaborării lui Ioan al V-lea cu Anglia, inamicul cel mai puternic și mai constant al regatului francez, regat care, prin politica sa de unire și regrupare a tuturor teritoriilor de limbă franceză, căuta să formeze un stat puternic centralizat, care nu putea admite dizidențe feudale ca aceea a ducatului Bretoniei.

S. C.

BIZANTINOLOGIE

ZORAS GHEORGHIOS, 'Ιωάννου 'Αξαγιώλου Διήγησις συνοπτική Καρόλου τοῦ Ε' (κατὰ τὸν Βατικανὸν ἐλληνικὸν κώδικα 1624) (Scurtă povestire despre Carol Quintul (după codicele grecesc 1624 din biblioteca Vaticanului)), Atena, 1964, 214 p.

Lucrarea profesorului atenian G.T. Zoras pune într-o lumină nouă importanta cronică rimată alcătuită în secolul al XVI-lea de către

Ioan Axagiolos cu privire la viața și activitatea lui Carol Quintul. În comunicarea sa prezentată Congresului de studii bizantine din 1953, Zoras arătase importanța istorică a povestirii în versuri ce se păstrează în codicele 1624 din biblioteca Vaticanului. În 1954-1955, învățatul grec a publicat textul povestirii în *Anuarul Facultății de filozofie a Universității*

din Atena. Lucrarea de față cuprinde, în afară de textul cronicii (p. 73—111), o serie de studii critice (p. 10—69), numeroase note și lămuriri istorice (p. 115—218), un glosar (p. 219—238) și o bibliografie selectivă (p. 239—240).

Ioan Axagiolos, autorul cronicii, aparține a meaia dintre familiile grecești stabilite în Italia în perioada ocupării Greciei de către turci. Devenind un admirator al politicii expansioniste a lui Carol Quintul, el a văzut în acesta pe eliberatorul poporului grec, a participat la una din expedițiile acestuia și a primit titlul de „protocomis al Koronei”, probabil în 1532, când prin înfringerea turcilor orașul grecesc respectiv a fost vremelnic ocupat de flota unită imperială, papală și malteză. Axagiolos a trăit la Neapole. Cercetînd particularitățile grafice ale textului original și cronologia faptelor relatate în această povestire versificată, Zoras stabilește că redactarea manuscrisului a fost terminată în noiembrie-decembrie 1550 sau 1551.

Povestirea are caracterul unei istorisirii, cuprinzînd relatări apologetice despre viața și războaiele lui Carol Quintul. Este și o operă poetică, autorul folosind forme literare pentru a exprima năzuințele de libertate și de independență ale poporului grec. Autorul adresează împăratului apeluri stăruitoare, cerîndu-i să acorde poporului grec sprijinul său pentru a se elibera de sub jugul turcilor. El face împăratului urarea de a-și extinde stăpînirea și peste fostul Imperiu bizantin, exprimînd astfel concepția mistică despre misiunea monarhului universal, proprie multor intelectuali din perioada istorică respectivă.

După ce studiază izvoarele povestirii și limba greacă folosită de autor, Zoras caracterizează opera pe care o editează, arătînd că relatările lui Axagiolos bazate pe cunoașterea directă a faptelor constituie „un valoros izvor istoric” pentru studiul evenimentelor la care se referă (p. 65), în timp ce invocarea misiunii istorice a lui Carol Quintul pentru eliberarea grecilor de sub stăpînirea otomană reflectă speranțele unui popor subjugat. Notele explicative ce însoțesc textul pe care îl editează Zoras dovedesc cunoscuta erudiție istorico-literară a

profesorului atenian. Din expunerea istorică privitoare la domnia lui Carol Quintul (p. 11—12) lipsește însă mențiunea războiului fără-nese german. Nu se învederează nici politica antisocială a împăratului și nici cucerirea Mexicului și a Perului de către conchistadorii spanioli sub domnia acestuia.

Editarea cronicii grecești din 1551—1552 va înlesni cercetătorilor reexaminarea unor fapte de istorie universală din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ediția savantă publicată de Zoras este utilă și istoricilor români care studiază expansiunea turcilor în Europa și campaniile lui Carol Quintul împotriva acestora. După ce în 1519 împăratul a unit sub sceptrul său întinsele posesiuni spaniole cu cele imperiale și austriece, politica sa a exercitat influențe și asupra politicii țărilor române. Ediția cronicii lui Axagiolos este deci bine-venită și pentru cercetătorii noștri.

Gh. C.

II. ANTONIADIS-BIBICOU, *Un aspect des relations byzantino-turques en 1073—1074, în Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines*, vol. II, Belgrad, 1964, p. 15—25.

Împăratul Mihail al VII-lea, în urma unei ambasade, a adresat lui Malik' Shah, sultanul selgiucid, o scrisoare redactată de Mihail Psellos (Parisinus Graecus 1182), în care sultanul era laudat pentru protecția acordată supușilor săi creștini și pentru interesul manifestat față de religia creștină. În continuare, pentru a se iniția în religia creștină, îi trimite pasaje din operele profetilor, din imnuri și psalmi. Scrisoarea este considerată de autor ca fiind trimisă cel mai curînd în vara anului 1074. Din ea rezultă că primii suverani selgiucizi au dus o politică de toleranță religioasă față de populația cucerită, lăsînd-o chiar să se auto-guverneze. Atitudinea primilor sultani selgiucizi este explicată de autoare prin necesitatea organizării statului din cauza provocărilor de

la frontierele orientale, a relațiilor de rivalitate cu musulmanii din Egipt și mai ales ca urmare a îngrijorării provocate de creșterea forței unor căpetenii locale turcești din Siria și Anatolia. Bizanțul, prin încercările de inițiere în religia creștină a căpeteniilor turce, urmărirea în realitate scopuri politice, o apropiere de turci, mai ales că prima tentativă pentru o alianță cu normanzii eșuase.

Rezultă dar că, deși exista o stare de război aproape neîntrerupt între Bizanț și căpeteniile locale turcești, totuși s-a încercat și o apropiere în perioada consolidării statului selgiucid. Aproape un secol mai târziu, comunicații de același fel se stabilesc între Papa Alexandru al III-lea, care îi trimite un numeros material religios, și sultanul din Iconion, Qilidj-Arslan al II-lea. În acea vreme, turcii nu mai vedeau în Bizanț un reprezentant indicat în problemele orientale.

În concluzie, autoarea consideră că trebuie reținută existența unei politici de conviețuire a populațiilor creștine și musulmane în provinciile cucerite de ultimii și, ca urmare, un oarecare interes al suveranilor selgiucizi pentru problemele religioase.

E. Fr.

* * * *La chronique brève de 1352, texte, traduction et commentaire par R. J. Loenertz, în „Orientalia Christiana Periodica”, vol. XXIX (1963), fasc. 2, p. 331-345, și vol. XXX (1964), fasc. 1, p. 38-64.*

În 1949, B.T. Goreanov a publicat o cronică scurtă inedită, provenită din fostul fond al Bibliotecii sinodale din Moscova, astăzi în Biblioteca Muzeului de istorie, însoțită de traducerea în limba rusă și de o sumară prezen-

tare („Vizantiiskii Vremennik”, II (1949), p. 276—293). Deosebită de majoritatea celor cunoscute prin exactitatea datelor și unele amănunte necunoscute din alte izvoare, această cronică a atras atenția bizantinologilor, iar importanța ei a făcut pe R. J. Loenertz, unul din cei mai buni cunosători ai istoriei Bizanțului din secolul al XIV-lea, să o supună unei noi lecturi și apoi să o publice într-o ediție critică. Editorul a adus unele corecturi textului editat de B.T. Goreanov și a publicat-o însoțită de o traducere în limba franceză și de un amplu comentariu.

Textul grecesc este publicat integral (vol. XXIX, p. 332-335); el cuprinde evenimentele mai importante din 1205 și până în vara anului 1327. Fiecare paragraf este tradus apoi în limba franceză și confruntat cu datele cronicilor și ale altor surse istorice contemporane. Din aceste verificări rezultă că autorul anonim al acestei cronici a fost bine informat. Numai câteva erori sînt considerate de editor ca fiind comise de copist cu ocazia transcrierii. Traducerea și comentariul cuprinde evenimentele pînă în toamna anului 1341. O gravă boală l-a împiedicat pe autor să ducă la capăt această lucrare.

R.J. Loenertz stabilește că, pentru primum ani din cronică, autorul anonim a utilizat ca surse de informare pe G. Acropolites, apoi pe Pachymeres, dar a mai folosit și o altă sursă necunoscută, unele date și amănunte negăsindu-se în nici una din operele istoricilor bizantini cunoscuți.

Notele editorului depășesc în realitate cadrul unui comentariu, ele constituind mai degrabă o succintă relatare a evenimentelor din istoria Bizanțului între 1205 și 1341.

E.Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

JAN BAUMGART și ANNA MALCÓWNA, *Bibliografia Historii Polskiej za rok 1961 și Bibliografia Historii Polskiej za rok 1962*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1963 și 1964, X 225 p.; IX 305 p. (Institutul Historiei, Zakład Dokumentacji Polskiej Akademii Nauk)

Anuarul de bibliografie a istoriei Poloniei, care apare începând din 1952, cuprinde în voluminoasele sale tomuri ansamblul producției istoriografice din țara și străinătate, referitoare la cele mai variate aspecte ale domeniului caruia îi e consacrat.

Cea dintâi subdiviziune cuprinde lucrări cu caracter general de teorie și istorie a istoriografiei, instrumente de lucru, bibliografii generale și speciale referitoare la diverse epoci istorice sau discipline înrudite cu istoria, dicționare, enciclopedii, referiri la activitatea instituțiilor de știință din Polonia și de peste hotare.

A doua subdiviziune cuprinde lucrările din domeniul științelor auxiliare ale istoriei (arhivistica, biblioteconomie, muzeistica, paleografie, cronologie, sfragistică, genealogie, numismatică etc.). O subdiviziune specială e consacrată geografiei istorice, cartografiei, problemelor de demografie și statistică istorică, istoriei limbii și onomasticeii, istoriei științelor, a literaturii și a artei.

În sfârșit, a treia mare subdiviziune, consacrată istoriei propriu-zise, cuprinde o rubrică de lucrări generale, sinteze de istorie a Poloniei sau de istorie generală, cu referințe la istoria Poloniei, studii cu caracter general din domeniul istoriei culturii, a culturii materiale, a

statului și a dreptului, a istoriei militare etc. A doua și cea mai amplă rubrică a acestei subdiviziuni cuprinde lucrările referitoare la istoria Poloniei pe orînduiri și, în cadrul acestora, pe subdiviziuni. Fiecare subdiviziune e împărțită la rîndul ei în două grupe: izvoare și lucrări.

Bibliografia se încheie cu indicarea monografiilor regionale și locale și a biografiilor.

Un merit deosebit al lucrării constă în faptul că indică nu numai lucrările, ci și recenzii asupra acestor lucrări, punînd astfel la îndemna cercetătorilor un mijloc rapid de informare asupra întregii producții istoriografice și asupra criticii la care a dat naștere. Deosebit de utilă pentru medievistii noștri este rubrica de izvoare, unde sînt indicate toate publicațiile recente de documente și cronici referitoare la istoria Poloniei; se înțelege de la sine că foarte adesea aceste publicații cuprind material documentar însemnat pentru istoria noastră. În această privință, *Bibliografia istoriei polone*, ca și instrumentele bibliografice similare din alte țări, ar trebui să fie utilizate ca ghid de bibliotecile noastre, în primul rînd de Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România pentru completarea colecțiilor de izvoare, prea adesea neglijate în achizițiile de cărți.

Observăm că *Bibliografia Historii Polskiej* ignoră un șir de publicații periodice românești, care cuprind materiale însemnate privind relațiile româno-polone în evul mediu și în epoca modernă (în primul rînd „Romano-slavica”).

Un indice sistematic de locuri și persoane înlesnește mult utilizarea lucrării.

Ș. P.

Rubrica „Insemnări” a fost întocmită de: V. Dupoi, C. Oțetca, E. Uribeș, M. Moldovcanu, Tr. Ionescu Nișcov, Gh. Zbucșca, S. Iancovici, O. Căncă, Gh. Cronț, R. Constantinescu, S. Columbeanu, E. Frances, Ș. Papacostea.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- • • Istoria României, vol. I, 1960, 891 p., cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1961, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 10 pl., 45 lei.
- • • Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 356 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., banderolate, 65,60 lei.
- K. MARX, Însemnări despre români (manuscrise inedite) publicate de A. OTÊTEA și S. SCHWANN, 186 p. + 4 pl., 16 lei.
- • • Destrămarea mănăstirii austro-ungare, 1900—1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4—9 mai 1964 de la Budapesta, sub red. acad. C. DAICOVICHI și prof. M. CONSTANTINESCU, Colecția „Bibliotheca Historica Romaniae”, 1, 1964, 263 p., 9,25 lei.
- N. BĂLCESCU, Opere, vol. IV, 659 p., 14 pl., 36 lei.
- D. M. PIPPIDI, D. BERCIU, Din istoria Dobrogei, vol. I. Geți și greci la Danărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la emigrarea română, colecția „Bibliotheca Historica Romaniae”, II, 1965, 344 p., 13 pl., 20 lei.
- C. DAICOVICHI, E. PETRONICI, GH. ȘTEFAN, La formation du peuple roumain et de sa langue, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).
- IOȘ POPESCU-PLTURI, GHEORGHE ZAHARIA, N. GOLDBERGER, N.N. CONSTANTINESCU, N. COPOIU, La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 2, 1964, 143 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).
- EMIL CONDURACHI, L'Archéologie roumaine au XXe siècle, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 3, 1963, 104 p., + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).
- A. PETRIC, GH. TUFUI, L'instauration et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 4, 1964, 139 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).
- VASILE MAGIU, ST. PASCU, DAN BERINDEI, MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, P.P. PANAITESCU, Introduction à l'histoire roumaine jusqu'en 1918, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 5, 1964, 99 p., 3,75 lei (a apărut și în lb. engleză).
- GIL ZANE, Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 6, 1964, 107 p., 4 lei.
- ȘTEFAN PASCU, La révolte populaire de Transylvanie de années 1437—1438, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 7, 1964, 111 p., 4,50 lei (a apărut și în limba germană).
- • • Arheologia Moldovei, vol. II-III, 1964, 530 p., 65 lei.
- D. BERCIU, Contribuții la problemele neolitice în România în lumina ultimelor cercetări, 1961, 569 p., 80 lei.
- GH. DIACONU, Tîrșor. Necropola din secolele III-IV e.n., 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.
- VLADIMIR DUMITRESCU, Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cirna, 1961, 336 p., + CLXIII pl., 89 lei.
- FLOREA BOBU FLORESCU, Monumental de la Adamklissi — Tropaeum Traiani, ed. a 2-a, 1951, 748 p. + 7 pl., 75 lei.
- IORGU ȘTOIAN, Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria estărilor Tomis, 1952, 381 p., 48,60 lei.
- MIRCEA D. MATEI, Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava, 1963, 194 p., + 1 pl., 17,30 lei.